HILDA HENCZ

BUCUREŞTIUL MAGHIAR

SCURTĂ ISTORIE A MAGHIARILOR DIN BUCUREŞTI
DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ÎN PREZENT

Coperta 1: *Monumentul Aviatorilor* din Bucureşti, inaugurat la 20 iulie 1935. Sculptori: Lydia Suhanova Kotzebue şi Fekete József (Iosif Negrulea)

HILDA HENCZ

BUCUREŞTIUL MAGHIAR

SCURTĂ ISTORIE A MAGHIARILOR DIN BUCUREŞTI DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ÎN PREZENT

EDITURA BIBLIOTECA BUCUREŞTILOR
BUCUREŞTI – 2011

Tehnoredactare computerizată şi ilustraţii: *Anca Ivan*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

HENCZ, HILDA
Bucureştiul maghiar : scurtă istorie a maghiarilor din Bucureşti de la începuturi până în prezent / Hilda Hencz. - Bucureşti : Biblioteca Bucureştilor, 2011
ISBN 978-973-8369-97-9

323.1(=511.141)(498 Buc.)

În amintirea iubitei mele bunici,
Mikus Julianna

INTRODUCERE

Despre spinoasa problemă a izvoarelor

A scrie o istorie a maghiarilor din Bucureşti şi, eventual, a celor din întreg spaţiul extracarpatic este „un vis prea îndrăzneţ“, afirma istoricul Demény Lajos în studiul său despre comunitatea reformată bucureşteană din prima jumătate a secolului XIX.[1] Imposibilitatea alcătuirii unei astfel de istorii a maghiarimii ar avea multiple cauze. Principala cauză derivă din faptul că nu s-ar mai fi păstrat documentele vremii, maghiarilor lipsindu-le instituţiile necesare în acest scop; chiar şi documentele păstrate vremelnic de comunităţile religioase, asociaţiile sau şcolile maghiare ce au funcţionat — şi încă funcţionează aici — s-ar fi risipit ori distrus. Pe de altă parte, prelucrarea arhivelor comunităţii germane lutherane din Bucureşti, care ar fi putut furniza date şi despre comunitatea calvină, se află într-o fază incipientă. La aceste neajunsuri se adaugă faptul că arhivele Arhiepiscopiei catolice din Bucureşti sunt inaccesibile pentru cercetători de aproape un secol, motivul principal fiind, potrivit opiniei lui Demény, ascunderea politicii de românizare forţată a maghiarimii de către biserica romano-catolică din România, care manifestă în mod constant o atitudine ostilă faţă de maghiari.[2] Catolicismul, fiind o religie universală, nu pune preţ pe apartenenţa etnică şi pe identitatea naţională, iar episcopia de la Iaşi şi arhiepiscopia de la Bucureşti, subordonate statului român, au devenit cele mai eficiente instrumente de românizare a zecilor de mii de ceangăi din Moldova, precum şi de secui veniţi să muncească în Bucureşti.

---

[1] Demény Lajos, *A bukaresti református egyházközség és a magyar iskola a 19. század első felében /Comunitatea reformată maghiară din Bucureşti şi şcoala maghiară din prima jumătate a secolului 19/*, în *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője.* 1998-2005/Anuarul *Asociaţiei culturale Petőfi* din Bucureşti/, Bukarest, 2006, p. 116 şi urm.

[2] Idem, *Kálvinista magyarok Bukarestben a XIX. század első felében /Calvinii maghiari din Bucureşti în prima jumătate a sec. al XIX-lea/*, în *Emkékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára /Csetri Elek – Omagiu cu prilejul împlinirii a 80 de ani/*, Kolozsvár, EMKE, 2005, p. 80 şi urm.

De fapt, constată Demény Lajos cu o altă ocazie[3], „n-a fost şi nu este în interesul puterii ca documentele ajunse în administrarea statului român să devină accesibile“, multe fiind blocate în colecţii vegheate „cu deosebită atenţie de organele Ministerului de Interne“, în grija cărora se află şi acum.

Am putea adăuga faptul că şi arhiva parohiei reformate, pusă în ordine în perioada interbelică de către pastorul Nagy Sándor, este închisă pentru cercetători la ora actuală, deoarece a dispărut registrul-inventar. Totuşi, câteva persoane privilegiate au avut acces la arhivă în anii ’90, printre care istoricii Demény Lajos şi Borsi-Kálmán Béla, acesta din urmă fiind ataşat cultural pe lângă Ambasada Ungariei la Bucureşti. Interesat în special de emigraţia maghiară din Principatele Române după înfrângerea Revoluţiei din 1848, Borsi-Kálmán aprecia că în pivniţa Calvineum-ului s-ar ascunde „o adevărată comoară, fără prelucrarea şi interpretarea căreia nici nu s-ar putea scrie cu adevărat o istorie veritabilă a maghiarimii din România…”

Contrar celor afirmate în 2006, până în 1997, istoricul Demény Lajos găsise, totuşi, în arhiva parohiei reformate din Bucureşti „mai multe documente decât era de aşteptat, chiar şi referitoare la începuturi“[4], şi anume: registre de stare civilă, acte de vânzare-cumpărare, situaţia banilor strânşi din colectele preotului Sükei. Cu această ocazie, Demény mustra cu asprime nişte istorici imaginari, care nu şi-ar fi dat osteneala să citească nici măcar articolele lui Sükei (apărute în Ardeal) şi cu atât mai puţin cartea lui Ürmösy[5] sau diverse lucrări apărute în limba germană, deşi autorul recunoaşte că, după al Doilea Război Mondial, nu a fost o atmosferă tocmai favorabilă pentru alcătuirea unor studii despre istoria bisericii maghiare, mai ales despre cea din Bucureşti, deoarece istoria acesteia se leagă indestructibil de istoria învăţământului în limba maternă.

Demény Lajos mai admite că o istorie a maghiarimii ar putea fi reconstituită pe baza studierii presei din trecut şi din prezent. Acest lucru a şi fost făcut de către autoarea acestor rânduri, iar rezultatele parţiale ale cercetărilor au fost publicate în 1995 (în maghiară) şi 2005 (în română).

---

[3] Idem, *Magyar sors a második világháború utáni Romániában /Destin de maghiar în România după cel de-al Doilea Război Mondial/, în* Töttössy Magdolna, *A Magyar Népi Szövetség története 1944-1953 /Istoricul Uniunii Populare Maghiare 1944-1953/,* I. kötet, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2005, p. 10.

[4] Idem, *Kiadatlan források a bukaresti református egyházközség és a magyar iskola kezdeteiről /Izvoare nepublicate despre comunitatea reformată din Bucureşti şi începuturile şcolii maghiare/*, în *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője*. 1994-1997, Bukarest, Kriterion, 1998, p. 7 şi urm.

[5] Ürmösy Sándor, *Az elbujdosott magyarok Oláhországban /Maghiarii pribegi din Valahia/,* Kolozsvártt, 1844.

Publicarea unei variante adăugite a istoriei presei maghiare bucureştene şi, implicit a istoriei maghiarimii, incluzând peste 80 de fotografii şi facsimile, a fost posibilă abia în anul 2009, într-o ediţie bilingvă, sub titlul ***Maghiarii în universul românesc***.[6] În această carte-document, sunt prezentate cronologic cele mai importante momente din viaţa diasporei maghiare din întreg spaţiul extracarpatic românesc, însă relatarea se opreşte, în principiu, la anul 1941. Studierea publicaţiilor are avantajul de a suplini, într-o oarecare măsură, lipsa documentelor de arhivă prin datele precise pe care le furnizează, cu deosebire cele referitoare la înfiinţarea şcolilor, asociaţiilor, comunităţilor religioase, la construirea de biserici, apariţia unor publicaţii, desfăşurarea evenimentelor culturale etc. Valoarea documentară a acestor periodice primeşte noi valenţe în măsura în care conţin fotografii, un loc aparte ocupând *Marele calendar ilustrat al maghiarilor din România* (*României Magyarok Nagy Képes Naptára*, 1905-1916). Există şi inconveniente: sunt perioade mai scurte sau mai lungi, chiar de peste un deceniu, în care nu apar gazete maghiare sau colecţiile existente prezintă mari goluri, de unde şi necesitatea studierii altor surse.

Un fapt rămâne cert, şi anume că nu s-a scris o istorie documentată ştiinţific a maghiarilor din diaspora românească de la începuturi până în prezent. Fenomenul este aproape inexplicabil, deoarece maghiarimea bucureşteană a avut cel puţin doi istorici importanţi, şi anume Veress Endre şi Demény Lajos.

[6] Hencz Hilda, *Maghiarii în universul românesc. Maghiarii din spaţiul extracarpatic românesc şi presa maghiară bucureşteană (1860-1941) /Magyarok román világban. A Kárpátokon kívüli román térségben élő magyarok és a bukaresti magyar sajtó (1860-1941),* ediţie bilingvă/kétnyelvű kiadás, Bucureşti, Carocom ‘94 srl, 2009.

Pasionat de istorie încă din adolescenţă, Veress Endre (Andrei) (1868-1953) a făcut eforturi deosebite pentru a publica într-un timp record un *Calendar ilustrat al maghiarilor din Bucureşti pe anul 1890* (*Bukaresti Magyar Képes Naptár a 1890-ik közönséges évre*). Pe atunci avea doar 21 de ani şi absolvise o şcoală comercială din Cluj, conform dorinţei tatălui său; întors la Bucureşti, a lucrat la o societate de asigurări, dar pasiunea pentru istorie nu i se stinsese. Odată cu mutarea familiei sale la Cluj, în 1891, şi-a îndeplinit visul de a urma studii de istorie la Universitate, iar după absolvire, între anii 1894 şi 1896, a făcut o specializare la Institutul de Paleografie de la Viena. Şi-a început cariera ca profesor la Deva şi a continuat ca arhivist la Biblioteca Universitară din Cluj. Între 1901 şi 1906, a avut prilejul să facă mai multe călătorii de studii în vederea cercetării arhivelor din câteva oraşe europene, bucurându-se şi de un sprijin material substanţial din partea Academiei Ungare de Ştiinţe. Planurile sale erau extrem de ambiţioase: a proiectat redactarea a 50 de volume de colecţii de documente şi a reuşit să publice 40 de volume. Documentele studiate de el sunt scrise în limbile latină, maghiară, italiană, polonă, spaniolă, germană, franceză etc. şi constituie o adevărată enciclopedie a relaţiilor culturale, politice şi economice dintre cele trei voievodate: Ardeal, Muntenia şi Moldova.

Din 1914, s-a stabilit la Budapesta, dar nu-l părăsise ideea de a publica bibliografia tuturor documentelor referitoare la români şi la unguri; intenţia sa era întărită şi de observaţia pertinentă a lui George Bariţiu: „Pe vreo 900 de ani, istoria românilor nu se poate scrie fără ajutorul istoriei ungurilor şi viceversa“[7] — adevăr ignorat şi acum de specialiştii din cele două ţări. Timp de mai bine de zece ani, a întreprins demersuri pe lângă autorităţile române, pentru a i se aproba publicarea documentelor strânse de-a lungul deceniilor, însumând circa 20 de volume. În 1929, s-a demarat publicarea acestora, cu sprijinul *Fundaţiei Regele Ferdinand I*. La acea dată, românii aveau publicate 33 de volume din colecţia Hurmuzaki, precum şi *Bibliografia veche românească* a lui Ion Bianu şi Nerva Hodoş (două volume apărute în 1903, respectiv 1910, urmând ca, în perioada 1912-1934, să mai apară alte opt fascicule). Totuşi, foarte multe documente din arhivele străine nu fuseseră cercetate, iar Veress intenţiona să umple acest gol. A reuşit să publice 14 volume. Seria lui începe cu *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti* (11 volume, între 1929 şi 1939). Au rămas în manuscris, nepublicate până astăzi, două volume referitoare la diaspora maghiară din Moldova şi Muntenia, fără ca vreun istoric maghiar din România să fie interesat să le dea publicităţii.

[7] Andrei Veress, *Bibliografia româno-ungară, v*ol. I, Bucureşti, 1931, p. XV.

Aproape concomitent cu *Documentele…*, între 1931 şi 1935, a publicat trei volume din *Bibliografia română-maghiară*. Acestea înregistrează 2.377 de documente inedite, începând din anul 1473 până în 1878; multe dintre texte sunt însoţite de explicaţii în limba română cu privire la conţinutul documentului. Volumul 4, care se referă la perioada 1879-1914, a rămas în manuscris; probabil a fost retras de la publicare, de vreme ce, în 1935, se anunţa că se afla sub tipar. Nu a reuşit să publice nici repertoriul articolelor despre români din periodicele ungare.

Izbucnirea războiului i-a limitat şi mai mult posibilităţile de a publica ceva. Au rămas nepublicate, printre altele, şi lucrările tatălui său, inginerul Veress Sándor , din cauza aceloraşi împrejurări istorico-politice potrivnice. După război, s-a retras în oraşul Pécs (Ungaria), unde şi-a petrecut ultimii şapte ani de viaţă; în 1965, pe locuinţa sa a fost fixată **o placă comemorativă cu un basorelief** executat de sculptorul László Péter. Fondul Veress, cuprinzând circa 28.000 de pagini de manuscris, se găseşte la Biblioteca Academiei Ungare de Ştiinţe şi la *Biblioteca Naţională Széchényi* de la Budapesta, iar la Arhivele Naţionale Ungare se află corespondenţa familiei Veress.

Istoricul **Demény Lajos** (Ludovic) (1926-2010) a trăit şi a lucrat la Bucureşti din 1956 şi a fost şef de secţie la *Institutul de Istorie Nicolae Iorga*; a fost, de asemenea, membru *extern* al Academiei Ungare de Ştiinţe de la Budapesta. După 1970, împreună cu Pataki József, s-a implicat în redactarea unei noi serii din lucrarea de mare anvergură intitulată *Diplomatariu secuiesc* (*A székely oklevéltára*), din care au apărut două volume până în 1990 (în 1983 şi 1985). După cooptarea istoricului Tüdős Kinga şi cu sprijinul Ministerului Culturii şi Învăţământului din Ungaria, au apărut alte şase volume până în 2006. Despre istoria maghiarilor din Bucureşti a publicat studiile sus-amintite, pentru elaborarea cărora a făcut cercetări nu doar în arhivele de la Bucureşti şi Cluj, ci şi în arhive de la Budapesta şi Debreţin. Abia în 2002, sponsorizat de *Fundaţia Communitas*, Demény a publicat în limba română o broşură de popularizare de dimensiuni reduse (20 de pagini, incluzând şi 8 fotografii), fără nici o trimitere bibliografică,

intitulată *Maghiarii în Bucureşti*[8]; lucrarea se găseşte doar în colecţiile bibliotecii *Casei Petőfi*.

Istoricul Demény rămâne un expert în istoria maghiarimii bucureştene din perioada pastorului Sükei (1814-1849), cercetările sale publicate după 1989 depăşind numai ocazional această perioadă.

La ora actuală, în Bucureşti activează şi alţi istorici maghiari, dar în atenţia lor nu s-a aflat niciodată istoria conaţionalilor din Bucureşti; doi dintre ei predau la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti, şi anume Lukács Antal şi Cihó Miron (specializat însă în egiptologie), iar la *Institutul de Istorie Nicolae Iorga* lucrează Tüdős Kinga.

În mod paradoxal, ceea ce istoricii maghiari nu au reuşit să scrie din motive obiective sau subiective, au îndrăznit un preot şi un ziarist: Nagy Sándor şi Beke György.

O lucrare uimitoare în felul ei, demnă de toată admiraţia, îi aparţine pastorului **Nagy Sándor** (1896-1954). Studiul său despre diaspora maghiară, intitulat *Problema Regatului*[9] (*A regáti kérdés*), a fost publicat în gazeta comunităţii reformate, *Egyházi Újság (Gazeta confesională)*, în 82 de părţi, între 1931 şi 1935, apoi continuat în 1939 cu alte nouă părţi. Întreg studiul a fost republicat în volum abia în anul 2000, sub titlul *Maghiarimea din Regat* (*A regáti magyarság*). Ne explică el însuşi care era problema Regatului, pornind de la constatarea că, în spaţiul extracarpatic românesc, au venit mulţi maghiari, dar s-au românizat în scurt timp prin nume, religie şi limbă: „Pe noi ne doare că ne piere neamul în acest fel… Românii au ştiut să trăiască sute de ani în Ungaria, generaţie după generaţie, şi au rămas români. Cum să-i păstrăm pe conaţionalii noştri în credinţa şi în limba lor? Asta e problema Regatului.“[10] Deşi dă cea mai completă imagine despre maghiarii din spaţiul extracarpatic românesc, studiul nu e structurat cronologic, ci tematic, autorul neacordând prea mare atenţie datării unor evenimente şi fapte, cu atât mai puţin trimiterilor bibliografice.

[8] Demény Lajos, *Maghiarii în Bucureşti*, Cluj-Napoca, Kriterion, 2002.

[9] Se referă la spaţiul extracarpatic românesc (Vechiul Regat român).

[10] Nagy Sándor, *A regáti magyarság. Tanulmány a havasalföldi és moldvai szórvány-magyarságról /Maghiarimea din Regat. Studiu despre diaspora maghiară din Muntenia şi Moldova/,* Kolozsvár-Sopron, Kalota Könyvkiadó-Zé Könyvkiadó, 2000, p. 17.

El se adresează în primul rând sufletului şi scrie o istorie patetică şi tragică a conaţionalilor săi asimilaţi în ritm ameţitor de majoritatea ortodoxă a statului naţional unitar: „Am schiţat viaţa unui neam cu un destin cumplit, aceea a maghiarimii din Regat“. Se arată interesat de cauzele şi formele de manifestare ale fenomenului de asimilare a conaţionalilor săi şi caută zadarnic soluţii pentru a opri sau măcar a încetini acest proces.

Cercetările publicistului **Beke György** (1927-2007) sunt mai limitate în timp, dar deosebit de interesante, eforturile sale concentrându-se pe evocarea unor figuri emblematice din diaspora maghiară. În 1971, a publicat un amplu studiu introductiv la opera memorialistică a preotului reformat Koós Ferenc[11], cea mai puternică personalitate a maghiarimii bucureştene între anii 1855 şi 1869, iar în 1976, o monografie despre inginerul Veress Sándor[12], contemporan al lui Koós. A publicat şi un roman-document dedicat socrilor săi, ceangăi din Ţara Bârsei, care au trăit decenii întregi în Bucureşti, găsindu-şi tot aici şi odihna veşnică.[13] Beke a fost primul care, în 1973, a dat semnalul de plecare din Bucureşti a intelectualilor maghiari din epoca lui Ceauşescu, după ce a locuit în capitală circa un sfert de secol; mai târziu, a emigrat în Ungaria.

Chiar dacă documentele de arhivă sunt puţine sau inaccesibile, publicaţiile periodice prezintă mari goluri, iar istoricii maghiari din Bucureşti nu par interesaţi de redactarea propriei lor istorii, viaţa maghiarimii bucureştene se poate reconstitui într-un mod ceva mai subiectiv, din sute de frânturi de viaţă, materializate în câteva zeci de autobiografii, memorii, jurnale de călătorie. E de-a dreptul uimitor să constatăm cât de multe astfel de lucrări au apărut de-a lungul secolelor. De-altminteri, memorialistica este un gen literar cultivat în literatura maghiară încă din secolul XVII, începând cu Kemény János (1607-1662), strălucit bărbat de stat cu misiuni diplomatice şi în Ţările Române, iar, pentru scurt timp, chiar Principe al Transilvaniei.

---

[11] Beke György, *Bevezető /Introducere/*, în Koós Ferenc, *Életem és emlékeim,* Bukarest, Kriterion, 1971, p. 5-59.

[12] Idem, *Veress Sándor tolla és körzője /Pana şi compasul lui Veress Sándor/*, Bukarest, Politikai Könyvkiadó, 1976.

[13] Idem, *Fölöttük a havasok. Családi krónika /Deasupra lor stau munţii. Cronică de familie/*, Kolozsvár-Napoca, Dacia Könyvkiadó, 1980.

Doi autori de autobiografii/memorialistică sunt cunoscuţi şi publicului român. Pictorul Barabás Miklós (1810-1898), devenit unul dintre cei mai mari pictori ai Ungariei, este autorul de autobiografii cel mai cunoscut de către români. Faima lui se datorează lui Veress Endre, care, în 1930, a publicat în româneşte un fragment din autobiografia acestuia (apărută abia în 1902)[14], evocând perioada petrecută de pictor în Bucureşti şi dând publicităţii observaţiile „răutăcioase" ale acestuia despre societatea românească.

Cel mai cunoscut autor de autobiografii pentru maghiarii din Bucureşti a fost, însă, pastorul reformat **Koós Ferenc** (1828-1905); în 1890, el a tipărit două volume din *Viaţa şi amintirile mele*[15], în doar 600 de exemplare, ceea ce face ca această carte să fi devenit o raritate. Reeditarea ei în 1971, într-un singur volum, la editura Kriterion, a fost cenzurată, privând astfel cititorul de o bună parte din informaţiile extrem de interesante despre românii şi maghiarii din Bucureşti şi nu numai, informaţii ce acopereau circa o jumătate de veac. Cartea lui Koós, precum şi articolul lui Bartalus, publicat în 1890[16], deşi conţin unele date eronate şi relatările se opresc la anul 1890, au constituit principalele şi, uneori, singurele surse de informare despre istoricul maghiarimii din spaţiul extracarpatic românesc.

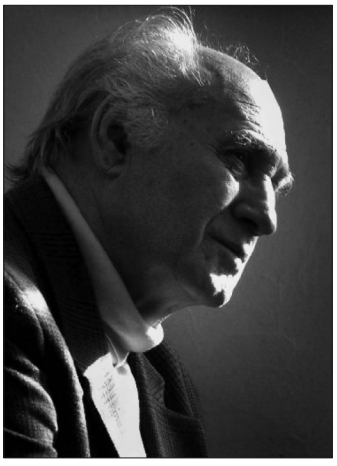

Scriitorul, ziaristul şi traducătorul **Domokos Géza** (1928-2007) este cel care încheie seria scrierilor memorialistice. Între 1996 şi 2004, a publicat nu mai puţin de şase volume de amintiri referitoare la perioada în care a deţinut funcţia de director al editurii Kriterion din Bucureşti, dar şi la activitatea politică desfăşurată de el din decembrie 1989 până în 1992, ca lider al Uniunii Democrate a Maghiarilor din România.

[14] Andrei Veress, *Pictorul Barabás şi românii* (cu însemnările sale din 1833 despre viaţa bucureşteană), Bucureşti, Cultura Naţională, 1930.

[15] Koós Ferenc, *Életem és emlékeim,* 2 kötet, Brassó, 1890.

[16] Cf. Bartalus János, *A bukaresti ev. ref. egyház rövid története /Scurtă istorie a bisericii reformate din Bucureşti/*, în Bukaresti Magyar Képes Naptár, 1890, p. 6-20.

Interviurile sunt o altă sursă inedită de reconstituire a unor momente semnificative din istoria maghiarilor. În timp ce în volumele publicate de sociologul Rostás Zoltán (n. 1946), subiecţii fac parte din categorii sociale diferite şi evocă preponderent prima jumătate a secolului XX, volumul publicat de către lectorul universitar Bányai Éva (n. 1971)[17] cercetează universul intelectualilor bucureşteni din perioada ceauşistă.

Apar şi câteva studii de sinteză pe perioade limitate; se referă la un anumit domeniu, ca, de exemplu, cel despre artiştii maghiari, scris de publicistul Árvay Árpád.[18] O altă sinteză interesantă, deşi nu se referă la maghiarii bucureşteni, este şi cea a lui B. Kovács András[19], subintitulată „un roman al învăţământului în limba maghiară“ din perioada interbelică, prelungită cu perioada 1944-1948, şi conţinând referiri la anul 1996.

Noutăţi aduc şi cele trei **buletine editate de *Asociaţia culturală Petőfi* din Bucureşti**[20]; conţinutul acestora este focalizat pe istoria bisericilor maghiare din Bucureşti până în zilele noastre, activitatea Asociaţiei culturale şi a Catedrei de hungarologie din Bucureşti.

Nici una dintre aceste lucrări nu se datorează vreunui istoric, ci sunt scrise de nobili, preoţi, artişti, medici, ziarişti, scriitori, dascăli, un sociolog şi un istoric al literaturii. Chiar dacă nu au rigoarea caracteristică unei lucrări ştiinţifice şi sunt în mod firesc subiective, din ele se poate reconstitui cu destulă acurateţe viaţa maghiarimii. O excepţie, de altminteri destul de neinspirată, o reprezintă studiul introductiv scris de către Kovách Géza, profesor de istorie din Arad, la o culegere de scrisori de arhivă datând din a doua jumătate a secolului XIX.[21] Bibliografia pe care s-a bazat Kovách

---

[17] Bányai Éva, *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak. Beszélgetések bukaresti magyar értelmiségiekkel /Istorii de succes cu insuccese. Biografii bucureştene. Convorbiri cu intelectuali maghiari din Bucureşti/*, Kolozsvár, Komp-Press, 2006.

[18] Árvay Árpád, *Pilda precursorilor. Contribuţii ale unor artişti din secolul trecut la întărirea legăturilor româno-maghiare*, în româneşte de Gelu Păteanu, Bucureşti, Kriterion, 1975.

[19] B. Kovács András, *Szabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye. 1918, 1944-1948, 1996 /Excepţia de la regulă. Romanul învăţământului în limba maghiară din România. 1918, 1944-1948, 1996/.* Bukarest-Kolozsvár, Kriterion, 1997.

[20] A Bukaresti *Petőfi* Művelődési Társaság Értesítője, Bukarest, 1995; 1998; 2006.

[21] *Magyar élet a régi Bukarestben. Levelestár a XIX. század második feléből*. Bevezető

este prea săracă şi conţine numeroase datări şi nume de persoane eronate, iar scrisorile selectate din diverse arhive din Ungaria sunt relativ puţin semnificative. Apariţia volumului a fost posibilă cu sprijinul mai multor instituţii, inclusiv al Fundaţiei Soros.

Într-un fel, absenţa istoricilor din asemenea proiecte defineşte locul şi rolul istoricului maghiar în societatea românească.

Cercetătorii istoriei maghiarilor din România nu pot ignora nici cele trei volume de „mărturii documentare“ din perioada 1920-1968[22], toate publicate în româneşte şi editate de Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală din Cluj-Napoca. Sunt însoţite de excelente studii introductive scrise de Lucian Nastasă (Kovács) şi Salat Levente şi pot fi citite, parţial, pe Internet.

A fost destul de frustrant faptul că cercetarea noastră s-a limitat la lucrările depistate în bibliotecile bucureştene. Totuşi, existenţa altor lucrări, aflate în biblioteci din Ardeal sau din Ungaria, a fost semnalată, în general, atunci când am avut cunoştinţă de ele. Un impediment major în accesul la informaţii este determinat de faptul că tot mai puţine cărţi maghiare tipărite în Ardeal au ajuns pe rafturile Bibliotecii Naţionale în ultimii douăzeci de ani, ignorându-se legea depozitului legal.

tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Kovách Géza /Viaţă de maghiar în vechiul Bucureşti. Date de arhivă din a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Studiu introductiv şi note de Kovách Géza/, Budapest, 1996.

[22] *Maghiarii din România şi Etica minoritară* (1920-1940), Cluj-Napoca, CRDE, 2003; *Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945-1955)*, Cluj-Napoca, Fundaţia CRDE, 2002; idem *(1956-1968)*, Cluj-Napoca, Fundaţia CRDE, 2003.

DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Maghiarii ca cetățeni străini

Ce putem afla despre istoria maghiarilor din Bucureşti din toate aceste surse care ne stau la îndemnă şi care, totuşi, rămân atât de incomplete?

Date certe despre venirea primilor maghiari la Bucureşti nu există. La începuturi, prezenţa lor se pare că era legată, la fel ca în Moldova, de tendinţele de catolicizare ale regilor unguri, tendinţe în consens cu intenţiile papilor de catolicizare a „schismaticilor" din Muntenia şi Moldova. Încă de la începutul mileniului II, călugării franciscani şi dominicani unguri, germani, italieni etc. au dus o intensă activitate de convertire la catolicism a populaţiei din Transilvania, ridicând numeroase biserici şi mănăstiri. Curând au ajuns şi în spaţiul extracarpatic românesc, chiar înainte de constituirea celor două voievodate, fapt dovedit de cercetările arheologice: în cartierul Văcăreşti, lângă biserica Dobroteasa, s-au găsit monede din perioada regilor ungari Ştefan (997-1038) şi Coloman (1095-1116).[23]

Iorga vorbea de prima parohie catolică de la Câmpulung-Muscel, înfiinţată în 1215. În 1227, s-a înfiinţat o Episcopie Milcoviană, apoi o Episcopie Transalpină la Severin, în 1238. Invazia tătarilor din 1241 a întrerupt numai temporar misiunile de catolicizare. În secolul următor, au apărut noi episcopii: la Siret în 1371, la Argeş în 1381 etc. Domnitorii români au acceptat catolicismul, cel puţin formal, la presiunea regilor unguri, însă unii dintre ei chiar s-au convertit la catolicism. Voievodul Basarab I a fost lăudat de papă, în 1327, şi numit „cucernic principe catolic", deşi regele ungar îl considera, în 1325, „necredincios al sfintei coroane", deoarece încerca să se elibereze de sub vasalitatea sa.

În aceste perioade tulburi, pare să fi fost ridicată, în zona Bucureştilor de astăzi, o modestă biserică de lemn de către călugării franciscani maghiari. Deoarece biserica a ars în repetate rânduri şi nu s-au păstrat arhivele, fiecare generaţie de preoţi a rescris istoria ei. Sosirea misionarilor franciscani maghiari în Bucureşti nu este documentată ştiinţific pentru

[23] Radu Olteanu, *Bucureștii în date și întâmplări*, Bucureşti, Paideia, 2002, p. 6.

secolul XIV; de fapt, nici oraşul Bucureşti nu era încă atestat documentar, totuşi se acceptă ideea că trebuie să fi existat. Într-un pliant de prin 1994, Arhiepiscopia Catolică din Bucureşti face referire la 1321, „consemnat în scrierile vremii“ ca fiind anul în care s-ar fi ridicat biserica Bărăţia, fără să specifice care anume erau aceste *scrieri ale vremii*.

La acelaşi an, 1321, făcea referire şi publicistul Árvay Árpád. El a găsit în arhivele Arhiepiscopiei Catolice din Bucureşti informaţia, rămasă nepublicată în timpul vieţii sale, potrivit căreia franciscanii maghiari ar fi construit o bisericuţă de lemn, situată între râurile Dâmboviţa şi Bucureştioara. Informaţia a fost preluată de fiul său, inginerul Árvay Zsolt, şi dată publicităţii într-un *Scurt istoric al maghiarilor catolici din Bucureşti*.[24] Bucureştioara este pomenită în documente abia din secolul XVII, ca „eşind din lacul Icoanei şi venind până în spatele actualului spital Colţea… se despărţea în două…, iar o altă parte cotia la dreapta, spre sud-vest, de prin Târgul Cucului, coboria pe la Bărăţia prin uliţa Boiangiilor şi, pe lângă zidurile Curţii Vechi, se vărsa în Dâmboviţa…“[25]

Aceeaşi informaţie, potrivit căreia biserica Bărăţia ar fi fost întemeiată de călugării franciscani maghiari, se află şi la misionarul Tornyai Ferenc, într-o cărticică publicată la Târgu-Mureş în 1899 şi intitulată *Száműzetésem ideje, vagy miért hagytam ott Oláhországot* (*Exilul meu sau de ce am părăsit Valahia*); cartea, aflată în Biblioteca Institutului Protestant din Cluj-Napoca, nu ne-a fost accesibilă.

Controversat rămâne şi numele de Bărăţia, cuvântul putând proveni atât din maghiară (*barát*), cât şi din vechea slavă (*brat*), în ambele limbi având sensul de „călugăr, frate“. Cuvântul turcesc *berat*, cu o semnificaţie diferită, însă, ar fi o altă posibilă origine a cuvântului *Bărăţia*. Atestarea documentară certă a bisericii Bărăţia este mult mai târzie. Ecaterina Salvaresi, soţia domnitorului Alexandru Mircea, a trimis la 24 februarie 1578, din „Bucurescii Munteniei“, o scrisoare către sora sa, Marioara Vallarga, aflată în Italia, în care pomenea de o biserică „frâncă“. Se pare că era vorba de biserica romano-catolică a Bărăţiei din Bucureşti, deşi N. Iorga afirma că ar fi fost Bărăţia din Târgovişte. Ancadramentele de piatră păstrate parţial până astăzi li se datorează franciscanilor catolici bulgari şi sunt din anul 1666.[26] Biserica a ars în mai multe rânduri, iar la înfăţişarea sa actuală a contribuit în mod substanţial arhitectul Cortobius în 1928.

[24] Árvay Zsolt, *A bukaresti római katolikus magyarok vázlatos története*, în *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997*, Bukarest, Kriterion, 1998, p. 87.

[25] G.I. Ionnescu-Gion, *Istoria Bucurescilor*, Bucureşti, 1899, p. 38.

[26] Nicolae Iorga, *Contribuţiuni la istoria Munteniei*, Bucureşti, 1896, p. 29-31; *Enciclopedia lăcaşurilor de cult din Bucureşti,* vol. 2, Bucureşti, Universalia, 2005, p. 49.

Pastorul unitarian Ürmösy Sándor ne-a furnizat mai multe date despre biserica Bărăţia din Bucureşti cu prilejul uneia dintre cele două călătorii ale sale întreprinse în anii 1841 (Târgovişte, Piteşti, Râmnic, Brăila, Craiova) şi 1843 (Câmpina, Ploieşti şi Bucureşti), în căutarea conaţionalilor săi pribegi. Pe atunci, biserica avea un turn înalt, cu două clopote, şi un ceas, cum nu exista în toată ţara; interiorul bisericii era bogat şi frumos ornamentat, iar casa parohială situată în curte avea două etaje.[27] Potrivit datelor aflate de la preoţii maghiari ai bisericii, date în care realitatea se împleteşte cu tradiţia orală, comunitatea catolică ar fi apărut încă de la sfârşitul secolului XIII şi ar fi fost întemeiată de călugării franciscani care aparţineau de provincia bulgară situată la sudul Dunării. Mai târziu, soţia unguroaică a domnitorului din acea vreme a făcut danii bogate comunităţii. Încă de la sfârşitul secolului XV, ar fi existat un preot maghiar, însă arhiva bisericii nu mai păstrează documente care să arate cine l-ar fi trimis pe acest preot.

Nu ştim exact despre soţia cărui domnitor se face menţiune, dar se ştie că Sfântul Scaun a avut un plan de catolicizare a principatelor Ţării Româneşti şi Moldovei, mizând pe sprijinul soţiilor unguroaice ale domnitorilor români. Astfel, spre exemplu, datorită doamnei Clara, soţia lui Nicolae Alexandru Basarab (1352-1364), catolicii minoriţi au căpătat dreptul de a-şi ridica biserici. Doamna Clara intenţiona să continue aceeaşi politică şi sub Vladislav I (Vlaicu vodă), dar acesta a refuzat să recunoască suzeranitatea regelui Ludovic al Ungariei. Totuşi, în 1379, le-a poruncit tuturor catolicilor din ţară să-l primească bine pe episcopul lor, care venea să sfinţească o biserică. Referitor la franciscanii veniţi din Bulgaria, se ştie că abia în 1644 catolicii din Ţara Românească au trecut sub jurisdicţia arhiepiscopiei de la Sofia.

Catolicismul prinsese rădăcini adânci în Valahia şi datorită populaţiei care migrase din Ardeal; e drept că aceasta s-a românizat foarte repede. În Târgovişte se aflau atât de mulţi catolici, încât oraşul a fost considerat patria catolicilor până în secolul XVII. Peste tot erau sute de catolici, dar şi reformaţi. Ürmösy a întâlnit cei mai mulţi catolici la Brăila şi Craiova, iar la Câmpina, unde era plin de meseriaşi maghiari, soţia celui mai bogat negustor era unguroaică şi la horă se cântau cântece ungureşti.

Dacă la început prezenţa maghiarilor în Ţările Române a avut cauze religioase, în secolele următoare aveau să predomine cauzele comerciale, economice şi politice. Încă din 1358, regele Ungariei, Ludovic I de Anjou, le acordase liberă-trecere negustorilor braşoveni pe un culoar flancat de râurile Buzău şi Prahova, acolo unde Ialomiţa se varsă în Dunăre; acest

[27] Ürmösy Sándor, *op. cit*., p. 49.

privilegiu a fost reconfirmat de domnitorii români în anul 1368, apoi în 1413, când au beneficiat de el şi negustorii din Ţara Bârsei. Conform altui privilegiu acordat de regele ungur în 1369, negustorii polonezi şi germani aveau obligaţia să-şi vândă mărfurile celor din Braşov, iar din 1392 au fost incluşi în privilegiu şi negustorii din Sibiu. Între timp, comerţul trebuie să se fi extins şi spre Bucureşti, cetate care avea să devină, treptat, un puternic centru comercial prin care se perindau mulţi negustori străini.

Spre sfârşitul secolului XVI, odată cu impunerea monopolului otoman asupra comerţului exterior din Principatele Române, a crescut şi importanţa drumurilor comerciale spre Constantinopol. Convoaiele de căruţe, care transportau mai ales grâne, aveau nevoie de locuri de popas sigure. Astfel au început să apară hanurile. Pe la mijlocul secolului XVII, se vorbeşte de existenţa a şase hanuri în Bucureşti, cel mai mare fiind hanul lui Şerban-Vodă, construit ca o adevărată fortăreaţă; acesta se afla în zona Băncii Naţionale de astăzi şi a fost demolat în 1883. Totuşi, informaţii mai substanţiale despre maghiarii din Bucureşti au lipsit secole de-a rândul, ori sunt extrem de puţine, deoarece negustorii erau în trecere prin oraş, în drum spre Constantinopol, iar soldaţii maghiari, semnalaţi încă din secolul XV, făceau şi ei doar popasuri mai lungi sau mai scurte cu ocazia campaniilor antiotomane; cei rămaşi aici, unii dintre ei fiind prizonieri de război, nu au lăsat urme scrise.

Câteva informaţii răzleţe apar în corespondenţa solilor şi a însoţitorilor acestora, trimişi cu misiuni la Constantinopol de către principii transilvani; ei au lăsat mărturii scrise despre trecerea lor prin Bucureşti.[28] Se poate menţiona astfel relatarea diacului cancelariei ardelene, Pellérdi Péter, care l-a însoţit pe principele Sigismund al Transilvaniei prin mai multe oraşe valahe pe care le şi pomeneşte: Târgovişte, Bucureşti şi Giurgiu. În Bucureşti, oştile au poposit în mahalaua Lucaci şi, alături de alţi oşteni străini din armata lui Mihai Viteazul, s-au dedat la jafuri, după cum aflăm dintr-o altă sursă. Diacul vorbeşte şi despre bătălia de la Călugăreni din 1595, sub forma unei scrisori adresate contelui Nádasdy Ferenc, scrisoarea fiind publicată în acelaşi an.

Ceva mai târziu, Borsos Tamás, membru în Dieta transilvană, trimis în trei rânduri sol la Poarta Otomană, într-unul dintre jurnalele sale de călătorii a evocat o noapte petrecută în Bucureşti, în 1618.

Valuri mari de fugari ce stârneau îngrijorarea autorităţilor au fost semnalate începând cu secolul XVII, astfel încât Dieta de la Cluj, apoi

[28] Vezi şi Beke György, *Veress Sándor*…, p. 30 şi urm.; *Călători străini despre ţările române* (redactor responsabil: Maria Holban), Bucureşti , vol. 3, 1971, p. 618-625; vol. 4, 1972, p. 370-373; vol. 8, 1983, p. 227-228; p. 229-236.

cea de la Sibiu, au dat dispoziţii în 1609, respectiv 1612, să fie stăvilită emigraţia. Permanentele războaie şi conflictele cu principii transilvani sau cu Casa de Habsburg i-au determinat pe mulţi maghiari să ia drumul pribegiei, refugiindu-se din calea represiunilor. Alt mare val de refugiaţi a apărut după răscoalele *kuruţilor* (nume dat participanţilor la lupta anti-habsburgică) din secolele XVII-XVIII. Atunci au luat drumul pribegiei nu doar oameni simpli sau ofiţeri, ci şi câţiva diplomaţi, iar alte mii de soldaţi au fugit în Moldova şi Muntenia, „cu speranţa că înapoierea lor în patrie va fi mai uşoară din acele părţi", după cum scria Daniel István, sol al lui Rákóczy la curtea lui Constantin Brâncoveanu. Autobiografia sa, scrisă în latineşte, a fost publicată în 1764. Un alt diplomat kuruţ a fost Pápai János, cărturar de la curtea lui Rákóczy, trimis, de asemenea, cu misiuni diplomatice la Constantinopol. Pribeag prin Turcia şi România în căutarea unui adăpost mai sigur, el s-a stabilit timp de zece ani la Brăila, unde a trăit în mare sărăcie; a murit la Bucureşti, în 1740. A lăsat o lucrare memorialistică despre anii petrecuţi în Turcia, publicată în 1963.

Începuturile bisericii reformate (calvine) maghiare din Bucureşti sunt legate de numele a doi oşteni kuruţi, sosiţi la Bucureşti în 1690, împreună cu principele lor. Primele informaţii despre cei doi nobili, Décsei şi Matkai (şi nu *Makrai*, aşa cum afirmă Beke György în 1971), apar în jurnalul de călătorie al lui Ürmösy Sándor.[29] Potrivit celor scrise de el, cei doi nobili, „tovarăşii lui Rákóczy", văzând că „stăpâna" a dăruit bani mulţi bisericii catolice şi constatând că erau destui reformaţi maghiari în Bucureşti, au hotărât să pună bazele unei eclezii. Au cumpărat un teren la Fântâna Boului şi au ridicat o casă de rugăciune, banii necesari provenind atât de la principele lor catolic, cât şi din propriile buzunare. Predicile erau ţinute de un preot numit Molnár sau Müller. După moartea nobililor şi a preotului, îngropaţi în curtea bisericii, credincioşii saşi au ocupat biserica treptat, dându-i afară pe maghiari.

Se poate constata că Ürmösy face câteva erori în relatarea sa: în 1690, nu s-a aflat Francisc II Rákóczy în Bucureşti, acesta având doar 16 ani, ci tatăl său vitreg, Thököly Imre, care era de religie evanghelică. În lupta care a avut loc la Zărneşti, în august 1690, Thököly, cu sprijinul lui Brâncoveanu şi al turcilor care-l numiseră Principe al Transilvaniei, i-a înfrânt pe austrieci, capturând chiar un general. După această bătălie, Thököly a fost confirmat ca principe şi de Dieta transilvană, dar în mai puţin de două luni a pierdut pentru totdeauna tronul şi a fost surghiunit. Soţia sa, contesa Zrínyi Ilona, nu se putea afla în Bucureşti, fiind prizonieră la austrieci în acea perioadă.

[29] Ürmösy Sándor, *op. cit*., p. 53.

Ea a fost eliberată în schimbul generalului capturat de soţul ei, apoi l-a însoţit pe acesta din urmă în exil. Pe de altă parte, este posibil ca cei doi nobili kuruţi să se fi hotărât să rămână la Bucureşti abia după ce stăpânul lor a pierdut tronul Transilvaniei, cu atât mai mult cu cât în Ungaria se declanşase Contrareforma şi protestanţii erau persecutaţi.

Deoarece Ürmösy avea informaţiile despre cei doi nobili de la Sükei Imre, preotul care slujea în acel moment la biserica reformată din Bucureşti, şi trecuse mai bine de un secol de la cele relatate, totul putea să fie doar o legendă. Însă Demény Lajos, cercetând corespondenţa lui Sükei Imre, aduce noi dovezi asupra existenţei acestei biserici, în articolul menţionat deja. Într-o scrisoare adresată autorităţilor bisericeşti, Sükei a reluat afirmaţiile despre cei doi nobili întemeietori de eclezie, spunând că aceste informaţii îi fuseseră furnizate de către episcopul lutheran J. Klockner, cu care se afla în cele mai bune relaţii. Klockner îi mai spusese că în arhiva parohiei sale erau păstrate actele care dovedeau veridicitatea celor spuse. Klockner a murit în 1827, după ce păstorise eclezia timp de cincizeci de ani.

Cartea lui Willibald St. Teutschländer despre istoricul bisericii evanghelice germane din Bucureşti, apărută în 1869, dovedeşte că afirmaţiile lui Sükei, preluate de Ürmösy, erau adevărate măcar în ceea ce priveşte existenţa celor doi nobili: autorul german afirma că, în cimitirul de lângă biserica evanghelică (biserică aflată şi acum cam pe acelaşi loc pe strada Lutherană), se aflau pietrele funerare ale lui Andreas Desei [*sic!*] şi Matkai, pietre inscripţionate în anul 1703. Istoria lui Teutschländer figurează în bibliografia care însoţeşte cartea bilingvă a preotului Daniel Zikeli referitoare la istoria bisericii evanghelice germane din Bucureşti.[30] Zikeli, însă, nu face nici o referire la pietrele funerare ale celor doi nobili maghiari înmormântaţi în curtea bisericii. Singura referire la maghiari este una foarte generală: „La începutul secolului XVIII, credincioşii protestanţi vorbitori de limbă germană şi maghiară s-au văzut nevoiţi să-şi facă un cimitir comun, primul de acest fel, care se afla mult în afara oraşului. Zona purta numele de *Mahalaua Stejarului*, unde se afla şi o fântână numită *Fântâna Boului*.“ Este amintit şi „primul preot sas“, Stefan Molnar (1742-1750), numele *Molnár* fiind echivalentul maghiar al numelui german *Müller*; perioada în care a activat preotul intră, însă, în contradicţie cu o afirmaţie făcută după câteva pagini: „În anul 1903 se împlineau […] 150 de ani de la înfiinţarea comunităţii, în ideea că ea s-ar fi reconstituit în 1753“.

[30] Daniel Zikeli, *Vereinte Kraft wirkt Grosses. 150 Jahre. Evangeliche Kirche A.B. Bukarest.– 150 de ani. Biserica Lutherană Bucureşti,* Bucureşti, Blueprint International, 2003, p. 6, 24.

Cu siguranţă, o cercetare atentă a arhivei parohiei germane şi a lăzii lui Klockner ar scoate adevărul la lumină.

Un alt oştean kuruţ care a trecut prin Bucureşti, amintit atât de Nagy Sándor în 1933, cât şi de Beke György în 1971, este generalul Bercsényi Mihály. Acesta se pare că a dat şi numele de *Berceni* unei localităţi de la marginea Bucureştiului, acolo unde îşi stabilise tabăra în 1711. O parte dintre soldaţii săi ar fi rămas în Bucureşti şi ar fi înfiinţat o comunitate reformată câţiva ani mai târziu, în 1713 sau 1717. Bercsényi este amintit şi de canonicul Carol Auner[31], care cita, de asemenea, cartea lui Teutschländer, fără a-i aminti însă pe Decsei şi Matkai; potrivit tradiţiei orale, soldaţii generalului ar fi clădit biserica protestantă în anul 1781. Auner crede că trebuie să fi existat un sâmbure de adevăr legat de contribuţia maghiarilor la ridicarea acestei biserici, chiar dacă datarea istorică e destul de imprecisă, cu atât mai mult cu cât baronul Zay Zsigmond, decedat la Constantinopol în 1755, i-a lăsat bisericii, prin testament, o mică avere. Donaţia baronului Zay este menţionată şi de pastorul Nagy Sándor.[32]

Faptele de vitejie ale conducătorilor kuruţi au rămas imortalizate în folclorul maghiar prin cântecele intrate şi în repertoriul asociaţiilor muzicale ale maghiarilor din Bucureşti. Numele Bercsényi a lăsat urme şi în istoria Franţei, încă de la începutul secolului XVIII, când generalul a înfiinţat un regiment de husari aflat în slujba Regatului francez; există şi astăzi un nucleu al „husarilor Berchenyi“, care au luptat ca paraşutişti în Bosnia.[33] În 1906, Parlamentul Ungar a anulat legea care-l condamnase pe Rákóczy pentru trădare şi rămăşiţele pământeşti ale familiilor Rákóczy şi Bercsényi au fost repatriate.

Cel mai cunoscut dintre pribegii principelui insurgent Francisc II Rákóczy a fost, însă, Mikes Kelemen, devenit celebru prin lucrarea sa memorialistică *Scrisori din Turcia*, de fapt un jurnal scris între 1717 şi 1758 şi publicat în 1794; a fost tradus şi în româneşte. În drum spre Iaşi, Mikes a stat în Bucureşti între 14 şi 18 februarie 1738 şi a fost primit „cu mare cinste“ de domnitorul Constantin Mavrocordat. În Moldova, s-a întâlnit cu alţi pribegi kuruţi, Csáky, Pápai János şi Zay Zsigmond, apoi a revenit la Bucureşti, unde a stat aproape un an, din iunie 1739 până în mai 1740. Căzuse în dizgraţia domnitorului, se pare că în urma refuzului său de a se converti la ortodoxie, condiţie obligatorie pentru ca Mavrocordat să-l ia sub ocrotirea sa. Consideraţiile lui Mikes asupra vicleanului domnitor

[31] Károly Auner, *A romániai magyar telepek történeti vázlatai /Schiţă istorică asupra aşezărilor maghiare din România/*, /traducere din germană/, Temesvár, 1908, p. 46.

[32] Nagy Sándor, *op. cit*., p. 226.

[33] Paul Lendvai, *Ungurii*, Bucureşti, Humanitas, 2001, p. 168-169.

muntean de origine greacă sunt acum pline de maliţie: „Ochii Măriei-Sale stau câş, dar mintea nu, că are îndeajuns, săvai că iaste altminteri croită“. Mikes a fost primul maghiar care a amintit de conaţionalii săi întâlniţi în spaţiul extracarpatic românesc, aceştia fiind pribegii kuruţi. În Bucureşti, însă, a întâlnit şi un călugăr franciscan originar din Ciuc, „preot unguresc bun“. Un turc tocmai îi administrase o sancţiune din cauza straielor călugăreşti pe care le purta, plesnindu-l peste obraz cu coada ciubucului, ceea ce l-a determinat pe preot să se îmbrace în straie româneşti. Mikes a avut ghinionul să prindă o iarnă grea, cu foamete cumplită şi scumpete. Nimeni nu-l mai invita la masă, se plângea el într-o scrisoare, aşa încât „bucuros mă aflu a lăsare acest târg învăluit în scoarţă“[34], însoţit de Zay Zsigmond, amândoi îndreptându-se spre Tekirdag. Sugestiva descriere a oraşului din scrisoarea 156 se referea la faptul că, în acea vreme, casele erau construite din lemn şi acoperite cu şindrilă, iar străzile principale erau „podite“ cu bârne din lemn, după model turcesc. De aici şi denumirea de *Podul Mogoşoaiei* atribuit străzii principale, ce şi-a schimbat denumirea în Calea Victoriei abia în 1878, după Războiul de Independenţă.

Revoltele kuruţilor, apoi înfrângerea revoluţiei din 1848 i-au determinat pe mulţi maghiari să se refugieze la Constantinopol şi la Tekirdag; unii şi-au aflat acolo şi sfârşitul, departe de ţară. Când a vizitat Constantinopolul, pe la 1860, preotul Koós Ferenc a întâlnit o colonie de maghiari care trăiau într-o zonă a oraşului denumită *Hongrie* — denumire aprobată cu mare dificultate de Ambasada austriacă. În oraş se găseau mormintele principelui Francisc II Rákóczy şi al mamei sale. La Tekirdag, locul în care principele şi-a petrecut ultimii cincisprezece ani din viaţă, avea să fie ridicat mai târziu Muzeul Rákóczy, la care se fac pelerinaje ale maghiarilor până în zilele noastre.

Maghiarii nu au fost numai în trecere prin Bucureşti, iar cei care s-au stabilit aici n-au fost numai oşteni rebeli sau lume sărmană. Primul maghiar care a sosit în oraş în mod oficial a fost medicul Molnár Ádám, originar din Ungaria. Având un doctorat în medicină la Universitatea din Halle, el a venit în 1749, la solicitarea domnitorului Constantin Mavrocordat, al cărui medic personal avea să fie, îndeplinind şi funcţia de protomedic al Munteniei timp de aproape două decenii. A scris şi câteva lucrări de pionierat pentru medicina românească, una dintre ele referindu-se la bolile endemice din Valahia. Preocupările sale nu s-au limitat la medicină, el fiind interesat şi de geografia şi etnografia românească. Cunoscând limba română, a fost solicitat de cărturarul şi botanistul Benkő József să alcătuiască nomenclatorul românesc al plantelor din Muntenia, în vederea

[34] Mikes Kelemen, *Scrisori din Turcia,* Bucureşti, Kriterion, 1980, p. 201, 214.

editării unui atlas botanic. Lucrările i s-au pierdut, însă, în timpul refugiului din calea războiului ruso-turc, iar Molnár a părăsit definitiv ţara în 1768.

Următorul război ruso-turc, din perioada 1787-1791, în care Austria a fost aliată cu Rusia, l-a adus în Ţările Române pe ofiţerul maghiar Karacsay F. În 1847, i-a apărut la Pesta o carte scrisă în limba germană, ce includea mai multe litografii colorate făcute după desenele autorului, având ca temă portul popular românesc. Nu ştim dacă făcea referiri şi la Bucureşti.

La acest sfârşit de secol, în 1792, a poposit la Bucureşti un medic ungur anonim, venind dintr-o călătorie făcută prin Balcani şi la Constantinopol. Era o epidemie cumplită de ciumă şi, potrivit uzanţelor, nu doar bolnavii, ci şi cei contaminaţi erau excluşi din comunitate, astfel încât medicului nu i s-a dat voie să-şi facă meseria, „cu tot curajul său". Românii, constata medicul anonim, „sunt aşa de brutali, încât, dacă în vreo casă în care a umblat un doctor se întâmplă cumva să moară cineva, toţi oamenii din acea casă împreună cu doctorul sunt puşi într-o căruţă şi duşi pe câmp la o distanţă de un ceas de oraş şi sunt obligaţi să rămână acolo şapte săptămâni"[35].

Totuşi, în pofida războaielor şi a altor calamităţi, spre sfârşitul secolului populaţia stabilă a Bucureştilor a ajuns la circa 30.000 de suflete, la care se adăuga şi populaţia flotantă, adică un total de circa 50.000, depăşind un oraş ca Braşovul, care avea doar 18.000 de suflete. Oraşul şi-a dublat şi suprafaţa prin mulţimea de mahalale nou-apărute, unele dintre acestea indicând ocupaţia, locul de origine al locuitorilor sau etnia lor: Negustori, Precupeţii Vechi şi Precupeţii Noi, Lânăriei, Cărămidari, Sârbi, Armenească, Olteni, Moldoveni, Bărăţia ungurilor etc.

La această creştere a populaţiei trebuie să fi contribuit şi cea mai mare emigrare a ţăranilor secui ca reacţie la uciderea lor în masă de către autorităţile austriece, în 1764; ei şi-au părăsit casele cu întreaga familie şi întreaga lor avere, încât, în anul următor, autorităţile au intrat în panică şi au emis un ordin prin care-i opreau. Mulţi s-au refugiat pe moşiile din Muntenia, Oltenia şi Moldova, unde au muncit ca zilieri; alţii au populat, probabil, mahalalele oraşelor.

Secolul următor, XIX, a fost marcat de mai multe evenimente de importanţă istorică pentru români: Pacea de la Adrianopol (1829), Revoluţia din 1848, Războiul Crimeei, Unirea Principatelor (1859), venirea la tronul ţării a unui domnitor străin (1866), Războiul de Independenţă (1877/78), urmat de proclamarea Regatului României (1881). Toate aceste evenimente aveau să fie tot atâţia paşi spre modernizarea României şi dezvoltarea sa

[35] *Călători străini*, vol. X, partea 2, Bucureşti, Editura Academiei, 2001, p. 1086.

economică. După Pacea de la Adrianopol, Moldova şi Muntenia au trecut sub protectorat rusesc, iar Regulamentele Organice emise de generalul Kiseleff au marcat începutul modernizării administraţiei. În acest proces de modernizare, un rol deosebit de important l-au avut străinii. Odată cu eliberarea comerţului şi a navigaţiei pe Dunăre, a crescut numărul negustorilor, dar şi al străinilor din Bucureşti, astfel încât componenţa etnică a oraşului a devenit din ce în ce mai pestriţă, fapt ce l-a determinat pe Ürmösy să considere oraşul „marele azil al întregii Europe". Cifre mai mult sau mai puţin precise, estimări ale unor călători, dar şi catagrafiile oficiale dau date diferite privind populaţia oraşului şi numărul străinilor.

O catagrafie generală, alcătuită cu minuţiozitate de administraţia rusească în 1831, dă următoarele cifre: 58.893 de locuitori, dintre care 2.598 boieri, 38.523 din clasa mijlocie (adică meşteşugari şi negustori), 10.833 slugi (2.371 boiereşti, 7.981 aparţinând clasei mijlocii, 199 aparţinând clerului şi 282 aparţinând evreilor), 1.252 de persoane reprezentând clerul, 2.301 evrei şi 3.386 ţigani robi.[36] Ürmösy a avut prilej să asiste îngrozit la o licitaţie de robi ţigani, despre care doar auzise până atunci că ar fi existat în Moldova şi Muntenia şi a dat amănunte despre statutul ţiganilor: o ţigancă tânără era vândută cu 30-40 de galbeni, iar un bătrân doar cu un galben. Oricum, valoarea robilor a scăzut mult după ce familiile boiereşti sau cele mai înstărite au început să prefere servitorii străini.

Locuitorilor pământeni stabili ai oraşului li se adăugau supuşii străini (1.226 austrieci, 236 ruşi, 158 prusaci, 94 englezi şi 80 francezi, adică un total de 1.794), precum şi circa 10-12.000 de flotanţi. Aceeaşi statistică înregistra şi numărul lăcaşurilor de cult: 26 de mănăstiri, 95 de biserici ortodoxe, câte una armeană, lutherană, calvină, două catolice şi o sinagogă. Un an mai târziu erau recenzaţi şi negustorii, în număr de 1.248, precum şi meşteşugarii, care numărau 2.021 de suflete. O altă catagrafie generală oficială înregistra, în 1838, o creştere considerabilă a străinilor, care ar fi ajuns la 4.553.

Consulatele şi registrele confesionale aveau, însă, alte evidenţe. După ce a fost mistuită de flăcări Bărăţia, în 1804, înainte de începerea lucrărilor de restaurare a bisericii, s-a făcut un recensământ al familiilor catolice existente în anul 1812 şi s-a constatat că erau 340 de familii, dintre care 194 maghiare, 52 franceze, 13 ruseşti etc. Potrivit unui raport din 1822 al Consulatului francez, în Bucureşti trăiau 2.440 de familii sub protectorat

[36] Florian Georgescu, *Aspecte privind împărţirea administrativă şi evoluţia demografică din Bucureştii anilor 1831-1848, în* Materiale de istorie şi muzeografie, vol. III, Bucureşti, Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, 1965, p. 53 şi urm.

străin (francez, rus, austriac, englez), maghiarii fiind supuşi austrieci.[37] Registrele bisericii calvine din Bucureşti, datând din 1836, consemnează existenţa a 236 de familii de reformaţi maghiari, 9 familii de evanghelici maghiari şi 17 familii germane şi franceze. Consulatul austriac ţinea evidenţa tuturor supuşilor austrieci aflaţi în Muntenia şi Moldova, dar nu avea angajat niciun funcţionar vorbitor de limbă maghiară pentru a apăra interesele acestora, după cum constata Ürmösy; el aprecia la 6.000 numărul maghiarilor. Cei doi preoţi maghiari de la biserica Bărăţia cu care discutase avansaseră cifra de o mie de familii de catolici, iar unul dintre preoţi botezase, el singur, o mie de copii în ultimii doisprezece ani; desigur, cifrele sunt aproximative. La cifrele oficiale sau estimative se adăugau mulţi servitori care „trăiesc pe furiş“ — adică stăteau ilegal în Valahia — şi despre care preoţii nu ştiau nimic, afirma Ürmösy. Plimbându-se pe străzi cu un conaţional de-al său născut în Bucureşti, auzea peste tot vorbindu-se ungureşte, de parcă ar fi fost într-un oraş maghiar, dar după port maghiarii nu puteau fi recunoscuţi, deoarece purtau straie nemţeşti. Conaţionalul său i-a mai arătat câteva case în care locuiau maghiari; mulţi dintre ei ajunseseră şi-şi renege originea. Existenţa celor două şcoli maghiare, una catolică şi una reformată, care numărau doar câteva zeci de elevi şi care, de altminteri, funcţionau în condiţii foarte proaste, nu însemna chiar nimic pentru păstrarea identităţii[38], conchidea preotul.

Cauzele emigraţiei, deşi multiple, se reduceau, de fapt, la sărăcie. Spre exemplu, foametea prelungită care a afectat Secuimea între anii 1814 şi 1817 i-a determinat pe mulţi să emigreze. Alţii au sărăcit în urma fărâmiţării proprietăţii; având familii numeroase, cu câte 10-15 copii, nu puteau trăi din ce i se cuvenea fiecăruia după împărţirea pământului şi nici nu aveau unde să-şi vândă produsele agricole sau vitele. Nici munca meseriaşilor nu era plătită. Le lipseau şi banii necesari pentru a intra într-o breaslă profesională; apoi, ar mai fi avut nevoie de alţi bani şi pentru cumpărarea uneltelor. Emigrând, găseau destul de uşor de lucru sau puteau să-şi exercite liber meseria, mâncarea fiind „neînchipuit de ieftină“, după cum observase cărturarul Jerney János, membru al Academiei Ungare. În călătoria sa pe Dunăre, începută în 1844[39], acesta nu a trecut prin Bucureşti, dar s-a oprit prin porturi româneşti şi a întâlnit pretutindeni maghiari, încă de la intrarea

[37] Sebestyén Ede, *A României magyarok élete /Viaţa maghiarilor din România/,* Budapest, 1904, p. 69.

[38] Ürmösy Sándor, *op.cit*., p. 49-50, 65-67, 99.

[39] Jerney János, *Keleti utazáza a magyarok őshelyeinknek kinyomozása végett 1844 és 1845 /Călătoria în Orient a lui Jerney János, întreprinsă în anii 1844 şi 1845, pentru descoperirea meleagurilor de obârşie a maghiarilor/,* Pest, 1851.

în Valahia, la Schela Cladova: meseriaşi, medici, hamali din Ţara Bârsei etc.; apoi a zăbovit mai mult printre ceangăii din Moldova. Sosirea străinilor în oraşele-port se explica prin faptul că, din 1833, Austria înfiinţase o agenţie de navigaţie la Schela Cladova, transferată la Turnu-Severin în 1851. Atunci oraşul a cunoscut o dezvoltare rapidă prin deschiderea portului şi a şantierului naval, care au atras o puzderie de funcţionari, muncitori, meseriaşi străini etc., veniţi cu precădere din Imperiul Habsburgic.

Maghiarii au găsit în Bucureşti numeroase oportunităţi de câştig, unii dintre ei făcând chiar armata în locul românilor, după cum a aflat Ürmösy de la medicul militar Vásárhelyi Mózes Károly. Acest lucru se întâmpla deoarece unele sate româneşti nu găseau voluntari pentru înrolarea în armată, aşa încât angajau străini pe care îi plăteau foarte bine, şi anume cu 150 de piaştri pe an; în acest fel, soldaţii reuşeau să strângă o sumă frumuşică de-a lungul a şase ani cât dura contractul, bani cu care se întorceau apoi acasă.

Alţi unguri, dar şi români ardeleni greco-catolici, s-au stabilit în localitatea Cioplea, unde comunitatea catolică a înfiinţat o parohie. Românii ardeleni au trecut la religia catolică, iar maghiarii s-au românizat repede, deoarece nu aveau nici măcar un preot care să le ţină slujbele în limba maghiară; deja începuseră să poarte şi straie româneşti.

Unii intelectuali români din Transilvania au fost chemaţi de domnitorul valah. Când a vizitat *Colegiul Sf. Sava*, Ürmösy a găsit aici doi profesori români din Ardeal, care predau latina. Unul dintre aceştia, probabil A.T. Laurian, i-a vorbit despre statutul românilor din Ardeal şi sentimentele acestora faţă de maghiari: deoarece românii din Ardeal erau prigoniţi de maghiari şi trataţi ca nişte vite de povară, ei nu-şi iubeau patria, pentru că nu aveau ce iubi, şi trăiau doar cu speranţa libertăţii. Speranţele lor erau susţinute de valahi, care îi urau pe maghiari.[40] Pe urmă, îi atrăgea mustrător atenţia lui Ürmösy: „Ungurii de aici nu sunt apăsaţi cum sunt românii de către unguri…; [aici] ungurul îşi duce viaţa fără jalbe, în patria lui sărăceşte; aici se îmbogăţeşte; de acolo este gonit de soartă, aici găseşte întotdeauna adăpost“ — observaţii după care Ürmösy a plecat ruşinat.[41]

Străinii, fie călători sau angajaţi ai consulatelor străine, fie preoţi cu misiuni temporare în Bucureşti, şi-au notat impresiile despre oraşul aflat în mari prefaceri, care părea încântător numai văzut de pe dealul Mitropoliei, scăldat fiind în verdeaţa nenumăratelor grădini printre care se vedeau strălucind turlele a cel puţin o sută de biserici. Aproape toţi erau şocaţi de arhitectura oraşului, în care palate măreţe stăteau lângă cocioabe

[40] Ürmösy Sándor, *op. cit*., p. 64.

[41] George Potra, *Bucureştii văzuţi de călători străini* (secolele XVI-XIX), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1992, p. 187.

mizere acoperite cu stuf, iar străzile erau pline de noroaie sau de praf, potrivit anotimpului. Peisajul era completat de mulţimea cârciumilor sau a prăvăliilor cu băuturi alcoolice, pe lângă care roiau o mulţime de pierdevară. Mare uimire stârnea nu doar discrepanţa dintre bogaţi şi săraci, dar şi cea dintre straiele orientale purtate concomitent cu vestimentaţia occidentală luxoasă. Moda apuseană a fost, de fapt, însuşită de doamnele din înalta societate încă de la sfârşitul secolului XVIII şi s-a generalizat la începutul secolului următor; se făceau cumpărături de lux din Occident şi se aduceau şi blănuri scumpe din Rusia. Din Occident mai veneau trăsuri şi caleşti elegante, guvernante, servitori, croitorese şi bucătari. Una dintre aceste guvernante, angajată la familia Odobescu, era englezoaica Mary Grant, viitoarea soţie a lui C.A. Rosetti. Dar, după cum observa contele Báthanyi Vincze în călătoria sa întreprinsă în 1805, birjele din Bucureşti ar fi fost la modă la Viena în urmă cu douăzeci de ani. Treptat, şi în Capitală s-au deschis magazine luxoase, strada Lipscani fiind renumită pentru marfa adusă de la Lipsca (Leipzig); existau cofetării, cafenele, se dădeau petreceri selecte, unde se vorbea franţuzeşte, iar dansurile franţuzeşti şi englezeşti erau în vogă. Oraşul era plin de viaţă şi oferea nenumărate plăceri, nu doar pentru protipendada care se plimba cu echipaje strălucitoare la pădurea Băneasa ori la Herăstrău, ci şi pentru popor, mai ales cu prilejul Târgului Moşilor; deschiderea primului Târg al Moşilor pe 27 mai a fost oficializată ca sărbătoare naţională din 1843.

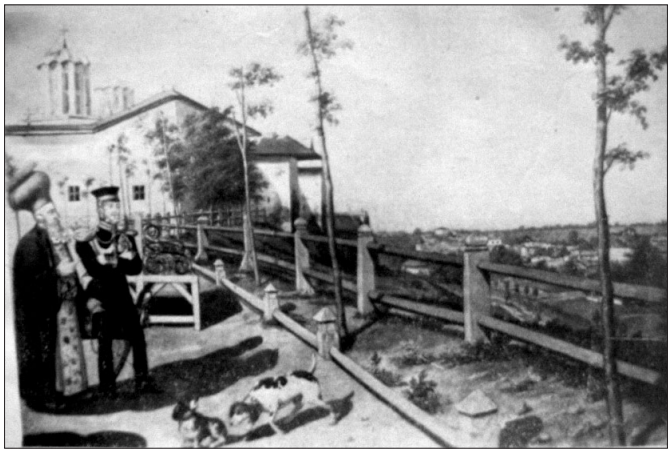

Unul dintre martorii schimbărilor prin care trecea oraşul a fost pictorul **Barabás Miklós**. Oraşul i se părea „de mare plictiseală“ — probabil din această cauză nici nu l-a descris; însă, pentru ochiul său de artist, acesta devenea „interesant“ sub aspectul coabitării dintre vestimentaţia

şi obiceiurile orientale şi cele occidentale. Observaţiile „răutăcioase“ şi le-a consemnat în jurnal. Invitat la palatul Cantacuzino, i s-a desfăşurat în faţa ochilor o scenă atât de ridicolă, încât abia şi-a putut stăpâni râsul şi a considerat că ar fi meritat s-o imortalizeze într-un desen: stăpânul stătea pe canapea, iar musafirii, fumând ciubucuri turceşti, se aşezaseră pe jos, cu picioarele încrucişate, după obiceiul turcesc. Jobenul fusese uitat pe cap de cei obişnuiţi să nu-şi scoată turbanul oriental, iar aripile fracurilor măturau podeaua. Pictorul a observat rolul important al ruşilor, nu doar al francezilor, în schimbarea obiceiurilor şi a vestimentaţiei. Românii începeau să renunţe la straiele turceşti şi să imite uniforma militară rusească: în loc de turban, bărbaţii purtau caschete militare ca ruşii, cizme negre în loc de papuci, pantaloni în loc de şalvari. Doar ţăranii îşi păstrau portul popular.

Alte observaţii considerate „răutăcioase“ de istoricul G. Potra — eliminate, de altminteri, din ediţia apărută la Kriterion în 1985 — se refereau la igiena precară şi manierele cam primitive ale protipendadei româneşti. Deşi era invitat frecvent la masă de către boieri, Barabás refuza, deoarece se gătea cu usturoi. Apoi, pe masă nu se găseau nici apă, nici vin, nici pahare, ci exista un singur pahar, aflat la slugă, şi toţi erau serviţi din acelaşi pahar, fără măcar să se arunce apa rămasă de la cel care băuse înainte. La fel se servea şi dulceaţa, cu aceeaşi linguriţă, fără să fie spălată, astfel încât musafirul „trebuia să lingă şi dulceaţa rămasă de la musafirul vecin“, ceea ce îl dezgusta pe Barabás. Dacă lumea bună avea astfel de obiceiuri, nu e de mirare că medicul care venea acasă de la pacienţii săi proveniţi din categorii sociale diferite era nevoit să se despăducheze zilnic. La un alt ospăţ simandicos la care fusese invitat, pictorul a constatat cu uimire că musafirii se năpusteau asupra dulciurilor, imediat după servirea supei, fără să mai aştepte friptura. Nici servitorii nu aveau cum să-l satisfacă pe tânărul pictor. Nemulţumit de sluga sa nepricepută şi murdară, a apelat la farmacistul Raimondi, care i-a recomandat o slugă angajată înainte în casa unui medic vienez, unde învăţase care îi erau îndatoririle.

Observaţii chiar mai „răutăcioase“ despre igiena precară din Bucureşti avea să facă şi Ürmösy după câţiva ani, cu ocazia vizitei sale în spaţiul românesc. Deşi de departe oraşul i se părea frumos cu cele 100 de turnuri strălucitoare — parcă ar fi fost Parisul, spunea el —, părerea i s-a schimbat atunci când, trecând pe lângă casele boiereşti, a simţit mirosurile pestilenţiale emanate de grajduri şi de grămezile de gunoaie aflate în putrefacţie, pe lângă care trândăveau ţiganii retraşi mai la umbră. Mulţi dintre ei erau folosiţi şi ca bucătari, dar ei nu se spălau decât o dată pe an — „nu cumva să piară gustul mâncării“, comenta preotul, zeflemitor. Dezgustul său a

crescut atunci când, invitat la masă de o cunoştinţă, servitorul ţigan i-a adus tacâmuri murdare, iar în farfurie pluteau muştele înecate în mâncare şi pe care sluga se grăbea, totuşi, să le pescuiască una câte una, cu mâna.[42]

Servitorii ţigani erau pomeniţi, în 1855, şi de căpitanul austriac Stefan Dietrich, care observa că „majoritatea servitorilor o formează ţiganii care, prin felul lor de-a fi, nu-s tocmai mostre de curăţenie“[43].

În 1862, medicul Oroszhegyi Józsa era frapat, la rândul său, de igiena dubioasă din Valahia: în hanuri, aşternuturile erau murdare, iar călătorii dormeau în aceeaşi odaie, indiferent de sex. Cucoanele aveau slugi leneşe şi grosolane, care abia catadicseau să răspundă la chemarea stăpânei; aceasta, de altminteri, trândăvea toată ziua, bea cafea, fuma narghilele, apoi scuipa pe jos, batista fiind încă un articol de lux, chiar şi pentru clasa mijlocie.

Din acest secol în care au început să crească numărul şi rolul străinilor în viaţa românilor, datează şi fluxul aproape neîntrerupt de ştiri despre maghiarii din Bucureşti. Aceştia au reuşit să-şi înfiinţeze comunităţi religioase independente, şcoli în limba maternă, asociaţii culturale, religioase sau profesionale etc., a căror activitate a continuat fără întrerupere de-a lungul deceniilor, până în zilele noastre.

La începutul secolului XIX, protestanţii maghiari frecventau biserica lutherană germană, aflată sub protectorat suedez (până în 1839). Mulţi însă, oameni fără prea multă şcoală, nu înţelegeau limba şi ar fi dorit înfiinţarea unei eclezii maghiare. Niciunul nu mai păstra în amintire faptul că pe acest loc existase cândva propria lor casă de rugăciune, probabil pentru că maghiarii se stabileau doar temporar în oraş, pentru câţiva ani, atraşi de posibilităţile de câştig, apoi se întorceau la locurile lor de baştină, majoritatea provenind din Secuime sau din Ţara Bârsei; mai puţini veneau din zone mai îndepărtate, precum Cluj, Turda sau chiar Ungaria.

În aceste împrejurări a ajuns la Bucureşti pastorul reformat (calvin) Sükei Imre (1793-1849), ca supus austriac. Sükei a sosit în 1814 şi a fost găzduit de Kis György, bogat negustor de vite şi măcelar şi, se pare, cel mai bogat maghiar din Bucureşti. Acesta trăia în oraş de peste 40 de ani, astfel încât reuşise să-şi cunoască bine conaţionalii şi-i ajutase pe mulţi să-şi găsească de lucru.

Sükei a fost consacrat pastor de către protopopul lutheran Johann Klockner şi i s-a permis să-şi ţină prima slujbă în limba maghiară în biserica

[42] Ürmösy Sándor, *op. cit*., p. 41-44.

[43] *Scrisoarea căpitanului Stefan Dietrich (1855), în* Mihail Popescu, *Documente inedite din timpul ocupaţiei Principatelor Române de către austrieci între 1854-1856,* Bucureşti, 1935, p. 71.

lutherană, pe data de 2/14 mai 1815. Pe 22 mai 1815, aproape 80 de maghiari calvini au semnat *actul de înfiinţare a ecleziei din Bucureşti,* considerată ca fiind „prima eclezie reformată de pe acest pământ străin, care Sfântă Eclezie n-a mai existat niciodată înainte“[44]. Adunarea de constituire a avut loc în casa lui Deák György din mahalaua Dudeşti, iar fondatorul şi pastorul ecleziei a fost *Sükei Imre*. El a găsit mereu un sprijin de nădejde la curatorul Szentgyörgyi Mihály şi la Szabó János, „domni unguri învăţaţi“, după cum aflăm de la Ürmösy. Credincioşii i-au promis preotului un salariu lunar de 80 de forinţi şi locuinţă, dar nu şi-au putut ţine promisiunile, dovadă că puterea economică a diasporei maghiare era modestă. Sükei a fost nevoit să dea lecţii de limbi străine pentru a-şi completa veniturile. Era poliglot, cunoscând latina, germana, engleza, franceza şi învăţase şi româna, lucru ce l-a ajutat mult în relaţiile cu autorităţile române, cu consulatele străine din Bucureşti, precum şi în peregrinările sale prin lume. Exista şi un Regulament de funcţionare al ecleziei, redactat încă din 1815, completat în 1832, apoi în 1841, când a fost aprobat de autorităţile consulare austriece şi de autorităţile bisericeşti din Ardeal. Consulatul austriac din Bucureşti se înfiinţase încă din 1783.

Anul 1815 este considerat ca fiind şi *începutul învăţământului în limba maghiară* în Bucureşti. Şcoala era gratuită şi lecţiile se desfăşurau iniţial în locuinţa preotului, acesta având şi pregătire de învăţător sau de cantor. Limba de cult, ca şi cea de predare, era limba maternă, deci maghiara, potrivit dogmei înscrise în *Catehismul de la Heidelberg*, precum şi în *Crezul helvet* sau în învăţăturile lui Calvin. Nu putem şti cât de temeinice erau aceste lecţii, având în vedere că Sükei nu şi-a angajat niciun ajutor în primii ani de păstorire, deşi lipsea mult din Bucureşti; ceea ce ştim este faptul că se punea mare preţ pe învăţarea de cântece. Abia din 1826 Sükei şi-a angajat un cantor-învăţător, care urma să predea în absenţa lui şi să-l suplinească în anumite îndatoriri religioase; documentele reţin numele a trei învăţători în aproape un sfert de secol, precum şi numele unui ajutor de preot. Ürmösy afirma că aceştia erau prost plătiţi şi plecau destul de repede de la preotul Sükei. Se pare că afirmaţiile răutăcioase ale lui Ürmösy la adresa lui Sükei erau determinate şi de faptul că acesta din urmă ar fi fost iniţial de religie unitariană şi, nu se ştie în ce împrejurări, ar fi trecut la calvinism; chiar şi numele său adevărat ar fi fost, de fapt, Sütő.

Registrele de evidenţă ale bisericii, păstrate în bună măsură până astăzi, oferă informaţii incerte despre numărul aproximativ de credincioşi, ca şi despre ocupaţiile lor; de altminteri, nici nu erau ţinute cu destulă

[44] Demény Lajos, *A bukaresti református egyházközség…, op. cit.*, în *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1998-2005*, Bukarest, 2006, p. 124.

regularitate. În perioada în care Sükei era plecat din Bucureşti, preotul Klockner îi ţinea locul, iar datele despre enoriaşii reformaţi erau trecute în registrele bisericii lutherane. Aici figurau numele, vârsta, ocupaţia şi locul de baştină ale enoriaşilor cu ocazia botezului, cununiei sau înmormântării, o mare parte dintre aceştia fiind meseriaşi (fierari, tâmplari, cizmari, lăcătuşi, croitori etc.).

În 1818, lutheranii au pretins o taxă anuală de 300 de piaştri drept chirie pentru folosirea bisericii, fapt ce a stârnit mirarea lui Klockner, care i-a destăinuit lui Sükei că maghiarii ar fi avut anumite drepturi asupra bisericii lutherane. Sükei, însă, a luat hotărârea să strângă bani pentru construirea unei biserici proprii. Curând, a constatat că, în ciuda donaţiilor în bani şi în mobilier din partea credincioşilor săi, inclusiv ale viitorului socru, negustorul Kis György, ba chiar ale personalului de la consulat şi ale consulului însuşi, va fi nevoit „să cerşească“ bani pentru a aduna suma necesară, adică să plece în peregrinări prin Ardeal şi Ungaria, având aprobarea forurilor bisericeşti superioare. Primele rezultate au fost mulţumitoare: după aproape un an, s-a strâns suma necesară cumpărării unui teren pe care se aflau şi două case destul de noi, totul în valoare de 2.650 de piaştri. Terenul era situat în mahalaua Fântâna Boului, peste drum de biserica nemţească (biserica lutherană de astăzi), despărţite doar de „o ulicioară“ (strada Ştirbei-Vodă de astăzi), potrivit afirmaţiilor lui Ürmösy.

Mahalaua, situată pe atunci la periferia oraşului, începea de la Podul de Pământ (Cuibul cu barză) şi se întindea până la Podul Mogoşoaiei; catagrafia din 1810 înregistra 123 de case, locuite de 482 de suflete. Fântâna Boului era una dintre cele mai mari adăpătoare de vite pentru mai multe mahalale şi de la această adăpătoare a rămas numele străzii, anume strada Fântânei — strada General Berthelot de azi. Pe această stradă se afla şi Cişmeaua Roşie; în casele de lângă ea, domniţa Ralu Caragea abia deschisese, în 1818, un teatru grecesc.

Actul de vânzare-cumpărare a terenului a fost depistat de istoricul Demény Lajos în arhiva parohiei reformate din Bucureşti, unde se află şi acum. Este scris în limba română, dar cu alfabet chirilic. Faţă de datele pe care avea să le publice pastorul Bartalus János în 1889, există două mici diferenţe: vânzarea a fost făcută de Ilinca Cărpenişanca pe 24 octombrie 1819, şi nu de către prinţul Iordache Filipescu pe 24 iunie 1819. Cel împuternicit cu semnarea actelor din partea ecleziei reformate a fost „Ioan Mare [Nagy János], ungur carătaşu“, Sükei fiind plecat în străinătate pentru strângerea de fonduri.

Nu aflăm din document care anume era suprafaţa terenului cumpărat;

el se învecina cu biserica Kreţulescu, construită cu circa un secol în urmă, şi cu casa cu etaj a boierului-scriitor Dinicu Golescu, construită de curând (1812-1815). Casa lui Golescu a devenit reşedinţă a domnitorilor munteni, de la Alexandru Dimitrie Ghica la Alexandru Ioan Cuza, şi chiar a regelui Carol I. Abia în 1882-1885 i s-a adăugat o nouă aripă în partea dreaptă, pe Calea Victoriei, după planurile arhitectului francez Paul Gottereau, înfăţişarea de astăzi primind-o între anii 1930 şi 1937.

Aprobarea pentru construirea unei biserici i-a fost solicitată domnitorului Alexandru Şuţu prin intermediul Consulatului austriac. Acesta nu s-a împotrivit, ci i-a îndemnat pe maghiari să-şi construiască liniştiţi biserica, deoarece ţara sa era tolerantă; a făcut chiar o donaţie generoasă de 600 de galbeni pentru noua biserică. Sükei s-a putut bucura de sprijinul bănesc al domnitorului român doar cu condiţia ca biserica lui să accepte anumite simboluri ortodoxe: pe turnul bisericii trebuia să stea crucea, iar în biserică să se afle un altar, lumânări şi o pictură în ulei reprezentându-l pe Christos răstignit, elemente străine ritului reformat, ceea ce l-a determinat pe cârcotaşul Ürmösy să afirme că „nimeni n-ar numi-o biserică protestantă“. De altminteri, chiar şi biserica lutherană a preluat ritualuri şi obiceiuri de la catolici, pentru ca românii să nu-i considere păgâni. Toate aceste noi cheltuieli au însumat alţi 7.000 de piaştri. Mai mulţi enoriaşi au contribuit la construirea şi mobilarea lăcaşului, la renovarea şi extinderea casei parohiale. Exista şi o ladă de fier prevăzută cu lacăt, în care se afla depozitată arhiva parohiei. Biserica s-a sfinţit în ziua de Crăciun a anului 1821; era din lemn şi acoperită cu şindrilă, dar avea turlă şi clopot. Spaţiul rămas era rezervat cimitirului, după obiceiul pământului. În anul următor, consulul englez E.L. Blutte, cu care Sükei se afla în relaţii foarte bune, a dăruit bisericii o orgă adusă de la Leipzig; de menţionat că Blutte avea să fie înmormântat la Bucureşti, în proximitatea bisericii calvine. Graţie altui şir de peregrinări ale zelosului preot prin Turcia şi prin ţările protestante din Vestul Europei, ajungând până în Anglia, (unde a beneficiat de recomandarea aceluiaşi bun prieten, consulul englez), au fost ridicate noi construcţii în curtea parohiei. Terenul cumpărat a fost împrejmuit cu un gard, au fost construite o şcoală (se pare că în 1822), o locuinţă pentru cantor, un grajd şi o şură pentru fân. Sükei avea nevoie de trăsură cu cal, deoarece făcea periodic deplasări prin alte localităţi româneşti în care se aflau risipiţi credincioşii calvini.

La scurt timp după constituirea ecleziei reformate din Bucureşti, a început şirul reclamaţiilor împotriva lui Sükei, venite atât din partea propriilor săi angajaţi şi enoriaşi, cât şi din afara comunităţii. Cele mai multe reclamaţii aveau ca obiect colectele făcute de preot de-a lungul anilor

şi proveneau de la episcopul catolic din Bucureşti, precum şi de la consulul austriac Casimir Timoni; acesta din urmă a pretins, de pildă, ca Sükei să cedeze bisericii lutherane banii colectaţi în Prusia.

Nu este lipsit de interes să menţionăm faptul că, în această perioadă grea pentru Sükei, la biserica lutherană din Bucureşti slujea în limba germană, încă din 1818, preotul maghiar Sárai András, originar din satul Turchiş din Ţara Bârsei. Între 1833 şi 1836, avea să facă şi acesta o călătorie istovitoare în vederea colectării de bani, trecând prin Constantinopol, Odessa, Moscova, Sankt Petersburg, Copenhaga şi prin alte oraşe din Ungaria şi Austria. El a scris (în germană) o istorie a bisericii lutherane din Bucureşti, publicată în 1834 tocmai la Sankt Petersburg. Nu avem niciun fel de informaţii referitoare la relaţiile dintre cei doi şi nici la conţinutul cărţii sale.

Vrajba a răvăşit şi comunitatea lutherană; într-o scrisoare din 1838, 60 de familii i-au cerut lui Sükei să le permită să-şi ţină slujbele în biserica sa, deoarece de 16 luni comunitatea era măcinată de certuri. Eclezia calvină se afla la un pas de a fi desfiinţată sau unificată cu cea lutherană.

Într-un târziu, Sükei a fost absolvit de toate invinuirile ce i se aduseseră, ba mai mult, a primit rangul de episcop (superintendent).

Sükei a purtat o intensă corespondenţă nu doar cu superiorii săi, ci şi cu alte persoane importante în al căror ajutor spera; totodată, a avut abilitatea să-şi facă intenţiile şi realizările cunoscute atât prin scrisori, cât şi în presa vremii din Bucureşti sau Pesta. Ziaristul Leding Sándor din Pesta îi era prieten şi a publicat mai multe articole favorabile despre el. Un episod interesant al corespondenţei purtate de Sükei se leagă de numele contelui Széchenyi István, „cel mai mare maghiar“, fondatorul Academiei Ungare în 1825. Széchenyi s-a arătat interesat de regularizarea Tisei şi de deschiderea navigaţiei pe Dunăre, până la Galaţi. În acest scop, a intrat în legătură cu domnitorul muntean Alexandru Ghica şi, în 1834, a venit la Bucureşti. A stat doar câteva zile, între 11 şi 15 octombrie, şi a fost oaspetele mai multor familii boiereşti: Bibescu, Ştirbei, Filipescu. A asistat, alături de domnitor, la spectacole de teatru şi operă, a vizitat spitale, şcoli şi închisori. Acelaşi Széchenyi a lăsat un jurnal despre legăturile sale cu românii. Nu ştim dacă timpul i-a permis să-l întâlnească pe Sükei în această scurtă vizită. Cu vreo doi ani mai devreme, preotul îi solicitase în scris ajutorul în acţiunea de colectare a banilor pentru eclezia maghiară din Bucureşti, vorbindu-i şi despre realizările sale de până atunci. Sperând în sprijinul lui Széchenyi, el a avansat şi ideea înfiinţării unui institut maghiar care să fie cunoscut şi vizitat de toţi străinii şi, astfel, să le ducă maghiarilor faima în lume.

Prezenţa lui Széchenyi la Bucureşti nu a trecut neobservată. Tocmai

din Moldova, jurisconsultul Christian Flechtenmacher, sas originar din Braşov, care ştia foarte bine şi maghiara, a publicat o cărţulie despre el în 1839 (scrisă în româneşte, cu litere chirilice), în care îi dedica şi o poezie. Vizita este pomenită şi de Ürmösy.

Sükei a murit în ianuarie 1849, lăsându-i ecleziei maghiare din Bucureşti o avere de 2.000 de galbeni. A fost înmormântat în cimitirul din curtea bisericii, iar slujba, oficiată de pastorul lutheran Rudolf Neumeister. După câţiva ani, odată cu mutarea cimitirului pe Calea Giuleşti, au fost îndepărtate toate pietrele funerare, deci inclusiv piatra funerară a celui care şi-a închinat întreaga viaţă ecleziei reformate din Bucureşti, riscând averea soţiei sale, dar şi propria-i viaţă în călătorii primejdioase prin ţări străine.

Jurnalul de călătorie al lui Ürmösy amintea şi de existenţa unei şcoli pentru copiii catolici din Bucureşti. Şcoala funcţiona într-o clădire din curtea bisericii Bărăţia; aici, „în grădina Domnului“, un învăţător slovac ţinea lecţii în limba maghiară pentru vreo 40-50 de copii, dar fără prea mult spor, considera Ürmösy, aşa încât ar fi fost mai bine dacă şi-ar fi schimbat meseria: „Ar fi fost poate mai bine dacă s-ar ocupa cu vânzarea pânzei sau cu legarea cu sârmă a oalelor. Primeşte un salariu foarte frumos […]. Copiii sunt instruiţi numai cu privire la religie şi uneori învaţă puţin a citi şi nu cu mult mai multă aritmetică.“[45] Pastorul deplângea, totodată, faptul că nu fusese chemat să predea un învăţător maghiar.

Această şcoală pentru germani şi maghiari, situată în curtea bisericii, fusese înfiinţată la 21 martie 1824, în urma unei cereri adresate împăratului austriac de Iosif Maria Molajoni, vicar apostolic de Valahia. În acea perioadă, biserica era administrată de preotul Ambrosius (Ambrus) Babik[46], om deosebit de întreprinzător, căruia comunitatea catolică îi datora reclădirea bisericii, construirea casei parohiale, a şcolii şi a cimitirului. Nu avem date certe că ar fi fost ungur, acest lucru reieşind mai degrabă din relatările ziaristului Sebestyén Ede, deşi nu e foarte clar dacă lupta din interiorul bisericii Bărăţia se dădea pentru îndepărtarea catolicilor maghiari sau era vorba doar de rivalitatea dintre diverse ordine călugăreşti catolice. Astfel, nou-numitul episcop minorit, italianul Ercolani, dorea să-i îndepărteze pe franciscanii maghiari din toată Valahia ca să rămână doar minoriţii italieni şi germani. Cel vizat în primul rând era parohul Babik de la Bărăţia; pentru atingerea acestui ţel, Ercolani a făcut numeroase plângeri la nunţiul

[45] George Potra, *op.cit*., p. 182.

[46] Numele de Babik este grafiat diferit la diverşi autori; sub această formă este folosit atât de preotul Bálinth János, cât şi de Sebestyén Ede.

papal de la Viena, dar şi la domnitorul român sau la mitropolitul ortodox, acuzându-i pe franciscani de comiterea a tot felul de fapte mârşave.[47] Lucrurile s-au liniştit abia după plecarea definitivă a lui Ercolani în 1820 şi sosirea episcopului Iosif Molajoni.

În 1824, şcoala a obţinut atât o donaţie de 100 de forinţi de la împărat, cât şi o donaţie anuală de câte 150 de piaştri din partea mănăstirilor franciscane din Râmnicu-Vâlcea şi Câmpulung-Muscel. Din Sibiu a fost adus dascălul Bodor Lajos; el preda nu doar maghiara, ci şi germana şi româna unui număr de aproximativ 80 de elevi catolici — probabil de naţii diferite —, înghesuiţi într-o singură clasă. Deci, şcoala nu era exclusiv maghiară. Învăţătorului i se asigura locuinţă, întreţinere şi 200 de piaştri pe an. După şase luni, elevii dădeau un examen pe care-l treceau cu succes. Peste alţi doi ani, însă, mănăstirile franciscane din provincie au refuzat să mai achite cei 300 de piaştri pentru şcoală şi, probabil, activitatea şcolii s-a deteriorat. În anul 1827, Bodor Lajos a fost numit la Craiova, unde a rămas doisprezece ani.

Până la jurnalul de călătorie al lui Ürmösy, nu mai dispunem de informaţii despre şcoala de la Bărăţia şi nici despre cum era predată limba maghiară.

Intenţiile catolicilor de a avea şcoli mai bune, cu personal bine pregătit, atât pentru băieţi, cât şi pentru fete, aveau să fie continuate de către episcopul Iosif Molajoni. În 1844, acesta a cumpărat două case în mahalaua Sfânta Vineri, pe strada numită mai târziu Calea Călăraşilor, pentru a înfiinţa un pension de fete şi a-şi muta în ele reşedinţa episcopală aflată la Cioplea. Strădaniile sale au fost spulberate de marele incendiu din 1847, care a mistuit nu doar aceste case, ci şi biserica Bărăţiei cu toate clădirile anexe.

Episcopul Angelo Parsi, sosit la Bucureşti în 1847, a reconstruit clădirile de pe Calea Călăraşilor, redactând chiar nişte statute pentru şcoala care şi-a redeschis porţile în septembrie 1848. Potrivit programului de studii, se predau zilnic, gratuit, câte trei ore de limba germană şi maghiară. Existau şi cursuri cu plată, de germană, română şi franceză, dar şi de aritmetică, geografie şi istorie.[48] Parsi este considerat adevăratul ctitor al şcolilor catolice din Bucureşti, iar realizările sale din anii următori au fost demne de toată lauda.

Prezenţa preoţilor şi a dascălilor catolici maghiari în Bucureşti, nu puţini de-a lungul deceniilor, nu implică neapărat şi predarea sau oficierea slujbelor în limba maghiară. Se pare că într-o vreme, după 1852, erau trimişi din Ardeal preoţi maghiari care ţineau slujbe o dată la două săptămâni; ei

[47] Sebestyén Ede, *op. cit*., p. 72.

[48] Iosif Gabor, *Şcolile romano-catolice din Bucureşti*, în *Pro Memoria*, nr. 7, 2008, p. 198.

aveau datoria să cunoască şi limba română. Documentele la care am avut acces atestă predarea doar sporadică a limbii maghiare, alături de germană, şi la şcoala duminicală de pe lângă biserica Bărăţia. În anul 1865, şcoala avea 45 de elevi, repartizaţi în două clase: 17 germani şi austrieci, 27 de unguri şi un român; programa şcolară menţiona predarea catehismului, citirii şi scrierii în germană şi maghiară, a aritmeticii şi a desenului.[49]

Ungurii catolici din Bucureşti, deşi au fost întotdeauna mult mai numeroşi decât reformaţii, nu erau organizaţi într-o eclezie independentă; biserica era frecventată şi de alţi credincioşi, supuşi străini, şi nu avem informaţii în ce limbă se oficia serviciul divin.

În prima jumătate a secolului XIX, pe vremea preotului Sükei, alături de oameni simpli sau meseriaşi, s-au stabilit definitiv sau temporar în Bucureşti, dar şi în alte oraşe româneşti, mai mulţi medici, farmacişti şi artişti maghiari, câţiva dintre ei intrând în istoria culturii şi ştiinţei româneşti ca deschizători de drumuri.

Întâmplarea face ca numele orietalistului Kőrösi Csoma Sándor, originar din Secuime, întemeietorul tibetologiei, să fie legat şi el de Bucureşti, deoarece s-a aflat în trecere prin oraş cu ocazia călătoriei pe care a întreprins-o spre Orient; a rămas aici timp de o lună, între 1 decembrie 1819 şi 1 ianuarie 1820.

De ce se stabileau medicii străini în Bucureşti? Pentru oportunităţile pe care le oferea un mare oraş fără o şcoală superioară de medicină şi cu un sistem sanitar aflat într-o stare jalnică. Singura formă de învăţământ medical românesc se reducea la o mică şcoală de chirurgie care pregătea felceri, înfiinţată de generalul Kiseleff în 1832 la Spitalul Filantropia; alte două şcoli de felceri, una militară şi alta civilă, au fost înfiinţate în 1841, respectiv 1842, fondatorul lor fiind medicul Nicolae Kreţulescu. Se deschisese şi o şcoală de moaşe în 1839. Cei câţiva medici români existenţi în Principatele Române şi-au făcut studiile de specialitate în străinătate, unul dintre ei, moldoveanul Constantin Vârnav, chiar la Pesta, unde şi-a susţinut doctoratul în medicină în anul 1836, după cum atestă documentul depistat de Veress Endre, informaţie regăsită şi la Adrian Majuru.[50] În 1833, în Principatul Valahiei erau doar 42 de medici, repertoriile din domeniu precizând numele (românizate) ale fiecăruia, în ce oraş şi în ce an îşi

[49] Arhivele Municipiului Bucureşti. Fondul Arhiepiscopiei romano-catolice din Bucureşti, dosar 217/1865.

[50] Andrei Veress, *Bibliografia română-ungară*, vol. 2, p. 321; Adrian Majuru, *Despre îndreptarea lucrurilor într-o țară strâmbă*, în *Destin valah*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2009, p. 36.

obţinuse diploma. În Bucureşti profesau 27 de medici — adică un medic pentru circa 2.000 de locuitori —, majoritatea străini: greci, nemţi sau unguri, cu studii la Pesta, Viena, în Italia sau în Germania.

Nu toţi cei care practicau medicina aveau studii medicale, după cum aflăm din documentele vremii; în 1809, Divanul valah a numit o comisie care a examinat titlurile medicilor şi a constatat că 11 dintre ei nu aveau studii. La această situaţie făcea aluzii maliţioase şi Ürmösy, atunci când se mira de numărul mare de evanghelici germani avuţi, insinuând că oricine învăţase să bărbierească la Sibiu, putea ajunge în Valahia medic vestit.

Maghiarii, având numele românizate parţial sau total, iar alteori nume germane, pot fi recunoscuţi destul de greu în repertoriile care cuprind numele medicilor din Bucureşti sau din diverse oraşe din Moldova şi Muntenia.[51]

În aceste repertorii găsim numele lui *Vasarel* (cu mai multe variante ale numelui său: *Vaşarheli*, *Vasarhely, Carol Vasarheli*). Este vorba despre medicul militar Vásárhelyi Mózes Károly, cu studii făcute la Pesta şi pomenit de Ürmösy ca fiind foarte apreciat; de altminteri, jurnalul său îi era dedicat. Vásárhelyi a venit la Bucureşti în 1832 şi s-a implicat în activitatea comunităţii reformate din oraş, ajutându-l cu bani pe Sükei; a acceptat chiar să fie curator al bisericii reformate o perioadă, cu începere din anul 1834.

Dintre medicii stabiliţi în Bucureşti, mai trebuie amintit Lukács Farkas (Wolfgang Lucaci; apare şi ca *Volgang Sukaci* pe lista medicilor pe anul 1838). El a fost chemat în ţară în 1835, de către un boier român, pentru o organiza o şcoală veterinară, însă şcoala avea să ia fiinţă abia în 1861.[52] Între timp, a fost medic la Ploieşti, apoi a predat la Şcoala Naţională de Agronomie din Pantelimon (înfiinţată în 1852) şi la Şcoala Naţională de Medicină şi Farmacie (înfiinţată în 1857). A fost primul care a scris o carte în româneşte despre bolile animalelor şi primul care a ţinut un curs de medicină veterinară. Lukács era pomenit de pastorul Koós în amintirile sale ca făcând parte din presbiteriul bisericii reformate, iar activitatea sa de la şcoala din Pantelimon a fost prezentată în două rânduri în gazeta aceluiaşi Koós, în 1860. Cei doi medici maghiari, Vásárhelyi şi Lukács, au jucat un rol important în recomandarea curelor de ape minerale de la Borsec, contribuind astfel la sporirea numărului de boieri români aflaţi în vilegiatură în vestita staţiune din Secuime.

Pe listele oficiale de medici sau farmacişti apăreau şi alţi maghiari.

---

[51] Vezi şi V. Gomoiu, *Din istoria medicinei şi învăţământului medical din România (înainte de 1870)*, Bucureşti, 1923, p. 255 şi urm.

[52] Vezi şi Izsák Samuil, *Din trecutul legăturilor medicale româno-maghiare*, Bucureşti, Editura Medicală, 1956.

Astfel, în *Almanahul* Principatului Valahiei din 1836/37, apoi din 1838 şi din 1840, erau menţionaţi: G. Sekeli (Székely), Ioan Szebeni, Sigism. Bartok (Bartók Zsigmond), Jos. Barabaşi (Barabás József), Samuel Kiş (Kis, Kisch, medic primar la Filantropia), Ladislav Nagi (Nagy Laszló), Francisc (Ferenc) Orsoni etc. Mai mulţi medici străini se găseau şi la Iaşi, unde se înfiripa o adevărată mişcare medicală şi farmaceutică, printre membrii acesteia numărându-se ungurii Ábrahámfi Antal (Anton) şi Szabó József (Iosif). Un alt medic, Viola József, cu studii la Viena, era doctorul personal al domnitorului Mihail Sturdza şi a organizat spitalele din Moldova. După Revoluţia din 1848, numărul medicilor maghiari din Bucureşti a crescut şi alţi doi dintre ei, Oroszhegyi Józsa şi Fialla Lajos, au ocupat un loc aparte, unul mai degrabă în istoria zbuciumată a maghiarimii, iar celălalt ca deschizător de drumuri în medicina românească. În provincie făceau cercetări bacteriologice Alexandru Sarcani (Sárkány Sándor) la Craiova şi Konya Samuil la Iaşi. Alţi mulţi medici maghiari au rămas doar buni practicieni, precum a fost foarte apreciatul doctor Ioan Lukács de Borosnyó, care a locuit douăzeci de ani în Bucureşti.

Pe lângă medici, în Bucureşti s-au stabilit, definitiv sau temporar, mai mulţi artişti maghiari, istoria artei reţinând numele câtorva; creaţiile lor se află şi astăzi în muzeele Capitalei.

Activitatea artiştilor plastici şi a muzicienilor maghiari din secolul XIX implicaţi în viaţa românilor a fost studiată de **Árvay Árpád** (1902-1985), iar rodul cercetărilor sale a fost publicat în cartea *Elődök példája* (Pilda precursorilor) tradusă şi în româneşte; tot el a scris şi o biografie romanţată a pictorului Szathmáry Károly, tradusă şi aceasta (*Pictorul peregrin*, 1977). De formaţie jurist, redactor al unui ziar din Oradea, Árvay a fost secretar general al Partidului Maghiar din Ardeal şi deputat în Parlamentul Ungar în perioada cedării Transilvaniei; închis în două rânduri, timp de şase ani, având apoi domiciliu forţat, el s-a aflat toată viaţa sub supravegherea Securităţii, după cum dovedesc şi documentele păstrate în arhiva instituţiei, potrivit relatărilor fiului său. Bun cunoscător al limbilor maghiară, latină şi germană, a avut şansa de a întreprinde cercetări în arhivele din Cluj şi Bucureşti, dovedindu-se foarte prudent în ceea ce a scris şi nedând publicităţii sursele folosite. O cercetare temeinică a arhivelor sau a bibliotecilor era practic imposibilă din cauza existenţei unui „fond special“, interzis publicului; la aceste interdicţii se adăuga lipsa

unor mijloace de copiere a documentelor, precum şi intervenţia cenzurii înainte de a se da avizul de publicare.

Cei mai importanţi artişti maghiari al căror nume este legat de Bucureşti au fost pictorii Barabás Miklós, Chladek Antal, Szathmáry Pap Károly, Carol Wallenstein şi Rosenthal Dávid, precum şi muzicianul Johann Andreas (Ioan Andrei) Wachmann, toţi intelectuali umblaţi prin Occident, cu studii la Pesta, Viena, în Italia sau Germania. Toţi vorbesc limbi străine, cel puţin germana sau franceza. Unii dintre ei au fost invitaţi la Bucureşti de către boierii români aflaţi la băi în Ardeal. Perioada era prielnică: reprezentanţii clasei boiereşti, dar şi negustorii mai înstăriţi începeau să prindă gust pentru artă, literatură şi muzică, mai ales în cazul în care călătoriseră prin străinătate ori studiaseră la Paris sau în Germania. Limba franceză începuse deja să ia locul limbii greceşti atât în ziarele care îşi făceau apariţia în perioada respectivă, cât şi în înalta societate. Artiştii străini sosiţi la Bucureşti erau astfel bine primiţi, prilej pentru aceştia de a obţine câştiguri frumoase din arta lor.

Unul dintre artiştii maghiari răsfăţaţi de reprezentanţii înaltei societăţi valahe era tânărul Barabás Miklós. Secui de origine, născut în satul Mărcuşa, el a fost un copil-minune, care a început să frecventeze şcoala de la vârsta de trei ani, iar la şase ani conjuga verbele latineşti. Ar fi devenit poate medic, avocat sau preot, dacă n-ar fi rămas fără mijloace materiale de la vârsta de treisprezece ani. Deoarece avea talent artistic şi începuse deja să câştige bani din arta sa, pictura a devenit pentru el o profesiune. Încă de la 16 ani, primea comenzi de portrete din partea unor nobili maghiari, astfel că, la 18 ani, reuşise să câştige 250 de florini; executa şi miniaturi în fildeş, litografii şi fresco. Nevoit să-şi întrerupă studiile la Academia de Arte din Viena, Barabás şi-a dat seama de importanţa deţinerii unei diplome pentru a se impune în lumea artiştilor, nefiind suficient doar talentul. Avea însă nevoie de bani. Este posibil ca Szabó János din Târgu-Mureş, pictorul matematicianului Bolyai Farkas, să-i fi confirmat posibilitatea de a câştiga bani buni la Bucureşti. Szabó venise pe jos la Bucureşti prin 1815; a rămas aici circa un an şi jumătate şi a câştigat atât de bine, încât şi-a permis o călătorie la Pesta şi la Viena. Dar şi boierii români l-au îndemnat pe Barabás să meargă la Bucureşti; de la ei a aflat că oraşul era plin de ofiţeri ruşi cu mari posibilităţi materiale, dornici să li se facă portretele. Înainte de a porni la drum, Barabás s-a perfecţionat în limbile franceză şi italiană, vorbindu-le curent; cunoştea şi româna. Şi-a pus la punct o garderobă elegantă, căci, învârtindu-se în lumea bună din Sibiu şi Cluj, învăţase cum să se îmbrace şi cum să se poarte în societate. După ce a făcut cunoştinţă cu farmacistul

bucureştean Raimondi, căsătorit cu o săsoaică, s-a hotărât să-şi încerce norocul şi el. Avea doar 21 de ani. Împreună cu el au călătorit şi un croitor german şi un biet învăţător fără acte, care câştiga doar 100 de florini pe an; acesta din urmă a reuşit într-un timp scurt să se angajeze ordonanţă la un ofiţer rus şi să economisească astfel 7-8 galbeni lunar, graţie bacşişurilor grase pe care le primea de la ofiţerii pasionaţi de jocurile de noroc. Tânărul Barabás a evitat Hanul lui Manuc, la care obişnuiau să tragă alţi artişti în căutare de clienţi; speriat de murdăria ce domnea acolo, şi-a căutat o casă spaţioasă pe care a închiriat-o. Prin familia Raimondi, care avea relaţii în lumea bună, Barabás i-a fost recomandat şefului poliţiei, aga Nicu Filipescu, care la rândul său l-a introdus în casa generalului Pavel Kiseleff, guvernatorul Munteniei şi al Moldovei. Cu ocazia unui bal dat de general, a cunoscut toată lumea bună a oraşului şi a primit numeroase comenzi, inclusiv de la general şi de la domnitorul Şuţu, reuşind să picteze 120 de tablouri pe perioada şederii sale în Capitală timp de 22 de luni, între 1831 şi 1833. O altă solicitare a primit din partea poetului Ion Heliade-Rădulescu; acesta l-a rugat să ilustreze proiectata sa epopee, *Mihaiada*.

Barabás a fost primul maghiar care a vorbit despre servitorii maghiari din Bucureşti, informaţiile despre ei primindu-le de la aceeaşi familie Raimondi. Fetele Raimondi erau poliglote: în afară de italiană şi germană, limbi însuşite de la părinţi, mai vorbeau franceza, româna, greaca (limba protipendadei), dar şi maghiara, învăţată de la doici şi servitoare. Dar Barabás a întâlnit la Bucureşti chiar un înalt prelat care i-a recitat într-o maghiară impecabilă oda poetului iluminist Csokonai Vitéz Mihály: *A Reményhez* (*Către Speranţă*).

Erau mulţi servitori maghiari în Bucureşti, afirmă pictorul, deoarece erau bine plătiţi, foarte căutaţi şi preferaţi ţiganilor sau ţăranilor. Barabás a cunoscut şi o unguroaică mai norocoasă, măritată cu un medic grec. Contactul îndelungat cu servitorii unguri făcea ca mai mulţi boieri valahi să înceapă să priceapă maghiara. Nu doar unii boieri din Bucureşti învăţaseră ungureşte, ci, după afirmaţiile lui Beke György[53], poetul Vasile Alecsandri, pe moşia căruia lucrau numeroşi ceangăi, se descurca destul de bine în această limbă, drept mărturie stând însemnările păstrate pe manuscrisele sale; mulţi maghiari au rămas în satul Mirceşti chiar şi după Primul Război Mondial.

Obişnuit să-şi ţină însemnări zilnice, pictorul şi-a notat numele tuturor acelora cărora le-a făcut portretul, dar şi onorariile primite, cea mai ieftină lucrare fiind plătită cu 5 galbeni, echivalentul a 650 de litri de vin. Lista lui Barabás, cuprinzând numele clienţilor săi, a fost publicată în

[53] Beke György, *Fölöttük a havasok…, op. cit*., p. 177.

Ungaria în 1915 şi are valoare documentară, deoarece apărea în ea, printre altele, întreaga protipendadă bucureşteană a anilor '30. În mai puţin de doi ani, tânărul pictor a economisit 700 de galbeni imperiali, salariul pe doisprezece ani al unui mic funcţionar, fapt ce i-a îngăduit să călătorească în străinătate. Strălucit talent artistic, cu o excelentă memorie vizuală, dar şi cu o putere de muncă neobişnuită, s-a stabilit la Pesta. A devenit membru al Academiei Ungare şi unul dintre cei mai mari pictori maghiari.

Despre viaţa pictorului Wallenstein Carol (Károly) (Vella, Valştein — 1795-1862?) se ştiu cele mai puţine lucruri concrete, originea sa fiind considerată rând pe rând maghiară, germană, croată şi română. Din biografia haotică, plină de greşeli, publicată de nepotul său[54], aflăm că s-ar fi născut în localitatea Gospici (situată în Croaţia de astăzi), era de religie catolică, iar tatăl său era medic militar şi se numea Vella, Wallenstein fiind numele tatălui său vitreg. După studii de artă la Pesta şi la Viena, în 1817 a venit la o mătuşă din Craiova, unde s-a şi căsătorit, în 1821, cu o româncă destul de înstărită. Din 1832, s-a stabilit la Bucureşti şi a fost numit profesor de desen la *Colegiul Sf. Sava*; a profesat până în 1850. În 1836, a publicat la editura lui Heliade un manual de desen, intitulat *Elemente de deseniu şi de architectură,* dedicat domnitorului Alexandru Dimitrie Ghica.

Wallenstein a rămas un pictor mediocru, dar a avut doi elevi deveniţi celebri: pictorul Theodor Aman şi arhitectul Al. Orăscu, cel care a proiectat hotelul *Boulevard*, aflat şi acum pe Calea Victoriei, precum şi clădirea veche a Universităţii, bombardată în 1944. Cultura română l-a reţinut, însă, ca pe un deschizător de drumuri în alte domenii de activitate. A fost primul care a organizat, în 1834, un muzeu de ştiinţe naturale şi antichităţi pe care avea să-l conducă până în 1860. În 1851, a deschis şi prima galerie de artă, în incinta Colegiului, unde şi-a expus propriile tablouri, dar şi pe cele ale contemporanilor săi. Această colecţie de artă a stat la baza Pinacotecii de Stat, apoi a Muzeului de Artă al României. De numele său se leagă şi colaborarea la gazeta *Bukarester Deutsche Zeitung* din 1857, apoi colaborarea cu Szathmáry, cei doi având în proprietate comună o tipografie. Încă din 1847, şi-a cerut naturalizarea, reînnoind cererea în 1859. În cerere nu-şi preciza naţionalitatea; dacă era român, cum a încercat să demonstreze destul de neconvingător Maria Cojocărescu[55], probabil ar fi menţionat acest lucru, deoarece constituia un avantaj. Potrivit legii, cetăţenia se acorda după zece ani sau chiar mai devreme, în cazul în care străinul respectiv era

[54] Pius Wallenstein, *Biografia şi activitatea lui Carol Wallenstein de Vella*…, Ploieşti, 1908.

[55] Maria Cojocărescu, *Date referitoare la biografia lui Carol Valstein, primul muzeograf al Bucureştilor*, în *Bucureşti. Materiale de istorie…*, vol. 5, 1967, p. 284-293.

căsătorit cu o pământeancă înstărită; Wallenstein a obţinut cetăţenia abia în 1862, odată cu A.T. Laurian.

La puţin timp după sosirea lui Wallenstein la Bucureşti, a venit şi pictorul Chladek Antal (Anton) (1794-1882), născut într-un sat din judeţul Torontal, lângă Becicherecul Mare. Este amintit adesea de români, deoarece în atelierul său de pe Podul Mogoşoaiei l-a avut ca ucenic pe Nicolae Grigorescu. Tot lui i se datorează portretele lui Alecu şi Ienăchiţă Văcărescu. Ceh de origine, familia i s-a refugiat în Ungaria cu câteva secole în urmă, din cauza persecuţiilor împotriva husiţilor, afirmă Árvay Árpád. Era poliglot, precum alţi intelectuali din Imperiul Habsburgic, dar nu avem informaţia că ar mai fi vorbit limba cehă. După ce a făcut studii de pictură la Pesta, Milano şi Viena, a deschis o şcoală de desen la Pesta, care nu i-a adus cine ştie ce venituri, de vreme ce s-a mutat la Bucureşti prin anul 1835. E posibil ca vestea îmbogăţirii lui Barabás la Bucureşti să fi ajuns la urechile lui Chladek prin pictorul Szathmáry, care s-a aflat la Pesta la un moment dat; cei doi s-au cunoscut, ba chiar mai mult, au executat împreună gravuri şi litografii pentru a se întreţine. Ajuns la Bucureşti, Chladek a deschis un mic atelier unde a început să picteze icoane şi fresce, conformându-se cerinţelor societăţii româneşti şi sperând, totodată, să-şi amelioreze situaţia materială precară. Ar fi zugrăvit şi biserici la Ploieşti şi Târgovişte, dar şi altele, aflate pe diverse moşii boiereşti. A încercat şi o mică afacere cu viermi de mătase, stârnind mirarea vecinilor săi din mahalaua Cărămidari, unde se stabilise prin 1843. Spre bătrâneţe preda desenul la Institutul Domnişoarelor Engleze de pe strada Pitar Moş, comenzile primite fiind tot mai puţine pe măsură ce începeau să se afirme artiştii români şcoliţi în Occident. În ciuda eforturilor sale, grijile materiale l-au urmărit toată viaţa. În 1854, rămas văduv pentru a doua oară, s-a recăsătorit, iar ceremonia a avut loc la o biserică ortodoxă. Nu ştim dacă a solicitat şi a obţinut cetăţenia română.

Chladek a avut contacte cu maghiarimea din Bucureşti, dovada sigură fiind portretul în ulei al lui Kazinczy Ferenc, înnoitor al limbii maghiare, dăruit *Societăţii Hunnia* din Bucureşti în 1859, cu ocazia aniversării a 100 de ani de la naşterea poetului. Portretul a rămas decenii de-a rândul în clădirea Societăţii, iar acum se află în păstrarea Muzeului Naţional de Artă al României.[56]

Generaţii de elevi au admirat în manualele şcolare de istorie tabloul *România revoluţionară*, aparţinând pictorului Rosenthal C. Dávid (1820-1851), dar acestuia i s-a trecut sub tăcere originea etnică şi sfârşitul tragic, ca urmare a implicării sale în mişcarea paşoptistă românească. Evreu ungur

[56] Árvay Árpád, *Bukaresti Petőfi Ház: Zalomit utca 6 /Casa Petőfi din Bucureşti: strada Zalomit nr. 6/*, în *A Hét Évkönyve*, Bukarest, 1978, p. 137.

născut la Pesta, el a studiat pictura în oraşul natal, dar şi la Viena. Aici l-a cunoscut pe pictorul I.D. Negulici. Concepţia revoluţionară a celui din urmă a avut o atât de mare influenţă asupra lui Rosenthal, încât acesta s-a stabilit la Bucureşti în 1842, s-a convertit la ortodoxie şi şi-a schimbat numele în Constantin D. Rosenthal. L-a cunoscut şi pe C.A. Rosetti, om politic şi publicist; soţia acestuia, englezoaica Mary Grant, a fost modelul lui Rosenthal pentru **tabloul *România revoluționară***. Fratele Mariei Grant, funcţionar la Consulatul englez, era căsătorit şi el cu o românca şi a dat numele podului Grant din Bucureşti. Rosenthal s-a implicat activ în Revoluţia din 1848 şi în mod excepţional i s-a acordat cetăţenia română, nerecunoscută însă de Consulatul austriac. După înfrângerea revoluţiei, a reuşit să ajungă la Paris alături de alţi revoluţionari români care au luat drumul exilului. Aflat în Elveţia, Rosetti i-a cerut să plece în Ardeal, ca să răspândească manifeste şi să organizeze revolta românilor. Nu ştim dacă Rosenthal vorbea româneşte, ca să fie persoana cea mai potrivită pentru o astfel de misiune periculoasă. Iniţial a refuzat, deoarece autorităţile austriece dezlănţuiseră deja prigoana împotriva participanţilor la revoluţie, prigoană ce avea să dureze ani de zile. Acuzat de laşitate, a cedat la insistenţele lui Rosetti, însă temerile i s-au confirmat curând. Nu a mai apucat să ajungă în Ardeal: a fost prins la Pesta şi închis. „Moare… torturat de unguri… Ungurii mint că s-ar fi spânzurat“, dezlega Lucian Predescu misterul morţii sale.[57]

Un alt pictor maghiar aflat în acei ani în Bucureşti a fost Szathmáry Pap Károly (1812-1887). După studii de specialitate la Pesta şi Viena, a întreprins o călătorie de documentare în Germania, Elveţia şi Italia; fire aventuroasă, a călătorit foarte mult toată viaţa, ajungând până în Siberia şi China. Decizia de a veni la Bucureşti şi de a se stabili definitiv aici s-ar putea să-i fi fost sugerată de pictorul Barabás, pe care-l cunoştea de la Sibiu. Pastorul Koós afirma însă, în amintirile sale, că Szathmáry l-ar fi cunoscut pe Bibescu Vodă [*sic!*] la băile de la Borsec, în 1840, şi la insistenţele acestuia ar fi venit la Bucureşti în 1843, unde a şi rămas definitiv. După ce i-a prezentat domnitorului Alexandru Ghica modul de funcţionare al dagherotipului şi a pictat celebrul *Poştalion*, a fost numit pictor al Curţii domneşti; ulterior, a câştigat şi titlul de fotograf al Curţii, funcţii pe care le-a păstrat de-a

[57] Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, Bucureşti, Cugetarea – Delafras, /1940/, p. 738.

lungul întregii sale vieţi. A deschis o dagherotipie, la doar patru ani de la brevetarea procedeului, pe Podul Mogoşoaiei, la parterul Casei Bossel, peste drum de viitorul Teatru Naţional; astăzi, în acel loc se află clădirea *Teatrului Ţăndărică*. În imediata apropiere, pe strada Biserica Enei, a deschis un atelier de pictură unde şi-a expus tablourile în vitrină, procedeu nemaiîntâlnit în acele vremuri. Artistul impresiona prin originalitate, prin curajul său de a aborda arta în alt fel decât pictorii români. Pictor, grafician, fotograf, primul fotoreporter de război, cu o activitate artistică impresionantă, având sute de desene, picturi, acuarele etc., s-a remarcat prin atenţia pe care o acorda scenelor din istoria, viaţa şi obiceiurile românilor, precum şi costumelor populare. A fost primul care a fotografiat un ţăran, dar a făcut şi portretele capetelor încoronate, de la Ţarul Rusiei la Sultanul otoman, precum şi portretul domnitorului Cuza şi al soţiei sale, **doamna Elena Cuza**, îmbrăcată într-o rochie Malakoff, după moda vremii.

Activitatea lui a depăşit domeniul propriu-zis al artei. Din 1858, a fost coproprietar al unei tipografii, împreună cu Wallenstein, iar din 1860 a editat revista *Ilustraţiunea* (1860/61) şi a tipărit albumul *La Roumanie pittoresque*. A deţinut şi un atelier de litografie, în care a executat prima hartă modernă a Principatelor Române, cunoscută drept *Harta Szatmari* şi pentru care a fost plătit, se pare, cu 12.000 de galbeni, potrivit afirmaţiilor din *Bukuresti Magyar Közlöny* din 1860.

Om de lume, a întreţinut relaţii cu artiştii români din generaţia sa (nu ştim, însă, dacă şi cu Rosenthal) şi a participat activ la viaţa comunităţii reformate, în special între 1855 şi 1869, pe vremea pastorului Koós, care i-a fost bun prieten. Lui i s-a datorat şi aducerea în ţară a pianistului Franz Liszt, maghiar după tată, cu care se afla în relaţii de prietenie. Din păcate, această personalitate fascinantă nu şi-a scris memoriile, deşi a găsit răgazul necesar să scrie două romane.

Szathmáry s-a bucurat de atâta prestigiu şi faimă în România, încât este considerat român, deşi cetăţenia română şi-a obţinut-o abia în 1880.[58] Istoricul C.C. Giurescu nu avea nici un fel de dubii asupra originii sale şi-l numea „românul ardelean Carol Popp de Szatmari“. Nu la fel a procedat şi

[58] Notă din *Bukaresti Híradó*, nr. 18, 1880.

criticul de artă George Oprescu, care cunoştea poate cel mai bine viaţa şi opera pictorului şi a avut acces la toate documentele familiei Szathmáry, inclusiv la diploma de înnobilare, datând din 1666, acordată de împăratul Leopold lui „Daniel Nagy, alias Papp". Strămoşii pictorului erau originari din comitatul Sătmar (Szatmár), de aici şi predicatul nobiliar primit, acela de *Szathmáry*. Oprescu declara că originea română a pictorului „e mai greu de afirmat". Nu îndrăznea nici să recunoască originea sa maghiară, deoarece perioada interbelică nu era cea mai potrivită pentru recunoaşterea meritelor unui maghiar, aşa încât, plin de diplomaţie, afirma că „acest cosmopolit" era mai degrabă un german prin cultură, relaţii, căsătorie, limbă şi spirit practic, iar opera lăsată de el „e a noastră"[59]. În realitate, bunicul pictorului, Szathmáry Pap Zsigmond, fusese episcop reformat al Transilvaniei în 1760, iar mama sa fusese înmormântată în 1857 la Cimitirul calvin de pe Calea Giuleşti din Bucureşti, după cum atestă registrul bisericii reformate din Bucureşti (pagina 171, poziţia 24 din 15 august 1857): „văduva clujeană, doamna Szatmári Pap Daniel, născută Vass Susanna". Pictorul a fost înmormântat în Cimitirul evanghelic din Bucureşti; tot acolo aveau să fie înmormântate şi cele două soţii nemţoaice, iar în 1933, şi fiul său, Károly Sándor. Acesta, rezultat din cea de-a patra căsătorie a lui Szathmáry cu Anna Böttger, originară din Dresda, era tot pictor, cunoscut sub numele de Alexandru Satmary, şi a fost căsătorit cu sora sculptoriţei Cecilia Storck-Cuţescu.

În Bucureşti au sosit şi muzicieni maghiari din Ardeal sau Ungaria.[60] Mai puţin cunoscuţi, primii muzicieni maghiari sosiţi în Bucureşti au fost fraţii Ruzitska, potrivit relatărilor lui Ruzitska György, directorul Conservatorului de Muzică din Cluj. Ei ar fi fost chemaţi la curtea lui Ipsilanti pe la 1800, apoi Ruzitska Ferenc a plecat la Iaşi, unde s-a şi stabilit. Un alt muzician, intrat deja în istoria muzicii româneşti, a fost violonistul şi compozitorul Johann Andreas (Ion Andrei) Wachmann; era german de origine, dar născut la Pesta în 1807. A venit de la Timişoara la Bucureşti prin 1830, ca angajat în trupa de operă a lui Th. Müller. Din 1834, a devenit directorul şcolii vocale şi instrumentale şi a pus bazele şcolii violonistice româneşti, tipărind şi primul tratat de muzică în româneşte. Deosebit de prolific, a compus peste o sută de opere, operete şi vodeviluri, multe de inspiraţie românească, fiind şi autorul imnului Unirii Principatelor. Teatrul Mare, inaugurat în 1852, s-a deschis cu opereta sa intitulată *Zoe*. Fiul său,

[59] George Oprescu, *Pictorii din familia Szathmary*, [Tg. Neamţ], Tip. Institutului grafic din Sf. Mănăstire Neamţu, /1941/, p. 6 şi 55-56.

[60] Vezi şi Árvay Árpád, Pilda precursorilor…; Lakatos István şi Gheorghe Merişescu, *Legături muzicale romîno-maghiare de-a lungul veacurilor*, Cluj, 1957.

Eduard Wachmann, tot muzician, a înfiinţat prima orchestră simfonică din România, în 1868.

Românii au devenit tot mai iubitori de distracţii, de spectacole de teatru sau operă; diverse trupe străine dădeau deja reprezentaţii în Bucureşti, o trupă italiană având chiar un contract de închiriere a sălii de teatru *Momolo*. Deoarece spectacolele erau suspendate pe perioada verii, iniţiativa medicului Vásárhelyi Mózes Károly de a-l aduce în Bucureşti pe actorul şi cântăreţul Pály Elek, întemeietor al operei maghiare, a fost mai mult decât binevenită; medicul trebuie să fi mizat şi pe participarea la spectacole a conaţionalilor săi. Trupa lui Pály, alcătuită din 22 de persoane, a pornit la drum în 1840, călătorind în condiţii îngrozitoare, în căruţe neacoperite, având recuzita şi costumele înghesuite în lăzi. Sala *Momolo*, situată pe Podul Mogoşoaiei, era o clădire construită în 1812, cu o capacitate de 300 de locuri, singura sală aptă pentru acest gen de spectacol. Arăta însă jalnic: era căptuşită cu scânduri, iar nişte stâlpi de lemn susţineau un singur rând de loji; în sală se mai aflau 15 rânduri de bănci, dar se putea sta şi în picioare. Iluminatul se făcea cu lămpi cu ulei. Spectacolele de teatru şi operă ale trupei au avut loc în limbile maghiară, germană şi română; s-au dat reprezentaţii cu *Norma*, *Bărbierul din Sevilla* etc., dar şi cu mici piese de teatru în română, precum şi un spectacol cu cântece şi dansuri româneşti în cinstea domnitorului muntean. Cu această ocazie, poetul Ion Heliade-Rădulescu a scris piesa intitulată *Serbare câmpenească*.

Tot la *Momolo* a susţinut trei concerte pianistul şi compozitorul Franz Liszt, în 1846. El a sosit cu patru caleşti splendide şi două piane de concert pariziene. A fost găzduit la palatul prinţesei Cleopatra Trubeţkoi, născută Ghica.[61] Succesul său a fost uriaş; gazetele *Curierul românesc* şi *Vestitorul român* i-au dedicat articole elogioase, iar poetul Iancu Văcărescu i-a închinat o poezie. Al treilea şi ultimul concert al său a avut loc în palatul domnitorului Bibescu. Însoţit de Szathmáry, Liszt a dat trei concerte şi la Iaşi, unde se deschisese deja noul teatru. După vizita în România, a compus *Rapsodia română*, inspirată dintr-o horă românească; rapsodia a fost descoperită la Muzeul Liszt din Weimar, în 1930, de către Bartók Béla, iar partitura a fost publicată în 1936.

Spre sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, au venit şi alţi muzicieni maghiari. Unul dintre aceştia, violonistul Flesch Károly, figură remarcabilă a şcolii violonistice maghiare, a stat în Bucureşti între anii 1897 şi 1902 şi a predat la Conservator. Un alt violonist, Kresz Géza, a fost angajat la Filarmonica bucureşteană între 1909 şi 1915.

[61] Palatul se află şi astăzi pe Calea Victoriei, la nr. 194, şi este cunoscut sub numele de Casa Nenciu.

Mişcările revoluţionare din anii 1848-1849 au cuprins aproape toată Europa. Ca urmare a înfrângerii revoluţiei maghiare, a avut loc una dintre cele mai mari migraţii de până atunci a maghiarilor. Cei refugiaţi în Turcia erau sfătuiţi să se convertească la Islam, pentru a se bucura de o mai bună protecţie a Porţii Otomane; acest lucru l-a făcut chiar şi generalul Bem. Alţii au ales să se refugieze în spaţiul extracarpatic românesc, din cauza apropierii geografice faţă de Ardeal, acest spaţiu fiind considerat o bază strategică potrivită pentru acţiuni militare în vederea continuării luptei pentru libertate. Integrarea în societatea românească părea să fie mai simplă, având în vederea existenţa unui număr mare de străini în toate straturile sociale, precum şi frecvenţa căsătoriile mixte. Aspiraţiile antiaustriece şi antiruseşti ale imigraţiei maghiare, respectiv poloneze, precum şi cele ale lui Garibaldi şi Mazzini au avut sprijinul Franţei în perioada 1850-1860, deoarece aceasta intenţiona să slăbească puterea Imperiului Habsburgic şi al celui rusesc. Documentele atestă că, după Unirea Principatelor, au existat tatonări între Ungaria şi Principatele Române, în vederea încheierii unei înţelegeri împotriva Austriei prin crearea unei Confederaţii danubiene. Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei din mai 1860, a manifestat o atitudine favorabilă faţă de ideea unei confederaţii, dar a rămas foarte precaut faţă de revoluţionarii maghiari; sub influenţa sa, domnitorul Al.I. Cuza a semnat, pe 8 ianuarie 1861, un acord cu generalul Klapka György, omul de încredere al lui Kossuth (emigrat în Italia), punând condiţia ca maghiarii să le asigure drepturi egale românilor din Transilvania. La scurt timp, Kogălniceanu a fost demis, maghiarii pierzând orice sprijin românesc de atunci înainte.[62] Alte documente, scoase la iveală de istoricul ungar Borsi-Kálmán Béla, dezvăluie raţiunile de stat pentru care Cuza a renunţat să-i mai sprijine pe revoluţionari: el căuta să câştige bunăvoinţa Austriei prin arestarea şi expulzarea, în 1864, a complotiştilor maghiari şi italieni, şi, prin aceeaşi tactică, a încercat să-i câştige şi pe ruşi. De asemenea, Cuza afirma că România nu avea să fie niciodată de partea maghiarilor în problema Ardealului, ci de partea Austriei.[63]

La puţin timp după înfrângerea revoluţiei, în 1850, Consistoriul reformat din Ardeal l-a numit la eclezia din Bucureşti pe pastorul Dimény József. Acesta nu participase la revoluţie, dar era un simpatizant al ei şi-i

[62] Dan Berindei, *Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei şi emigraţia maghiară (1860-1861)*, în *Studii şi materiale de istorie modernă,* vol. II, Bucureşti, 1960, p. 223-242.

[63] Borsi-Kálmán Béla, *Alternativele gândirii politice româneşti în anii 50-60-70 ai secolului trecut*, în *Cumpăna*, Cluj-Napoca, 1994, p. 202.

adăpostea pe conaţionalii săi fugiţi de teama represaliilor, lucru extrem de riscant, deoarece agenţii austrieci îşi ţineau supuşii sub strictă supraveghere, participând chiar la adunările prezbiteriului. Un astfel de refugiat, Váradi József, adăpostit în casa parohială din Bucureşti, a fost prins, dus la Sfântu Gheorghe şi executat în 1854. Nici Dimény nu a scăpat nepedepsit; el a fost închis şi a murit la scurt timp după aceea la închisoarea din Alba Iulia, nu înainte de a-l avertiza, chiar din celulă, pe Koós Ferenc, cel care i-a urmat la păstorirea ecleziei, să fie cu mare băgare de seamă, deoarece el fusese trădat de propriii săi enoriaşi. Cel care l-a trădat pare să fi fost casierul parohiei; acesta refuza să prezinte situaţia financiară a bisericii şi a fost necesară intervenţia Consistoriului superior din Cluj, ca să-l oblige să restituie de îndată suma de aproape 1.000 de piaştri.

De numele lui Dimény József se leagă cumpărarea a 15 pogoane de teren pentru un nou cimitir situat pe Calea Giuleşti, după schimbarea legislaţiei româneşti privitoare la amplasarea cimitirelor; acesta a fost sfinţit pe 4/16 ianuarie 1853. De pe vremea lui Koós, din 1861, fuseseră închiriate 10,5 pogoane din acest teren; la data când Bartalus scria istoricul ecleziei sale, adică în 1889, terenul respectiv era în continuare închiriat şi-i aducea bisericii un venit anual de 120 de franci.

Valul de imigranţi maghiari stabiliţi în Bucureşti abia de acum a început, după ce participanţii la revoluţie s-au întors din peregrinările lor de prin Turcia sau Europa. În număr considerabil au sosit şi intelectuali: preoţi, învăţători, medici, farmacişti, ingineri, avocaţi sau ziarişti, astfel încât avea să se înfiripe, în doar câţiva ani, o viaţă culturală şi socială înfloritoare, creându-se totodată premisele necesare apariţiei presei maghiare. Câţiva dintre imigranţi au contribuit în mod nemijlocit la propăşirea României; de activitatea lor se leagă construirea unor căi ferate, întocmirea hărţilor cadastrale, deschiderea de farmacii, organizarea spitalelor româneşti. O situaţie mai aparte a fost aceea a lui Udvarhelyi Karácsonyi Károly, un inginer maghiar despre care astăzi nu se mai vorbeşte deloc; el a sosit în 1852 în Muntenia nu ca imigrant, ci la cererea domnitorului Barbu Ştirbei. A lucrat aproape douăzeci de ani la organizarea şi exploatarea salinelor de la Telega şi Ocna Mare şi a publicat o carte despre activitatea sa[64], după cum ne informează Veress Endre.

Pastorul Kóos Ferenc, inginerul Veress Sándor şi medicii Fialla Lajos şi Oroszhegyi (Szabó) Józsa, cei mai reprezentativi imigranţi maghiari sosiţi între 1855 şi 1860, au lăsat descrieri interesante ale Bucureştiului. Cea mai remarcabilă dintre ele îi aparţine inginerului Veress şi se găseşte în *Istoria*

[64] Karatşioni Carol, *Istoricul salineloru din România*, Bucuresci, 1870.

României (*România története*), rămasă în manuscris; totalizează 214 file *in folio* şi se află la Biblioteca Academiei Ungare de Ştiinţe. Beneficiind de o sponsorizare a Fundaţiei Soros, istoricul Demény a avut şansa de a studia arhiva familiei Veress; a dat publicităţii, în traducere liberă, doar trei pagini din această istorie, şi anume cele referitoare la descrierea Capitalei.[65] Relatările despre Bucureşti ale celor din generaţia paşoptistă au fost continuate de dascălul Kertész József[66] spre finele secolului XX şi începutul secolului XX.

Iată cum arată, văzut de maghiari, oraşul care începea să primească o înfăţişare occidentală prin apariţia a numeroase palate şi clădiri publice impunătoare, majoritatea construite sub domnia lui Carol I. Fervoarea de constructor a regelui pare să fi fost o revanşă a acestuia faţă de dezamăgirea şi umilinţa pe care le-a simţit în momentul în care s-a aflat în faţa „palatului princiar" din Bucureşti, unde urma să-şi stabilească reşedinţa, palat care nu era decât „o chichineaţă aşezată faţă-n faţă cu un fel de corp de gardă şi o şatră de ţigani, cu porcii tăvălindu-se în noroi"[67].

Aproape toate clădirile au fost proiectate de arhitecţi străini, francezi, austrieci, germani sau italieni, iar mâna de lucru în construcţii era formată din mulţi, foarte mulţi maghiari. Se înregistra o mare lipsă de forţă de muncă atât calificată, cât şi necalificată, şi de aceea aproape toţi meseriaşii erau străini şi foarte bine plătiţi. În ciuda construirii atâtor clădiri frumoase, discrepanţa dintre lux şi mizerie se menţinea, străzile continuau să fie pline de praf sau noroaie, iar pavajul, acolo unde exista, se deteriora văzând cu ochii din cauza traficului intens, lăsând repede loc gropilor.

Deşi avea o aliniere defectuoasă a străzii, lăsată uneori fără trotuar în locurile prea înguste, Podul Mogoşoaiei (Calea Victoriei), pavată cu granit scoţian în anul 1864, a devenit artera principală a Capitalei, având cele mai multe clădiri frumoase, păstrate aproape toate până astăzi, precum şi cele mai elegante magazine, cafenele, cofetării şi restaurante. Enumerăm câteva dintre aceste clădiri: Casa Monteoru, palatele Cantacuzino şi Ghica, Palatul Regal, Palatul Fundaţiei Universitare, Palatul Poştelor, apoi Teatrul Naţional şi hotelurile Continental, Boulevard, Capşa, Hôtel de France (prăbuşit la cutremurul din 1977) etc. De pe Calea Victoriei se vede şi Ateneul Român. Imediat după 1900, au mai fost construite alte câteva

[65] Demény Lajos, *Sándor Veress despre Bucureştiul de altădată*, în *In honorem Paul Cernovodeanu*, Bucureşti, Kriterion, 1998, p. 399-406.

[66] Kertész József, *Tíz év a romániai magyar misszióban /Zece ani de misiune maghiară în România/,* Kolozsvár, 1913.

[67] Edward Behr, *Sărută mâna pe care n-o poţi muşca*, Bucureşti, Humanitas, 1999, p. 53.

clădiri impunătoare pe Calea Victoriei: Casa de Economii, Palatul Oştirii, hotelul Athénée Palace.

Este adevărat că palatele coexistau cu conacele boiereşti ornamentate excesiv, înconjurate de grădini mari, de clădiri pentru slugi şi grajduri; finisajele lăsau mult de dorit, uşile şi ferestrele erau prost asamblate, iar acoperişul era din tablă, după cum observa meticulosul Veress.

De pe Calea Victoriei, din dreptul Palatului Regal, putea fi zărit **Consulatul austro-ungar**, situat lângă Palatul Fundaţiei Universitare (azi Biblioteca Centrală Universitară), pe strada Vămii, la intersecţia cu strada Boteanu. Clădirea a fost construită în 1890 (deci înaintea Palatului Fundaţiei Universitare), iar strada Vămii a primit succesiv mai multe denumiri: strada Vienei, strada Wilson, strada Oneşti, apoi, după 1989, a devenit strada Dem. Dobrescu. Aripa consulatului situată pe strada Boteanu nr. 4 era rezervată ungurilor; astăzi nu mai există. În perioada comunistă, partea clădirii situată pe colţ a devenit unul dintre sediile Securităţii ceauşiste şi a fost distrusă parţial în timpul evenimentelor din decembrie 1989; adresa ei de astăzi este Dem. Dobrescu nr. 5 şi adăposteşte Uniunea Arhitecţilor din România. Prin decizia Uniunii, din 2003 au început lucrările de supraetajare a clădirii cu o construcţie geometrică din sticlă şi beton, proiectată de arhitecţii Dan Marin şi Zeno Bogdănescu. Celelalte corpuri de clădiri ale fostului Consulat austro-ungar, păstrate parţial, situate pe strada Dem. Dobrescu, sunt ocupate de două fundaţii: *Fundaţia Titel Petrescu* (la nr. 9) şi *Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă a Academiei Române* (la nr. 11).

Alte 13 consulate sau birouri consulare austro-ungare din Vechiul Regat român, existente până la Primul Război Mondial, se aflau în următoarele oraşe: Bârlad, Brăila, Constanţa, Craiova, Fălticeni, Focşani, Galaţi, Giurgiu, Iaşi, Ploieşti, Sulina, Tulcea şi Turnu-Severin, dovadă a intereselor economice şi comerciale pe care le avea Imperiul în spaţiul extracarpatic românesc.

Podul Mogoşoaiei era cea mai animată arteră a oraşului şi oferea nenumărate distracţii, în special pentru protipendadă. Încă din 1839, tapiţerul sas Fr. Bossel deschisese un han, apoi o sală de bal şi o altă sală pentru reprezentaţii teatrale. După mai bine de un deceniu, în imediata apropiere a Teatrului Naţional de curând construit, au început să apară cafenele, cofetării şi restaurante elegante. Renumita cofetărie a macedoneanului Capşa se afla în concurenţă cu cafeneaua polonezului Fialkowski şi ambele erau frecventate de scriitorii, gazetarii şi artiştii vremii. Clădirea în care Fialkovski şi-a deschis vestita cafenea era închiriată de la croitorul maghiar Török[68]; mai târziu, cofetarul a deschis tot aici şi un restaurant. În aceeaşi perioadă, un alt maghiar, Antalfy Alois (Alajos), şi-a construit o casă cu etaj lângă Capşa, la parterul casei plasându-şi magazinele. În aceeaşi zonă, în locul pe care se află Palatul Telefoanelor, se ridica ospitaliera casă a familiei Oteteleşanu, în care nu mai conteneau petrecerile şi balurile; muzica era asigurată de Ludovic Wiest, foarte apreciat de stăpâna casei, care l-a şi inclus în testament.

Oraşul era un adevărat furnicar zgomotos, plin de viaţă, cu un du-te-vino permanent, iar magazinele erau deschise de la 8 dimineaţa până la 9-10 seara; vânzătorii îşi strigau marfa, se auzeau flaşnetele cântăreţilor italieni ambulanţi, sunau trâmbiţele, fluierele şi tobele armatei şi ale gărzilor naţionale. Circulaţia era şi ea intensă, din zori şi până în noapte treceau birje, tramvaie cu cai, biciclete, căruţe cu marfă, maşini. Mărfurile ţăranilor şi ale negustorilor se găseau în pieţe, întinse pe tarabe mizere, sub cerul liber. Preotul Koós Ferenc era şocat de felul în care se făcea comerţul în Bucureşti: produsele din carne şi plăcintele erau preparate în aer liber şi depozitate pe trotuar, în coşuri sau talgere de care se împiedicau trecătorii, iar resturile de legume şi zarzavat erau aruncate pe maidane, unde putrezeau.

Pofta nestăvilită de distracţii îi caracteriza pe bucureştenii din toate clasele sociale şi de toate naţiile. Restaurantele, birturile şi cafenelele înconjurate de grădini erau pline de muşterii până la miezul nopţii, iar printre patronii lor se numărau şi maghiari.

După-amiază, lumea bună se îndrepta cu trăsurile spre Şosea; aici, însă, puteai întâlni şi prostituate bine îmbrăcate, încât, observa derutat Veress, nu puteai deosebi „doamnele cinstite de damele de plăcere“. Spre seară, grădina Cişmigiului, desecată şi amenajată de peisagistul german Wilhelm Meyer şi deschisă oficial în 1853, atrăgea o lume pestriţă care asculta fanfara militară, se plimba cu barca, iar în timpul iernii patina. E drept că

[68] După Primul Război Mondial, casele Török au fost demolate şi s-a construit blocul *Adriatica*, aflat până astăzi pe Calea Victoriei, la nr. 39 A.

vara lacul obişnuia să sece şi se transforma „în mocirlă urât-mirositoare“. În Cişmigiu veneau cei din clasa mijlocie, nu atât pentru a se plimba, cât pentru a-şi expune toaletele, iar duminica se adunau servitorimea oraşului şi meşteşugarii, astfel încât funcţionarii şi negustorii începeau să evite parcul. Servitorimea maghiară obişnuia să se întâlnească duminicile şi în Piaţa Sf. Gheorghe, aflată la câţiva paşi de biserica Bărăţia. Bucureştenii aveau parte de distracţii şi în timpul iernii le stăteau la dispoziţie două teatre, două hipodromuri, o grădină zoologică şi circul, şi, bineînţeles, cafenelele erau arhipline.

Veress explică de ce străinii erau atraşi de Bucureşti: „Munca este aici mai bine plătită decât oriunde, există din belşug vin ieftin, dame ieftine, ocazii de aventuri, localuri de petrecere“.

Oraşul cunoştea prefaceri şi în sistemul sanitar, beneficiind de contribuţia maghiarilor în acest domeniu. Potrivit raportului întocmit de doctorul Fialla, la spitalul Filantropia au fost consultaţi 2.641 de pacienţi în anul 1870; consultaţia era gratuită, medicamentele la fel. Cu toate progresele înregistrate de medicina din România, în spitale au predominat în continuare medicii străini până spre sfârşitul secolului XIX.

Problema apei potabile nu era încă rezolvată din cauza numărului insuficient de cişmele, majoritatea având apa murdară şi infectată de la scurgerile gunoaielor de grajd. Tot în Dâmboviţa erau spălaţi şi caii râioşi ai armatei, iar sacagiii luau apa direct din gârlă, de la nivelul străzii, apoi o vindeau în oraş, urmând să fie filtrată ulterior în gospodării. Este adevărat că, încă din 1852, la hanul Filipescu de pe Podul Mogoşoaiei se vindea, cu lada sau cu sticla, „borvis curat de Borsec“. Abia după 1900 a fost canalizat râul, iar în 1906 mai rămăseseră doar 247 de sacagii.

Impresii amuzant-ironice despre Bucureşti găsim în corespondenţa istoricului Jancsó Benedek, devenit unul dintre specialiştii remarcabili în relaţiile româno-maghiare de la sfârşitul secolului XIX. În 1892, sosit într-o călătorie de studii, Jáncsó a fost găzduit de medicul Fialla. A învăţat româneşte şi a lăsat observaţii „răutăcioase“ despre viaţa politică din România, după ce a asistat la o campanie electorală violentă; abia acum a înţeles care era rolul bătăuşilor în desfăşurarea acestor campanii. Jancsó a făcut şi un drum oficial cu prefectul în Moldova şi a constatat stupefiat că oricine îndrăznea să se plângă de ceva era bătut, pălmuit sau biciuit. A văzut şi cariere politice surprinzătoare ale unor profesori de liceu ajunşi miniştri, ca G.Dem. Teodorescu. Şi alte lucruri erau deosebit de interesante în România, mai ales istoria, românii fiind „o naţie vitează care a învins absolut toţi duşmanii“, comenta Jancsó.[69]

[69] *Magyar élet a régi Bukarestben…,op. cit.,* p. 168-170.

Din generaţia emigranţilor paşoptişti maghiari, un loc cu totul aparte pentru destinul maghiarimii bucureştene îl ocupă pastorul Koós Ferenc. Numit în Bucureşti de către Consiliul Superior al Eparhiei Reformate din Ardeal, şi-a început activitatea pastorală la 1 aprilie 1855, în Duminica Floriilor. El a nimerit pe un teren minat, într-o atmosferă măcinată de suspiciuni şi teamă. Născut la Reghin în 1828 şi absolvent al Colegiului reformat din Tg. Mureş, a participat la Revoluţia din 1848/49 ca honved în armata generalului Iosif Bem. Nevoit să-şi părăsească oraşul natal pentru a nu fi închis, a reuşit să-şi termine studiile de teologie la Tg. Mureş. Mai mulţi dintre foştii săi colegi nu renunţaseră la speranţa eliberării de sub habsburgi şi se amestecau în tot felul de conspiraţii; unii erau închişi doar pentru că asupra lor era găsită o bancnotă cu figura lui Kossuth. A fost şi el închis pentru scurt timp în 1852, dar eliberat din lipsă de dovezi. Profesorul său de filosofie n-a scăpat la fel de uşor, ci a plătit cu viaţa faptul că se amestecase într-o conspiraţie a lui Makk József din 1851. Conspiraţia lui Makk fusese pusă la cale în Bucureşti, unde acesta a coordonat transportul de arme. Locuia în casa croitorului Nagy József, unde agenţii austrieci au făcut o percheziţie chiar în timp ce Makk se afla acasă. Doar prezenţa de spirit a croitorului, care i s-a adresat în româneşte lui Makk, cerându-i să-i ducă o pereche de pantaloni „stăpânului său“, l-a scăpat de o arestare imediată. Avea să fie arestat, însă, mai târziu, în februarie 1856, împreună cu alţi doisprezece maghiari bucureşteni acuzaţi de complot, care au fost trimişi la tribunalul din Sibiu.

În 1856, la puţin timp după sosirea sa la Bucureşti, Koós s-a trezit implicat într-un alt complot. Éber Nándor, corespondent de presă al ziarului *Times*, i-a dat lui Koós un pachet spre păstrare. În vremea aceea se transportau arme de la Galaţi la Bacău, după cum îşi amintea Veress Sándor în cartea sa, iar pachetul conţinea inventarul armelor transportate la Bacău. Depozitul a fost descoperit de autorităţi, dar Koós a reuşit să scape de sub învinuire.

Viaţa foştilor honvezi era în primejdie chiar şi în spaţiul românesc, deoarece Principatele Române s-au aflat sub protectorat austriac din 1853 până în 1857. În 1867, în urma înţelegerii dintre austrieci şi maghiari, s-a decretat amnistia şi atunci maghiarii s-au putut întoarce acasă. Koós s-a aflat sub supravegherea autorităţilor austriece ani de zile, soţia sa temându-se pentru viaţa lui până în 1859, după cum mărturiseşte acesta în amintiri. I s-au întins câteva curse, ştiindu-se că refugiaţii maghiari îi solicitau sprijinul: toţi voiau paşapoarte şi bani. Koós i-a ajutat cum a putut, în ciuda recomandărilor primite de la episcopul său, de a nu se amesteca în

chestiuni politice. Doi cârciumari maghiari le ofereau casă şi masă, facturile fiind plătite de Koós din donaţii sau, uneori, din propriul său buzunar.

În toată această perioadă, Koós a fost deosebit de activ. Ajutat de câţiva intelectuali sau foşti honvezi, precum şi cu entuziasmul tinereţii — avea doar 27 de ani —, a pus bazele primelor asociaţii culturale, caritabile şi profesionale, a construit o şcoală, a editat şi redactat prima gazetă maghiară din Bucureşti; totul, în primii cinci ani de la venirea sa în Bucureşti. După alţi câţiva ani, a ridicat şi o biserică. Principiile după care s-a condus i-au caracterizat pe marea majoritate a reprezentanţilor unguri din spaţiul extracarpatic: recunoştinţă faţă de ospitalitatea statului român, loialitate şi respect faţă de legile şi tradiţiile poporului român, dar şi hotărârea de a-şi păstra limba, religia şi propriile tradiţii, adică identitatea naţională.

Aflaţi sub supravegherea Consulatului austriac, Koós a înţeles cât de riscantă era orice încercare de organizare a conaţionalilor săi în vederea păstrării identităţii lor, aşa încât a recurs la tactica paşilor mărunţi. Abia sosit la Bucureşti, a constatat că fruntaşii bisericii reformate erau căsătoriţi cu nemţoaice, în familie vorbeau româneşte, iar copiii lor nu mai cunoşteau limba maghiară. Vorbeau deja o limbă atât de ciudată, încât abia reuşea s-o înţeleagă. Koós şi-a dat seama că nu se putea limita doar la activitatea de preot, cu atât mai mult cu cât, la credincioşii reformaţi, slujbele aveau loc doar o dată pe săptămână, iar numărul sărbătorilor religioase dintr-un an calendaristic era extrem de redus, deoarece reformaţii nu acceptă cultul sfinţilor. Maghiarii aveau nevoie de mult mai mult pentru a reuşi să-i ţină laolaltă, pentru a nu-şi uita limba şi cultura, pentru a nu uita că erau maghiari. În concepţia sa, şcoala avea prioritate în procesul de păstrare a identităţii naţionale, altminteri aveau să piară în scurt timp. Drept urmare, în 1856, a înfiinţat o asociaţie a *creiţarului*, având ca scop înfiinţarea unei biblioteci şcolare; credincioşii urmau să doneze câte un creiţar pe săptămână pentru susţinerea ei. La sugestia farmacistului Mester Ede (Eduard), tot în 1856 a înfiinţat o *asociaţie pentru lectură* pe lângă şcoala reformată. Membrii-fondatori erau în număr de 14, printre care Koós, farmaciştii Mester Ede şi Veres Ferenc, pictorul Szathmáry Pap Károly, învăţătorul Kiss József, Krizsanics József, trei ofiţeri etc. Farmacistul Mester lucra pe atunci la laboratoarele Steege, unde se experimentau pentru prima dată metodele de rafinare a petrolului românesc de pe Valea Prahovei.

Cam în acelaşi timp s-a înfiinţat şi o asociaţie muzicală. Asociaţiile muzicale şi corurile, educaţia muzicală a elevilor, dar şi a adulţilor au jucat un rol important în viaţa maghiarimii bucureştene decenii de-a rândul. Odată cu cultivarea limbii materne şi a sentimentelor patriotice, cântecele —

prezentate în cadrul serbărilor şcolare sau cu ocazia unor evenimente cu caracter religios sau laic —, balurile şi serbările câmpeneşti au antrenat o bună parte a coloniei maghiare, copii şi adulţi deopotrivă, şi au creat sentimentul de solidaritate, au înseninat viaţa tuturor. Spectacolele aduceau şi beneficii materiale, prin vânzarea de bilete. Repertoriul era foarte variat: de la cântecele religioase, cele pentru înmormântare, cântece dedicate faptelor de vitejie ale kuruţilor, la muzica populară. La şcoală, Koós însuşi cânta la pian, dar l-a avut alături de el pe învăţătorul-cantor Kiss József, organist şi chitarist deosebit de talentat; acesta a stat în Bucureşti aproape zece ani, din 1854 până în 1863. Melodiile învăţate de copii la şcoală erau cântate apoi acasă şi se răspândeau repede printre maghiari. După examenele de sfârşit de an şcolar, Koós mergea cu copiii pe pajiştea de lângă mănăstirea Cotroceni şi acolo interpretau cu toţii cântece populare; atunci se aduna o mare mulţime de oameni care participau la bucuria copiilor şi învăţau imediat cântecele noi.

Următorul pas al lui Koós a fost construirea unei noi şcoli, acţiune care a demarat în acelaşi an 1856. Noua şcoală de cărămidă, construită în curtea bisericii, a costat 1.650 de piaştri; avea o singură sală de clasă, cu o capacitate de 60-70 de elevi. Manualele şi rechizitele erau aduse de la Braşov. La sfinţirea şcolii au participat şi evanghelicii maghiari care până atunci refuzaseră să plătească taxa pentru biserică; ei s-au angajat s-o plătească de atunci înainte, dar nu şi pentru anii anteriori. De altminteri, Koós a fost cel care a reuşit să-i atragă în număr mare pe aceştia la biserica reformată (evidenţele bisericii şi ale şcolii reformate specifică apartenenţa confesională a credincioşilor). Limba română a fost predată aici pentru prima oară în 1858 de către un învăţător român, apoi Koós însuşi a predat româna, pe care o cunoştea din copilărie, cu atât mai mult cu cât frecventase un an şcoala românească din Reghin; de altminteri, era poliglot.

În acea vreme, reţeaua de şcoli româneşti era deosebit de modestă; în 1853, şcolile particulare din Bucureşti erau frecventate de 5.230 de elevi, iar şcolile de stat, de 4.077 de elevi.

În 1857, a luat naştere una dintre cele mai importante instituţii ale maghiarilor bucureşteni, şi anume o asociaţie culturală. Iniţiativa i-a aparţinut negustorului şi caretaşului catolic Nagy István, abia întors de la Constantinopol. Atât maghiarii, cât şi germanii din Constantinopol înfiinţaseră câte un „cazinou“. Era vorba, de fapt, de înfiinţarea unei asociaţii cu sediu propriu, care să le ofere maghiarilor de diverse confesiuni posibilitatea să se întâlnească, să citească, să asculte muzică, să joace biliard, să participe la evenimentele comunităţii.

Cazinouri sau cluburi existau deja în Bucureşti şi erau destinate

diverselor categorii sociale; unul dintre ele, şi anume Clubul Român, frecventat de protipendadă, se afla chiar în apropierea parohiei reformate, lângă biserica Kreţulescu, într-una dintre casele croitorului Török.

Caretaşul Nagy a adus şi regulamentele de funcţionare ale cazinoului din Constantinopol şi a propus înfiinţarea unei instituţii asemănătoare şi la Bucureşti. În acest fel, având 140 de semnături de susţinere, pe 26 octombrie / 7 noiembrie 1857, asociaţia de lectură a devenit asociaţia culturală *Hunnia*, avându-l ca preşedinte pe Koós Ferenc. *Hunnia* şi-a avut primul sediu în Piaţa Episcopiei (pe locul Ateneului Român de azi), în casa Gherasim. Frecventarea asociaţiei era posibilă doar pentru cei din clasa mijlocie, intelectuali sau meşteri, deoarece se plătea o taxă de 2 galbeni pe an. În cadrul *Hunniei*, Koós a organizat seri de muzică şi poezie, a ţinut conferinţe despre istoria maghiarilor, a întreţinut legături cu mari personalităţi ale vieţii culturale din Cluj şi Pesta, iar inginerul Veress şi-a citit amintirile despre anii săi de pribegie prin ţări străine.

Koós a păstrat şi fizic legătura cu ţara-mamă. Astfel, în 1862, a întreprins o călătorie la Pesta, unde i-a vizitat pe redactorii ziarelor la care colaborase de-a lungul anilor. Atunci a avut ocazia să-l cunoască pe scriitorul Jókai Mór, care a dăruit comunităţii maghiare din Bucureşti un portret de-al său, precum şi cărţi scrise de el. Nu era prima dată când Jókai auzea despre maghiarii din Bucureşti: fusese bun prieten cu unul dintre fiii pastorului Sükei, cu talentatul poet Sükei Károly, dispărut prea devreme (1824-1854), singurul poet maghiar născut la Bucureşti. Acesta sosise la Pesta de prin 1846, a luat parte la revoluţie, pentru ca mai apoi să fie urmărit ani de-a rândul de autorităţi. Jókai fusese atât de fascinat de povestirile tânărului Sükei despre Valahia, încât a scris două povestiri a căror acţiune se petrece în Muntenia; acţiunea uneia dintre povestiri are loc chiar în Bucureşti, în timpul răscoalei lui Tudor Vladimirescu, şi evocă momentul în care amvonul din care predica Sükei Imre a fost lovit de un glonte.

Koós şi-a întors privirile şi spre ucenici, aflaţi în număr mare în Bucureşti. El a fost cel care a înţeles necesitatea pregătirii profesionale a acestora, drept care iniţiază cursuri pentru ei, ţinute în fiecare duminică, pe vremea când sediul asociaţiei se afla pe strada Schitu Măgureanu; au participat circa o sută de tineri, instruiţi de şase învăţători, de inginerul Veress şi de caretaşul Nagy István. Cursurile nu au durat decât un an de zile.

Înfiinţarea de asociaţii, în general prea multe, a intrat de-acum în tradiţia maghiarilor din spaţiul extracarpatic românesc; de-a lungul deceniilor au apărut zeci de asociaţii în Bucureşti, dar şi în oraşele din provincie unde locuiau maghiari (Giurgiu, Ploieşti, Piteşti, Craiova, Brăila etc.): asociaţii corale, asociaţii de lectură, asociaţii confesionale ale bărbaţilor, femeilor,

copiilor, meşteşugarilor, calfelor, asociaţii caritabile etc. *Hunnia*, care mai târziu avea să ia numele de *Societatea Ungară* din Bucureşti, era asociaţia-mamă care uneori asimila alte asociaţii, sau din care alteori se rupeau asociaţii; sub o altă denumire, ea a supravieţuit până în ziua de astăzi. Una dintre cele mai importante asociaţii rupte din ea a fost Asociaţia pentru ajutor în caz de boală şi de deces, înfiinţată în 1864, printre iniţiatori aflându-se medicul Fialla Lajos şi caretaşul Nagy István. Stema Ungariei se găsea pe toate steagurile asociaţiilor, chiar şi pe invitaţiile la bal, dar şi în şcoală sau biserică.

Koós a continuat să lucreze cu hărnicie pentru comunitatea pe care o păstorea: a comandat două clopote (în 1857) în valoare de 4.806 piaştri, deoarece clopotul lui Sükei căzuse şi se spărsese la cutremurul din 1838, a construit o clopotniţă, iar în 1859 şi o casă pentru paznicul cimitirului, în valoare de 3.960 de piaştri. Clopotul din cimitir a fost dăruit de caretaşul Hajdu József.

În 1860, sosise momentul potrivit pentru publicarea unei gazete. Saşii aveau deja un ziar din decembrie 1844, *Bukarester Deutsche Zeitung*, condus de Karl (Károly) Wallenstein din 1857; ba, în august 1859 mai apăruse şi *Bukarester Intelligenzblatt*. Iniţiativa editării unui ziar i-a aparţinut lui Váradi Ádám, care dorea să devină redactor şi i-a propus lui Koós, ca preşedinte al *Hunniei*, să fie editorul noii publicaţii. Îmbrăţişând ideea, presa din Ardeal a început o campanie de atragere a abonaţilor şi a sponsorilor. Deşi rezultatele nu erau prea încurajatoare, la 15 mai 1860 a apărut numărul-semnal din ***Bukuresti Magyar Közlöny*** (*Monitorul maghiar de Bucureşti*), primul periodic editat de maghiarimea din Bucureşti

BUKURESTI MAGYAR KÖZLÖNY.

Ára félévre.

Helyben házhoz küldve sot Moldva-Romaniában akár melyik városba postán küldve is csak 9 huszas.

Magyar és Erdélyhonba postai uton egész évre 8, fél évre 4, negyed évre 2 pfrt. Osztr. bank jegyben.

Hirdetések ára: háromsort, vagy ennek helyét véve 20 para.

Első évi folyam.

Ideiglenes felelös szerkesztö és Kiadó *Koos Ferencz*

Mely jelenik hetenkint egyszer.

Az előfizetési díjak, valamint e' vállalat által kitüzött celok' megközelitését elősegitö kölcsönös *adakozások* a' bukuresti magyar egylet E. kéhez Tiszt. Koos Ferencz bukuresti Leikész urhoz küldendök.

Egy szám ára: fél huszas.

E' lap közvetitö kapcsúl szolgal az Anya Országg és a' Román tartományokban szétszort magyarsag közt. Ismerteti a' Román tartományokat, alkotmányos életét, szokásokat s. a. t.; 's a' Magyar es Román nemzet' közös viszonyaira vonatkozó *hirlapi adatokat*. E' lap' jövedelmérol, ugy szintén a' begyülendö kölcsönös adakozasokrol, a' bukaresti Magyar Egylet szamadass, koronkent közze fog tetelni.

Juni 16 Szombat — Első szám. — 1860.

şi, totodată, prima gazetă în limba maghiară apărută în străinătate în afara graniţelor Imperiului Habsburgic. Scopul declarat al revistei era să realizeze o punte de legătură între ţara-mamă şi maghiarii risipiţi prin alte ţări, dar

ea s-a constituit şi într-un îndrumător politic pentru înfrăţirea naţiunilor, în special a maghiarilor şi a românilor. Nu murise nici speranţa că ţara lor natală avea să devină odată liberă.

Redactarea revistei nu a fost lipsită de peripeţii. După apariţia acestui număr-semnal, Váradi a părăsit brusc ţara, plecând în Elveţia, iar următorul număr urma să fie redactat de către medicul Oroszhegyi (Szabó) Józsa. Acesta avea experienţă publicistică încă din perioada studenţiei petrecute la Pesta. Izbucnind revoluţia, şi-a întrerupt studiile şi s-a înrolat în armată. Prins în 1851, a fost condamnat la zece ani de închisoare, din care a executat cinci, după care şi-a reluat studiile şi a obţinut titlul de doctor în medicină şi maestru obstetrician. A părăsit însă Ungaria şi a venit în România, fiind numit medic la Râmnicu Sărat. La puţin timp după preluarea funcţiei de redactor, autorităţile române l-au numit medic la Focşani, dându-i în grijă şi staţiunea balneară Balta Albă. Oroszhegyi a continuat să trimită cu regularitate articole şi a introdus, totodată, o rubrică politică şi o alta despre relaţiile româno-maghiare; în acest scop, a tradus o serie de articole din *Telegraful român* din Sibiu, condus de Andrei Şaguna, pentru ca maghiarii din Ungaria să cunoască opiniile românilor despre ei. Atacat de *Românul* din Arad care i-a cerut demisia, Oroszhegyi a părăsit România în 1862; după compromisul austro-ungar spera să devină consul la Galaţi, dar a murit în 1870, în urma unei congestii cerebrale. Amintirile sale despre perioada petrecută printre români au fost publicate abia în 1942.[70]

Rămas din nou fără redactor după apariţia numărului-semnal, toată răspunderea pentru apariţia publicaţiei i-a revenit lui Koós. Numele său, ca redactor interimar, a apărut încă din 16 iunie, odată cu primul număr propriu-zis al gazetei. Din fericire, avea experienţă publicistică încă din 1855, iar Szathmáry l-a înzestrat în noiembrie cu o tipografie cu litere maghiare.

Primele trei numere au fost tipărite în câte 300 de exemplare, iar în august, numărul lor a ajuns la 450. Abonamentele, precum şi scrisorile primite la redacţie dădeau o imagine asupra ariei de răspândire a maghiarimii în spaţiul extracarpatic românesc: de la Turnu-Severin la Călăraşi sau Botoşani. 30 de exemplare erau trimise ceangăilor din Moldova; acolo, la Clejani, trăia Petrás Incze János, unul dintre primii maghiari culegători de folclor ceangăiesc. În activitatea sa fusese precedat de un alt maghiar, Viola József, medicul personal al domnitorului Sturdza. Alte numere ale gazetei au ajuns în Ardeal, în Ungaria, la Viena şi chiar la Paris. Apariţia

[70] Oroszhegyi Józsa, *Román élet /Viaţă românească/*, sajtó alá rendezte Bíró Sándor, Kolozsvár, Minerva, 1942.

gazetei a fost salutată chiar de *Telegraful* din Sibiu, dar nu şi de o gazetă din Augsburg, care vedea în ea un adevărat pericol.

Gazeta a rămas până astăzi una dintre cele mai bune publicaţii maghiare apărute în Bucureşti. Tematica abordată era extrem de variată. Imigranţii erau familiarizaţi cu aspecte ale vieţii politice, economice, sociale şi culturale, cu obiceiurile şi tradiţiile româneşti, în vederea unei integrări mai rapide şi mai eficiente în societatea românească. Erau publicate acte legislative care îi interesau în mod direct (dreptul de proprietate al străinilor, dreptul la cetăţenie etc.), erau prezentate evenimente semnificative din viaţa politică de pe vremea lui Cuza, situaţia juridică a iobagilor, situaţia sanitară din Ţara Românească, dar şi date despre istoria şi cultura românească (întemeierea oraşului Bucureşti, mănăstirea Curtea de Argeş şi legenda Meşterului Manole, activitatea lui Gheorghe Lazăr, întemeietorul învăţământului românesc etc.). Prefaţa Bibliei româneşti a fost prezentată bilingv.

În acelaşi timp, maghiarii aflau veşti din gazetă despre conaţionalii lor din Bucureşti, dar şi din spaţiul românesc, şi li se crea în acest fel sentimentul că nu erau singuri şi părăsiţi. Două articole i-au fost dedicate medicului Lukács Farkas, care preda la Şcoala Naţională de Agricultură din comuna Pantelimon, de lângă Bucureşti. Au apărut informaţii şi despre şcoala maghiară calvină din Bucureşti, unde învăţau 74 de elevi; ca limbi străine se preda germana, iar latina doar în clasele de băieţi. Se punea un accent deosebit pe învăţarea cântecelor şi dansurilor maghiare.

La redacţie soseau veşti şi despre maghiarii aflaţi în diverse oraşe româneşti, precum un comerciant de grâne din Brăila, învăţătorul reformat Cseh Sámuel care, în 1859, a deschis o şcoală maghiară la Ploieşti sau farmacistul Mester Ede, mutat între timp la Călăraşi, unde, de asemenea, a deschis o farmacie.

Destinul dramatic al ceangăilor din Moldova a fost relatat încă din numărul-semnal al gazetei, prin publicarea unui fragment din jurnalul ţinut de învăţatul Jerney János în timpul călătoriei întreprinse în anii 1844-1845. Acesta constată că misionarii catolici italieni le aplicau pedepse scandaloase credincioşilor maghiari, voind cu orice preţ „să stârpească sentimentul naţional şi iubirea de limbă maternă ale poporenilor şi să-i obişnuiască pe aceştia cu limba română, mai uşor de învăţat pentru ei [preoţii italieni]. Şi-au şi atins deja scopul într-o mare măsură, e drept că nu cu frumosul, ci prin cele mai scandaloase mijloace, ca biciul şi bâta, şi mai ales prin amenzi băneşti, acolo unde batjocura sau poruncile n-au avut succes“.[71] Pentru această stare de lucruri, afirmă autorul, nu erau de

[71] Hencz Hilda, *op. cit*., p. 19-20.

vină preoţii italieni, ci ungurii înşişi, care nu erau în stare să formeze şi să selecteze preoţi devotaţi din propriile lor rânduri. Existau doar cinci preoţi maghiari în zonă, şi anume la Tămăşani, Fărăoşani, Grozeşti, Dărmăneşti şi Pustina, după cum aflăm din *Prospectus Missionis Romano-Catholicae in Moldavia*… din 1859, citat în gazetă. *Prospectus*… recenza 50.310 catolici, dar nu aflăm câţi dintre ei erau maghiari; putem doar bănui că marea lor majoritate o reprezentau ceangăii.

Gazeta făcea referiri şi la alţi supuşi străini care aveau şcoli particulare în Bucureşti. Şcoala evanghelică germană, spre exemplu, aflată peste drum de cea reformată, avea 231 de elevi şi zece învăţători, precum şi o instituţie pentru pregătirea diaconeselor; se predau, printre altele, italiana şi franceza, ca limbi străine. E drept că erau admişi şi elevi maghiari, cu condiţia să nu vorbească limba maghiară: *nur Ungarisch nicht sprechen*. Dar cea mai bine organizată şcoală confesională străină era Institutul Sfânta Maria, înfiinţat în 1852 prin strădaniile monseniorului Parsi, avându-şi sediul pe Calea Călăraşilor. Institutul s-a mutat pe strada Pitar Moş (azi, la nr. 7-13) într-o clădire nouă, considerată de Koós o „splendidă mănăstire“. Piatra de temelie pentru primul corp al Institutului patronat de domnişoarele engleze a fost pusă pe 25 martie 1858 şi lucrările au avansat foarte repede, astfel încât cursurile au început pe 10 octombrie 1859.[72] Erau predate limbi străine (germana, franceza, engleza), dar şi limba română, religia, istoria universală etc. de către douăzeci de învăţătoare-călugăriţe şi, facultativ, chiar maghiara pentru 200 de eleve; clădirea dispunea şi de un internat cu cincizeci de locuri. Treptat, s-au construit şi celelalte corpuri ale clădirii.

Cel mai important eveniment cultural din viaţa maghiarilor a fost turneul întreprins la Bucureşti de către Havi Mihály, directorul Teatrului maghiar din Cluj, la chemarea *Hunniei*. Evenimentul a fost relatat pe larg în nouă numere ale *Monitorului maghiar*. Havi fusese în 1848 directorul teatrului din Arad, apoi a fost numit director al teatrului din Cluj. Teatrul avea deja o tradiţie, luând naştere în 1792 şi având clădire proprie din 1821. Havi întreprinsese numeroase turnee prin marile capitale ale lumii; trupa sa de artişti maghiari din Cluj şi Pesta era compusă din 14 cântăreţi, un cor de 34 de persoane şi o formaţie de balet. Vremea nu era potrivită pentru o călătorie atât de lungă, deoarece începuseră căldurile sufocante. Reprezentaţiile s-au dat la Teatrul Mare de pe Podul Mogoşoaiei, clădit în 1852 după planurile arhitectului austriac A. Hefft; noua sală avea o capacitate de o mie de locuri, trei rânduri de loji şi o galerie. Pe 4 iunie 1860, gazeta maghiară a tipărit

[72] Iosif Gabor, *op. cit*., p. 204.

un supliment în care apărea un desen cu **imaginea Teatrului**, foaie păstrată, se pare, până astăzi în arhiva Teatrului Naţional.

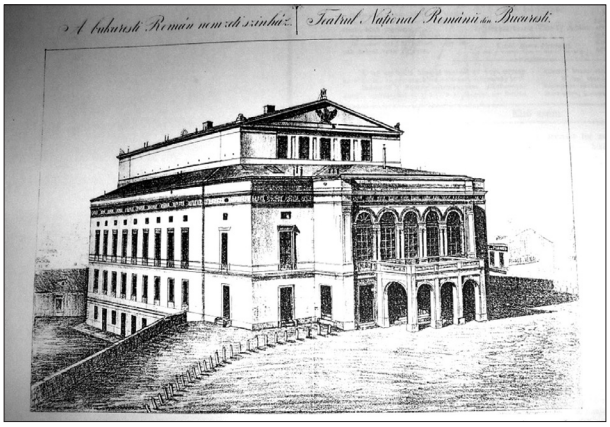

Au avut loc 32 de reprezentaţii la care au participat numeroşi boieri şi mari comercianţi români, dar şi colonia maghiară; spectacolele au durat două luni. Primul spectacol prezentat a fost opera maghiară *Hunyadi László*; a cântat, spre satisfacţia spectatorilor, şi celebra cântăreaţă de la Pesta, Lonovics Hollóssy Kornélia. Cântăreaţa, cu studii de canto la Viena şi la Milano, mai fusese la Bucureşti în 1845, cântând timp de şase luni în ansamblul operei italiene; avea să revină în 1862 şi 1863. A cântat din Donizetti, Rossini şi Verdi, iar Nicolae Filimon, primul critic muzical român, a scris o serie de articole elogioase despre eveniment; el cunoscuse oraşul Pesta cu ocazia unei călătorii în străinătate. Succesul imens al reprezentaţiilor de operă şi balet l-au umplut de mândrie pe Koós, care mărturisea în amintirile sale că nu mai fusese atât de fericit decât o singură dată în viaţă, şi asta deoarece ungurii îşi câştigaseră dreptul la stimă. Cronicarul muzical al gazetei maghiare, care putea fi tot el, constata că „noi, maghiarii am devenit demni de respect şi iubire în faţa străinilor“; până şi lăutarii cântau marşurile lui Rákóczy şi Hunyadi.

Sub aspect financiar, turneul a fost un dezastru pentru Havy. Împrumutul făcut înainte de turneu de la avocatul Ion Mircea (Mircse), cheltuielile mari pentru chiria sălii, pentru onorariile artiştilor, pentru plata hotelului şi, în final, fuga creditorului cu toţi banii încasaţi din spectacole l-au aruncat pe Havy în închisoarea datornicilor din Bucureşti.

Aceste reprezentaţii artistice au deschis gustul maghiarimii pentru spectacole şi au pregătit terenul pentru sosirea, în 1867, a lui Reményi Ede, pianistul lui Kossuth; el a înfiinţat o fundaţie în folosul şcolii reformate maghiare şi a donat 470 de galbeni, din a căror dobândă s-au acordat premii

în cărţi copiilor pe parcursul mai multor decenii. Într-o dare de seamă a comunităţii reformate pe anul 1934, cu privire la situaţia financiară a fundaţiilor sale, aceşti bani încă mai existau. Pianistul a făcut şi o donaţie de carte, constând în opera scriitorului Arany János.

Deoarece Koós a tradus uneori articolele în limba română, G.M. Bussuioceanu, redactorul foii *Secolul*, i-a solicitat să facă mai multe traduceri. Koós i-a răspuns în româneşte: se vedea nevoit să-l refuze, deoarece nu cunoştea suficient „dulcea limbă română"; îi sugera, însă, tipărirea unor manuale şi dicţionare, care ar fi putut ajuta la înfrăţirea celor două naţii. Maghiarii erau dispuşi să acopere costul tiparului. „Daţi-ne ocazia — încheia Koós — să vă dovedim că maghiarilor, iubind naţia română, le place a cunoaşte şi limba lor."

În ciuda prezentării unor relaţii amicale dintre cele două naţii, rănile Revoluţiei din 1848, când s-au aflat pe baricade opuse, nu se închiseseră încă. Frustrările se manifestau în acuzaţii şi atacuri reciproce. E posibil ca antimaghiarismul din gazetele româneşti să fi fost provocat şi de articolele lui Oroszhegyi, care făcea referiri la lupta comună a lui Garibaldi şi a lui Kossuth Lajos împotriva austriecilor, astfel încât, în nr. 70 din *Naţionalul*, se vorbea despre „planurile diabolice ale maghiarilor", precum şi despre imposibilitatea înţelegerii dintre două naţii atât de diferite.

Acuzaţiile cu privire la planurile „diabolice" urzite de maghiari nu erau tocmai lipsite de temei; deşi trecuseră mai bine de zece ani de la Revoluţie, Kossuth, exilat în Italia, nu renunţase la intenţia de a organiza batalioane de luptă formate din ungurii aflaţi pe meleaguri româneşti în căutare de lucru, dar şi din cei care trecuseră graniţa în mod fraudulos tocmai în acest scop. Potrivit documentelor, în 1860 se aflau 4.000 de maghiari în Moldova, concentraţi la Bacău, Roman şi Galaţi, aşteptând transporturile de arme din Italia. O parte din arme au ajuns la Galaţi, dar, la presiunea Consulatului austriac asupra autorităţilor române, transportul a fost interceptat şi confiscat. Chiar generalul Klapka s-a aflat la Galaţi în decembrie 1860, semnând în luna următoare un acord de colaborare cu domnitorul Al.I. Cuza.[73]

Monitorul s-a angajat în polemici şi cu Cezar Bolliac sau George Bariţiu. Propaganda antimaghiară fusese iniţiată mai demult de *Gazeta de Transilvania* din Sibiu, care făcea jocul gazetelor săseşti. Concomitent, gazeta lui Koós era atacată de ziarele austriece, atacuri preluate de ziarul *Românul* al lui C.A. Rosetti. Autorităţile habsburgice au sistat abonamentele la gazeta lui Koós; acesta a primit un avertisment scris şi de la poliţia română. Condiţia de a plăti o cauţiune de 5.000 de piaştri pentru

[73] Dan Berindei, *op. cit*., p. 234 şi urm.

prelungirea autorizaţiei de tipărire nu a putut fi satisfăcută de *Hunnia*, iar săptămânalul şi-a încetat apariţia la 22 decembrie 1860.

Deşi nu a mai redactat niciodată o gazetă, Koós nu şi-a pierdut curajul şi a continuat să lucreze în folosul bisericii sale şi al maghiarilor din Bucureşti, chiar dacă nu a avut parte de gratitudinea acestora, ci dimpotrivă. Iniţial, stările conflictuale au fost generate de opoziţia lui Koós faţă de practicarea traficului de persoane. Conaţionali de-ai săi aduceau ilegal din Secuime adolescenţi de 12-15 ani, câte 10-15 copii într-un singur transport cu căruţa. Fetele erau angajate ca servitoare (intermediarul le oprea primul salariu), iar băieţii, ca ucenici; meşterul îl plătea doar pe intermediar şi era mulţumit că aveau ucenici pe mai nimic. Un astfel de intermediar a fost chiar condamnat şi închis de autorităţile austriece, interzicându-i-se acest fel de comerţ. Preotul şi-a atras astfel dușmănia meşterilor cărora le strica afacerile prospere. De altminteri, fenomenul emigrării l-a preocupat toată viaţa; îl considera „o adevărată lovitură, o distrugere a maghiarimii".

Alte probleme s-au ivit atunci când enoriaşii s-au arătat nemulţumiţi de faptul că mai multe comunităţi reformate din provincie făcuseră progrese mai rapide şi mai vizibile decât cea din Bucureşti, prin străduinţele zelosului pastor Czelder Márton, trimis al Misiunii reformate maghiare în Principatele Române din anul 1861. Acesta ridicase, până în 1863, nu doar biserici la Ploieşti (rămasă până astăzi în picioare), Piteşti (demolată prin 1950) şi Galaţi (1863), precum şi o casă de rugăciune la Brăila, ci şi şcoli, alături de aceste biserici; în anii următori, şi-a continuat activitatea misionară efervescentă la Buzău, Sascut, Focşani, a înfiinţat comunităţi reformate la Târgovişte, Câmpina, Văleni şi Călăraşi şi a editat şi un buletin informativ, apărut între anii 1866 şi 1867. În şapte ani de misiune, a cuminecat 7.867 de credincioşi, a botezat 168, a înmormântat 117, a cununat 86, a convertit 117 şi a instruit 1.600 de elevi, potrivit raportului pe care l-a înaintat superiorilor săi.[74] Considerând că se cuvenea o recunoaştere oficială a meritelor sale, Czelder a început să submineze autoritatea lui Koós, deşi cei doi se aflaseră iniţial în relaţii deosebit de cordiale.

Maghiarii bucureşteni şi-ar fi dorit acum o biserică mai mare, deoarece biserica cea veche devenise neîncăpătoare. Din această cauză, pentru a pune capăt cârtelilor de tot felul, Koós, deşi ar fi preferat să acorde mai multă atenţie şcolii, a decis construirea unei biserici din zidărie, după planurile alcătuite gratuit de constructorul Enderle Károly. Acesta a supravegheat gratuit şi lucrările de construcţie. Biserica de lemn a lui Sükei Imre a fost dărâmată, iar pe 25 martie 1863, doamna Elena Cuza a pus piatra de temelie a noii biserici. Cu această ocazie, ea declara: „Sunt fericită că eu

[74] Beke György, *Fölöttük a havasok,* op. cit., p. 28.

sunt cea care pot pune prima piatră la temelia bisericii ce se va construi întru slava lui Dumnezeu de către credincioşii reformaţi. Cu adâncă emoţie văd cum pe pământul românesc sporeşte numărul acelor instituţii care le oferă alinare şi sprijin celor aflaţi în suferinţă".[75] La festivităţi au participat consulul austriac Karl von Eder, alţi consuli străini — olandez, prusac şi sârb —, reprezentanţi ai Ministerului român al Cultelor. Au participat, de asemenea, generalul Florescu şi Radu Rosetti, ca ministru de Interne din partea oficialităţilor române, iar preotul lutheran a ţinut o cuvântare în limba germană.

Lucrările înaintau foarte greu, din lipsă de bani. Sfinţită în ziua de Crăciun a anului 1864, biserica avea să fie terminată abia în octombrie 1866. Meşterii comunităţii reformate i-au întins preotului o mână de ajutor în diferite faze ale lucrărilor, dar, între 1863 şi 1866, Koós a angajat 30-40 de salahori ţigani, care-şi făceau sălaşul în curtea bisericii, cu familiile lor cu tot, lucrând din primăvară până în toamnă. Până la urmă, Koós s-a văzut nevoit să plece în Ardeal şi Ungaria, ca să strângă banii care îi mai lipseau, suma agonisită fiind de 15.000 de forinţi, iar costurile totale par să se fi ridicat la circa 80.000 de piaştri. În fine, **frumoasa biserică în stil gotic** a fost terminată: pe turnul ei strălucea pentru prima oară steaua reformată, în interior era un amvon sculptat de un meşter maghiar contra sumei de 120 de galbeni; se renunţase la altar şi la lumânări, neconforme cultului reformat.

Nici acum Koós nu a scăpat de uneltirile lui Czelder Márton, iar ultimii ani de activitate i-au fost umbriţi de scandalurile provocate în sânul bisericii reformate bucureştene de către acesta din urmă. Czelder ar fi dorit să devină episcop şi să se rupă de biserica din Ardeal. Pentru realizarea ambiţiilor sale, nu se dădea în lături de la nimic: l-a denunţat pe Koós la Consulat pentru activităţi conspirative, dar şi la Consistoriul reformat, cum

[75] Koós Ferenc, *op. cit*., p. 118.

că ar fi fost spionul austriecilor. Abuzurile lui Czelder au mers până acolo, încât, deşi nu avea dreptul să se amestece în treburile interne ale ecleziei din Bucureşti, l-a suspendat pe Koós din funcţie şi nu i-a mai dat voie să intre în biserică. Intrigile sale erau pe cale să fie încununate de succes când a reuşit să-i determine pe doi meşteri, unul dintre ei fiind curatorul-şef, iar celălalt curator-adjunct al bisericii, să-l acuze pe Koós de furt din averea bisericii. Deoarece comisia de inspecţie a forurilor superioare reformate a întârziat să cerceteze conflictul, trimiţându-le, pe 25 ianuarie 1869, doar o scrisoare pastorală enoriaşilor prin care îi îndemna la cumpătare şi răbdare, Koós s-a văzut nevoit să se prezinte în faţa instanţelor de judecată româneşti la sfârşitul lunii martie. Judecătorul român i-a dat dreptate şi i-a alungat pe cei doi reclamanţi, spunându-le: „Voi sunteţi oameni? Sunteţi nişte câini, dispăreţi din faţa mea". Într-un târziu, în iunie, Sinodul bisericii reformate din Ardeal a anulat hotărârile lui Czelder, dar Koós a părăsit pentru totdeauna Bucureştiul în iulie 1869, constatând cu durere, în amintirile sale, că pentru tot ce făcuse, răsplata i-a fost „coroana de spini şi toiagul de cerşetor". Şicanele la care fusese supus de către enoriaşii săi timp de şapte luni le-a rememorat într-o carte scrisă în 1895 şi rămasă în manuscrisul dăruit tânărului Veress; nu se mai ştie nimic despre acest manuscris.

În aceleaşi amintiri, Koós afirma că C.A. Rosetti i-ar fi declarat nu fără oarecare cinism: „Dumneavoastră sunteţi un bun patriot maghiar, dar acest lucru nu este în interesul nostru" şi i-ar fi propus să se rupă de biserica din Ardeal; drept răsplată, i se oferea rangul de episcop. Koós a refuzat.

Ca o ironie a destinului, Koós a primit încă o lovitură, după aproape zece ani, din partea lui Mihai Eminescu, într-un articol publicat în *Timpul* (nr. 93, 1878), referitor la noul abecedar românesc al lui Vasile Petri; pe atunci, Koós deţinea funcţia de inspector şcolar în ţinutul Bistriţa şi referatul său asupra abecedarului fusese extrem de favorabil. Eminescu, maliţios, presupunea că pastorul ar fi intrat în conflict cu conaţionalii săi de la Bucureşti din cauza „înfocatului său naţionalism, care neliniştea viaţa pacinică a micei colonii maghiare"[76]. Eminescu s-a manifestat încă din tinereţe ca un adversar al maghiarilor şi un apărător al drepturilor românilor din Imperiul Austro-Ungar. Precum se ştie, prima sa poezie a apărut la Pesta, în 1866, în gazeta *Familia*, condusă de Iosif Vulcan; în următorii trei ani, i-au apărut aici douăsprezece poezii. Redacţia gazetei s-a mutat la Oradea în 1880 şi ultimele poezii ale lui Eminescu aveau să fie publicate tot la *Familia*. Eminescu a publicat la Pesta şi articole politice, sub pseudonim, în anul 1870, implicând astfel redacţia într-un proces de calomnie.

[76] Mihai Eminescu, *Scrieri pedagogice,* Iaşi, 1977, p. 151-152.

Koós Ferenc s-a născut în 1828 la Reghin, într-o familie săracă de iobagi; a rămas orfan de mamă pe când era foarte mic, apoi de tată, pe când era elev la colegiu, şi a reuşit să-şi termine studiile doar acceptând condiţia umilitoare de elev-servitor al odraslelor unui ofiţer. Participant la Revoluţia din 1848, destinul l-a adus la Bucureşti. A avut discernământul necesar pentru a selecta ideile bune sugerate de alţi conaţionali, în general dezbinaţi sau nepăsători; a ştiut să le pună în practică, a insuflat şi a cultivat valorile şi sentimentele de solidaritate umană, dragoste de ţară şi mândrie naţională. Talentat ziarist, articolele sale, numărând câteva sute, au fost risipite prin gazetele din Ardeal, dar şi din Viena sau Pesta; a reuşit să publice, în 1870, un singur volum din aceste articole, apoi amintirile sale. Nici articolele, nici amintirile nu i-au adus vreun câştig material, dimpotrivă. Când i-a trimis contelui Bethlen András un exemplar cu dedicaţie din cartea sa de amintiri, nu a primit nici măcar un răspuns de mulţumire. A murit la Braşov în 1905. Biblioteca şi toate manuscrisele sale au revenit comunităţii reformate din Braşov; după 1945 au fost transferate la Şcoala Comercială de Fete, unde se mai găsesc, poate, şi astăzi.

Primul care a recunoscut meritele deosebite ale lui Koós în viaţa maghiarimii bucureştene a fost pastorul Nagy Sándor. El considera că predecesorul său „a schimbat radical înfăţişarea societăţii maghiare de aici, a ridicat întreg nivelul vieţii sale şi a încărcat-o cu conştiinţă naţională“, devenind un adevărat simbol pentru toţi maghiarii din spaţiul românesc extracarpatic.

A urmat o perioadă de câţiva ani tulburi în viaţa bisericii reformate din Bucureşti, care nu s-a mai supus niciunei autorităţi bisericeşti superioare; postul de preot a fost scos la concurs, iar preotul, angajat prin contract. Vestea despre atmosfera din această parohie s-a răspândit şi curând niciun preot din Ardeal sau din Ungaria nu a mai fost dispus să vină să slujească la Bucureşti. Totuşi, în aceste vremuri nepotrivite pentru activităţi culturale sau spirituale, remarcăm două realizări importante. Asociaţia *Hunnia*, după ce îşi schimbase de mai multe ori sediul, în 1873 s-a unit cu asociaţia meseriaşilor, precum şi cu asociaţia de ajutor în caz de deces şi a luat denumirea de **Societatea Ungară din Bucureşti** (Bukaresti Magyar Társulat), devenind proprietara clădirii de pe strada Zalomit nr. 6, aflată lângă parcul Cişmigiu şi cumpărată cu 31.185 de piaştri. Până în 1877, preşedintele Societăţii a fost Nagy István. Clădirea dispunea de o bibliotecă, o sală de lectură şi de biliard, un restaurant cu grădină; din ianuarie 1887, s-a întregit cu o sală de festivităţi care a costat 25.000 de franci.

Societatea a editat un buletin din 1883, dar informaţii despre activitatea ei se găseau în aproape toate publicaţiile maghiare din Bucureşti. Aflăm că avea o ştampilă cu stema şi coroana ungară, pe care denumirea Societăţii era inscripţionată în limba maghiară. Inscripţia stradală era bilingvă, iar pentru toate inscripţiile străine se plătea o taxă anuală. Toate festivităţile sau petrecerile organizate de Societatea Ungară aveau nevoie de aprobarea poliţiei.

Nici şcoala nu a fost dată uitării. La sfârşitul verii anului 1875, a fost dată în folosinţă o nouă clădire cu etaj, construită după planurile arhitectului Carol Klein; avea două săli de clasă la parter, o locuinţă pentru ajutorul de preot şi două locuinţe pentru învăţători. Toate cheltuielile s-au ridicat la circa 16-17 mii de franci şi însuşi împăratul Franz Josef I a dăruit 100 de galbeni pentru construirea şcolii.

În 1875, din iniţiativa curatorului bisericii, meşterul fierar Szabó Albert, cel ce complotase împotriva lui Koós, s-a ajuns la un compromis cu Episcopia reformată din Ardeal şi, drept urmare, în octombrie 1875, Gyárfás Albert a fost numit preot paroh. Avea să rămână aici până în 1881; soţia sa era nepoata de frate a lui Veress Sándor. Sub păstorirea sa au avut loc mai multe evenimente semnificative. Din 1878, a început să apară *Buletinul comunităţii reformate din Bucureşti* (*A Bukaresti református egyház Értesítője*); deşi nu avem informaţii precise asupra numerelor apărute, buletinul pare să fi apărut în fiecare an până la Primul Război Mondial, apoi pentru scurt timp în perioada interbelică (1924-1929). În anul 1880, comunitatea a cumpărat o nouă orgă, în valoare de 1.187 de forinţi (circa 2.400 de franci); nu ştim ce s-a întâmplat cu orga dăruită de consulul Blutte.

Tot pe vremea lui Gyárfás, în 1881, au avut loc încoronarea Principelui Carol ca Rege şi proclamarea Regatului României, moment festiv relatat de inginerul Veress Sándor în gazeta *Bukuresti Híradó* (nr. 12 din 1882). Delegaţia maghiară a fost primită la Palat şi regele i-a urat (în limba germană): „Doresc ca maghiarii să trăiască totdeauna în pace printre noi şi să se bucure de acele libertăţi care întruchipează puterea poporului român". Atunci, maghiarii au străbătut Calea Victoriei cu făclii aprinse, cântând marşul lui Rákóczy, acompaniaţi de fanfara militară. Evenimentul încoronării a fost evocat şi de pastorul Gyárfás Albert într-un articol publicat în 1890 în *Calendarul* lui Veress Endre. Atât Veress Sándor, cât şi Gyárfás au fost decoraţi de rege.

După o lungă pauză, între anii 1876-1885, a apărut o nouă gazetă a maghiarilor, şi anume săptămânalul *Gazeta de Bucureşti* (*Bukuresti Híradó*), redactat de ziaristul profesionist Vándory Lajos (Lajos Beer) din Ungaria. Din colecţie au rămas doar 17 numere, dar colecţia aproape completă se găseşte la Biblioteca Széchényi din Budapesta. Prin referirile făcute la articolele apărute în ziarul *Românul*, al cărui redactor şi proprietar era politicianul C.A. Rosetti, deveneau tot mai evidente tendinţele ziariştilor români de a crea o imagine monstruoasă despre Ungaria şi despre unguri. Limbajul folosit era asemănător celui din *Gazeta de Transilvania*, care în mod constant, de mai multe decenii, le era ostil maghiarilor şi nu pierdea nici un prilej de a-i eticheta drept neisprăviţi.

Totuşi, aparenţele diplomatice erau păstrate, astfel că Vándory Lajos s-a numărat printre maghiarii decoraţi cu prilejul încoronării regelui Carol I. Decoraţia i-a fost înmânată chiar de C.A. Rosetti, ministru interimar de Externe la vremea respectivă. Întrebat de Rosetti de ce credea că primise distincţia, acesta i-a răspuns: „Cred că pentru că mi-am îndeplinit în mod cinstit aici, în străinătate, obligaţiile mele de patriot maghiar". Rosetti a confirmat: „Aveţi dreptate! Continuaţi-vă şi pe mai departe activitatea, faceţi-vă cunoscută patria, slujiţi-i interesele, deoarece aceasta este obligaţia unui patriot cinstit: să-şi slujească patria înainte de toate". Peste câţiva ani, în 1885, în nr. 18 al gazetei sale, rememorând etichetările făcute de *Românul* la adresa poporului ungar („vandal, sălbatic, lipsit de inimă, incapabil de cultură") şi a Ungariei („o ţară barbară"), Vándory îşi afirma loialitatea faţă de România: „Noi, ungurii care trăim aici, în România, respectăm legile şi instituţiile române, învăţăm limba română, ne bucurăm de bucuriile României şi luăm parte în modul cel mai sincer şi la insuccesele ei". Ba mai mult, continua ziaristul, „îndrăznesc să afirm că noi, maghiarii, iubim şi respectăm România mai mult decât mulţi limbuţi români care trăiesc pe spinarea poporului român".

În 1882, s-a înfiinţat Asociaţia austro-ungară, inginerul Veress Sándor fiind ales membru de onoare al asociaţiei. În 1886, s-a deschis **Cazinoul austro-ungar**, frecventat de lumea bună a supuşilor Imperiului. Cazinoul a primit un sediu nou în 1913, într-un palat construit pe bulevardul Regina Elisabeta (azi, clădirea se află la nr. 45, colţ cu strada Saligny, în proximitatea Societăţii Ungare de pe strada Zalomit); ocupa o suprafaţă de 700 m^2 şi avea trei etaje. Aici a avut loc, după Primul Război Mondial, procesul intentat lui Ion Slavici, acuzat de înaltă trădare pentru atitudinea sa pro austriacă şi colaborarea la *Gazeta de Bucureşti*, apărută în timpul ocupaţiei austro-ungare (1916-1918). În ciuda faptului că era foarte în vârstă, nemaivorbind de serviciile aduse românilor pe când era redactor la *Tribuna* din Sibiu, Slavici a făcut închisoare 11 luni, din cei cinci ani la cât fusese condamnat. După 1989, clădirea a fost mai bine de 15 ani sediul unui partid neparlamentar, condus de Leon Nica.

Între anii 1881 şi 1901, eclezia reformată din Bucureşti a fost păstorită de către Bartalus János. El a reuşit să extindă suprafaţa de teren care aparţinea bisericii reformate prin alte cumpărări succesive de terenuri. În 1882, a cumpărat de la prinţul Filipescu o bucată de teren lângă parohie, plătindu-l cu 1.000 de franci; câţiva ani mai târziu, în 1888, a mai cumpărat un teren de la acelaşi prinţ, pentru care a plătit alţi 1.000 de franci.

Între timp, după lungi dezbateri şi având aprobarea Conventului universal reformat din Ungaria încă din 1873, s-a înfiinţat în 1887 Eparhia misiunii reformate moldo-vlahe. Bartalus János, preot paroh din Bucureşti la acea dată, a primit rangul de protopop şi sarcina să coordoneze ecleziile din provincie.

În 1889, în urma lucrărilor de sistematizare a străzii Calvin, autorităţile au decis demolarea şcolii construite de Koós în 1856. S-a decis, totodată, şi schimbarea denumirii străzii Calvin în Ştirbei-Vodă, denumire pe care o păstrează până astăzi. În compensaţie, comunitatea reformată a primit un teren de 97 m^2 în acelaşi perimetru. Demolarea şcolii a impus construirea

urgentă a uneia noi. Proiectul noii clădiri cu etaj a fost întocmit de un conaţional, arhitectul Göszvein Alajos; avea dimensiunile de 19,5 x 8,5 metri şi cuprindea trei săli de clasă şi locuinţa învăţătorului. Aproape jumătate din suma necesară construcţiei (10.070 de franci) a fost obţinută printr-un împrumut de la Consiliul director al Episcopiei, prin bunăvoinţa episcopului de Ardeal, Szász Domokos. Au mai fost făcute şi alte cheltuieli, presbiteriul decizând să înlocuiască gardul de lemn cu un gard de fier, lung de 57 de metri, corespunzător celor două laturi ale terenului cu faţa spre stradă.

Până la sfârşitul secolului, efectivul elevilor repartizaţi în 4 clase a ajuns la 160, numărul maxim admis prin reglementările româneşti, în conformitate cu condiţiile materiale de care dispunea comunitatea, adică existenţa unui număr corespunzător de învăţători şi de săli de clasă; din lipsă de spaţiu, nu au fost admişi 65 de elevi deja înscrişi. Nu era permisă nici funcţionarea claselor mixte. Pe de altă parte, nu era chiar simplă angajarea unor învăţători care să fie dispuşi să vină la Bucureşti din Ardeal şi să predea pentru un salariu derizoriu. În 1900, la şcoala reformată maghiară predau patru învăţători şi învăţătoare, preotul Bartalus şi un profesor de limba română numit de autorităţile române prin ordin ministerial, dar plătit de şcoala reformată.

Maghiarimea a avut o existenţă agitată sub păstorirea lui Bartalus, izbucnind frecvent certuri şi neînţelegeri în cadrul Societăţii Ungare, al cărei preşedinte era. Unele neplăceri au fost de ordin financiar, altele determinate de rivalităţile dintre membrii Societăţii, mai ales dintre cei catolici şi cei reformaţi. În 1894, într-o scrisoare trimisă tânărului Veress, Bartalus se plângea că „fiecare vrea să fie şef“ — de aici haosul continuu care domnea.

Sub redacţia sa, Bartalus a editat buletinul Societăţii, precum şi două periodice — în anii 1884-1885, 1889 şi 1899-1900 —, folosind aceste publicaţii pentru a se răfui cu adversarii săi.

Spre sfârşitul secolului, în 1896, au avut loc festivităţile prilejuite de împlinirea unui mileniu de la întemeierea statului ungar. Cu acest prilej, 50 de membri ai Societăţii Ungare din Bucureşti au plecat la Budapesta, în frunte cu pastorul Bartalus. În acelaşi an, împăratul Franz Josef II l-a vizitat pe regele Carol I, iar peste 600 de maghiari purtând cocarde tricolore l-au întâmpinat în faţa clădirii Consulatului austro-ungar din perimetrul Pieţii Palatului. Mesele festive au fost organizate separat, însă, de către maghiari şi austrieci.

În anul următor, la aniversarea a 40 de ani de la înfiinţarea Societăţii,

programul artistic s-a deschis cu marşul lui Rákóczy şi s-a încheiat cu o masă festivă. La acea dată, Societatea avea 730 de membri, iar biblioteca număra 1.073 de cărţi. La bibliotecă se puteau citi gazete din Pesta, din Secuime, dar şi *Ungaria*, o gazetă româno-maghiară apărută la Cluj, sau *Universul*, apărut în Bucureşti. Societatea realiza venituri frumoase din închirierea restaurantului şi a sălii de festivităţi, la care se adăugau cotizaţiile membrilor; alte venituri speciale proveneau din vânzarea vinului şi a berii. În 1899, averea Societăţii era evaluată la 100.439 de lei.

În 1897, la 8 august, lângă oraşul Tuşnad, la Cozmeni, pe vârful Nyerges, a avut loc ceremonia de comemorare a honvezilor paşoptişti; au participat 2.000 de foşti honvezi, printre care şi Koós, stabilit la Braşov, dar şi mulţi maghiari din Bucureşti. Din iniţiativa caretaşului Ábrahám István, preşedintele Societăţii Ungare, s-a comandat executarea unui monument care a costat 1.200 de franci. Pe el stă scris: „Acest monument închinat honvezilor a fost ridicat din donaţiile acelor secui şi secuiene care au emigrat la Bucureşti, capitala României"; o parte dintre donatori erau originari chiar din Cozmeni, după cum aflăm din volumul redactat de Bálinth, care ne oferă şi fotografia monumentului.[77] Se pare că monumentul nu mai există astăzi, potrivit relatărilor apărute în presă cu ocazia vizitei la Cozmeni a preşedintelui Ungariei pe 15 martie 2009, de Ziua tuturor maghiarilor.

Liniştea nu a durat mult. În 1899, a izbucnit un alt scandal pricinuit de excluderea unor membri. În loc să aplaneze conflictul, Bartalus şi-a atacat adversarii în ziarul său şi le-a cerut autorităţilor române expulzarea acestora. Ecouri ale certurilor din sânul Societăţii au ajuns până la Consulatul austro-ungar şi chiar în ziarele româneşti. Un adversar tenace al lui Bartalus a fost Saier Németh Ignác, care a editat mai târziu săptămânalul de scandal *României Hírlap (Jurnal de România*) (1907-1910).

Bartalus a intrat în conflict şi cu Vándory Lajos, considerând gazeta acestuia o foaie de scandal din cauza ştirilor senzaţionale pe care le publica. El le-a făcut un portret deloc măgulitor acelor ziarişti: „Oameni de nimic, îndeobşte pierde-vară, haimanale care au oroare de orice muncă mai dificilă ce necesită perseverenţă", care practicau şantajul şi înşelăciunea, iar cuvinte mari ca „ţară, neam, biserică [erau] doar şarlatanii".[78] Nu cunoaştem răspunsul lui Vándory.

Pastorul vedea un rival de temut şi în preotul catolic Bálinth János. Temerile sale aveau să se adeverească în scurt timp: în 1899, Bálinth a

[77] *A Bukaresti Szent István Király Egyesület alakulási Emlékkönyve /Omagiu la înființarea Asociației „Regele Ștefan cel Sfânt" din București/*, Bukarest, 1901, p. 147 (http://www.mek.osz.hu/08000/08086/08086.pdf).

[78] Bukaresti Közlöny, nr. 8 şi nr. 11, 1885.

devenit vicepreşedinte, apoi preşedinte al Societăţii Ungare, iar Bartalus a rămas membru de onoare. La plecarea sa din Bucureşti, în august 1901, autorităţile austro-ungare i-au conferit o decoraţie, potrivit uzanţelor.

Activităţile culturale îşi pierduseră din elan după plecarea lui Koós şi calitatea lor a depins tot mai mult de talentul şi capacitatea organizatorică a învăţătorilor-cantori, Teleki Mózes şi Kertész József remarcându-se în anii următori. Poate nu e lipsit de interes să aflăm din relatările lui Kertész ce statut social şi ce situaţie materială avea un dascăl de şcoală reformată. Acesta a venit la Bucureşti în 1893, pe vremea protopopului Bartalus, căruia nu-i dezvăluie, însă, numele. Nu primise nici un fel de informaţii despre durata drumului cu trenul, nici despre posibilităţile de a ajunge la casa parohială, situată la doar doi kilometri de gară. Circula, de altminteri, încă din 1891, un tramcar elegant şi comod pe traseul Gara de Nord – actuala Calea Griviţei – Podul Mogoşoaiei (care se intersecta cu strada Ştirbei-Vodă în imediata apropiere a parohiei reformate) – Lipscani – Piaţa Sf. Gheorghe. Nu cunoştea nici limba română, nici valoarea banilor româneşti şi nu-l aştepta nimeni la gară. Odată ajuns la destinaţie, Kertész s-a simţit copleşit de spectacolul nenumăratelor birje cu vizitii în uniforme şi cu pelerine de catifea. Neştiind că o bună parte dintre birjari erau maghiari, a avut ghinionul să-l solicite pe un birjar român, care l-a plimbat prin oraş trei ore. Atât hamalul, cât şi birjarul au primit permisiunea să-şi ia banii ce li se cuveneau din teancul de bani întinşi de naivul dascăl, lucru de care aceştia au profitat din plin. Ajuns la destinaţie, nu ştia că parterul caselor parohiale era închiriat, astfel încât l-a deranjat pe un ziarist român care i-a trântit furios uşa în nas, numindu-l *boanghen*, un apelativ ofensator pentru maghiari. I s-a oferit o singură odaie, mobilată cu un pat de fier lipsit de lenjerie şi o măsuţă. Kertész sosise tocmai cu ocazia sărbătorilor pascale, iar protopopul l-a întrebat formal dacă îi era foame; jenându-se să recunoască, a rămas nemâncat. Din fericire, i-a sărit în ajutor un preot tânăr, a cărui locuinţă situată în aceeaşi clădire era compusă tot dintr-o singură cameră ce-i servea şi de bucătărie. Pe de altă parte, după cum aflăm dintr-o altă sursă, nici protopopul n-o ducea prea bine din punct de vedere material; un salariu anual de 2.400 de franci îţi ajungea „doar ca să nu mori de foame“. Celălalt învăţător, Teleki, aflat în Bucureşti din 1877, locuia într-o cameră închiriată în apropiere, pe strada Fântânei; el mai preda germana şi româna, având aprobarea Ministerului român al Instrucţiunii.

Kertész a preluat conducerea cercului cultural-muzical şi a închiriat o sală pentru repetiţii pe bulevardul Elisabeta, apoi s-a mutat cu repetiţiile

la şcoala reformată. Deşi noua clădire a Societăţii ar fi trebuit să adăpostească toate activităţile culturale ale maghiarimii, asociaţiile sau cercurile artistice erau, cel mai adesea, nevoite să-şi închirieze săli pentru repetiţii, dar şi pentru spectacole, deoarece Societatea îşi avea închiriată propria sală de festivităţi. Spectacolele se dădeau în clădirile germanilor, şi anume la *Liedertafel* (aflată pe strada Academiei, cam pe locul noii clădiri a Universităţii de Arhitectură), *Turnverein* (aflată pe str. Brătianu) sau *Eintracht*. Germanii dădeau baluri săptămânale, din octombrie până în februarie, pentru ca tinerii să aibă prilejul să se cunoască, în vederea legării unor viitoare căsătorii; la aceste baluri, participau şi maghiarii, dar şi românii.

Maghiarii şi-au înfiinţat mereu prea multe asociaţii şi formaţii culturale, muzicale şi teatrale sau de recitatori, risipindu-şi astfel energia. Ar fi fost binevenită o reducere a numărului lor şi o mai bună organizare, prin preluarea conducerii de către intelectuali şi prin folosirea propriei lor săli de festivităţi, după cum au observat câţiva ziarişti maghiari de-a lungul deceniilor.

Cele mai importante formaţii cultural-muzicale din această perioadă erau formaţia de teatru de amatori, înfiinţată în 1882, şi corul maghiar (Magyar Dalárda), înfiinţat în 1887 de către Societatea Ungară. Din 1889, odată cu sosirea la Bucureşti a lui Bakai Antal, fost croitor la Teatrul Naţional din Budapesta, spectacolele teatrale au cunoscut o perioadă de înflorire.

În lunile mai-iunie, Societatea organiza petreceri şi spectacole câmpeneşti; îmbrăcaţi în costume naţionale, maghiarii mergeau cu căruţele în pădurea Băneasa, iar mai târziu la pădurea Andronache, unde tâmplarii amenajau mesele pe care se întindeau bucatele tradiţionale. Dar şi restaurantul Societăţii, aflat pe strada Zalomit, era asaltat de maghiari în zilele de duminică, după slujbele de la bisericile reformată şi catolică.

După ce, timp de patru ani, n-a mai apărut nici o gazetă maghiară, cu excepţia, probabil, a buletinului Societăţii Ungare şi a buletinului ecleziei reformate, la sfârşitul anului 1889 a apărut *Calendarul ilustrat maghiar…*, redactat de Veress Endre, cea mai importantă publicaţie maghiară din Bucureşti după gazetele lui Koós şi Vándory. Veress Endre vedea în editarea acestui calendar o obligaţie patriotică, deoarece conaţionalii săi erau lipsiţi de hrană spirituală. E drept că numărul acestora era atât de însemnat, încât micii meseriaşi de condiţie bună ar fi fost capabili chiar şi singuri să-şi editeze o gazetă, iar pentru editarea unui calendar n-ar

fi fost nevoie decât de puţină bunăvoinţă. Această publicaţie a marcat începutul activităţii lui Veress Endre de cercetare şi valorificare a istoriei conaţionalilor săi.

După cum aflăm din articolul pe care l-a publicat în *Calendar*, precum şi din corespondenţa sa, deşi întâmplător nu era născut în Bucureşti, Veress a trăit aici primii 23 de ani de viaţă, frecventând şcoala primară germană, apoi următoarele patru clase la şcoala românească. Pasionat de istorie, încă din adolescenţă a început să colecţioneze toate publicaţiile maghiare apărute în Bucureşti; în 1889, colecţia sa însuma 120 de titluri de periodice şi 75 de broşuri, cuprinzând cuvântări festive, regulamente ale asociaţiilor maghiare etc.

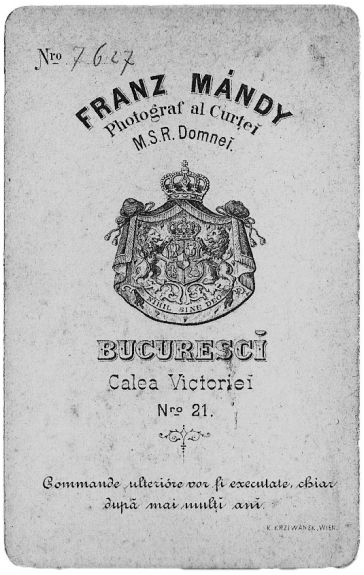

Tânărul Veress a avut meritul de a fi intuit valoarea celor mai remarcabile personalităţi ale maghiarimii bucureştene din a doua jumătate a secolului XIX: pastorul Koós Ferenc, medicul Lajos Fialla, dar şi propriul său tată, inginerul Veress Sándor. A publicat articole despre ei sau semnate de aceştia. Nu articolele în sine aveau valoare, ci activitatea lor în folosul propriilor conaţionali sau în folosul românilor. Koós, alături de articolul solicitat, a trimis şi fotografia sa executată la Braşov, în atelierul lui Knapp; aceasta avea să rămână cea mai cunoscută imagine păstrată despre el. În *Calendar* au apărut pentru prima dată fotografia bisericii lui Koós din Piaţa Palatului, executată de **Ferenc Mándy**, succesorul lui Szathmáry în funcţia de fotograf al Casei Regale, precum şi fotografiile inginerului Veress şi medicului Fialla.

Deoarece viaţa şi activitatea lui Koós au fost deja prezentate, menţionăm câteva date mai importante din viaţa şi activitatea inginerului Veress şi ale medicului Fialla, date culese din mai multe surse.

Inginerul Veress Sándor (1828-1884) s-a născut în Ungaria, ca fiu al unui preot reformat. Şi-a întrerupt studiile pentru a participa la Revoluţia din 1848, apoi, după lungi peregrinări prin Turcia, Italia, Franţa şi Anglia, şi-a luat diploma de inginer la Londra. Nu ştim în ce împrejurări a hotărât să se stabilească la Bucureşti în 1859, învăţând şi românește. Era poliglot, la fel ca alţi imigranţi maghiari: ştia germana, engleza, franceza, italiana şi turca. A intrat în relaţii cu protipendada românească datorită profesiei sale,

fiind solicitat de mari familii boiereşti ca Ştirbei, Obrenovici sau Lahovari să întocmească planurile cadastrale ale moşiilor acestora şi ajungând să facă măsurători inclusiv pe domeniul regal de la Sinaia. Veress a introdus sistemul de măsurare prin triangulaţie şi comasare; multe dintre hărţile sale au fost litografiate şi au avut o importanţă strategică, deoarece hărţile executate cu câteva decenii în urmă îşi pierduseră valabilitatea, iar România se afla în pragul unui război cu turcii. S-a implicat, pe parcursul mai multor ani, în construirea liniei ferate Piteşti-Târgovişte, dată în folosinţă în 1875. A acceptat, pentru scurte perioade, funcţia de curator al bisericii reformate sau preşedinte al Societăţii Ungare. De fapt, era o persoană foarte ocupată, fiind mai mult plecat prin diverse localităţi, acolo unde îl solicita meseria sa. Totuşi, a găsit răgazul necesar să scrie destul de mult; în afară de zeci de articole risipite prin periodice, a publicat la Pesta, în 1878, două volume de amintiri despre anii săi de pribegie. Cunoştea foarte bine meleagurile româneşti, cu viaţa şi obiceiurile lor, aşa încât a scris o *Istorie a României* (*România története*)[79], la care a lucrat în jur de douăzeci de ani. Istoria sa conţine o serie de observaţii critice cu privire la viaţa politică, socială şi economică din România, despre corupţie şi obiceiul de a face lucrurile de mântuială, mai ales în proiectarea şi construcţia drumurilor şi podurilor. În două capitole, a creionat o imagine a xenofobiei românilor, dând lungi citate cu conţinut antisemit şi antimaghiar publicate în paginile unor ziare ca *Românul* sau *Trompeta Carpaţilor* şi apărute în anii 1869-1870.

Istoricul ungar Borsi-Kálmán îl considera pe Veress „cel mai acut observator al realităţilor româneşti din epocă“. Deşi din recensămintele întocmite de autorităţile române nu putem cunoaşte originile boierimii române din Muntenia, Veress Sándor susţinea că doar 10% ar fi fost de origine română, majoritatea fiind de origine greacă. Situaţia ar fi fost asemănătoare şi în ceea ce-i priveşte pe arendaşi, 4/5 fiind greci, apoi sârbi şi bulgari, şi doar o mică parte români. Comercianţii, mai ales negustorii de cereale, ar fi fost, de asemenea, în marea lor majoritate greci, astfel încât, în cârciumile din porturile dunărene, de la Calafat până la Galaţi, se vorbea aproape exclusiv limba greacă. Veress a surprins perioada în care românii cu studii în străinătate începeau să-i înlocuiască pe străini; totuşi, afirma el, numărul specialiştilor străini — medici, farmacişti, arhitecţi, constructori, artişti, fotografi etc. —, printre care şi mulţi maghiari, rămânea ridicat. Exista chiar şi o librărie a unui străin, un anume Szőlőssy, originar din Ungaria.

[79] Demény Lajos, *Emigrantul paşoptist Veress Sándor despre viaţa social-politică şi culturală bucureşteană în a doua jumătate a secolului XIX*, în *Anuar al arhivelor municipiului Bucureşti*, II, Bucureşti, Ministerul de Interne, 1998, p. 95-105.

Veress a fost înmormântat în Cimitirul Calvin din Bucureşti. În 1999, maghiarii din Sarkad, localitatea sa natală din Ungaria, au fixat o **placă comemorativă** pe strada Colţei din Bucureşti, în zona în care a locuit familia Veress. Placa a fost inscripţionată, cu siguranţă, în Bucureşti, de către un meşter român, deoarece este plină de greşeli de ortografie; lasă mult de dorit şi redactarea textului românesc.

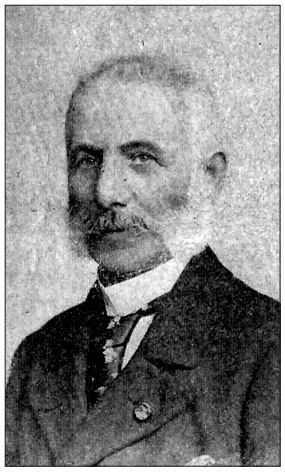

O altă personalitate a maghiarimii bucureştene inclusă în *Calendarul* lui Veress Endre a fost medicul **Fialla Lajos** (Ludovic) (1831-1911). Provenea dintr-o familie de confesiune evanghelică din Ungaria, tatăl său fiind, şi el, tot medic. Deşi încă adolescent, a participat la Revoluţia din 1848 şi a fost arestat pentru o scurtă perioadă de timp. După studii de medicină la Viena, s-a stabilit în Bucureşti în 1857. Din 1859, a predat la nou-înfiinţata Şcoală de Medicină şi a devenit colaborator al lui Carol Davila. A ocupat prin concurs postul de medic-şef la spitalul Colţea, iar din 1868 până în 1884 a fost medic-şef la spitalul Filantropia, fiind cunoscut mai ales prin activitatea sa de chirurg oftalmolog. Fialla a avut merite deosebite în organizarea serviciilor sanitare de urgenţă, atât în timpul inundaţiilor care au avut loc în Bucureşti în 1864, cât, mai ales, în timpul Războiului de Independenţă. În ajunul războiului, Carol Davila a înfiinţat Societatea de Cruce Roşie, iar Fialla a fost numit medic-şef chirurg al spitalului militar din Turnu-Măgurele, activitate evocată în *Reminiscenţe din resbelulu româno-ruso-turc*...[80]. Fialla a fost şi unul dintre fondatorii şi redactorii publicaţiei *România medicală* (1875). S-a bucurat, în timpul vieţii, de numeroase onoruri, a primit mai multe distincţii şi ordinul *Steaua României*. Deşi a publicat două cărţi de amintiri, nu aflăm în ce an a obţinut cetăţenia română. *Dicţionarul cronologic de medicină şi farmacie* îl menţionează ca fiind „medic şi chirurg român originar din Ungaria“ şi face referire doar

[80] Exemplarul aflat la Academia Română poartă semnătura autografă a chimistului Bernad Lendway.

la lucrarea sa despre vindecarea unor defecte de orbire congenitală prin procedeul operaţiei de cataractă.

Calendarul se deschide cu mesajul lui Sándor József, o altă figură remarcabilă a maghiarimii, simbolică prin funcţia pe care o ocupa din 1885, de preşedinte al Asociaţiei culturale maghiare din Ardeal (EMKE). S-a născut la Bucureşti, în 1853, ca fiu al revoluţionarului Sándor Dénes şi a urmat şcoala primară reformată, fiind elev al lui Koós. Mesajul său are drept motto declaraţia lui C.A. Rosetti: „Îmi iubesc neamul, n-am urât pe nimeni". În consens cu declaraţiile apărute în ziarele maghiare bucureştene, le mulţumeşte românilor pentru ospitalitatea şi toleranţa de care dau dovadă faţă de străini: „Binecuvântată fie ţara care ne primeşte, naţia care ne oferă un cămin, religia care ne apără, legea care ne sprijină, străinul care vorbeşte o altă limbă, domnul care nu este doar fiul propriei sale ţări şi al propriului său neam, ci este şi om".

Destinul lui Sándor József s-a întretăiat cu poezia, apoi cu politica românească. La 25 decembrie 1885, el a publicat prima traducere în limba maghiară a unei poezii eminesciene: *Atât de fragedă* (sub titlul *Cseresznyefa fehér virága*), în gazeta *Kolozsvári Közlöny (Monitorul de Cluj)*. A făcut o strălucită carieră politică, fiind deputat în Parlamentul ungar (1896-1905), fondator şi preşedinte al Partidului Naţional Maghiar (1918-1921), deputat în Parlamentul României (1922-1926) şi senator începând din anul 1926; totodată, a fost şi curatorul bisericilor din Eparhia reformată pentru Vechiul Regat român. Ca parlamentar, a fost supus unor atacuri virulente venite din partea presei române şi a trebuit să demonstreze că nu era patron de bordel.[81]

Un articol valoros publicat în *Calendar* despre istoricul bisericii reformate din Bucureşti (perioada 1815-1889) a apărut sub semnătura protopopului Bartalus János. Articolul se bazează pe documente de arhivă şi-şi păstrează până astăzi actualitatea. Un alt articol abordează istoria catolicilor maghiari din Moldova şi este semnat de Márki Sándor, devenit mai târziu profesor universitar la Cluj.

Traducerea scrierilor reginei Elisabeta a României (Carmen Sylva) l-a preocupat mai mulţi ani pe tânărul Veress, care încercase în zadar să le publice. Acum i se oferea ocazia, publicând prima traducere în limba maghiară a legendei Dâmboviţei, a cărei autoare era poeta-regină. Aceasta din urmă s-a bucurat de atenţia specială a maghiarilor, graţie eforturilor unor ziarişti sosiţi din Ungaria, ca Vándory, apoi Poliány Zoltán. Vándory i-a închinat o poezie în gazeta sa, *Bukuresti Híradó* (nr. 7, 1882), iar regina, în semn de mulţumire, a trimis o coroană de flori la statuia lui Petőfi. În 1897, Universitatea din Budapesta i-a conferit reginei titlul de Doctor Honoris

[81] *Bukaresti Magyarság Képes Naptára*, 1932, p. 39.

Causa[82], iar în 1907, soţia ziaristului ungar Poliány Zoltán i-a dedicat o carte, prima de acest fel apărută în limba maghiară.

Nu putem identifica statuia lui Petőfi la care face referire articolul din 1882. În Bucureşti se află mai multe statui ale poetului: astfel, un bust se află la biblioteca din incinta *Casei Petőfi* şi-i aparţine sculptorului Balogh Péter, iar un alt **bust al lui Petőfi** este creaţia sculptorului Szobotka Endre (Andrei) şi este situat în Parcul Herăstrău (numele sculptorului este inscripţionat greşit: M. Sobotka). S-ar putea ca această ultimă comandă să fi aparţinut Uniunii Populare Maghiare şi să dateze din perioada anilor 1950, sculptorul fiind cadru didactic la Institutul de Arte Plastice din Bucureşti.

Până la sfârşitul secolului XIX, emigraţia maghiară atinsese cifre impresionante. Datele statistice din Ungaria consemnează un număr de peste 31 de mii de secui emigraţi, fără a se cunoaşte numărul celor plecaţi ilegal. Numai în luna februarie 1900, Ungaria a eliberat peste 15 mii de paşapoarte, majoritatea pentru America, dar şi 2.357 pentru România. Emigraţia avea o cauză foarte simplă: sărăcia. Doar maghiarii săraci din Ardeal, mai ales cei din Secuime, veneau la Bucureşti; intelectualii sau cei ce erau mai înstăriţi se stabileau în Ungaria. În 1868, apoi în 1875, secuii s-au adresat în zadar cu câte un memorandum Casei de Habsburg, plângându-se de sărăcia în care se zbăteau şi propunând câteva soluţii: să li se dea posibilitatea să-şi vândă produsele realizate în industria casnică, să li se acorde credite bancare avantajoase şi să înceteze scoaterea la mezat a avutului lor. Această emigraţie s-a accentuat în urma războiului vamal dintre Imperiul Habsburgic şi România din perioada 1886-1893, când austriecii au limitat importul de animale şi cereale, iar românii au impus taxe vamale foarte mari pentru toate produsele venite din Ardeal, ceea ce a constituit o lovitură grea dată micilor meşteşugari şi comercianţilor. Uniunea culturală a maghiarilor din Ardeal le-a întins o mână de ajutor secuilor (ale căror produse industriale şi meşteşugăreşti erau sabotate şi de industria austriacă), prin organizarea de târguri şi expoziţii cu vânzare, dar însemna prea puţin pentru a se rezolva prelungita criză economică în care se zbăteau aceştia.

[82] *Anchetă*, în *A treia Europă*, Timişoara, nr. 5, 2001, p. 20. (Farkas Jenő).

Ceangăii din Ţara Bârsei au făcut şi ei plângeri către autorităţi. Într-o astfel de plângere din 1902, ei afirmau că nu goana după bani îi determina să emigreze, ci sărăcia: aveau doar o bucată de pământ din care nu puteau trăi. Doar în 1900 au plecat 446 de ceangăi în România. Aceşti meşteşugari şi meseriaşi calificaţi, „eroi necunoscuţi ai muncii“, cum avea să-i numească pastorul Nagy Sándor, au pus bazele industriei româneşti în acea perioadă. Totuşi, în opinia învăţătorului Kertész József, ceangăii nu erau atât de săraci ca secuii: aveau case, grădini, pământ şi bani. Odată sosiţi la Bucureşti, făceau mai uşor bani şi-şi cumpărau căruţe şi cai, mulţi fiind proprietari de trăsuri sau birjari; unii aveau câte două-trei birje şi 12-16 cai. Doar cei mai săraci lucrau la grajduri. Îşi puneau şi copiii să lucreze, fie vânzând cornuri sau covrigi, fie făcând pe curierii pe la birturi. Majoritatea ceangăilor erau zidari sau brutari, două meserii rentabile şi foarte căutate în Bucureşti.

Autorităţile au apelat la ajutorul presei din Ardeal şi Bucureşti pentru a stăvili migraţia. Presa maghiară bucureşteană publica în *Bukaresti Közlöny*, nr. 6 din 1899, o scrisoare a cunoscutului scriitor maghiar Benedek Elek, adresată fetelor din Secuime, pe care le povăţuia să nu se lase atrase de mirajul unui inexistent pământ al făgăduinţei, pe care l-ar fi putut găsi într-o altă ţară. În acelaşi timp, scriitorul atrăgea atenţia că o mare răspundere îi revenea guvernului ungar, care avea datoria să le ofere cetăţenilor săi un trai decent: „Să le facem posibil traiul acasă, pe pământurile lor“.

Recensământul din decembrie 1899 din România arăta o populaţie a României de aproape 6 milioane de locuitori, în Bucureşti locuind o populaţie stabilă de 276.178 de persoane, din care doar 181.009 erau cetăţeni români, adică doar 65,54%.[83] Recensământul a scos în evidenţă existenţa a trei categorii de locuitori: cetăţeni români, cetăţeni (supuşi) străini şi cei fără cetăţenie (sub protectorat român). Populaţia flotantă recenzată număra 3.242 de persoane, dintre care 245 erau cetăţeni austro-ungari.

O caracteristică aparte a recensământului românesc era faptul că nu specifica naţionalitatea şi nici limba maternă a cetăţenilor români, ci numai religia, spre deosebire de recensămintele din Ungaria, unde se alcătuiau statistici etnice, structurate după limbi materne.[84] Prin urmare, în statisticile româneşti existenţa naţionalităţilor (minorităţilor) putea fi dedusă numai parţial, după apartenenţa la o religie neortodoxă, deşi grecii, armenii, macedonenii, bulgarii, sârbii, ruşii etc. erau şi ei ortodocşi. Din totalul

[83] *Recensământul general al populaţiunei României* [decembrie 1899]. Rezultate definitive…, introducţiune… de L. Colescu, Bucureşti, 1905, p. 89 şi urm.

[84] Barabás Endre, *România nemzetiségi politikája és az oláhajkú magyar polgárok / Politica României faţă de naţionalităţi şi cetăţenii maghiari vorbitori de limbă română/,* Kolozsvár, 1908, p. 1 şi urm.

cetăţenilor români din Bucureşti, 179.288 erau ortodocşi, 128 mozaici, 1.030 catolici, 362 protestanţi etc.

Dintre cei 53.896 de supuşi străini din Bucureşti, cei mai numeroşi erau austro-ungarii, şi anume 37.884 (dintre care 18.541 catolici, 7.446 protestanţi şi 927 de religie mozaică), în România trăind un total de 108.285 de supuşi austro-ungari, adică 18,2% din totalul populaţiei din Vechiul Regat român. Supuşi austro-ungari erau şi românii din Ardeal sau Bucovina, ca Vincenţiu Babeş, Ioan Slavici, George Coşbuc, Ciprian Porumbescu etc., dar recensământul nu oferea date speciale despre aceşti români, menţionând numai existenţa a 10.914 ortodocşi; religia greco-catolică nu-şi găsea loc în criteriile de recenzare, fiind asimilată, pesemne, cu cea catolică. Românii care erau cetăţeni ai altor ţări puteau obţine cetăţenia română la cerere, în condiţii mai avantajoase decât alţi supuşi străini. Numărul celorlalţi supuşi străini era mult mai redus, cei mai numeroşi fiind turcii: 4.767; erau şi 3.845 de germani şi 2.013 italieni. Creşterea numărului de străini era substanţială faţă de cifrele oficiale înregistrate pe la mijlocul secolului.

Recensământul arăta, în acelaşi timp, o creştere considerabilă a numărului medicilor, care ajunseseră la 358, la care se adăugau 41 de stomatologi; apoi erau 470 de avocaţi, 631 de ingineri şi 127 de farmacişti. Nu se preciza, însă, cetăţenia acestor specialişti. Reclamele din *Calendarul* lui Poliány o menţionau pe doctoriţa ginecolog Kocsis Györgyné (Pál Anna), care avea un cabinet pe strada Birjari.

Numărul străinilor trebuie să fi fost cu mult mai mare decât consemnau fel de fel de statistici, este de părere publicistul Árvay[85], deoarece existau mulţi străini aflaţi ilegal în oraş. În 1900, Consulatul austro-ungar avea în evidenţă 25.000 de maghiari; aceştia puteau munci în mod legal, dacă le erau eliberate actele necesare de către acelaşi Consulat, lucru care se făcea cu mare întârziere, astfel că mulţi unguri se angajau fără forme legale, expunându-se abuzurilor patronilor. Pe de altă parte, potrivit dispoziţiilor guvernului maghiar, fetelor sub 23 de ani nu li se elibera paşaport, drept urmare, stăteau fără forme legale în Bucureşti, angajate ca servitoare. Ecleziile catolice şi reformate aveau în evidenţele lor 26.000 de maghiari, mai mult decât populaţia oraşelor Tg. Mureş, Miercurea Ciuc şi Sf. Gheorghe luate la un loc. Nu toţi se înregistrau la biserică din diverse motive, cel mai important motiv fiind obligaţia de a plăti o taxă anuală, deci numărul lor trebuie să fi fost mai mare cu câteva mii. Árvay crede că în 1900 erau cel puţin 30.000 de maghiari în Bucureşti. La această cifră s-ar

[85] Árvay Árpád, *A bukaresti magyarok lélekszámának alakulása /Evoluţia populaţiei maghiare din Bucureşti/*, în *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője*. 1994-1997, Bukarest, 1998, p. 143.

putea adăuga maghiarii care-şi pierduseră cetăţenia. Pierderea cetăţeniei austro-ungare intervenea după zece ani, în cazul în care nu era prelungită viza; prelungirea vizei implica plata unei taxe destul de mari, pe care cei săraci nu şi-o puteau permite.

Unii străini înstăriţi, în general cu profesiuni liberale, ar fi dorit să obţină cetăţenia română; formalităţile însă durau cel puţin zece ani, astfel că nu degeaba se spunea că în România cetăţenia se obţinea mai greu decât primul milion. Puţini maghiari primeau cetăţenie română, printre numele de rezonanţă numărându-se Szathmáry Károly, precum şi dr. Fialla Lajos. Câţiva străini celebri au primit cetăţenie cu dispensă. Doctorul Carol Davila (despre care se spune că ar fi fostul fiul natural al lui Franz Liszt, informaţie preluată şi de medicul Gomoiu) a fost chemat în ţară în 1853 de către domnitorul Barbu Ştirbei şi a primit cetăţenia cu dispensă în 1866. Chimistul legist A.N. Bernad-Lendway, al cărui nume are rezonanţe maghiare, era născut în Croaţia, la Zagreb; după studii făcute la Viena, a sosit la Bucureşti în 1862 ca supus al Imperiului Habsburgic şi a primit cetăţenia română abia în 1884. Pentru a primi cetăţenia română, un străin trebuia să fi locuit zece ani în România şi să dovedească faptul că era de folos ţării; unii aşteptau în zadar toată viaţa să primească cetăţenia.

Există şi o a treia categorie de locuitori ai Bucureştiului, şi anume cei aflaţi sub protectorat român, foşti cetăţeni străini care-şi pierduseră cetăţenia ţării din care proveneau sau care se născuseră fără ca părinţii lor să aibă cetăţenie română. Nici în cazul acestora nu era menţionată naţionalitatea sau limba maternă, ci numai religia. În Bucureşti, numărul lor se ridica la 41.273, majoritatea fiind de religie mozaică (39.034); erau şi 1.050 de catolici, 359 de protestanţi, 791 de ortodocşi etc. Putem doar estima că în jur de 1.000 dintre toţi creştinii fără cetăţenie erau maghiari care nu-şi prelungiseră viza de şedere. Persoanele aflate sub protectorat nu aveau drepturi politice şi nici copiii lor nu mai aveau dreptul să urmeze şcolile străinilor, ci doar învăţământul public românesc, care era gratuit pentru cei săraci.

Pe la 1900, Capitala a cunoscut o înflorire extraordinară a meseriilor şi a comerţului, domenii de activitate în care străinii continuau să joace un rol ce nu poate fi ignorat. Rolul şi ponderea străinilor în activitatea economică a României era o realitate recunoscută şi în Enciclopedia României[86]: „Funcţiunea economică devine aproape exclusiv străină, trecând pe seama elementelor aduse în ţară de schimbarea spre apus a orientării economice a ţării: a evreilor, a germanilor şi a ungurilor imigraţi din Austria“. Puţinii meseriaşi sau negustori români „sunt covârşiţi de valul

[86] *Enciclopedia României*, vol. 2, Bucureşti, 1938, p. 556.

gros al meşteşugarilor, comercianţilor şi oamenilor de afaceri imigraţi din Austria“. Din 101.793 de persoane câte număra populaţia activă, circa 20.000 erau meseriaşi: 3.830 de croitori, 3.206 cizmari şi pantofari, 2.681 de fierari, 2.567 de tâmplari, 1.537 de zidari, 1.177 de vopsitori-zugravi, 978 de brutari şi simigii, 970 de birjari, 952 de tinichigii etc. Nu avem date privind repartizarea meseriilor pe naţii; oricum, era o lume foarte pestriţă, ca şi cea a micilor comercianţi, în care sârbii vindeau zarzavaturi, ţiganii erau sacagii, turcii vindeau dulciuri şi bragă, grecii — covrigi, cornuri şi seminţe prăjite, albanezii aduceau acasă iaurtul etc. Puzderia de birturi şi cârciumi (1.522 la număr), 247 de cafenele şi 119 restaurante animau viaţa oraşului şi-i dădeau un farmec deosebit. Multe cafenele erau ţinute de germani, austrieci sau evrei; exista şi o cafenea numită *Pesta*. Muşteriii întârziau ore întregi la mese, mâncau cremvurşti, beau bere, savurau îngheţată, citeau ziare şi ascultau muzică.

Curăţenia şi igiena produselor alimentare rămâneau în continuare punctele nevralgice ale comerţului dâmboviţean. Bucureştiul era „renumit pentru murdăria lui“, oraşul „trăia patriahal în vechile deprinderi ale bucătăriilor, în care mişunau muştele şi şobolanii, a grătarului întotdeauna nespălat, a cărnurilor, brânzeturilor, pescăriilor etc. neacoperite şi expuse muştelor“[87]. În 1904, doctorul Boteanu, având sprijinul politic al primarului liberal Vintilă Dobrescu, a îndrăznit să facă puţină ordine şi să impună păstrarea curăţeniei prin efectuarea unor severe controale sanitare în cârciumi, bodegi şi birturi. El a stârnit revolta proprietarilor care ameninţau că nu mai votează cu Partidul Liberal. Apoi lucrurile au reintrat pe făgaşul lor „normal“, mai ales la periferie, unde, şi în 1933, spre exemplu, „n-au ajuns reglementările primarului Dobrescu“. Măcelarul, nestingherit de nimeni, îşi atârna marfa de salcâmul de pe stradă, mărfurile textile se vindeau în stradă, iar pe lângă birturi mişunau cerşetorii, prostituatele şi drogaţii.

Vizibilitatea meşterilor maghiari din Bucureşti l-a determinat pe Veress Sándor să declare, în 1881, că marea majoritate a meseriaşilor erau unguri: mecanici, fierari, caretaşi, lăcătuşi, dar şi mai mulţi tâmplari, pantofari, croitori, zugravi, dulgheri, zidari, căruţaşi; erau şi mulţi muncitori unguri în fabrici, precum şi zilieri. Fostul caretaş Kövér Gyula aprecia, de asemenea, că meşteşugurile erau în mâinile ungurilor în jurul anului 1900. Acesta a fost unul dintre martorii oculari intervievaţi de Rostás Zoltán prin 1986-87.[88]

[87] Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altă dată,* vol. 3, Bucureşti, 1936, p. 245.

[88] Kövér Gyula, *Caleşti pentru boieri şi vizitii, căruţe pentru ţărani*, în Rostás Zoltán, *Chipurile oraşului. Istorii de viaţă în Bucureşti. Secolul XX*, Iaşi, Polirom, 2002, p. 115-130.

Născut spre sfârşitul secolului XIX, unele rude ale sale, printre care medicul chirurg Kövér György, trăiesc şi acum în Bucureşti; fiul acestuia este tot medic. Toate fotografiile păstrate de mai multe decenii în familia Kövér ar fi fost donate bisericii reformate, potrivit afirmaţiei bătrânului caretaş. Exercitarea unei meserii într-un mic atelier de croitorie, cizmărie, tâmplărie, tapiţerie, fierărie, ceasornicărie, de fotografie sau chiar mai pretenţios, de bijuterii, aducea câştiguri destul de frumoase. Unii îşi permiteau chiar să ţină servitoare — unguroaice, foarte căutate pentru că erau cinstite şi curate, dar şi române din Ardeal. Nu avem date cu privire la numărul lor, deşi se avansează frecvent cifre de ordinul zecilor de mii.

Una dintre cele mai rentabile meserii pentru o persoană fără prea multă şcoală era cea de caretaş; marfa sa, căruţele sau trăsurile pe care le făcea, avea piaţă de desfacere atât în Bucureşti, cât şi în afara oraşului, clienţii fiind atât boierii, cât şi ţăranii. De prestigiul caretaşilor în rândul imigranţilor maghiari din Bucureşti ne putem da seama încă de pe vremea lui Sükei: acesta a împuternicit un caretaş să perfecteze actele de cumpărare a unui teren pentru eclezie. O persoană de vază a fost şi caretaşul Nagy István de pe vremea lui Koós, preşedinte al Societăţii Ungare mai mulţi ani după plecarea preotului din Bucureşti; simplu căruţaş şi negustor, într-o primă fază a afirmării sale, care străbătea drumuri lungi până în Turcia sau aproviziona armata engleză în timpul conflictului ruso-turc, prestigiul său creştea pe măsura acumulării averii. Numărul caretaşilor maghiari a devenit atât de însemnat, încât aceştia au înfiinţat, la 16 iunie 1891, prima asociaţia profesională străină din Bucureşti (probabil şi din întreg spaţiul extracarpatic românesc). Preşedinte-fondator era meşterul fierar Sántha András; el a rămas la conducerea asociaţiei timp de nouă ani. Deşi la şedinţa de constituire, care a avut loc în clădirea Societăţii Ungare, au participat „aproape toţi caretaşii“[89], nu ni se precizează numărul acestora.

Statul român avea mare nevoie de meseriaşii străini, şi, potrivit legislaţiei, aceştia aveau dreptul să-şi repatrieze averea agonisită. În copilăria lui Kövér, un alt meşter fierar ce locuia pe Şoseaua Ştefan cel Mare şi făcea căruţele ceva mai ieftin, a reuşit să strângă o avere considerabilă; neavând copii, a vândut totul şi s-a reîntors la Sf. Gheorghe. Kövér-tatăl, originar din Secuime, a învăţat meserie în Bucureşti. Prin 1900, a făcut un împrumut la bancă şi şi-a cumpărat o casă pe strada numită astăzi Titulescu, în care a amenajat patru ateliere: fierărie, rotărie, vopsitorie şi tapiţerie. Şi-a angajat mai mulţi ucenici şi calfe, români, unguri, nemţi, toţi locuind în casele meşterului — calfele la etaj, iar ucenicii într-un dormitor

[89] *A Bukaresti Szent István Király Egyesület…,* p. 130.

situat deasupra rotăriei. Toţi erau bine hrăniţi, ca să aibă putere de muncă. Familia tăia patru-cinci porci pe an şi se aproviziona de la Obor cu cartofi şi varză; laptele şi pâinea le erau aduse acasă de greci. Copilul Kövér făcea pe jos drumul de acasă până la şcoala maghiară reformată de pe strada Sf. Ştefan, aflată în apropiere de intersecţia dintre bulevardul Carol I cu Calea Moşilor. Uneori se abătea pe la şcoala maghiară catolică aflată pe strada Cantacuzino, unde primea chiar şi o gustare: „Exista o masă imensă pe care gustarea se aducea în farfurii, atât de mult ne iubeau [călugăriţele]“, îşi amintea cu nostalgie Kövér.

Căruţaşii, birjarii sau vizitiii, precum şi ajutoarele acestora, erau adesea maghiari din Ţara Bârsei. Căruţaşii poposeau la cârciumi şi se interesau de posibilitatea găsirii unui loc de muncă sau de adresa vreunui intermediar, dacă nu aveau deja aceste informaţii înainte de sosirea la Bucureşti. Mulţi se stabileau în cartierele Tei şi Filantropia. În 1862, medicul Oroszhegyi aprecia că aproape toţi birjarii din Bucureşti erau unguri, deşi pe vremea aceea erau vestiţi birjarii muscali care staţionau în faţa Teatrului Mare de pe Podul Mogoşoaiei. Dávid András, ucenic la un fierar, dar devenit apoi vizitiu, afirma că, la începutul secolului XX, erau 1.370 de vizitii în Bucureşti, dintre care 500 erau ceangăi; mai mulţi dintre ei au reuşit să se îmbogăţească. La intrarea României în război, ceangăilor li s-au rechiziţionat caii, unuia confiscându-i-se 24 de cai.

Între vizitii exista o concurenţă acerbă pentru clientelă, dar şi pentru aspectul echipajului: cine avea trăsura cea mai curată, îmbrăcămintea cea mai frumoasă ori harnaşamentul cel mai arătos; municipalitatea încuraja concurenţa de acest fel şi-i împărţea pe vizitii în trei categorii. Erau şi dintre aceia care aveau o clientelă constantă, cu care făceau plimbări la Şosea sau spre lacul Herăstrău. La Şosea era mereu aglomeraţie, iar mesele întinse afară erau în permanenţă ocupate de muşteriii care ascultau muzică de fanfară. Însuşi regele Carol I putea fi întâlnit în plimbarea sa zilnică pe jos, de la Palatul Regal până la reşedinţa sa de vară de pe şoseaua Kiseleff.

În Bucureşti, trăsurile erau extrem de necesare, aproape indispensabile, şi nu serveau doar pentru divertisment, ci te ajutau să ieşi din praful sau noroaiele uliţelor sau să parcurgi distanţe foarte mari, pe vremea când nu se găsea un alt mijloc de transport. Apariţia tramvaielor nu a dus imediat la desfiinţarea ocupaţiei de vizitiu, deoarece vreme de mai mulţi ani tramvaiele au fost trase de cai, înfiinţându-se şi un loc de schimbare a cailor pe strada Vasile Lascăr, în apropiere de Calea Moşilor.

Meşterii unguri cu mai multă carte, angajaţi prin contract în şcolile profesionale româneşti, s-au bucurat de un statut special, fapt dovedit

prin reglementările din Legea învăţământului profesional din 1893, lege modificată în 1901 şi publicată în *Bukaresti Magyar Újság* în 1902, dovadă a faptului că prezenta interes pentru maghiari. Meşterii străini nu beneficiau, însă, de gradaţii profesionale. Copiii străinilor aveau dreptul să frecventeze şcolile profesionale româneşti, fără să depăşească proporţia de 1/5 din numărul locurilor existente, şi plăteau o taxă şcolară. Prin infuzia cu personal didactic străin, precum şi prin angajarea în fabrici a muncitorilor calificaţi străini, dintre care şi un număr considerabil de unguri, industria românească avea să cunoască o veritabilă înflorire.

Spre sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, statul român a încercat să reglementeze mai strict statutul şcolilor particulare prin Regulamentul pentru şcoalele private, din 1896, emis sub ministeriatul lui Petru Poni. Cerinţele Regulamentului erau destul de generale, aşa încât s-au introdus cerinţe mult mai stricte prin circularele ministrului Spiru Haret (1897-1899; 1901-1904; 1907-1910). Acesta, însă, nu a reuşit să-şi definitiveze proiectata lege a învăţământului privat.

Potrivit reglementărilor, şcolile erau obligate să aibă autorizaţie de funcţionare, precum şi programe şi manuale şcolare şi profesori autorizaţi de către statul român. Predarea limbii române la disciplinele citire şi gramatică, apoi istoria şi geografia României, devenise obligatorie; tot obligatorie era şi întocmirea actelor administrative în limba română, altminteri, şcoala nu primea dreptul de publicitate (nu i se recunoşteau examenele şi diplomele). Din 1898, s-a stabilit numărul obligatoriu de ore şi discipline predate în limba română, iar predarea trebuia făcută numai de către profesori români, autorizaţi de Ministerul Instrucţiunii. Aceştia erau plătiţi de şcoala privată respectivă: de exemplu, şcoala reformată plătea doi profesori de limba română cu câte 1.500 de coroane într-un an şcolar, pentru predarea a câte 18 ore pe săptămână. Învăţătorilor li se cerea să aibă diplomă de studii şi o aprobare de predare, eliberată anual de către Ministerul român al Instrucţiunii. În şcolile private fără drept de publicitate, adică având *programă proprie* — cum era şi şcoala reformată maghiară —, nu erau admişi copiii de cetăţenie română. Iniţial, Regulamentul prevedea obligativitatea învăţării limbii române şi a istoriei României doar în cazul în care, în respectivele şcoli erau înscrişi şi copii români. În 1903, Haret a introdus şi obligativitatea de a intona imnul regal, de a include cântece patriotice, dansuri populare româneşti şi recitări în limba română cu ocazia sărbătorilor naţionale româneşti şi a serbărilor şcolare. Haret ar fi dorit ca elevii să vorbească româneşte şi în pauze: „Nu vorbesc româneşte suficient

de mult în pauzele de zece minute“, le reproşează el responsabililor şcolilor maghiare.[90] Dispoziţiile lui Haret prevedeau şi obligativitatea cunoaşterii limbii române de către directorul şcolilor străine.

Reglementări mai stricte au fost introduse şi cu privire la alcătuirea şi folosirea manualelor şcolare străine în şcolile particulare, chiar dacă şi până atunci existase un control al Ministerului asupra lor prin publicarea periodică a unei liste a manualelor şi a autorilor aprobaţi sau interzişi. Printre manualele interzise se numărau cele de citire, istorie şi geografie. Deoarece nu existau manuale întocmite de maghiarii din România, comunitatea reformată din Bucureşti a iniţiat un concurs în vederea alcătuirii acestora, dând publicităţii totodată, în *Bukaresti Közlöny*, nr. 7/1899, decizia ministerială care impune respectarea anumitor cerinţe legate de conţinutul lecţiilor. Lecturile cu conţinut istoric sau geografic aveau să se refere cu precădere la istoria şi geografia românilor. Istoria Ungariei trebuia să aibă grijă să respecte adevărul, fără manifestarea unor tendinţe şovine, şi să prezinte istoria românilor în mod demn şi cu simpatie, „nu ca să facem români din copiii maghiari, ci să formăm cetăţeni care să respecte trecutul şi instituţiile ţării în care trăiesc“. Versurile patriotice urmau să fie alese în aşa fel, încât, pe lângă dragostea faţă de naţiunea maghiară, să nu se cultive ura faţă de alte naţiuni, iar manualele de muzică nu aveau voie să includă cântece maghiare şovine.

Învăţătorul Kertész József, care mai predase în Bucureşti în perioada 1893-1895, a răspuns acestor exigenţe, alcătuind un manual de citire pentru clasele II-III. Am avut acces doar la manuscrisul său. Kertész a preluat mai multe bucăţi de lectură ale unor cunoscuţi autori de manuale maghiare din Ardeal, care conţineau cunoştinţe despre natură, anotimpuri, muncile câmpului etc. În paginile manualului şi-au găsit loc două poezii maghiare celebre, şi anume *Chemare* (*Szózat*), scrisă de Vörösmarty Mihály în 1836 şi *Imnul* (*Himnusz*) lui Kölcsey Ferenc, scris în 1823; ambele au fost puse pe note şi incluse în cartea cu psalmi a cultului reformat. Era vorba de Psalmul 346, care începe cu versul lui Kölcsey: „Dumnezeule, binecuvântează-l pe maghiar“ (*Isten, álld meg a magyart*) şi de Psalmul 408, pe versurile poeziei *Chemare*: „Rămâi neclintit credincios ţării tale, o maghiarule…“. Aceşti psalmi, precum şi Psalmul 55 al biblicului David (care se afla prelucrat în Psalmul 55 din cartea cu cântece) au fost interzise decenii de-a rândul prin Ordinul nr. 14.005/1923, emis de către Ministrul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, deoarece „aduc atingere sentimentelor patriotice ale poporului român“. Episcopia reformată a Ardealului a autorizat reintroducerea în circulaţie a celor trei psalmi abia în ediţia din 1999.

[90] Notă din *României Magyar Újság*, nr. 1, 2 ian. 1913.

Manualul lui Kertész mai includea câte o poezie a lui Petőfi şi Arany János, o povestire scrisă de Benedek Elek, îndrăgitul scriitor pentru copii, precum şi o bucată de lectură despre originea maghiarilor. Altceva nimic nu mai aflau copiii despre Ungaria; chiar acest cuvânt apărea doar de câteva ori în cele 134 de bucăţi de lectură. Autorul făcea distincţie între ţara natală şi ţara în care locuiai şi în care îţi aveai căminul, precizând că maghiarii din România îşi aveau căminul în România. Copiii aflau, totuşi, câte ceva despre maghiarii din Secuime în două lecturi preluate din manualele ardeleneşti. Una se referea la secuii care transportau în lăzi din lemn de brad câte 200-250 de sticle sigilate conţinând apă minerală de Borsec, apă cu care ajungeau până la Bucureşti. Cealaltă povestire era un elogiu adus femeii secuiene, vestită pentru hărnicie şi ospitalitate. În casa ei, plină de vase de ceramică, de covoare, ştergare, prosoape ţesute în casă, domneau ordinea şi curăţenia.

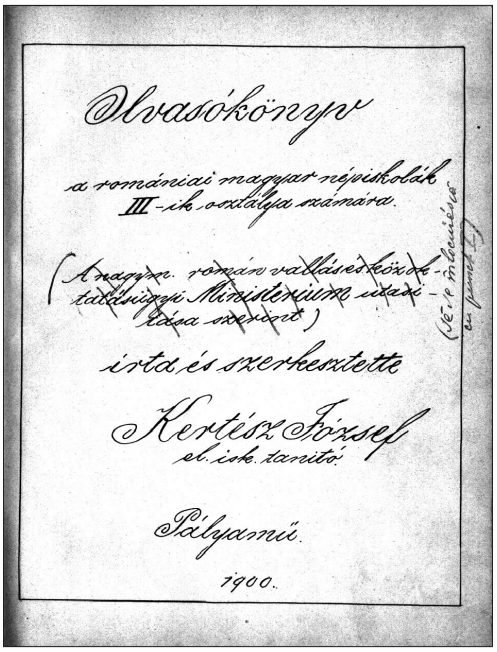
Olvasókönyv
a romániai magyar népiskolák
III-ik osztálya számára.
(A magyar. román vallás- és közok-
tatásügyi Minisztérium utasí-
tása szerint)
(Vö. p. Mányi Lj.)
írta, és szerkesztette
Kertész József
el. isk. tanító
Pályamű.
1900.

Originalitatea manualului scris de Kertész era dată de bucăţile de lectură despre români şi România, dar, mai ales, cele despre diaspora maghiară. Şapte bucăţi de lectură aveau ca temă istoria românilor: românii sub stăpânirea domniilor fanariote, răscoala lui Tudor Vladimirescu, marile prefaceri care avuseseră loc sub domnia lui Cuza-Vodă, Războiul de Independenţă şi luptele de la Plevna şi Griviţa etc., dar şi domnia regelui Carol I. Alte bucăţi prezentau frumuseţile naturale ale României sau

realizările prezentului: reţeaua de căi ferate, oraşele Sinaia şi Iaşi. Apăreau şi două traduceri personale ale autorului: Imnul regal şi poezia închinată Dâmboviţei, „apă dulce“. Mai multe bucăţi de lectură se refereau la istoria maghiarilor din Bucureşti, la ocupaţiile acestora: caretaşi, fierari, tâmplari, zidari, pantofari etc. Maghiarii trăiesc în bună pace cu românii şi sunt iubiţi pentru cinstea şi hărnicia lor, afirma autorul. Erau enumerate oraşele româneşti care aveau şcoli şi biserici maghiare, dar, prelucrând informaţiile de la etnograful László Mihály, manualul vorbea şi despre satele de ceangăi din Moldova sau Bucovina, locuite de maghiari.

Manualul a fost aprobat şi publicat în 1901. Chiar dacă autorul fusese animat de cele mai bune intenţii, acest manual a marcat un pas important în procesul de asimilare a maghiarilor din diasporă, prin ştergerea din memoria copiilor a istoriei neamului lor.

Kertész József a fost numit din nou învăţător în Bucureşti în perioada 1901-1908, ocupând din 1906 şi funcţia de director al şcolii de băieţi de pe strada Sf. Ştefan. A fost colaborator, apoi redactor responsabil al săptămânalului *Bukaresti Magyar Újság* pentru o foarte scurtă perioadă de timp, în 1903.

În anul 1904, au izbucnit câteva scandaluri pricinuite de funcţionarea necorespunzătoare a şcolilor străine, în atenţia autorităţilor şi a Parlamentului român stând reţeaua şcolilor catolice Notre-Dame-de-Sion din Bucureşti, dar şi din provincie: Brăila, Galaţi şi Iaşi. Consiliul Permanent al Ministerului Instrucţiunii a examinat acuzaţiile aduse Institutului şi i-a suspendat temporar activitatea. Doar intervenţia unor persoane sus-puse, ale căror odrasle frecventau aceste şcoli catolice a făcut ca sancţiunea să fie mai blândă; printre elevele şcolii se numărau şi fiice de preoţi ortodocşi. Clădirea Institutului poate fi admirată şi astăzi. Construită în 1894, ea a aparţinut statului francez; de câteva decenii adăposteşte Facultatea de Instalaţii a Institutului de Construcţii de pe bulevardul Pache Protopopescu. Într-o interpelare parlamentară din 1904, senatorul Petru Grădişteanu, duşman înverşunat al acestei şcoli, dar şi al celor catolice şi reformate maghiare, a cerut închiderea şcolilor străine. Spiru Haret a recunoscut că dispunea de mijloace de control limitate, dar a dat dispoziţii ferme încă din 1903 ca în şcolile din reţeaua Institutului Notre-Dame-de-Sion „să se înveţe cum se cuvine religiunea şi limba română“, iar şcolile maghiare puteau funcţiona „cu condiţiunea expresă ca… să nu fie primit niciun copil român“[91].

[91] Spiru C. Haret, *Opere*, vol. 5, Bucureşti, Cartea Românească, /1934/, p. 341, 344.

Poziţia lui Haret faţă de şcolile străinilor — şi în general faţă de naţiile neromâne — a devenit tot mai radicală, după cum se poate observa în *Şcoala naţionalistă.* Şcolile confesionale străine le considera un adevărat pericol şi dorea un control strict al acestora. „Sunt — spunea el revoltat — un adevărat stat în stat, de care nimeni nu îndrăzneşte să se atingă.“ Nu era de acord ca în aceste şcoli să predea personal didactic străin, deoarece, în general, aceste cadre didactice manifestau o atitudine ostilă faţă de statul român şi le inoculau elevilor dispreţ faţă de români.

Pentru prima dată, Haret vorbea despre cetăţeni români aparţinând altor naţionalităţi, categorie ignorată de recensămintele româneşti, care trăiau în mase compacte, „aşezaţi la noi de sute de ani“. Era vorba de sate întregi de bulgari, ruteni sau unguri, care refuzau să înveţe româneşte, ceea ce era intolerabil. În satele ungureşti din Moldova, şcolile înfiinţate de statul român, în care se preda exclusiv româneşte, „stau goale“, copiii folosind, în schimb, „abecedarul pentru copiii unguri din Moldova“ şi „Calendarul pentru ungurii din România“, cu referire la *Marele Calendar* redactat de Poliány; aceste publicaţii existau în toate casele, iar preoţii lor îi ameninţau cu pedepse eterne dacă îşi trimiteau copiii la şcoli româneşti.[92] Deşi afirma că „nu este vorba să-i facem să-şi uite limba lor; puteau să şi-o ţină“, pentru aceste naţii nici nu se punea problema să se înfiinţeze şcoli în care limba de predare să fie limba lor maternă, ci urma să se predea numai în româneşte de către cei mai buni învăţători, care ar fi beneficiat de un spor salarial. În acest fel, avea să se realizeze „fuziunea tuturor în acelaşi gând de iubire de ţară“, deoarece „pentru unitatea şi tăria unui stat este de dorit ca toate naţionalităţile de pe teritoriul ei să se contopească“.

Ofensiva împotriva ceangăilor din Moldova avea tradiţii de câteva decenii în politica românească. La puţin timp după ce au participat la şedinţele Divanului *ad-hoc* din 1857, printr-un reprezentant originar din Săbăoani, ceangăii au devenit cetăţeni români sub domnia lui Cuza. Potrivit istoricului Demény Lajos, acest reprezentant al ceangăilor era strămoşul lui Ioan Robu, actualul arhiepiscop catolic de Bucureşti.[93] Imediat după Unire, noul guvern a declanşat politica de românizare a ceangăilor prin demersurile legislative întreprinse de V.A. Urechia, director în Departamentul Cultelor, prin care catolicii urmau să treacă sub controlul statului român. Au fost emise decretele de înfiinţare a unei episcopii catolice de Iaşi şi a unui seminar, însă aceste decrete nu au mai fost puse în aplicare. Din 1863, bisericile şi preoţii catolici din Principatele Române au intrat în subordinea Congregaţiei de

[92] Spiru C.Haret, *Şcoala naţionalistă*, Bucureşti, 1907, p. 6 şi urm.

[93] Demény Lajos, *Emberi kapcsolatba kerültem ezekkel az emberekkel /Am intrat în relaţii umane cu aceste persoane/*, în Banyai Éva, *op. cit*., p. 119.

Propaganda Fide şi Urechia a obţinut de la aceasta acceptul de înlăturare a preoţilor unguri din Moldova. Aceştia, însă, nu dispăruseră cu totul în 1868, când politicianul liberal Ion C. Brătianu a vizitat satele ceangăieşti din Fărăoani şi i-a etichetat pe toţi ca fiind spioni maghiari. În procesul de asimilare a maghiarilor avea să joace un rol decisiv şi nefast Episcopia catolică de Iaşi, aflată în subordinea statului român şi înfiinţată în 1884. La acea dată, dieceza moldavă avea 65.000 de enoriaşi; putem doar bănui că majoritatea erau ceangăi unguri. Chiar dacă libertatea de credinţă le era garantată prin Constituţia din 1866, decenii de-a rândul au fost exercitate presiuni asupra lor pentru a-şi lepăda limba. Este cunoscut cazul unui preot maghiar care a primit o atenţionare severă din partea superiorilor săi să nu mai îndrăznească să ţină slujbe în limba maghiară, deoarece „compromite catolicismul“[94] cu această limbă. Din 1893, catehismul s-a predat numai în limba română.

Dacă ar fi să comparăm legea învăţământului promulgată de Apponyi Albert în 1907 cu sus-amintitele dispoziţii legislative ale lui Spiru Haret referitoare la şcolile străinilor, precum şi cu concepţia sa despre necesitatea asimilării tuturor naţionalităţilor din România prin frecventarea obligatorie a şcolilor româneşti, singurele care ar fi trebuit să existe în România, am constata că reglementările haretiene erau cel puţin la fel de radicale. Ce prevederi conţinea legea lui Apponyi aflăm din prezentarea făcută de unul dintre cei mai înverşunaţi duşmani ai săi, şi anume Onisifor Ghibu.[95] Din anul 1879, ministrul Tréfort a introdus obligativitatea învăţării limbii maghiare în toate şcolile primare din Ungaria şi Ardeal, obligativitate care, potrivit părerii lui Ghibu, însemna distrugerea naţionalităţilor şi înfiinţarea „statului naţional maghiar“; învăţarea limbii maghiare începea din clasa a II-a şi se predau trei ore şi jumătate pe săptămână la şcolile cu un singur învăţător, 6 ore pe săptămână la cele cu doi învăţători etc. Rezultatele au fost sub aşteptări, căci, spune Ghibu, „cu toate silinţele ce-şi dădeau ungurii, această limbă nu făcea aproape nici un progres printre români…“ Legea lui Apponyi era şi mai radicală: s-a mărit la 13 numărul orelor de limbă maghiară în şcolile cu un singur învăţător, în aşa fel ca, la absolvirea şcolii primare, copiii să ştie să scrie şi să citească ungureşte. S-au mărit şi salariile învăţătorilor; în cazul în care şcoala confesională nu putea să asigure aceste salarii, ea primea ajutorul statului, cu condiţia să predea aritmetica, geografia, istoria şi constituţia după manualele aprobate de stat.

Dacă înainte, potrivit legii din 1868, fiecare confesiune avea dreptul să-şi stabilească singură limba de predare, planurile de învăţământ şi

[94] Barabás Endre, *op. cit*., p. 36.

[95] Onisifor Ghibu, *Şcoala românească din Transilvania şi Ungaria*, Bucureşti, 1915.

manualele, acum, prin legea Apponyi, planurile de învăţământ erau stabilite de autorităţile statului, iar istoria şi geografia Ungariei deveneau discipline obligatorii. În acest fel, erau interzise „cărţile scrise în spirit românesc“, tinzându-se spre o educaţie naţională maghiară a naţionalităţilor prin limbă, dar şi „prin toate celelalte elemente cari sunt în măsură a promova cultura maghiară“, adică prin istorie, constituţie, geografie, muzică şi dansuri maghiare. „Prin şcoala lui Apponyi, toţi cetăţenii trebuie a nu mai avea alt suflet, decât suflet unguresc, a nu mai şti altă limbă decât ungurească, a nu mai cunoaşte altă istorie decât istoria poporului maghiar, a nu mai admira altă ţară decât ţara ungurească“[96], conchidea Onisifor Ghibu revoltat.

În presa românească din Bucureşti, dar şi din Ardeal, precum şi în dezbaterile parlamentare, se punea tot mai des sub semnul întrebării loialitatea maghiarilor, cetăţeni străini la acea dată, faţă de statul român. Astfel, spre exemplu, cei de la ziarul *Epoca* sperau ca guvernul român să-i izgonească pe toţi maghiarii din România, astfel încât aceştia „să nu se mai oprească până în America“[97]. Atacuri frecvente se găseau şi în gazeta *Tribuna* din Arad, în care se contesta, printre altele, dreptul maghiarilor din Vechiul Regat român de a avea şcoli confesionale şi de a angaja învăţători din Ungaria. Presa maghiară bucureşteană semnala aceste atacuri, dar, în general, evita polemicile.

Cele mai virulente atacuri veneau din partea senatorului Grădişteanu. Membru marcant al Ligii Culturale, o vreme chiar preşedintele acesteia, parlamentar, a fost politicianul care-l insultase pe consulul austro-ungar într-un restaurant din Constanţa, pe motiv că acesta i se adresase chelnerului în limba maghiară. La acuzaţia că şcolile maghiare făceau agitaţie împotriva românilor, a primit un răspuns din partea ziaristului Poliány Zoltán: „Școlile maghiare bucureştene nu sunt clandestine, deoarece ele sunt autorizate de către Ministerul [român] al Cultelor, în anumite condiţii. Guvernul are posibilitatea să controleze în modul cel mai strict activităţile şcolilor maghiare şi să vegheze la respectarea condiţiilor de funcţionare a şcolilor. Direcţiunile şcolilor maghiare respectă cu cea mai mare stricteţe nu doar ordinele emise de către Ministrul Cultelor referitoare la şcolile noastre, ci, chiar mai mult, toate eforturile noastre tind să exprime în modul cel mai loial acele simpatii pe care trebuie să le simtă elevii faţă de statul care le oferă o pâine. Este suficient să mergem la câte o serbare şcolară, ca să ne putem convinge că aşa stau lucrurile. În fiecare sală de clasă atârnă pe perete portretul Înaltei perechi regale, cu fiecare ocazie răsună Imnul

[96] *Ibidem*, p. 39.

[97] Notă din *Bukaresti Magyar Újság*, nr. 84, 21 oct. 1906.

românesc, ascultat în picioare de către participanţi, iar recitarea poeziilor româneşti, spectacolele teatrale cu piese româneşti, prezentate în limba română, figurează în programul tuturor serbărilor şcolare.“[98]

De fapt, imigranţii maghiari acceptaseră dintotdeauna necesitatea învăţării limbii române. „Este necesar să cunoaştem limba ţării în care trăim, să respectăm obiceiurile şi legile ţării în care compatrioţii noştri îşi câştigă pâinea“, se putea citi în ziarul *Bukaresti Magyar Újság,* nr. 28 din 1904. Afirmaţii asemănătoare apăreau destul de frecvent în ziarele maghiare bucureştene.

După Primul Război Mondial, când s-a dezbătut problema menţinerii şcolilor confesionale străine, inspectorul şcolar Eliodor Constantinescu a încercat să demonstreze pericolul acestora, în special al celor catolice, reluând observaţiile sale dintr-un raport oficial pe care-l înaintase Ministerului Instrucţiunii încă din 1916. Amintea numele lui A. Kuczka, cel care construise „palate impunătoare“, în care domneau ordinea şi curăţenia: „Bucătăria era mai curată decât unele dormitoare din şcolile româneşti“. Aveau personal „suficient, ieftin şi devotat“, iar educaţia se făcea cu „devotament şi o încăpăţânare demnă de toată lauda“ de către femei „închinate bisericii“[99]. Elevele erau strict supravegheate şi obişnuite cu munca, seriozitatea şi datoria. Totuşi, acest tip de educaţie în care limba română se preda numai 3-4 ore pe săptămână, „nu are nimic de-a face cu cultura şi limba românească“, opina inspectorul şcolar, „îi lipseşte focul sacru al naţionalismului“ şi era străină de sufletul românesc, iar educaţia nu trebuia să fie decât una românească.

Alteori, manifestările ostile aveau loc accidental, însă tot ca o consecinţă a propagandei antimaghiare. Într-una dintre scrisorile sale din 1894, pastorul Bartalus relata un incident care avusese loc după o petrecere dată de asociaţia muzicală şi teatrul de amatori cu ocazia sărbătorilor maiale. Unuia dintre participanţii maghiari i se spărsese locuinţa şi i se furase steagul asociaţiei, dăruit de către doamna consul; mai mult decât atât, steagului i se dăduse foc la statuia lui Mihai Viteazul. Maghiarii au făcut plângere la Prefectură şi au cerut despăgubiri, care li s-au şi acordat şi au fost în valoare de 700 de franci.

Relaţiile dintre români şi maghiari au devenit, în câteva rânduri, extrem de tensionate. Un asemenea moment a fost legat de Expoziţia naţională jubiliară din Parcul Carol (deschisă în perioada 6 iunie – 26 noiembrie

[98] Poliány Zoltán, *Grădişteanu és a bukaresti magyar iskolák /Grădișteanu și școlile maghiare din București/*, în *Bukaresti Magyar Újság*, nr. 1, 1905.

[99] Eliodor Constantinescu, *Învăţământul particular*, Râmnicu-Vâlcea, 1920, p. 23 şi urm.

1906), expoziţie organizată cu prilejul aniversării a 40 de ani de domnie ai regelui Carol I şi a 25 de ani de la încoronarea sa. Pe 4/15 iunie, cu două zile înainte de deschiderea oficială a Expoziţiei, a sosit într-o vizită la Bucureşti dr. Karl Lueger, primarul Vienei, un duşman declarat al ungurilor. În ziua precedentă, avuseseră loc demonstraţii împotriva parlamentarilor maghiari în faţa reşedinţei lor din Viena, în organizarea acţiunii fiind implicat şi Lueger. În semn de simpatie pentru atitudinea sa antimaghiară, Lueger a fost primit cu mare fast la Bucureşti de către un comitet român compus din profesori universitari, foşti miniştri şi Petre Grădişteanu, mulţi nutrind speranţa că austriecii aveau să se alieze cu România împotriva maghiarilor în eventualitatea izbucnirii unui conflict armat, aşa cum se întâmplase în 1848. Ziarele maghiare din Braşov le-au cerut maghiarilor bucureşteni să boicoteze expoziţia, dezvăluind adevărata semnificaţie a vizitei primarului vienez: „Expoziţia română a fost primită cu multă simpatie de unguri, fiindcă ei credeau că invitaţia făcută ungurilor ca să participe la inaugurare era dovadă de prietenie din partea românilor… Acum, însă, în urma primirii ce s-a făcut lui Lueger în România, s-a priceput că totul nu era altceva decât o demonstraţie contra ungurilor.“[100]

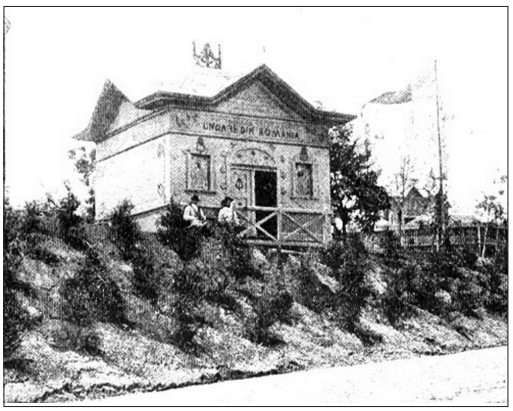

Ziarul *Bukaresti Magyar Újság* nu a comentat iniţial vizita lui Lueger şi şi-a afirmat în continuare loialitatea faţă de regele Carol I şi de România. La Expoziţie, maghiarii din România îşi construiseră un pavilion propriu, în formă de lalea, pe frontispiciul căruia scria: „Fii cetăţean credincios ţării tale şi cere binecuvântarea lui Dumnezeu pentru ţara în care îţi câştigi pâinea“. Aleseseră simbolul lalelei, deoarece în Ungaria apăruse o mişcare de renaştere naţională, laleaua fiind însemnul produselor maghiare.[101] **Pavilionul maghiar**, situat lângă Turnul lui Ţepeş, a fost vizitat de ministrul Istrate, care a transmis mesajul regelui, de ambasadorul austro-ungar şi de oficialităţi de la Budapesta, iar după-amiază, o delegaţie maghiară, condusă de protopopul Újvári István, a fost primită la rege.

[100] Constantin Bacalbaşa, *op. cit.*, vol. 3, p. 137.
[101] *Bukaresti Magyar Újság*, nr. 41, 1906.

Reîntors la Viena, Lueger i-a acuzat pe maghiarii din Bucureşti că ar fi intenţionat să-l asasineze. De astă-dată, Poliány i-a dat un scurt răspuns în ziarul său, considerând că acesta îşi depăşise atribuţiile în vizita făcută la Bucureşti, deoarece nu fusese primit nici ca reprezentant al Austriei, nici ca şef al vreunui partid, ci doar ca simplu primar al unui oraş dintr-o ţară prietenă.[102]

În cinstea lui Lueger, strada Fântânei a primit numele de Dr. Lueger (după război, avea să fie rebotezată cu numele generalului Berthelot). Se cuvine amintit faptul că Lueger a inspirat politica şovină şi antisemită a lui Hitler.

Perechea regală română a vizitat pavilionul pe data de 5 iulie şi Poliány a ţinut un discurs în limba română; în ziarul său, a dat o ştire foarte seacă şi succintă despre vizita regală. La închiderea expoziţiei, juriul a acordat diplome cu dărnicie tuturor. Mai multe distincţii i-au revenit ziaristului Poliány Zoltán, organizatorul pavilionului maghiar, şi anume o diplomă de onoare şi o medalie de aur, iar alte distincţii au fost acordate şcolilor maghiare pentru exponatele lor cu lucrări de mână, asociaţiilor din Bucureşti (în număr de nouă), corului din Piteşti şi asociaţiei femeilor maghiare din Giurgiu.

La expoziţie au participat şi românii aflaţi peste graniţe; cei din Imperiul Austro-Ungar au scris denumirile localităţilor din care proveneau doar în limba română, afirma profesorul Barabás Endre. Aflat în vizorul autorităţilor române, el a fost arestat în 1919, apoi expulzat din Ardeal.

Apele s-au agitat din nou după promulgarea legii lui Apponyi în 1907, când unele ziare româneşti au cerut expulzarea maghiarilor. Dorinţa cea mai mare a maghiarilor din România ar fi fost încetarea atacurilor reciproce şi armonia dintre cele două naţiuni.

Din cauza atmosferei încărcate din 1907, amplificată de răscoalele ţărăneşti soldate cu mii de morţi, maghiarii bucureşteni au amânat festivităţile prilejuite de aniversarea a 50 de ani de la înfiinţarea Societăţii Ungare pentru primăvara anului 1908. Au fost invitaţi peste 200 de membri ai diverselor asociaţii din Bucureşti şi din provincie, alături de ambasadorul austro-ungar. Au venit şi musafiri din Ungaria: ministrul Comerţului şi Transporturilor Kossuth Ferenc, fiul lui Kossuth Lajos, Molnár Viktor, secretar de stat în Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice. Steagul Societăţii a fost inaugurat de către soţia consulului austro-ungar, unguroaică de origine. Cu această ocazie, a fost tipărit în 2.000 de exemplare un album omagial frumos ilustrat, redactat de cantorul catolic Vizi Dénes, însă nedepistat în colecţii.

[102] Notă din *Bukaresti Magyar Újság,* nr. 51, 28 iunie 1906.

În acelaşi an 1908, artistul maghiar Horváth Géza (1879-1948), originar din Târgu-Mureş, a sculptat **statuia lui Vasile Lascăr**, fost ministru de Interne, statuie care se află şi astăzi la intersecţia străzii Batiştei cu strada ce poartă numele ministrului. Ziarul *Bukaresti Magyar Újság* (nr. 57, 1908), care a comunicat ştirea, nu a dat şi amănunte despre împrejurările în care s-a realizat această comandă, dar aflăm că artistul a mai sculptat pentru români *Micul dorobanţ*, expus la Palatul Cotroceni, şi două grupuri statuare pentru biserica ortodoxă Bazilescu; nu se ştie în ce împrejurări, statuile din această biserică au fost îndepărtate.

O situaţie tensionată, asemănătoare celei prilejuite de vizita lui Lueger, s-a repetat şi în 1909, când arhiducele Franz Ferdinand, moştenitorul tronului Austro-Ungariei, a sosit în vizită la Bucureşti. Se zvonise că era un duşman al ungurilor şi că ar fi dorit o alianţă cu românii pentru cedarea Ardealului. Românii ardeleni îşi puseseră speranţa în el în vederea îmbunătăţirii soartei lor, după cum declara şi fruntaşul politic Al. Vaida-Voievod. Arhiducele a fost întâmpinat la Sinaia de mai multe delegaţii de români ardeleni, însumând vreo 400 de persoane, iar studenţii români au rupt steagurile ungurilor care veniseră şi ei să-l ovaţioneze pe arhiduce.[103]

În ciuda restricţiilor privitoare la funcţionarea şcolilor pentru străini, a atacurilor îndreptate împotriva maghiarilor, primii 16 ani din secolul XX au reprezentat apogeul înfloririi comunităţii maghiare din spaţiul extracarpatic românesc. O înflorire unică în istoria ei au cunoscut şcolile catolice maghiare, iar gazetele apărute impresionează prin bogăţia conţinutului, prin longevitate şi prin periodicitate, două dintre acestea apărând chiar de trei ori pe săptămână pe o perioadă destul de scurtă de timp. Aceste două gazete, *Gazeta maghiară de Bucureşti* (*Bukaresti Magyar Újság*) şi *Gazeta maghiară din România* (*Romániai Magyar Újság*), au realizat o continuitate în timp de circa 15 ani (decembrie 1901 – august 1916), însumând peste 1.100 de numere. Gazetele dădeau informaţii amănunţite despre viaţa socio-culturală şi religioasă a maghiarilor din spaţiul extracarpatic românesc, precum şi date exacte cu privire la construirea de

[103] Constantin Bacalbaşa, *op. cit*., vol. 3, p. 230-235.

şcoli şi biserici, efectivele de elevi şi învăţători etc.; lipseau, totuşi, din ele date concrete despre meseriaşi sau alte categorii socio-profesionale. *Marele Calendar ilustrat al maghiarilor din România* (*României Magyarok Nagy Képes Naptára*), redactat de către ziaristul profesionist din Ungaria Poliány Zoltán de-a lungul a 12 ani (1905-1916) şi publicat în 10.000 de exemplare, aducea, în plus, fotografiile dascălilor, preoţilor, ale clădirilor de şcoli şi biserici maghiare, precum şi lungi liste de nume de preoţi, învăţători şi elevi. Aceste fotografii, de o valoare documentară excepţională, constituie, în anumite cazuri, unica sursă de identificare sigură a imobilelor rămase până astăzi în picioare. Deşi adeseori atacat în presa română, inclusiv de Spiru Haret, *Calendarul* prezenta elogios atât Casa Regală, cât şi pe români în general.

Problema dezvoltării reţelei de şcoli maghiare se punea tot mai insistent la începutul secolului, când a devenit evidentă rămânerea în urmă a maghiarilor în comparaţie cu celelalte comunităţi de străini, mai puţin numeroase, dar cu şcoli înfloritoare, precum germanii, francezii, evreii etc. Elevele înstărite de cetăţenie română sau străină frecventau Institutul Domnişoarelor Engleze. Şcoala evanghelică germană era, de asemenea, foarte bine organizată şi avea toate treptele de învăţământ: preşcolar, primar, gimnazial, liceal, iar bacalaureatul ei era recunoscut de statul român, spre deosebire de şcoala catolică germană sau cea reformată maghiară, la care se recunoşteau doar studiile primare. O ştire din 1902, publicată şi în *Universul*, arăta intenţia cancelarului german Bülow de a dubla, până la 600.000 de mărci, subvenţia acordată şcolilor germane din România, astfel încât să fie mărite salariile învăţătorilor şi să li se asigure pensii. Germanii aveau şi numeroase fundaţii, dar şi alte surse de venit care le asigurau prosperitatea, astfel că, în 1885, au reuşit să deschidă un azil pentru bătrâni. Alte şcoli, precum cele evreieşti, acordau facilităţi elevilor săraci, scutindu-i de taxe şi oferindu-le gratuit masa la cantină. De fapt, o bună parte din şcolile particulare erau evreieşti. În 1903, evreii aveau 16 şcoli în Bucureşti: 11 primare, un gimnaziu, o şcoală specială, o şcoală comercială, două şcoli de meserii şi o grădiniţă. În 1905, au absolvit 1.300 de elevi din 1.900 înscrişi. Elevii evrei frecventau şi alte şcoli particulare, astfel că, în anul 1904, numărul lor se ridica la 3.765; în şcolile de stat erau alţi 1.644 elevi evrei din totalul de 24.101 de elevi înscrişi.

Maghiarii doreau să recupereze rămânerea în urmă şi au reuşit, parţial, acest lucru prin dezvoltarea rapidă a unei reţele de şcoli şi biserici catolice maghiare; în acelaşi timp, a continuat şi extinderea, într-un ritm mai lent, însă, a reţelei de şcoli calvine maghiare.

Comunitatea catolică a avut o istorie diferită de cea reformată. După ce, în 1863, Congregaţia de Propaganda Fide a preluat controlul asupra catolicilor din România şi proprietatea asupra bisericii Bărăţia, maghiarii nu au mai fost doriţi aici, rămânând un singur preot maghiar. Memoriile scrise de misionarul Tornyai Ferenc despre condiţiile vitrege în care şi-a desfăşurat activitatea în Muntenia nu ne-au fost accesibile. În 1883, în urma tratativelor cu Vaticanul, s-a înfiinţat Arhiepiscopia Catolică de Bucureşti, aflată în subordinea statului român.

Indiferent de confesiune, maghiarii se întâlneau în cadrul activităţilor culturale comune desfăşurate la asociaţia *Hunnia*, apoi la Societatea Ungară. Totuşi, decenii de-a rândul, centrul vieţii spirituale a catolicilor maghiari a rămas biserica Bărăţia. La începutul secolului XX, încă mai persista credinţa că această biserică le aparţinea şi că fusese clădită de secuii din Ciuc. Deşi catolicii maghiari au fost întotdeauna mult mai numeroşi faţă de protestanţii calvini, evanghelici sau unitarieni maghiari, dar şi mult mai numeroşi faţă de alţi catolici străini (austrieci, germani, italieni sau francezi), ei nu au format o comunitate religioasă independentă şi nu avut nici şcoli proprii. Ziarisul Sebestyén Ede din Ungaria, care a avut acces la arhivele Arhiepiscopiei în anul 1903, dădea următoarele cifre cu privire la numărul catolicilor din Bucureşti: 15.000 aparţineau de Catedrala Sfântul Iosif, 35.000 de biserica Bărăţia şi 805 de biserica din Cioplea (azi, un cartier bucureştean). Majoritatea trebuie să fi fost maghiari.

În 1885, preotul György István reuşise să înfiinţeze o asociaţie pentru femei, prima asociaţie a femeilor maghiare din Bucureşti, iar după vreo trei ani, şi o asociaţie caritabilă pentru ajutorarea copiilor. Totuşi, eficienţa acestor asociaţii a fost una modestă. Din 1889, urmând exemplul anuarelor tipărite de către eclezia reformată şi de către Societatea Ungară din Bucureşti, asociaţia caritabilă a început să tipărească nişte dări de seamă despre activitatea sa, primul număr apărând parţial bilingv: *Darea de sémă a Comitetului Societăţei R.-Catolice Ungare de ajutor... /Kimutatás a rom. Kath. Magyar Segélyező egyesület Igazgatóbizottságának működéséről...* Potrivit unor surse secundare, sub o altă denumire, anuarul a continuat să apară până pe la începutul Primului Război Mondial.

Două organizaţii catolice din Budapesta, Societatea Sf. Ladislau şi Asociaţia Iulian aveau menirea să sprijine diaspora maghiară răspândită prin alte ţări prin angajarea de preoţi şi învăţători şi prin construirea de şcoli şi biserici; organizaţiile aveau acordul statelor străine respective în acest sens. Până în perioada despre care e vorba, ajutorul acordat maghiarilor catolici din România a fost haotic şi discontinuu şi s-a limitat la sprijinirea

predării limbii maghiare în reţeaua şcolară a Institutului Sf. Maria sau la şcolile catolice germane de pe strada Fântânei, precum şi la parohia bisericii Bărăţia, (unde limba maghiară era predată doar două ore pe săptămână).

La Institut, unde se percepeau taxe şcolare mari, învăţătoarea Margit Exner preda facultativ limba maghiară la clasele primare, zilnic, câte două ore după-amiaza; cursurile erau frecventate de 150 de eleve. Şcoala catolică germană de băieţi de pe Calea Călăraşilor avea destul de mulţi elevi maghiari; în 1879, cele patru clase primare şi trei gimnaziale erau frecventate de 440 de elevi, dintre care 134 erau maghiari, 130 germani etc. Trei preoţi-învăţători predau şi ceva limbă şi religie maghiară, câte şase ore zilnic, la clasele I-III. Vizi Dénes, preşedinte al Societăţii Ungare la un moment dat, a avut cea mai îndelungată activitate la această şcoală; el a predat maghiara „atât cât s-a putut“, până în 1898, la cele patru sau şase clase de elevi.

Nu e de mirare că, în aceste condiţii, majoritatea elevilor maghiari urmau şcolile statului român, asimilându-se în mod inevitabil. În aceste şcoli româneşti, ei aflau informaţii despre istoria maghiarilor potrivit interpretării istoricilor români, ceea ce „otrăveşte, omoară sufletul copilului maghiar“[104].

Noile valuri de imigranţi, mulţi provenind din Secuime, nu s-au resemnat cu lipsa unei eclezii independente şi nici cu lipsa şcolilor cu predare în limba maternă şi au făcut plângeri în ţara-mamă, dar fără prea

[104] Sebestyén Ede, *op. cit*., p. 23.

mult succes. O schimbare radicală în viaţa catolicilor maghiari din Bucureşti s-a produs începând cu anul 1898, prin sosirea preotului **Bálinth János** (1862-1905). Fost călugăr franciscan, Bálinth a fost numit preot la **biserica Bărăţia** şi a rămas aici până în 1903, rolul său fiind crucial în înflorirea ulterioară a comunităţii şi în afirmarea identităţii catolicilor maghiari. În cei cinci ani, Bálinth a realizat câteva lucruri fundamentale pentru comunitatea catolică din Bucureşti, fiind concomitent şi redactorul a două ziare, între anii 1900 şi 1903 (*României Magyar Néplap* şi *Bukaresti Magyar Újság*). Cu prilejul împlinirii a nouă secole de la creştinarea ungurilor, pe 31 martie 1900 Bálinth a înfiinţat *Asociaţia* **Regele Ştefan cel Sfânt**, iniţiind astfel cultul primului rege al Ungariei, rege apostolic din dinastia Arpadienilor. Preşedintele asociaţiei este ales Tamás Boga, Bálinth fiind director şi membru de onoare al asociaţiei; numărul membrilor se ridica la 1.500. Potrivit unor surse secundare, a existat şi un anuar al asociaţiei din care nu s-a păstrat niciun exemplar[105].

În anul următor, Bálinth a redactat un album omagial intitulat *A Bukaresti Szent István Király Egyesület alakulási Emlékkönyve /Omagiu la înfiinţarea asociaţiei „Regele Ştefan cel Sfânt”/*, un adevărat omagiu adus maghiarilor din diaspora românească. Numărând aproape 200 de pagini, cartea se deschidea cu fotografia regelui Carol şi continua cu fotografia reginei Elisabeta şi a episcopului Hornstein; acestuia din urmă îi era închinat şi un articol special, urmat de o scurtă prezentare a catolicismului din Moldova şi Muntenia. Foarte bine structurată, cartea oferă o imagine mult mai amplă şi mai complexă decât *Calendarul* lui Veress Endre asupra vieţii social-culturale şi religioase a maghiarilor catolici din Bucureşti, făcând referiri şi la catolicii din provincie, dar şi la Societatea Ungară; este dat publicităţii şi *Statutul asociaţiei Regele Ştefan cel Sfânt*. Cartea impresionează prin numărul mare de fotografii realizate profesionist, majoritatea fotografii de grup, reprezentând comitetele de conducere ale diverselor asociaţii.

În 1901, Bálinth a reorganizat asociaţia femeilor catolice *Maria*, nume pe care-l poartă, de altfel, şi biserica Bărăţia. Numărul membrelor depăşea 300 de persoane. Asociaţia îşi propunea să organizeze pelerinaje la Şumuleu Ciuc, unul dintre cele mai mari pelerinaje catolice din Europa,

[105] Cf. Hencz Hilda, *Publicaţiile periodice maghiare din Bucureşti. Bukaresti magyar időszaki kiadványok. (1860-2010),* Bucureşti, 2011. (Descriere bibliografică în curs de apariţie, alcătuită la solicitarea Bibliotecii Metropolitane Bucureşti).

iniţiate încă din secolul XVI; după o întrerupere de mai multe decenii în perioada interbelică şi comunistă, tradiţia avea să fie reluată din 1990.

În demersurile pe care le-a făcut pe lângă autorităţile ungare în vederea sprijinirii diasporei, Bálinth a întreprins chiar o deplasare la Budapesta, pe 8 septembrie 1901, ducând cu sine volumul omagial, precum şi un memoriu cu privire la situaţia diasporei maghiare din Vechiul Regat.[106] Graţie insistenţelor sale, implicarea asociaţiilor religioase de la Budapesta a devenit curând foarte concretă şi substanţială, acestea fiind acum dispuse să acorde bani pentru construirea unei reţele de şcoli şi biserici maghiare. Mutat la Giurgiu, Bálinth n-a mai apucat să se bucure de roadele strădaniilor sale: a murit doi ani mai târziu şi a fost înmormântat în oraşul-port de la Dunăre. Despre soarta unui portret în ulei al lui Bálinth, comandat de *Asociaţia Sf. Ştefan* nu se mai ştie nimic.

Activitatea lui Bálinth n-a trecut neobservată de către români. Atacuri furibunde la adresa lui şi a monseniorului Hornstein, apoi, ceva mai târziu, şi la adresa *Calendarului* lui Poliány, au venit din partea unor importanţi intelectuali români: B.P. Hasdeu, Spiru Haret, Onisifor Ghibu. În două numere consecutive, din 7 şi 8 februarie 1902, cotidianul *Apărarea naţională*, având subtitlul *Românism – Ortodoxism*, Hasdeu îl numea pe Hornstein „agent ordinar al propagandei ungureşti în Bucureşti“ şi-l acuza că îngăduise înfiinţarea de societăţi şi cluburi ungureşti, precum şi a unui ziar condus de preotul Bálinth, iar acum aceşti „lupi îmbrăcaţi în piele de oaie adună bani pentru şcoli ungureşti ca cea din Galaţi“. Cotidianul nu se dădea în lături să afirme că monseniorul desfăşura o politică duşmănoasă împotriva statului român: „Uită Sfinţia-Sa că biserica catolică nu recunoaşte naţionalitate, ci numai creştini? Şi, prin urmare, uită că din propagator zelos de religiune se face propagator de şovinism şi de ură naţională faţă de un popor întreg, care are originea şi sângele de la Roma?… Oare până când să mai abuzeze acest personagiu misterios de răbdarea poporului şi a statului român?!“

În urma campaniei duse de ziarele româneşti împotriva arhiepiscopului Hornstein, acesta a fost obligat să demisioneze în 1905, la cererea regelui Carol I.

După apariţia unui nou volum din *Calendarul* lui Poliány, Hasdeu îi asigura pe românii „îngrijoraţi“ că acesta nu avea să le mai fie difuzat abonaţilor din ceangăimea moldoveană. Ziarul lui Hasdeu conţinea şi atacuri la adresa evreilor, la fel ca, de altminteri, şi alte publicaţii româneşti ale epocii.

Eforturile lui Bálinth au început să se materializeze din 1903, an care marchează şi înfiinţarea, la 15 noiembrie, a *Comunităţii catolice maghiare independente din Vechiul Regat*, în acest fel aceasta încetând

[106] Arhivele Statului. Fondul Ungaria, rola 69, p. 707 şi urm.

să mai constituie doar o filială a celei germane. Ca preşedinte al comunităţii a fost ales ziaristul Poliány Zoltán, iar îndrumătorul spiritual al enoriaşilor maghiari era preotul Nemes Tóth Zsigmond.

Scopul declarat al lui Poliány era construirea de şcoli şi a unei biserici care să fie împodobită cu chipurile sfinţilor maghiari; în 1907, el a fost ales şi preşedinte al Societăţii Ungare din Bucureşti. Memoriile sale nu ne-au fost accesibile.

Prima şcoală catolică maghiară din Bucureşti s-a deschis în septembrie 1903, sub ministeriatul lui Spiru Haret, care i-a dat şi aprobarea de funcţionare. Şcoala era condusă de Lukász Péter şi avea înscrişi 311 elevi în trei clase de băieţi şi două clase de fete; o clădire alăturată era destinată locuinţelor pentru învăţători şi preoţi. Sediul şcolii se afla într-o clădire de pe strada Polonă nr. 24 (devenită ulterior strada Cantacuzino nr. 50).[107]

În 1904, s-a deschis **şcoala de fete** într-o clădire situată pe strada Scaune nr. 10, în spatele Spitalului Colţea; avea mai multe săli de clasă, o sală festivă şi o sală de mese. Curând avea să se deschidă, tot aici, şi o grădiniţă gratuită. Prin extinderi succesive, clădirea şcolii a adăpostit, din 1905, Inspectoratul şcolilor catolice germane şi maghiare, precum şi locuinţele învăţătoarelor şi

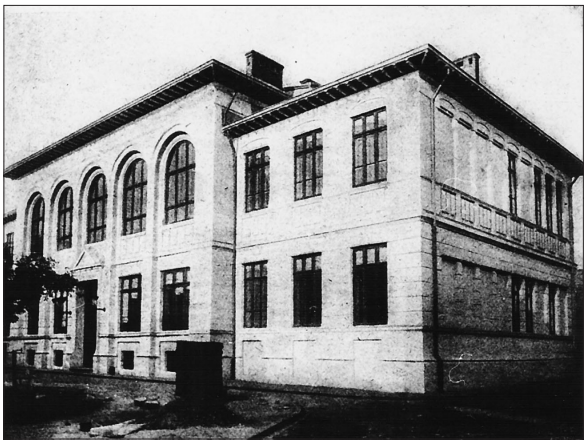

[107] Strada şi-a schimbat denumirea de mai multe ori de-a lungul deceniilor: Alexandru Sahia, Jean-Louis Calderon nr. 19-21, iar, de curând, strada dr. Dimitrie Gerota. Aici s-a aflat mai mulţi ani, în perioada comunistă şi postcomunistă, sediul Institutului de Geodinamică al Academiei Române, iar acum se află sediul uneia dintre facultăţile de medicină.

o infirmerie. Directoarea şcolii de fete, între 1903 şi 1914, a fost Baynovics Anna (1879-1914), decorată de Guvernul român pentru merite deosebite. Astăzi, clădirea nu mai există.

Numărul elevilor a crescut foarte repede, ca şi numărul cadrelor didactice angajate. În anul şcolar 1906/1907, au frecventat şcoala 745 de elevi, dintre care 695 erau maghiari, 37 români, 11 germani şi 2 de altă naţionalitate. Potrivit ocupaţiei părinţilor, 449 erau copii de meşteri, 26 de comercianţi, 8 de funcţionari, 169 de zilieri, 72 de servitori, iar 21 aveau părinţi cu alte ocupaţii.

Din 1907, s-au înfiinţat şcoala civilă de fete de patru ani, o şcoală de croitorie de trei ani şi o şcoală de ucenici.

La 16 februarie 1909, s-a deschis prima cantină şcolară maghiară la şcoala de băieţi; pentru o sumă modică, oferea o masă caldă pentru 500 de copii, iar cei săraci primeau masa gratuit. Şcolile catolice au introdus şi o gustare gratuită, constând dintr-un pahar de lapte şi o bucată de pâine. Biblioteca şcolară era înzestrată cu 300 de volume, prin grija asociaţiei *Iulian*.

Ultimele construcţii ale catolicilor au fost plasate în cartierul Tăbăcari, pe strada Cuza-Vodă nr. 100 (astăzi, sediul Şcolii Populare de Artă), cartier locuit de foarte mulţi maghiari. Încă din anul şcolar 1912/13, în cartier au funcţionat o şcoală primară şi o grădiniţă, dar complexul de clădiri cu etaj, având o extindere pe strada Leon-Vodă 22 bis şi construit din banii asociaţiei *Sf. Ladislau*, după planurile arhitectului Hartman[108], a inclus, în final, o şcoală cu patru săli de clasă, având o capacitate de 60 de elevi fiecare, grădiniţă, sală de mese, infirmerie şi locuinţele învăţătorilor. Şcoala a fost sfinţită pe 3 decembrie 1913 de către Augustin Kuczka, prelat papal. În acelaşi an, asociaţia *Iulian* a deschis o altă bibliotecă şcolară, înzestrată cu 235 de volume.

Din 1903, s-au înfiinţat şcoli catolice maghiare şi în provincie (Piteşti, Târgovişte, Brăila, Craiova, Giurgiu, Ploieşti, Buzău, Turnu-Severin şi Galaţi); slujbe în limba maghiară se ţineau şi în bisericile din Buzău şi Brăila.

Ultimele date statistice din perioada dinainte de război se referă la anul

[108] Aceluiaşi arhitect-constructor Fr. Hartman i se datorează planurile pentru Saloanele Tomis, clădire inaugurată pe 2 martie 1913. Construcţia se înălţa pe vechiul amplasament al clădirii episcopale şi al şcolii catolice germane de pe Calea Călăraşilor (azi, bulevardul Corneliu Coposu). Aici, într-o sală de teatru cu 800 de locuri, două săli mai mici, de 200, respectiv 500 de locuri, se desfăşurau activităţile culturale ale catolicilor; clădirea avea şi patru săli de clasă, precum şi locuinţe pentru personalul din administraţie. Confiscată după 1948, o parte a clădirii a adăpostit, de-a lungul mai multor decenii, studiourile Casei de Discuri Electrecord. Zona a fost sistematizată.

şcolar 1913/14; ele înregistrează 1.224 de elevi care învăţau în Bucureşti în două grădiniţe, o şcoală elementară de fete (clasele I-IV), o şcoală civilă de fete de trei ani, o şcoală de croitorie, o şcoală de băieţi (clasele I-VI), o clasă de ucenici, o şcoală primară mixtă, o şcoală duminicală, una de repetiţie şi una de adulţi. În provincie învăţau alţi 615 elevi maghiari.

În ajunul războiului, în 1914, catolicii au deschis un cămin pentru tinerele sosite din Ardeal în căutare de lucru, în ciuda mai multor voci care s-au opus. Acest adăpost se afla pe str. Theodor Aman nr. 24, în imediata apropiere a Catedralei Sf. Iosif. Se pare că era clădirea care există şi astăzi, situată la numărul 12.

Şcolile catolice maghiare şi germane erau controlate de statul român, dar şi de către Arhiepiscopia catolică de Bucureşti, care a numit un inspector, în persoana unui prelat papal, polonezul Augustin Kuczka (1863-1936). Acesta s-a bucurat de onoruri deosebite de-a lungul carierei sale, fiind decorat atât de regele Carol I al României, cât şi de împăratul Franz Josef al Austro-Ungariei.

În 1913, au fost demarate lucrările pentru construcţia unei biserici maghiare. **Biserica Sf. Elena**, proiectată de arhitectul Carol Cortobius (1874-1955), urma să fie situată lângă şcoală, pe strada Cuza-Vodă nr. 102. Piatra de temelie a fost pusă pe 3 iunie 1914 de către Augustin Kuczka; lui i s-a datorat şi o donaţie ulterioară, constând în 80.000 de lei şi un vitraliu. Pe 7 ianuarie 1916, Raymond Netzhammer, arhiepiscopul catolic al Bucureştilor, a sfinţit biserica şi a ţinut o cuvântare în limba română; la ceremonie au participat ambasadorul Ottokar von Czernin şi baronul Bornemisza, consul al Austro-Ungariei, canonicul Julius Jeszenszki Hering (1861-1938), fost director al şcolii catolice maghiare din Turnu-Severin,

precum şi preotul misionar Horváth Árpád György, care a ţinut o cuvântare în limba maghiară. Se păstrează şi acum mozaicul exterior de la intrare, înfăţişând-o pe Sfânta Elena (numele bisericii a fost ales de către Ilona [Elena] Sterian, principala donatoare), precum şi cele 12 vitralii pictate cu sfinţi, având numele inscripţionate, în general, în latineşte. Cinci dintre sfinţi aparţin dinastiei Arpadienilor (Sanctus Stefanus, Sanctus Emericus, Sanctus Ladislaus, Sancta Elisabeth şi Sancta Margareth). Inscripţionarea pe vitralii a numelor donatorilor a fost făcută în limba maghiară şi rămâne singurul indiciu al originii acestei biserici: *Hetzhammer* [cu iniţiala grafiată greşit!] *Raymond, Bukaresti érsek* [arhiepiscop de Bucureşti], *dr. Várady, Kalocsai érsek* [arhiepiscop de Kalocsa], *Kuczka Ágoston, pápai prelátus* [prelat papal], *Nagymarosi Sőpkéz Margit*, *Sőpkéz Richárd Károly*, *Baumann József*, *Zwoelfer Ágoston*, *Budanjlaki* [*sic!*] *Abonyi Béla*, *Szent László Társulat, B-pest* [Societatea Sf. Ladislau din Budapesta], *A R.-K. Gyermeksegélyező Egyesület* [Asociaţia r.-cat. de ajutorare a copiilor]. Vitraliul, care îl reprezintă pe Sfântul Ştefan, a fost reinscripţionat după 1921 cu noua denumire a Societăţii Ungare din Bucureşti: *Szt. Istvánnal Egyesült Magyar Társulat* [Societatea Maghiară unită cu Sf. Ştefan]. Prin confruntarea cu relatările apărute în *României Magyar Újság* (nr. 10, 1916), se poate constata că lipseşte statuia (?) Sfintei Ana. Interesant de menţionat este faptul că mormântul regelui Ladislau se află la Oradea.

Anuarul Socec pe anul 1911 oferea informaţii despre doi dintre donatorii maghiari: Abonyi Adalbert era inginer, iar Sőpkéz Richárd, director la Banca Marmorosch-Blank.

În paralel cu construirea şcolilor catolice, maghiarii reformaţi au făcut mari eforturi pentru a-şi extinde reţeaua şcolară, fără să beneficieze de un sprijin material comparabil cu cel al catolicilor. Până în 1903, şcoala maghiară reformată a fost singura şcoală maghiară din Bucureşti şi şcolariza 160 de elevi. Şcoala era controlată de statul român şi de forurile bisericeşti superioare, şi anume când de Episcopia reformată din Ardeal, când de Conventul Reformat Universal de la Budapesta, care a numit la Bucureşti un protopop-inspector şcolar: Németh Sándor (în perioada 1901-1904), apoi Újvári István (din septembrie 1904 până în decembrie 1913). Înainte de a părăsi România, Újvári István a fost decorat cu Crucea Franz Josef de către consulul austriac Rudolf Wodianer.

La începutul secolului, crescuse mult numărul elevilor dornici să urmeze şcoala reformată, astfel încât, între anii 1902 şi 1905, comunitatea a închiriat o clădire pe strada Ştirbei-Vodă pentru şcoala de fete. În anul

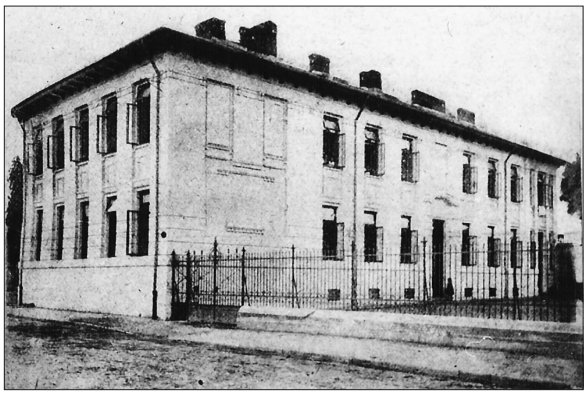

şcolar 1903/1904, cei 250 de elevi înscrişi în cele două şcoli erau instruiţi de cinci învăţători, un profesor de limba română şi doi preoţi. Taxa şcolară era de 4 franci pe an, dar nu se percepea taxă de înscriere, iar manualele şi rechizitele erau gratuite.

În luna mai a anului 1905 a fost dată în folosinţă o clădire nouă pentru **şcoala de fete**, situată pe strada Sfinţii Voievozi nr. 50. Şcoala avea un etaj şi cinci săli de clasă. În anul următor, 1906, s-a deschis **şcoala de băieţi** de pe strada Sf. Ştefan nr. 34[109]; avea şase săli de clasă şi două locuinţe pentru învăţători. Numărul elevilor ajungea la 354, majoritatea fiind de religie reformată (191) şi evanghelică (104).

În noiembrie 1907, în clădirea de pe strada Sf. Voievozi s-a deschis o grădiniţă, unde, preluându-se obiceiul introdus în grădiniţele catolice, copiii primeau gratuit o cană de lapte şi o bucată de pâine.

Anul 1909 a fost plin de realizări. A fost clădită capela de la Cimitirul Calvin de pe Calea Giuleşti. Inscripţia de pe zidul capelei, situată pe partea dreaptă a uşii de la intrare, dă numele ctitorilor: preotul Márton Árpád, curatorul-şef Köpe F. István, curatorul Incze Béla, casierul Szőcs Bálint şi cenzorul Antal Sz. Szilárd. Márton Árpád, sosit în Bucureşti din 1904, fusese ales în funcţia de preot-paroh de către presbiteriul bisericii reformate pe data de 8 iulie 1906; avea doar 28 de ani.

Construcţia de pe strada Sf. Voievozi s-a extins în acelaşi an 1909, adăpostind şi sediul protopopiatului reformat. Clădirea nouă le oferea

[109] Astăzi, clădirea se află la nr. 24 şi este sediul Facultăţii de Ştiinţe Politice a Universităţii Bucureşti.

locuinţe cadrelor didactice şi avea cantină. Tot aici s-a mutat şi grădiniţa şi a funcţionat şcoala de croitorie cu durata de trei ani. O altă cantină şi o sală de sport au fost construite la şcoala de băieţi; grădiniţa s-a deschis abia în 1911, într-o clădire închiriată de pe strada Popa Soare nr. 29.

Ultima statistică pentru şcolile reformate din Vechiul Regat român pe anul şcolar 1913/14 înregistra un total de 543 de elevi: 458 în Bucureşti şi 85 în provincie (Ploieşti, Brăila şi Piteşti). În Bucureşti, la şcoala de băieţi, învăţau 139 de elevi (clasele I-IV), iar grădiniţa era frecventată de 50 de copii; la şcoala de fete învăţau 157 de eleve, iar la grădiniţă 84. Şcoala de croitorie (clasele I-III) avea 28 de eleve. Predau doi preoţi, zece învăţătoare, o educatoare şi o maistră-croitoreasă.

Totalizând, în anul şcolar 1913/14, în şcolile catolice şi reformate maghiare din Vechiul Regat român învăţau 2.382 de elevi, dintre care 1.682 în Bucureşti, cifră care nu a mai fost atinsă niciodată.

Până la izbucnirea Primului Război Mondial, în fiecare an, circa 20 de absolvenţi de şcoală primară din Bucureşti erau trimişi ca bursieri la gimnaziile din Miercurea Ciuc sau Alba Iulia, dar şi la şcolile de meserii din Budapesta; după 1907, se ofereau zece burse pe an la şcolile profesionale din Braşov, Cluj, Tg.-Mureş, Zlatna, Odorhei, unul dintre motive fiind şi intenţia de a opri emigrarea secuilor prin dezvoltarea industriei şi crearea unor noi locuri de muncă în zonele din care proveneau aceştia.

Frecventarea şcolii maghiare nu reprezenta o garanţie a păstrării identităţii naţionale pentru cei din diasporă. Marea majoritate a elevilor erau de condiţie socială modestă, fără preocupări intelectuale, toate eforturile lor fiind îndreptate spre supravieţuire; aceşti oameni îşi doreau doar puţină bunăstare, de aceea cuvinte româneşti ca *serviciu* sau *leafă* reveneau obsesiv în convorbirile dintre ei. O bună parte nu-şi mai vorbeau limba maternă decât ocazional, rezultând un amestec insolit de cuvinte româneşti şi maghiare, ce nu putea fi înţeles decât de cunoscătorii ambelor limbi. Un astfel de caz de asimilare este exemplificat prin destinul artistei Aneta Giuglea, născută Végh. Tatăl ei se stabilise în Ploieşti prin 1860. Nu aflăm toate momentele importante din biografia ei, doar faptul că devenise o foarte apreciată sculptoriţă în lemn: a câştigat medalia de aur, la expoziţia de artă din 1894. A sculptat mobilă pentru mari familii boiereşti din Bucureşti, inclusiv pentru Palatul Regal, dar şi catapetesmele unor biserici ortodoxe din Ardeal. În 1930, atunci când un ziar maghiar i-a luat un interviu, artista nu mai vorbea ungureşte.[110]

[110] *Bukaresti Magyarság*, nr. 17, 1931. Articolul este reprodus şi în *Bukaresti Magyarság*

Maghiarimea era lipsită de forţă pentru că oamenii bogaţi şi intelectualii din rândurile sale, al căror număr trebuie să se fi ridicat la câteva zeci, nu se implicau în viaţa culturală şi socială a conaţionalilor lor, nici măcar nu se abonau la presa maghiară. Învăţătorii maghiari nu cunoşteau, în general, limba română, în afară de directorii de şcoli care aveau această obligaţie impusă prin legile româneşti. Este adevărat că trăiau în condiţii materiale foarte modeste. La dezinteresul intelectualilor se adăuga lipsa donaţiilor din partea celor bogaţi, cele mai substanţiale donaţii cunoscute fiind cele oferite bisericii Sf. Elena. Nu este cunoscută nici o altă donaţie mai substanţială pentru şcoli sau pentru deschiderea vreunui azil de copii sau de bătrâni. Această lipsă de ataşament şi de solidaritate dintre membrii diasporei maghiare a făcut ca ei să rămână, în ciuda hărniciei şi seriozităţii lor, recunoscute şi de români, cei mai săraci dintre toţi străinii din România, după cum a consemnat presa maghiară de-a lungul deceniilor, de la Koós Ferenc până la Nagy Sándor.

Pe de altă parte, divizarea şi chiar rivalitatea dintre cele două confesiuni, protestantă şi catolică, a jucat un rol nefast în viaţa maghiarimii din diasporă. Această divizare era mai evidentă în cazul cadrelor didactice, dar ea exista şi în sânul Societăţii Ungare. Tentativele de a se organiza într-o asociaţie a învăţătorilor, pe la începutul secolului XX, au eşuat după lungi dezbateri în presă, deoarece catolicii nu acceptau decât asociaţii confesionale. Potrivit afirmaţiilor de mai târziu ale pastorului Nagy Sándor, prelatul Augustin Kuczka nu admitea nici măcar relaţiile private dintre învăţătorii celor două confesiuni. Deoarece tensiunile dintre dascălii protestanţi şi catolici persistau, a intervenit Consulatul austro-ungar, care i-a admonestat pe învăţătorii catolici.

Dar cea mai mare vină pentru starea deplorabilă a maghiarilor din diasporă au purtat-o autorităţile ungare care i-au ignorat, după cum observa Nagy Sándor prin anii 1930. În mod paradoxal, Ungaria n-a făcut aproape nimic concret pentru bunăstarea propriilor ei cetăţeni, mai ales pentru cei din Secuime, nici pentru cei din diasporă şi cu atât mai puţin pentru maghiarii emigraţi din cauza sărăciei şi a opresiunilor la care erau supuşi de stăpânii lor austrieci sau unguri şi deveniţi cetăţeni ai statelor vecine. Nici măcar cele câteva lucrări despre maghiarii din diaspora românească, publicate de preoţi, învăţători sau ziarişti pe cheltuiala lor, n-au avut, se pare, aproape nici un ecou la autorităţile ungare, care au ignorat importanţa elaborării unei politici coerente de apărare şi sprijinire a diasporei; apoi, din 1903, aceleaşi autorităţi ungare au considerat că trebuia să-i ocrotească doar pe

Képes Naptára, 1932, p. 79-82.

catolicii din Regatul Român şi i-au uitat pe cei de confesiune reformată — constata cu durere pastorul Nagy Sándor.

În schimb, încă de pe la jumătatea secolului XIX, românii au ştiut să pună în mişcare o uriaşă propagandă antimaghiară atât prin presă, cât şi în Parlamentul de la Pesta şi să desfăşoare acţiuni bine organizate de pregătire a Unirii cu România şi de luptă pentru câştigarea de drepturi egale cu maghiarii. De-a lungul deceniilor, aceste acţiuni au fost conduse de personalităţi româneşti din Ardeal, ca Gheorghe Bariţiu, întemeietorul presei româneşti din Transilvania, episcopul Andrei Şaguna, Nicolae Cristea, viitorul patriarh al României, scriitorul şi publicistul Ioan Slavici, pentru care „soarele răsare din Bucureşti". Publicaţii apărute în Ardeal, precum *Gazeta de Transilvania*, *Telegraful român*, *Tribuna*, iar altele la Pesta, începând cu *Federaţiunea* (1868-1876), continuând cu *Albina* şi *Viitorul*, până la *Lupta* (1906-1910), avându-l ca director pe Al. Vaida-Voievod şi care era sprijinită de Nicolae Iorga însuşi, atacau bazele constituţionale ale Imperiului Austro-Ungar. Activitatea antimaghiară a românilor din Ardeal a fost dublată şi sprijinită de activitatea unor mari personalităţi de la Bucureşti, ca C.A. Rosetti şi Nicolae Iorga.

În această campanie antimaghiară un rol aparte a jucat societatea *Iredenta Română*.[111] Înfiinţată la Bucureşti la 24 ianuarie 1882, ea şi-a schimbat denumirea curând în *Societatea Carpaţii*. Fondatorii ei erau tineri studenţi transilvăneni, conduşi de George Ocăşanu şi George Secăşanu, colaboratori la *Românul*; de altminteri, aceştia au beneficiat de sprijinul tacit al lui C.A. Rosetti, ministru de Interne. Printre fondatorii societăţii s-au numărat Slavici şi Eminescu, poetul fiind admis cu derogare de la statut, deoarece nu era ardelean. Societatea a preluat parţial unele deziderate formulate în adunarea studenţilor români de la Putna, din 1871. Pe atunci, Putna se afla în Imperiul Austro-Ungar. Iniţial, nu s-a făcut nici o legătură între această societate şi manifestele publicate de ea sub denumirea de *România iredentă*, care avea deviza: „Pentru patrie şi libertate şi moarte germanilor". Primul ei manifest, tipărit clandestin la Bucureşti, a fost semnalat de gazeta vieneză *Neue freie Presse* pe 21 mai 1882, care însă nu l-a publicat. *Românul* din 20 mai/1 iunie contesta veridicitatea ştirii din gazeta vieneză, refuzând să creadă „c-ar fi la noi o partidă care să aibă o programă atât de smintită ş-atât de periculoasă pentru existenţa statului român" şi afirma că „manifestul nu emană şi nu poate emana de la nici

[111] Vezi şi Dan Petre, *Asociaţii, cluburi, ligi şi societăţi. Dicţionar cronologic*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, p. 171-174.

un român". Dar pe 23 mai, ziarul *Le Stamboul* publica manifestul care îndemna la răsturnarea dinastiei de Hohenzollern, anexarea Transilvaniei, a Bucovinei şi a Banatului şi proclamarea Imperiului Daco-Român; în acelaşi timp, autorii îi acuzau pe C.A. Rosetti şi V.A. Urechia că vindeau ţara Austro-Ungariei şi Germaniei.

Extrema dreaptă românească din zilele noastre speculează implicarea lui Eminescu în această societate cu caracter conspirativ, susţinând că poetul ar fi fost urmărit de poliţia austro-ungară, care pune la cale lichidarea sa prin internarea într-un ospiciu.[112]

Societatea avea filiale în mai multe oraşe. Cu ocazia unui banchet dat în cinstea lui Horea şi desfăşurat la Craiova în 1885, conducerea societăţii a chemat la „destrucţia rămăşiţelor hunice, unicul vrăjmaş al neamului şi al viitorului nostru comun". Scandalul legat de activitatea societăţii a fost declanşat de Proclamaţia *România iredentă* din 18 august 1885; tipărită cu litere roşii în chenar tricolor, în 100.000 de exemplare, proclamaţia a fost răspândită în toată Transilvania, ajungând până la Budapesta. Pe 24 august, Alexandru Ciurcu, directorul ziarului *L'Indépendance roumaine*, o publica fragmentar în limba franceză, apoi o republica în variantă completă chiar a doua zi. Era o chemare la luptă împotriva „hoardei ungureşti", folosindu-se glonţul şi dinamita, dar şi împotriva împăratului austro-ungar. La solicitarea Consulatului austro-ungar, autorităţile româneşti au luat rapid măsuri: pe 2 septembrie, s-a dat decizia de expulzare atât a conducătorilor societăţii, cât şi a lui Al. Ciurcu; protestele celor care invocau libertatea presei n-au avut nici un efect. Despre atitudinea antimaghiară a societăţii amintea şi ziaristul Vándory în două rânduri, dar colecţia incompletă a ziarului pe care-l conducea nu ne-a permis să aflăm mai multe despre atacurile acesteia la adresa maghiarilor. Oricum, în 1893, a mai apărut la Bucureşti o publicaţie efemeră intitulată *Iridenta Română*.

Ofensiva decisivă împotriva Ungariei a fost purtată de către Liga Culturală pentru Unirea Tuturor Românilor, începând cu anul 1891. Avea peste 90 de filiale, inclusiv la Berlin şi Paris, iar la acţiunile ei participa şi societatea *Carpaţii Români,* urmaşa societăţii *Carpaţii*. Liga era interesată de soarta românilor cetăţeni străini, aflaţi nu doar în ţările limitrofe României, ci şi în ţări mai îndepărtate, ca Turcia şi Istria (inclusă în Imperiul Austro-Ungar). Sub egida Academiei Române, au apărut monografii ale românilor din Ardeal, Ungaria, Bucovina, Bosnia, Herţegovina şi Albania. Materialele propagandistice ale Ligii, editate de biblioteca Minerva, au fost publicate în mii de exemplare, în limbile franceză, germană şi italiană.

[112] www.mihai-eminescu.net/adevarul-despre-eminescu

Nu doar românii făceau o propagandă antimaghiară, ci şi germanii. Cel mai devastator atac i-a aparţinut lui Franz von Löher, profesor universitar münchenez şi data din 1874.[113] Atacurile împotriva maghiarilor care făcuseră program de guvernare din iluzia statului naţional unitar s-au înmulţit după promulgarea legii Apponyi; între 1899 şi 1914, numărul şcolilor pentru naţionalităţi se înjumătăţise. O contribuţie importantă la întărirea germanismului antimaghiar i-a revenit scriitorului şvab Adam Müller-Guttenbrunn, care trăia la Viena. Prin urmare, imaginea Ungariei în Europa se deteriorase considerabil la începutul secolului XX, astfel încât destrămarea ei avea să fie o consecinţă a „exaltării triumfale a identităţii naţionale", după cum observa istoricul Paul Lendvai.

În ajunul Primului Război Mondial, un recensământ al populaţiei, efectuat pe 19 decembrie 1912, venea cu date mai precise despre maghiarii cetăţeni străini, aflaţi în Muntenia şi Moldova.[114] Fără să precizeze care era numărul maghiarilor din Bucureşti, totuşi erau confirmate ştirile vehiculate de-a lungul deceniilor, că maghiarii erau în număr mai mare decât austriecii, precum şi faptul că ar fi depăşit cifra de 50.000 de persoane. Din numărul total al străinilor din România, care se ridica la 208.948 de persoane, 114.507 erau cetăţeni austro-ungari, mai mulţi cu peste 6.000 faţă de rezultatele recensământului anterior, din 1899; dintre aceştia, 69.221 erau maghiari. Numărul maghiarilor din Muntenia se ridica la 48.976 de persoane; probabil, în jur de 40.000 erau concentraţi în Bucureşti. Recensământul dădea şi date precise despre românii originari din Austro-Ungaria sau din alte ţări, aflaţi sub protectoratul statului român, şi anume 19.412 persoane; dintre aceştia, în Muntenia se aflau 9.400 de români din Ardeal şi Banat. Alte 14.505 persoane se aflau sub protectorat român; circa 10.000 dintre acestea ar fi trebuit să fie maghiari. La cifrele oficiale ar trebui adăugat un număr de circa 20.000 de maghiari flotanţi sau care trăiau fără forme legale în Bucureşti. Alte zeci de mii de ceangăi din Moldova erau deja, de o jumătate de secol, cetăţeni români.

Declaşarea Primului Război Mondial, în 1914, a adus schimbări fundamentale în viaţa maghiarilor din Vechiul Regat român. Învăţătorii au fost înrolaţi în armată, iar efectivele claselor de elevi s-a redus considerabil. S-au strâns fonduri pentru orfani şi văduve, s-a colectat îmbrăcăminte, copiii au pregătit materiale sanitare pentru răniţi. Bărbaţii aflaţi sub protectorat român, având vârste cuprinse între 18 şi 46 de ani, au fost obligaţi să se

[113] Paul Lendvai, *op. cit*., p. 358-359.

[114] I. Scărlătescu, *Statistica demografică a României. Populaţia Regatului Român după recensământul făcut la 19 dec. 1912,* Bucureşti, 1921, p. 67 şi urm.

înroleze în armata română; nu ştim câţi dintre ei au fost maghiari. Primelor victime ale războiului li s-a ridicat un monument în Cimitirul Calvin în anul 1915.

Informaţiile despre maghiarii rămaşi în Bucureşti pe durata războiului au fost puţine şi echivoce. Câteva, extrem de succinte, se găsesc în cele 27 de numere pe anul 1918 ale săptămânalului *Bukaresti Magyar Hírlap* (*Jurnalul maghiar de Bucureşti*), apărut la puţin timp după Pacea de la Buftea din 18 martie 1918. După mai bine de un deceniu, în periodicul *Bukaresti Magyarság* (decembrie 1931 – mai 1932), preotul Szász István a oferit alte date legate în special de perioada detenţiei sale în lagăr; datarea evenimentelor trebuie dedusă, deoarece autorul a precizat cel mult luna, dar nu şi anul în care avusese loc evenimentul respectiv. Cum se reorganizează maghiarimea bucureşteană imediat după război aflăm de la acelaşi preot prin articolele semnate în *Egyházi Újság* în anii 1932/33, însă nu ne-au fost accesibile toate articolele.[115] Alte date răzleţe au mai apărut în *Az Élet*, în calendarul gazetei *Bukaresti Magyarság* pe anul 1932, în publicaţia bisericii catolice *Bucureşti-i Katolikus Tudósító* sau în studiul lui Nagy Sándor.

Încă de la izbucnirea războiului, autorităţile austro-ungare au încercat să-şi convingă supuşii să se repatrieze; desfăşurarea ulterioară a evenimentelor a dovedit că au avut de pierdut şi cei care s-au repatriat, dar şi cei care au rămas. Odată cu intrarea României în război, bărbaţii de cetăţenie maghiară au fost internaţi în tabere de muncă speciale. Doar un mic număr de maghiari, care dobândiseră cetăţenie română sau care aveau copiii botezaţi în rit ortodox, au scăpat de internare. Cei care au reuşit să părăsească în grabă România şi-au vândut pe nimic agoniseala de-o viaţă, dar, între timp, mulţi dintre ei, nemaiavând nici cetăţenie maghiară, s-au văzut constrânşi să se reîntoarcă, fiind capabili de orice compromisuri pentru a supravieţui, renegându-şi limba şi schimbându-şi numele. Nu puţini dintre cei rămaşi în România au căzut victime ale proceselor de trădare; ne lipsesc date concrete despre aceste victime.

Deşi românii au pierdut primele bătălii, iar germanii au ocupat Bucureştiul din decembrie 1916 până pe 10 noiembrie 1918, cei care fuseseră internaţi în lagăre încă de la izbucnirea războiului au fost eliberaţi abia în decembrie 1917. Toate clădirile construite de maghiari au fost confiscate sau puse sub sechestru ca bunuri ale duşmanului. Încă din 1917 a fost confiscat sediul Societăţii Ungare de pe strada Zalomit şi închisă biserica Sf. Elena de pe strada Cuza Vodă. Au fost confiscate, apoi devastate toate şcolile maghiare. După Pacea de la Buftea, maghiarii

[115] Din colecţia aflată în Bucureşti lipsesc anii 1929-1932. Colecţia aproape completă a gazetei se găseşte la biblioteca Institutului Teologic Protestant din Cluj-Napoca.

au sperat să-şi recapete imobilele. Anexele Tratatului de Pace prevedeau restituirea prăzilor de război; mai prevedeau ca ceangăii din Moldova să aibă dreptul să înveţe în limba maghiară şi slujbele să fie oficiate în limba maghiară. Prea puţine dintre aceste speranţe s-au concretizat, dar şi acestea doar pentru foarte scurt timp. *Bukaresti Magyar Hírlap*, unicul ziar maghiar apărut în Bucureşti în 1918, anunţa că Societatea Ungară primise autorizaţie de reluare a activităţii şi-şi deschisese un birou pe Calea Călăraşilor. Prelatul Augustin Kuczka a oficiat o slujbă la biserica Sf. Elena, asociaţia de caritate austro-ungară a ţinut o adunare, iar şcolile maghiare catolice şi reformate au anunţat desfăşurarea examenelor de sfârşit de an. Cursurile şcolii reformate au fost absolvite de 115 elevi, repartizaţi în şase clase. Spre sfârşitul lunii august, au fost anunţate înscrierile la şcolile catolice maghiare şi la cursurile pentru pregătirea ucenicilor. S-au ţinut chiar şi spectacole la Teatrul Naţional cu piese aparţinând unor autori unguri, însă reprezentaţiile erau date în limbile română sau germană.

La sfârşitul lui noiembrie 1918, după intrarea trupelor române în Bucureşti, destinul diasporei maghiare a luat un alt curs, nebănuit vreodată. Acum, etnicii maghiari se ascundeau prin case, tresărind la orice zgomot. Chiar şi copilul preotului Szász István, aflat în curtea bisericii reformate, era apostrofat de trecători să nu mai vorbească ungureşte, atenţionare ce rămâne valabilă până astăzi şi care a fost adresată aproape oricărui maghiar, nu doar celui din Bucureşti. Atenţionarea este urmată, de obicei, şi de îndemnul „Du-te la Budapesta!”, auzit şi în oraşele în care altădată predominau maghiarii şi auzit până în zilele noastre chiar şi în Parlamentul României.

În noiembrie, preotul Márton Árpád şi-a luat rămas-bun de la enoriaşii săi şi, prin ordin militar, a fost obligat să părăsească parohia. Protopopul abia numit a preferat să plece în grabă. Şcolile catolice au fost ocupate din nou şi devastate, iar pe străzi zăceau împrăştiate cărţi maghiare rupte în bucăţi. Şcolile reformate au fost rechiziţionate ceva mai târziu, aşa încât au avut răgazul necesar să-şi pună la adăpost o parte din dotări. Se pare că slujbele erau ţinute în continuare de preotul Szász István. Puţinii credincioşi calvini rămaşi în Bucureşti l-au rugat să nu plece, deşi era de religie evanghelică. Învăţătorii, însă, au hotărât să plece.

Pierderea războiului de către Ungaria a fost precedată de câteva evenimente istorice. Odată cu venirea la putere, în octombrie 1918, a „contelui roşu“ Károly Mihály şi proclamarea Republicii Ungare, situaţia a scăpat de sub control. În timp ce ministrul Jászi Oszkár visa ca Ungaria

să devină o „Elveţie a Estului“, naţionalităţile croate, slovace şi sârbe au început să se desprindă din Ungaria. Chiar „contele roşu“ a pus la dispoziţia românilor trenuri care să-i ducă la Marea Adunare de la Alba Iulia ce a avut loc la 1 decembrie 1918. Peste câteva luni, s-a dezlănţuit „teroarea albă“ instaurată de comunistul Kun Béla, ceea ce a produs o extrem de mare neliniște în Occident. Românii au intrat cu trupele în Budapesta şi au contribuit la înlăturarea acestuia; cu acest prilej, au jefuit Budapesta „nestingherite… Valoarea bunurilor cărate de aici de către soldăţimea română, mai ales locomotive, vagoane, maşini şi animale de tracţiune, s-a ridicat la aproximativ trei miliarde de coroane de aur, de douăsprezece ori împrumutul cu care Ungaria a fost redresată financiar patru ani mai târziu“ — potrivit datelor existente în cartea lui P. Lendvai.[116]

Prin Tratatul de la Trianon, încheiat în 1920, Ungaria a pierdut circa două treimi din teritoriu şi 3.227.000 de etnici maghiari (dintre care 1.662.200 locuiau în Ardeal, Partium şi Banatul de Est) au rămas în afara noilor graniţe ale statului ungar. În acest spaţiu, în 1910, românii aveau o majoritate de 53,7%, ungurii reprezentând doar 31,6%.

[116] Paul Lendvai, *op. cit*., p. 387.

PERIOADA INTERBELICĂ

Supraviețuirea ca minoritar într-un stat național unitar

Odată cu pierderea războiului, statutul maghiarilor a suferit schimbări dramatice. Cel mai mult au avut de suferit maghiarii din Ardeal, dar consecinţele s-au repercutat şi asupra celor rămaşi în spaţiul extracarpatic românesc. Câţiva ani de acum înainte comunitatea maghiară din Vechiul Regat român avea să fie supravegheată până şi în biserici, iniţial pentru a fi prinşi cei care luptaseră împotriva românilor. S-au deschis birouri de identificare a celor cu cetăţenie română, iar averile celor cu cetăţenie străină au fost confiscate. Deşi avem extrem de puţine informaţii despre această perioadă, un lucru pare cert: familiile maghiare rămase în Vechiul Regat nu îndrăzneau să-şi mai vorbească limba maternă nici măcar în propriile case.

Maghiarii au fost mereu trataţi ca un duşman învins în care nu poţi avea încredere şi care trebuie aspru pedepsit şi ţinut sub o atentă observaţie. Au fost urmăriţi de agenţii şi informatorii Siguranţei statului român, mărturie stând nenumăratele note informative păstrate în Arhiva Ministerului de Interne. Le-au fost supravegheate chiar şi activităţile din timpul liber, în cadrul asociaţiilor culturale sau religioase sau la petrecerile câmpeneşti de la pădurea Andronache, iar corespondenţa privată le-a fost violată. Prezenţa Legaţiei Ungare la Bucureşti a sporit vigilenţa autorităţilor române, mai mulţi preoţi, medici, ingineri sau avocaţi fiind catalogaţi drept „agenţi" ai Legaţiei şi iredentişti; niciodată acuzaţia de iredentism nu a fost susţinută prin fapte sau vorbe concrete ale celor învinuiţi.

Pedeapsa cea mai eficientă pentru maghiari a fost asimilarea. Antimaghiar declarat, Brătianu, care voia Ardealul fără ardeleni[117], afirma, de altminteri, că singura „rezolvare europeană" a problemei maghiarilor este asimilarea lor[118]. Pe de altă parte, maghiarii vedeau în politica de

[117] Demény Lajos, *Emberi kapcsolatba kerültem ezekkel az emberekkel*, în Bányai Éva, *op. cit*., p. 119.

[118] Beke György, *Az ember is van annyira tanulékony, mint Pavlov kutyái / Şi omul învaţă tot atât de repede, precum câinii lui Pavlov*/, în *ibidem*, p. 41.

omogenizare a guvernului român o agresiune la însăşi fiinţa lor. Pe baza recensămintelor existente, se poate constata că, în cei aproape 90 de ani de la Unire „statul român s-a dovedit a fi… considerabil mai eficient decât Coroana Ungară”[119] în asimilarea altor naţii şi în omogenizarea populaţiei încă din perioada interbelică, după cum observa Salat Levente.

Contrar aşteptărilor, publicaţiile din acea perioadă au furnizat destul de puţine informaţii despre viaţa maghiarilor bucureşteni din perioada interbelică. Se pare că asimilarea nu era percepută ca o dramă pentru marea lor majoritate. Veneau în Bucureşti în căutare de lucru şi oricum capitala României n-a fost niciodată şi nici nu va fi reprezentativă pentru identitatea şi cultura maghiară. Lipsiţi de instituţiile fundamentale care să le asigure păstrarea identităţii, stabilirea în Bucureşti însemna, implicit, asumarea asimilării.

După ce s-a dovedit o importantă sursă de informaţii, memorialistica a dispărut aproape cu totul în perioada interbelică. Au rămas evocările extrem de sumare ale scriitorului Szemlér Ferenc, precum şi altele, ceva mai generoase, ale medicului Nagy András [120], tatăl lui Nagy Benedek, parlamentar UDMR. Amintirile medicului Bakk Elek nu ne-au fost accesibile. Această absenţă a fost compensată doar parţial prin câteva interviuri cu martorii oculari ai perioadei interbelice, dintre care s-au remarcat interviurile *in vivo*, realizate de Rostás Zoltán şi publicate în româneşte.

Din această perioadă datează trei jurnale de călătorie. Un jurnal a fost publicat în 1935 de scriitorul şi medicul Németh László (1901-1975).[121] Acesta i-a însoţit pe trei tineri scriitori şi sociologi budapestani veniţi într-o vizită de studii de trei săptămâni în România Mare, pe ruta Giurgiu, Constanţa, Eforie, Bucureşti şi câteva oraşe din Transilvania. Au intrat în contact cu echipa lui Dimitrie Gusti, apoi cu intelectuali români şi maghiari, luând pulsul stării lor de spirit. Jurnalul lui Németh a stârnit vii reacţii în presă: românii l-au acuzat de ascunse tendinţe iredentiste, în timp ce presa de la Budapesta l-a numit spion al românilor, deoarece critica starea de letargie în care se aflau intelectualii maghiari din Ardeal şi-l lăuda pe Gusti, fiind impresionat totodată de vitalitatea şi optimismul românilor.

Alt jurnal i s-a datorat scriitoarei Ignácz Rózsa (1909-1979), născută

[119] Salat Levente, *Etica minoritară maghiară interbelică din perspectiva provocărilor contemporane ale diversităţii, în Maghiarii din România şi etica minoritară...*, p. 8.

[120] Nagy András, *Lót visszanéz /Lot priveşte înapoi/,* Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2001.

[121] Németh László, *Magyarok Romániában /Maghiarii în România/,* Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001.

la Covasna şi stabilită la Budapesta, şi s-a intitulat, simbolic, *Pe urmele maghiarilor din Răsărit*.[122] Între anii 1938 şi 1940, autoarea a refăcut călătoriile predecesorilor săi celebri, Ürmösy şi Jerney, vizitând localităţi din Bucovina, Moldova, Dobrogea, oraşele-porturi de la Dunăre şi Bucureştiul şi a ajuns la concluzia că nu este posibilă o schimbare radicală în destinul nefericit al maghiarilor din spaţiul extracarpatic românesc. Cât priveşte notele de călătorie ale lui Mikecs László, publicate în pragul celui de-al Doilea Război Mondial, ele s-au dovedit, practic, lipsite de informaţii semnificative.

Numărul impresionant de titluri de periodice maghiare din Bucureşti care au apărut în această perioadă, şi anume circa 80, ne oferă dezarmant de puţine informaţii despre maghiarii bucureşteni. A existat chiar o asociaţie a ziariştilor aparţinând minorităţilor, dar nu ştim nimic concret despre activitatea sa; în Consiliul director se aflau doi reprezentanţi din Bucureşti: Kakassy Endre şi Farkas Aladár. Publicistul, poetul şi traducătorul Kakassy Endre, care a locuit zece ani la Bucureşti, a fost redactorul a două publicaţii efemere: *Magyar Kurír*(1931), continuată de *Bukaresti Magyar Kurír* (noiembrie 1931 – februarie 1932).

Conţinutul gazetelor era foarte variat, de la presa proletară la cea confesională, publicaţii ale partidelor politice, gazete de divertisment sau sport, toate creând falsa impresie de abundenţă de informaţii. De altminteri, explozia de ziare maghiare din România a stârnit îngrijorarea românilor. Pentru a dezamorsa această stare de nemulţumire, Eugen Kovács afirma, într-un articol apărut în gazeta *Politica* (parţial bilingvă) din 25 aprilie 1934 că „nu tot ce străluceşte e aur”. Într-adevăr, din zecile de titluri apărute în Bucureşti, circa jumătate erau periodice efemere; probabil situaţia era aceeaşi şi în Ardeal.

Cel mai important periodic interbelic bucureştean a rămas *Egyházi Újság* (*Gazeta confesională*), publicaţia comunităţii reformate, apărută între anii 1929 şi 1941, valoarea ei fiind dată, în primul rând, de studiul lui Nagy Sándor despre maghiarii din diaspora românească, publicat în 91 de numere, pe parcursul mai multor ani.

Ziarele editate de proletari, de sindicatele muncitoreşti sau de neoprotestanţi puteau să apară oriunde, ele erau doar scrise în limba maghiară — dar puteau fi şi bi- sau trilingve —, fără să pomenească aproape nimic despre maghiarii bucureşteni. De altminteri, şi redacţiile migrau de la Cluj la Bucureşti sau invers. Spre exemplu, ziarul *Munkás (Muncitorul)*,

[122] Ignácz Rózsa, *Keleti magyarok nyomában*. *Regényes utirajz /Pe urmele maghiarilor din Răsărit. Jurnal de călătorie romanţat/*, Budapest, 1941.

organ al Partidului Comunist Român, apărut în limba maghiară în 1923, publica articole din Marx, Engels, Krupskaia, Henri Barbusse, traduceri din proza lui Gorki şi din cuvântarea lui Zinoviev, anunţa în ce oraş era sărbătorită ziua de naştere a lui Engels, dădea ştiri despre noua viaţă a muncitorilor din Uniunea Sovietică, eliberaţi de exploatare, şi anunţa frecventele greve care aveau loc în România sau în alte ţări. Nici despre ceferişti nu aflăm mai nimic, deşi aceştia constituiau una dintre cele mai importante categorii profesionale, în rândurile căreia se aflau mulţi maghiari. Din ziarul lor, *Vasutasok Lapja (Foaia ceferiştilor)*, organ al Uniunii Sindicatelor Naţionale a Ceferiştilor din România, au apărut doar câteva numere în 1930, fără să facă vreo referire la examenele de limbă la care erau supuşi periodic membrii de sindicat maghiari, examene ce se soldau cu noi şi noi concedieri. O altă gazetă anunţa totuşi, în 1931, concedierea a 2.000 de ceferişti maghiari din Bucureşti, unii având o vechime de 20-25 de ani, în urma examenului de limbă română. Nu ştim în ce măsură cifrele găsite prin aceste ziare erau doar estimative, şi nu reale.

Comunităţile neoprotestante din Bucureşti (adventistă, baptistă, Martorii lui Iehova) s-au organizat foarte repede după război; potrivit recensământului din 1930, erau mai mult decât modeste numeric: 576 de adventişti, 566 de baptişti etc., fără precizarea naţionalităţii. Adventiştii aveau o biserică şi o tipografie proprii, iar baptiştii aveau şapte case de rugăciune. Din 1922, s-au oficiat slujbe şi în limba maghiară, deşi pentru aceste culte apartenenţa naţională nu are nici o importanţă. Cu toate că numărul membrilor maghiari trebuie să fi fost foarte mic, lor li se adresau vreo 16 publicaţii, în care se dezbăteau, în general, aspecte organizatorice, erau explicate texte biblice sau prezentate povestiri moralizatoare.

Încă din perioada războiului, rândurile maghiarilor s-au rărit considerabil. Primele informaţii concrete despre soarta celor rămaşi în Bucureşti după sfârşitul războiului se refereau la situaţia proprietăţilor pe care le avuseseră, dreptul de asociere şi dreptul de a deschide şcoli. S-a instituit din nou sechestru pe toate şcolile lor, pe clădirile parohiale ale ecleziei reformate, pe biserica romano-catolică Sf. Elena de pe strada Cuza Vodă şi pe clădirea Societăţii Ungare de pe strada Zalomit; exceptată a fost doar clădirea bisericii reformate. În acelaşi timp, germanii păreau să aibă un alt statut, deşi România se aflase în război şi cu Germania. Mărturie despre acest statut privilegiat stă Anuarul Liceului evanghelic din Bucureşti pe anul şcolar 1919/20 (*Bericht über das Schuljahr 1919-1920. Schulanstalten der Evangelischen Gemeinde zu Bukarest*), care atestă existenţa unei întregi

reţele de şcoli, însumând 1.715 elevi de religii şi limbi materne diferite: 509 evanghelici, 96 catolici, 371 ortodocşi, 711 evrei etc.; doar 580 de elevi aveau germana ca limbă maternă, iar alţi 351 proveneau din familii mixte româno-germane.

Un grup restrâns de maghiari, dintre cei mai curajoşi, au îndrăznit să-şi asume identitatea şi să caute soluţii pentru redobândirea bunurilor imobile şi reorganizarea vieţii lor spirituale, culturale şi sociale în cadrul bisericii reformate şi al celor două asociaţii, deocamdată nerecunoscute juridic — asociaţia catolică *Sfântul Ştefan* şi Societatea Ungară; aceştia s-au lovit, însă, de interdicţii greu de imaginat altădată.

După o scurtă perioadă petrecută la Budapesta, preotul evanghelic Szász István a revenit la Bucureşti în 1919 şi a rămas locţiitor de preot la biserica reformată până în 1921. Pentru prima dată de la înfiinţare, eclezia reformată avea în fruntea ei un preot evanghelic, evanghelicii deţinând majoritatea şi în conducerea presbiteriului; curatorul bisericii era tot un enoriaş evanghelic. Deşi acest fapt era fără precedent, creşterea rolului evanghelicilor a putut fi observată încă din ultimul deceniu al secolului XIX. Din 1905, aceştia s-au bucurat chiar de câteva privilegii legate de desfăşurarea ritualului religios (folosirea ostiei la cuminecătură, a lumânărilor în biserică şi a crucii la înmormântare), fără să se admită, însă, convertirea la calvinism. În 1912, dintre cei 15 membri câţi număra consiliul de conducere al bisericii, 9 erau evanghelici, tendinţele de separare în vederea constituirii unei comunităţi evanghelice maghiare independente devenind tot mai evidente.

Celor rămaşi la Bucureşti le-a revenit misiunea dificilă de a redobândi bunurile comunităţii, aflate sub sechestru. Printre primele acţiuni întreprinse, chiar din 1919, au fost demersurile făcute la Ministerul Instrucţiunii Publice în vederea recuperării şcolilor; au primit doar promisiuni că situaţia urma să se rezolve, însă au avut incredibil de mult de aşteptat.

Deocamdată, se dovedea mai simplă obţinerea unei autorizaţii de înfiinţare a unui ziar, deşi cenzura a fost foarte activă în toată perioada interbelică. În 1921, între 6 şi 25 ianuarie, a apărut primul ziar în limba maghiară de după război, şi anume *Bukaresti Hírlap (Jurnalul de Bucureşti)*, avându-l ca redactor pe Bölöni György, refugiat la Bucureşti după revoluţia Sovietelor din Ungaria. Sosise timpul ca maghiarii să accepte realitatea postbelică şi să facă în aşa fel, încât, rămânând cetăţeni loiali ai României, să-şi poată păstra şi identitatea naţională, socotea redactorul, fără a sugera vreo soluţie în acest sens. Ziarul a publicat un interviu cu Octavian Goga, devenit ministru al Cultelor.[123] Ani de zile, maghiarii şi-au pus mari speranţe

[123] Octavian Goga, *Goga miniszter a romániai magyar kisebbség helyzetéről, a magyar iskolák ügyéről és az erdélyi színészeiről /Ministrul Goga despre situaţia minorităţii*

în Goga, deoarece fusese bun prieten cu poetul maghiar Ady Endre, astfel încât erau încredinţaţi că Goga îi va sprijini acum ca să-şi redobândească şcolile. Proaspătul ministru a răspuns la câteva întrebări arzătoare ale maghiarimii, răspunsuri care erau în concordanţă cu *Declaraţia de la Alba Iulia* din 1918. Potrivit punctului 1 din Declaraţie, România garanta libertate deplină pentru toate naţiunile; acestea aveau dreptul să studieze în limba lor, să-şi aleagă conducătorii din rândurile lor, să se judece şi să se administreze în limba maternă. Perspectivele deschise de Goga erau dintre cele mai optimiste: România era un stat naţional, deoarece românii erau majoritari, după cum arătau şi datele statistice, dar existau şi minorităţi. Importanţa lor nu era determinată de numărul membrilor, ci de înrudirea cu naţiunile vecine. Din acest punct de vedere, nu doar că exista o problemă a minorităţii maghiare, ci „chiar putem spune că este singura problemă naţională". România este un stat democratic şi intenţionează să dea posibilitatea afirmării politice şi culturale a minorităţilor, deoarece nimeni nu avea interesul să procedeze la fel ca vechiul regim ungar, care se prăbuşise tocmai din cauza politicii sale de asuprire a naţionalităţilor. În privinţa şcolilor, ele au dreptul la existenţă; părerea generală este că trebuie să existe şcoli maghiare de stat cu limba de predare maghiară acolo unde comunitatea este preponderent maghiară, iar limba română să rămână doar o disciplină de învăţământ. Statul va întreţine şi şcoli medii maghiare, acolo unde numărul maghiarilor îndreptăţeşte acest lucru. Goga considera necesară şi înfiinţarea unei universităţi în Secuime, instituţie care să contribuie la rezolvarea unitară a problemelor lingvistice din domeniul administrativ şi judecătoresc. În privinţa şcolilor confesionale, ele puteau fi înfiinţate acolo unde credeau de cuviinţă autorităţile confesionale respective, existând, bineînţeles, şi un control al statului asupra lor. Goga le solicită personal reprezentanţilor bisericilor catolice şi protestante să depună jurământul de credinţă faţă de statul român, în vederea reglementării relaţiei lor cu statul; avea la dispoziţie cinci milioane de lei pentru îmbunătăţirea situaţiei preoţilor reformaţi care se zbăteau în cea mai neagră mizerie. Situaţia şcolilor catolice este mai deosebită şi se duceau tratative pentru încheierea unui concordat cu Sfântul Scaun, preciza Goga în interviu.

În 19 martie 1921, episcopii catolici şi protestanţi au depus jurământul de credinţă faţă de statul român, dar concordatul dintre România şi Vatican, prin care se reglementa statutul bisericii catolice, a fost semnat abia în 1927.

În Ardeal, arhitectul Kós Károly (1883-1977), unul dintre cei mai remarcabili oameni de cultură maghiari, promotorul transilvanismului, a

maghiare din România, problema şcolilor şi despre artiştii din Ardeal/, în *Bukaresti Hírlap*, nr. 1, 6 ian. 1921.

fost coautorul unui manifest intitulat „Glasul care strigă", dat publicităţii pe 22 ianuarie 1921. Manifestul a marcat demararea programului cultural şi politic al maghiarimii, program bazat pe participare şi activism.

Deşi amintit în ziarul *Bukaresti Hírlap*, manifestul nu pare să fi avut vreun ecou în rândul maghiarimii bucureştene derutate, care nu ştia ce se petrecea în Ardeal şi nici nu realiza dimensiunea consecinţelor pierderii războiului. Kós atrăgea atenţia asupra necesităţii vitale de a ieşi din pasivitate şi de angajare în lupta pentru păstrarea identităţii culturale: „Trebuie să înfruntăm realitatea implacabil de rigidă şi nu avem voie să ne amăgim. Trebuie să muncim, dacă vrem să trăim, şi vrem să trăim, aşadar vom munci. […] Condamnarea a fost executată… Nu moralizăm. Nu căutăm trădători… Ne suportăm destinul aşa cum ne-a fost dat. Nu căutăm legalitate sau ilegalitate, dreptate ori nedreptate, nu aşteptăm echitate, nici îndurare. […] Acela va fi al nostru, ce ne putem obţine prin luptă. Celor curajoşi le strig deci, celor care vor să lupte, celor cu simţul datoriei; celor care vor să vadă, celor cu privirea înainte. Să iasă afară, să nu le fie ruşine, să nu doarmă, să nu facă pe supăraţii. Viaţa nu aşteaptă; viaţa aleargă."[124] Maghiarii vor fi loiali statului român, afirma Kós, cu condiţia să primească „acel minim referitor la cultura noastră naţională, obiceiurile străvechi, conştiinţa de neam, sentimentele sociale, dezvoltarea economică…" În acelaşi an, s-a înfiinţat Uniunea Maghiară din Transilvania, care avea ca scop principal să vegheze la respectarea drepturilor minorităţilor, iar Kós a ocupat funcţia de secretar. Activitatea Uniunii a fost interzisă pentru o perioadă de timp.

Necesitatea vitală pentru maghiari de a ieşi din pasivitate şi de a-şi învinge frica devenise tot mai evidentă. În împrejurările date, poate că nu totdeauna soluţiile găsite au fost dintre cele mai bune. Szász István, preotul bisericii reformate afirma, în câteva articole scrise după mai bine de zece ani, că reprezentanţii maghiarimii care s-au aflat atunci în Bucureşti au acţionat cu bună-credinţă, în interesul comunităţii. El a fost martorul acelor întâmplări şi unul dintre iniţiatorii contopirii celor două asociaţii maghiare existente la acea dată în Bucureşti. La 8 mai 1921, a avut loc unificarea, noua denumire a societăţii fiind „Societatea Maghiară din Bucureşti unită cu Sf. Ştefan". Meşterul Szabó István a fost ales preşedinte, iar învăţătorul catolic Tokay Gyula a devenit secretar. Szász István nu făcea parte din comitetul de conducere, dar mai târziu a devenit secretar al Societăţii.

Numărul total al membrilor era de 1.434, dintre care 897 proveneau de la asociaţia catolică, iar restul de 537 de la Societatea Ungară, care se

[124] Kós Károly, *Glasul care strigă*, în *Maghiarii din România*..., p. 48 şi urm.

unificase anterior cu asociaţia pentru ajutorare în caz de boală şi deces şi cu asociaţia culturală.

Societarea Maghiară a venit cu o avere mobilă şi imobilă impresionantă, evaluată la 12 milioane de lei, la care se adăugau 40.000 de lei bani lichizi. Averea asociaţiei *Sf. Ştefan* era mult mai mică: 30.000 de lei lichizi şi obligaţiuni în valoare de 400.000 de lei. Prima sarcină a noii conduceri era una delicată: trebuia dovedită cetăţenia română a tuturor membrilor, pentru ca Societatea să fie recunoscută ca persoană juridică şi să se ridice astfel sechestrul asupra imobilului de pe strada Zalomit.

În *Anuarul Asociaţiunilor şi fundaţiunilor recunoscute ca persoane juridice*, din anul 1925 (singurul număr, de altminteri, depistat în colecţii), se regăseşte Societatea Maghiară ca persoană juridică sub denumirea improprie de *Societatea de ajutor mutual Sf. Ştefan şi Ungară-unite*.[125] Se confirmă şi data de 8 mai 1921 ca dată a constituirii Societăţii, după cum găsim notat şi la Nagy Sándor. Anuarul oferă şi alte informaţii inedite. Astfel, aflăm că Societatea a obţinut personalitate juridică pe baza adresei nr. 20.089 din 9 iulie 1921, emisă de Casa Centrală a Meseriilor; obiectul şi scopul societăţii era „îngrijirea simţământului pentru religia creştină romano-catolică". Atunci trebuie să fi apărut şi primul ei statut. Anuarul precizează şi numele (românizate), profesiunea, domiciliul şi naţionalitatea membrilor din comitetul de direcţiune şi administraţie, „toţi români". Această listă diferă puţin de cea publicată în ziarele maghiare; oricum, ea nu conţine numele nici unui preot, majoritatea membrilor fiind meseriaşi.

Lipsesc datele referitoare la primul Regulament de funcţionare al Societăţii. În nici un caz nu putea fi cel din februarie 1926, la care se referea Árvay Árpád[126]; abia atunci, era de părere Árvay, Societatea ar fi ţinut prima adunare generală şi şi-ar fi reluat activitatea. Potrivit Regulamentului, preoţii nu mai puteau fi nici măcar membri ai societăţii, se reducea ponderea activităţilor culturale şi devenea, practic, o asociaţie de întrajutorare în caz de boală sau de deces. Acum, oricine se putea înscrie în societatea care avea la bază truda şi banii maghiarilor, indiferent de naţionalitate, apartenenţă politică sau religie.

Deşi, istoriceşte vorbind, Societatea Maghiară a rămas un simbol al continuităţii maghiarilor în Bucureşti, ea devine doar o instituţie de vitrină, nu mai juca, practic, nici un rol în viaţa socio-culturală a maghiarilor.

---

[125] *Anuarul Asociaţiunilor şi fundaţiunilor recunoscute persoane juridice*. Ediţiune oficială, Bucureşti, Ministerul Justiţiei, 1925, p. 309.

[126] Árvay Árpád, *Zalomit utca 6*, în *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997*, Bukarest, Kriterion, 1998, p. 158.

În afara încasării cotizaţiilor, nu se mai întâmplă nimic, observa supărat Nagy Sándor; el considera că societatea îşi trădase vechea identitate, atât prin unificare, cât şi prin regulamentul de funcţionare. Compara unificarea cu o căsătorie nepotrivită; condusă încă de la înfiinţare cu precădere de preoţi reformaţi, acum ajunsese subordonată catolicilor, în condiţiile în care autorităţile catolice române aveau drept ţel fundamental românizarea tuturor credincioşilor. În 1929, când a cerut conducerii Societăţii Maghiare să sprijine înfiinţarea unui cămin studenţesc pentru maghiari, Nagy a fost refuzat.

Noua Societate nu şi-a asumat nici o responsabilitate faţă de sutele de văduve sau orfani de război care trebuie să fi rămas în Bucureşti, nici faţă de noul val de conaţionali sosiţi din Ardeal în căutare disperată de lucru; printre ei se aflau şi orfani de 13-14 ani, care au îngroşat rândurile maghiarimii sărace.

Contractul de închiriere a sălii de festivităţi a expirat în 1929 şi atunci Societatea a renovat sala. Peste un an, s-a văzut însă nevoită s-o închirieze din nou cinematografului *Lido*. Restaurantul din incintă a fost şi el închiriat fabricii de bere *Luther* (actuala fabrică *Grivița*, în curs de demolare), care l-a şi renovat.

Spre deosebire de anii precedenţi, în perioada interbelică referirile la Societatea Maghiară au fost cu totul întâmplătoare în presa maghiară a vremii. Singura excepţie a fost în anii 1931-1932. Atunci, gazeta *Bukaresti Magyarság (Maghiarimea bucureşteană)* a furnizat mai multe date despre Societate şi a publicat apelul acesteia adresat tinerilor cu îndemnul de a se înscrie în Societate, deoarece acolo ar fi fost locul fiecărui maghiar din Bucureşti; la acea dată, avea 800 de membri înscrişi. Totuşi, preşedintele Societăţii, Nagy István, alături de alţi membri din conducere, „s-au săturat de domni" şi nu au acceptat înscrierea cu drepturi depline a intelectualilor, ci doar înscrierea lor la secţia culturală; aici, însă, nu aveau drept de vot, pentru că, de fapt, „n-au ce căuta printre noi, noi suntem cizmari, ei sunt domni"[127]. Nici intelectualii maghiari n-au avut tăria necesară pentru a se organiza independent de Societate. Taxa de înscriere era de 15 lei pe lună şi permitea accesul la club de două ori pe săptămână. Clubul punea la dispoziţia membrilor săi jocuri de biliard, domino şi cărţi de joc; se puteau citi şi ziare. Clădirea Societăţii mai adăpostea biblioteca, asociaţia pentru ajutorare în caz de boală sau deces, precum şi un ambulatoriu. Biblioteca avea doar 16 cititori înscrişi, care aveau dreptul să împrumute cărţi contra unei alte taxe lunare de 15 lei şi plata unei garanţii de 200 de lei. Ambulatoriul era deschis o singură oră pe zi şi o consultaţie costa 20

[127] *Bukaresti Magyarság*, nr. 15, 1932.

de lei pentru membri şi 40 de lei pentru nemembri. Foarte modestă era şi activitatea caritabilă: în 11 ani au fost acordate ajutoare în valoare totală de 105.000 de lei, constând din lemne pentru foc sau îmbrăcăminte pentru copiii săraci. Ceva mai mari erau ajutoarele pentru boală şi deces, acordate doar membrilor.

Societatea Maghiară dispărând practic din viaţa miilor de maghiari din Bucureşti, nu e de mirare că Póti Géza, student la chimie între anii 1936 şi 1940, afirma categoric într-un interviu de prin anii 1980, că nu auzise niciodată de existenţa ei şi că activităţile maghiarilor se desfăşurau doar în cadrul bisericii reformate.[128] Totuşi, gazeta comunităţii reformate a menţionat de câteva ori Societatea Maghiară, cu ocazia unor acţiuni caritabile de Paşti şi de Crăciun.

Un articol publicat de studentul Mikó Imre în *Bukaresti Lapok (Pagini bucureştene)*, tot în 1932, confirma existenţa conflictului între generaţii, nou-veniţii necunoscând nimic din eforturile şi sacrificiile generaţiilor precedente. Obiectul ironiei sale era, printre alţii, inginerul Veress Sándor, una dintre cele mai respectate personalităţi ale maghiarimii bucureştene; în această perioadă, Veress Endre, fiul acestuia, tocmai publica documente referitoare la români şi maghiari. Mikó se arăta revoltat de faptul că un ziar maghiar bucureştean din 1884 a relatat pe larg vizita arhiducelui Rudolf, moştenitorul tronului imperial, iar inginerul Veress Sándor, care îşi riscase viaţa în Revoluţia din 1848 şi fusese un adversar al Imperiului Habsburgic, elogia perechea imperială.

Într-un alt plan, independent de activitatea Societăţii Maghiare, s-a desfăşurat activitatea ecleziei reformate. Perioada de provizorat s-a încheiat cu numirea protopopului Tőkés Ernő la 1 octombrie 1921. Frumoasa casă parohială continua să fie rechiziţionată şi ocupată de chiriaşi, iar clădirile şcolilor reformate deveniseră cămine studenţeşti ocupate de români. Bilanţul activităţii ecleziei pe anul 1921 era următorul: au fost botezaţi 42 de copii, au decedat 36 de persoane şi s-au cununat 12 cupluri. Doar 200 de enoriaşi plăteau taxa pentru biserică, dar alte câteva mii nu voiau să mai ştie nimic nici de comunitatea maghiară, nici de biserica reformată, se plângea Tőkés. La parohie se deschisese un birou de informaţii care stătea la dispoziţia oricărui maghiar pentru soluţionarea unor probleme oficiale sau particulare.

Una dintre cele mai neliniştitoare probleme pentru comunitate era neautorizarea deschiderii şcolilor. Situaţia era cu atât mai dezarmantă şi

[128] Póti Géza, *N-aveam altceva decât şcoala*, în Rostás Zoltán, *Chipurile oraşului. Istorii de viaţă în Bucureşti. Secolul XX*, Iaşi, Polirom, 2002, p. 380-381.

chiar paradoxală, cu cât maghiarii, ca cetăţeni străini, se bucuraseră de şcolile lor, iar acum, deveniţi cetăţeni români, îşi pierduseră acest drept. Un cititor, făcând referiri la declaraţia optimistă a lui Goga, întreba de ce li se luase dreptul de a avea şcoala lor, din ce raţiuni? Pentru siguranţa statului? Ei, care contribuiseră la dezvoltarea industriei româneşti şi erau preţuiţi pentru hărnicie, nu meritau, oare, un drept stipulat în paragraful 10 al Tratatului de Pace?[129]

Luând în calcul posibilitatea de a milita mai eficient pentru retrocedarea proprietăţilor care aparţinuseră maghiarimii, Tőkés a editat săptămânalul *Az Élet (Viaţa)* din 1922, deşi mai exista un ziar maghiar care aborda aceeaşi problemă. Pe baza contractului de donaţie al profesorului universitar Bartók György din Cluj, şcolile reformate din Bucureşti trecuseră, de fapt, în posesia bisericii reformate din Ardeal pe 19 noiembrie 1921. Preotul era atât de sigur că legea urma să fie aplicată, încât, în luna iulie a anului următor, a anunţat înscrieri pentru şcoală. În septembrie 1922, a încetat, într-adevăr, sechestrul asupra şcolilor, dar se cereau mereu alte acte necesare retrocedării şi se punea sub semnul întrebării dreptul maghiarilor de a avea o şcoală în Bucureşti. De-acum, cererile maghiarilor intră în caruselul veşnicelor amânări. La cererile repetate de retrocedare, replica unor politicieni români era că nici ţiganii nu aveau şcolile lor, totuşi rămâneau în continuare ţigani; cu alte cuvinte, lipsa şcolilor nu periclita păstrarea identităţii.

Încet-încet, viaţa comunităţii reformate a început să-şi revină, ignorând activităţile anemice ale noii Societăţi Maghiare, preocupată acum de reamenajarea clădirii devastate. Pe 26 februarie 1922, într-un cadru festiv, la sala *Liedertafel* a germanilor, s-a ţinut şedinţa de reînfiinţare a asociaţiei femeilor reformate.

În acelaşi an 1922, a apărut Statutul de organizare a comunităţii reformate din Bucureşti.

Preotul reformat Kányádi Béla, revenit în Bucureşti după eliberarea sa din lagăr, a reluat, din aprilie 1922, repetiţiile asociaţiei cultural-muzicale în clădirea Societăţii Maghiare. Kányádi a fost unul dintre preoţii care, în tăcere, cu dăruire şi modestie, a stat decenii de-a rândul alături de enoriaşii săi. Născut în Bucureşti, după studii făcute la *Colegiul Mikó Székely* din Sf. Gheorghe, apoi la Aiud şi Budapesta, s-a întors în oraşul său natal; în anii următori, a înfiinţat asociaţia caritabilă *Iubirea pentru copii* şi a condus asociaţia bărbaţilor reformaţi.

Catolicii, rămaşi fără şcoli şi biserici, puteau asculta slujbele de la biserica Bărăţia, dar se pare că doar în limba română, de vreme ce, după

[129] *Bukaresti Kurír*, nr. 3, 1921.

oficierea slujbei de duminică, credincioşii veneau şi la biserica reformată să mai asculte o dată slujba, de astă-dată în limba maghiară şi, de vreme ce a fost anunţat ca un adevărat eveniment sosirea unui preot maghiar din Braşov pentru oficierea slujbelor de Paşti.

Iluziile maghiarilor de a găsi sprijin la personalităţi ale vieţii politice româneşti pentru recâştigarea drepturilor pierdute explică şi încheierea, în 1923, a Pactului de la Ciucea cu Partidul Poporului, condus de generalul Averescu, în perspectiva alegerilor din 1926; atunci au ajuns în Parlament 15 deputaţi şi 12 senatori. Contele Bethlen György a devenit preşedintele Partidului Maghiar. Guvernul lui Averescu, în care Goga era ministru de Interne, a căzut însă după un an, ceea ce a atras după sine anularea tuturor promisiunilor făcute maghiarilor.

Tărăgănarea retrocedărilor l-a determinat pe Miklós Krenner să declare în gazeta sa, *Bukaresti Magyar Hírlap*, la sfârşitul lui noiembrie 1926, că această stare de lucruri care se prelungea constituia „o dovadă de netăgăduit a faptului că în situaţia juridică a maghiarimii a survenit un regres sumbru şi dureros".

Nu putem înţelege situaţia maghiarilor din Bucureşti, dacă nu aruncăm o privire asupra amplelor măsuri de retorsiune întreprinse de statul român, care i-au afectat în primul rând pe maghiarii din Ardeal; prin aceste măsuri, se încerca asimilarea lor forţată, în primul rând prin desfiinţarea şcolilor şi prin decapitarea intelectualităţii.[130] Măsurile au fost aplicate înainte de încheierea Tratatului de Pace, înainte de apariţia noii Constituţii şi a legilor învăţământului şi au continuat în toată perioada interbelică. În anii 1918-1924, au emigrat 197.000 de maghiari din Ardeal, majoritatea funcţionari de la oraşe, apoi încă 169.000 până în 1940.

După război, Consiliul Dirigent, condus de Iuliu Maniu şi Onisifor Ghibu, a interzis Asociaţia Culturală a Maghiarilor din Ardeal, confiscându-i averea şi desfiinţându-i reţeaua de şcoli şi biblioteci. Încă din februarie 1919, deci înainte de semnarea Tratatului de Pace, Consiliul Dirigent intenţiona să-i oblige pe toţi angajaţii statului român să depună jurământul de fidelitate; acest lucru s-a întâmplat în anul următor, refuzul atrăgând concedierea imediată. În 1920, a fost interzisă admiterea elevilor evrei şi germani în şcolile confesionale maghiare, aceştia având posibilitatea să opteze între şcolile româneşti sau propriile şcoli cu predare în limba maternă. După desfiinţarea învăţământului universitar în limba maghiară,

[130] Vezi şi B. Kovács András, *op. cit*., p. 21 şi urm.; Nastasă, Lucian, *Maghiarii din România şi etica minoritară. Repere istorice*, în *Maghiarii din România şi etica minoritară (1920-1940...,*p. 27-42.

pregătirea cadrelor didactice a devenit monopol de stat. În 1921, a fost înfiinţată o secţie de pregătire a profesorilor la Facultatea de Teologie Reformată, desfiinţată însă după doi ani.

În 1923, a fost promulgată noua Constituţie a României Mari, în care nu se mai regăseau prevederile Declaraţiei de la Alba Iulia. Potrivit lui Brătianu, oficiali ai guvernului aveau să se deplaseze în teritoriile alipite, pentru a asculta doleanţele minorităţilor, doleanţe care ar fi fost satisfăcute „în măsura posibilului". Această declaraţie l-a determinat pe Slavici să observe că Brătianu „face politică maghiară-n statul român", deoarece şi în Ungaria legea naţionalităţilor era restricţionată printr-o prevedere identică, aplicarea legii rămânând astfel la „bunul-plac al celor ce fac parte din guvern"[131].

În acelaşi an 1923, a fost promulgată legea agrară, care expropria bunurile bisericilor maghiare. A apărut şi Statutul funcţionarilor publici, care prevedea obligativitatea cunoaşterii limbii române.

Din anul şcolar 1923/24, s-a introdus predarea în limba română nu doar a „disciplinelor naţionale", adică istoria, geografia şi constituţia, ci şi a matematicii şi francezei. Din 1924, la bacalaureat s-a introdus examenul oral în limba română la toate disciplinele, inclusiv la ştiinţele naturale, reducând drastic şansele tinerilor de a-şi continua studiile. Ca discipline de examen au fost introduse aşa-numitele discipline „itinerante", care variau de la un an la altul; care anume dintre aceste discipline urma să devină disciplină de examen în anul respectiv se stabilea doar cu două luni înainte de bacalaureat. Cum acele discipline fuseseră predate în limba maghiară în anii precedenţi, numărul maghiarilor care au reuşit să obţină diplomă de bacalaureat s-a redus şi mai mult. Detalii despre dramele provocate de aceste dispoziţii au fost relatate în romanul autobiografic al scriitoarei Ignácz Rózsa, intitulat *Maghiara este limba sa maternă* (*Anyanyelve magyar*).

În 1924, sub ministrul liberal dr. Constantin Angelescu, a fost promulgată Legea învăţământului primar. Legea stipula faptul că toate şcolile se aflau sub controlul statului român şi puteau fi înfiinţate doar de către cetăţenii români; era obligatorie obţinerea unei autorizaţii, iar grădiniţele şi şcolile primare funcţionau doar cu programa statului. Pentru a fi angajate, cadrele didactice aveau nevoie de o autorizaţie, trebuiau să aibă cetăţenie română şi un certificat de promovare a examenului de limbă română, istorie, geografie şi Constituţia României. Documentele şcolilor primare (catalog, state de

[131] Ioan Slavici, *Închisorile mele. Amintiri. Lumea prin care am trecut,* Bucureşti, Editura Albatros, 1998, p. 416.

plată, registre cu numele, domiciliul, confesiunea elevilor) se întocmeau în limba română, la fel corespondenţa cu autorităţile. Manualele şcolare, hărţile şi tablourile folosite ca material didactic aveau nevoie de aprobarea Ministerului. Istoria şi geografia României se predau numai în limba română, în toate şcolile, începând cu clasa a III-a şi numai de către profesori români calificaţi. Şcolile nu aveau dreptul să primească fonduri, subvenţii sau donaţii de nici un fel din străinătate decât cu aprobarea Ministerului. În şcolile conduse de ordinele călugăreşti, predarea se făcea numai în limba română. Grădiniţele private ale minorităţilor puteau funcţiona în limba maternă, însă erau obligate să introducă în programul lor zilnic o oră de conversaţie în limba română.

Pe de altă parte, o lege specială interzicea înscrierea minoritarilor în şcolile pentru minorităţi în cazul în care numele lor sunau româneşte sau religia căreia îi aparţineau era cea ortodoxă; cei născuţi din căsătorii mixte erau consideraţi români. Potrivit ordinului ministerial nr. 98.405 din 1926, dat de ministrul Angelescu, limba maternă nu era stabilită prin declaraţia părinţilor, ci de către autorităţi.

În grădiniţele de stat, limba română devenea obligatorie, ceea ce însemna o lovitură teribilă pentru maghiarii din zonele în care erau majoritari (Bihor, Ciuc, Trei Scaune, Hunedoara); aici au fost trimise cadre didactice româneşti, care au primit un spor de 50% la salariu.

Din 1925, a fost retras dreptul de publicitate pentru şcolile confesionale, adică examenele şi diplomele eliberate de aceste şcoli nu mai erau recunoscute de stat. Pe de altă parte, şcolile confesionale rămase nu mai erau subvenţionate de statul român, dar învăţătorii, flămânzi şi zdrenţăroşi, au continuat să predea pentru un salariu derizoriu.

La aceste reglementări s-au adăugat dispoziţiile de românizare forţată a celor care „şi-au pierdut" limba maternă, fiind vizaţi în primul rând maghiarii din Secuime, care s-au văzut obligaţi să-şi înscrie copiii în şcolile româneşti de stat sau private; legea s-a extins şi asupra şcolilor secundare particulare. Bazându-se pe afirmaţia istoricului N. Iorga despre secui, cum că ar fi români maghiarizaţi, o întreagă pleiadă de „învăţaţi" români s-au străduit să demonstreze acest lucru. În acest scop, au fost iniţiate complexe cercetări interdisciplinare la *Universitatea Regele Ferdinand I* din Cluj. Unul dintre aceşti „specialişti" în istoria secuilor a fost G. Popa-Lisseanu, fost profesor de latină, care a publicat *Secuii şi secuizarea românilor*, carte tradusă apoi în maghiară şi franceză. Broşura constituia doar un extras dintr-o conferinţă pe această temă ţinută la Cristuru Secuiesc, în cadrul activităţilor organizate de societatea *Astra*. Autorului îi lipseau datele

necesare pentru a dovedi teoria despre secuizarea românilor, de aceea lucrarea lui era lipsită de suportul ştiinţific corespunzător şi cerea sprijinul cititorilor pentru completarea datelor care să-i confirme teza. Până atunci, afirma autorul, „când ne lipsesc dovezile istorice, vine logica să înlocuiască această lipsă”[132].

Măsurile de „recuperare a românilor maghiarizaţi” au trecut Carpaţii, vizându-i de astă-dată pe ceangăii din Moldova. Pentru românizarea lor, o puternică presiune exercitau cercurile bisericii catolice, care, prin predicile preoţilor, nu le mai îngăduia ceangăilor să-şi vorbească limba, maghiara fiind considerată o limbă a diavolului. Înfricoşaţi, ceangăii vorbeau ungureşte doar când se aflau închişi în case; dacă jandarmul îi auzea vorbind în propria lor curte, trăgea cu puşca înspre ei. Starea de fapt din acea perioadă a fost evocată de Mezei Kerekes Irma într-un interviu publicat abia în 1997.[133] Totuşi, li se îngăduia să se spovedească în limba maghiară; existau şi preoţi care înţelegeau limba, chiar dacă nu le era îngăduit să recunoască acest lucru.

Despre complicitatea preoţilor cu puterea în scopul intimidării şi deznaţionalizării ceangăilor din Moldova dă amănunte şi tânărul budapestan Lükő Gábor. Preoţii „au afurisit tot ce era maghiar”, înfricoşându-i pe aceştia, iar un cizmar de religie calvină, care i-a întrebat pe localnici: „De ce toleraţi ca popii să vă terorizeze?”, a fost denunţat şi obligat să părăsească localitatea Luizi-Călugăra.[134] Scriitoarea Ignácz Rózsa întregeşte acest tablou sumbru al politicii de distrugere a ceangăilor. Prin mai multe tertipuri şi abuzuri, se încerca izolarea lor de restul maghiarilor din România. Preoţii le spuneau că era păcat să mergi în Ungaria şi li se interzicea să spună că sunt maghiari. Partidelor maghiare din Ardeal li s-a interzis orice activitate în zonele locuite de ceangăi; nu erau lăsaţi să vină nici negustorii, ca să le cumpere produsele realizate în gospodăriile proprii: ţesături, lucruri de mână din in şi cânepă.

Dimensiunile politicii de românizare forţată a maghiarimii ardelene apar în cifre: în perioada 1919/29, din 3.462 de şcoli primare maghiare, au rămas 830, din 139 de şcoli civile au rămas 29, din 65 de gimnazii superioare au rămas 17, din 27 de instituţii pedagogice au rămas 7, din 28 de şcoli comerciale au rămas 4; au rămas şi 17 grădiniţe confesionale.

[132] G. Popa-Lisseanu, *Secuii şi secuizarea românilor*, Bucureşti, 1932, p. 37. Istoriografia românească postdecembristă a renunţat la această teorie (vezi: *Istoria românilor,* vol. 3, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001, p. 412-418).

[133] B. Kovács András, *op. cit*., p. 282-308.

[134] Lükő Gábor, *Acolo m-am făcut om, acolo, în România*, în Rostás Zoltán, *Parcurs întrerupt. Discipolii din anii ‘30 ai Şcolii gustiene*, Bucureşti, Paideia, 2006, p. 208.

Legislaţia din domeniul învăţământului a fost întărită prin dispoziţii administrative; în toate instituţiile statului român, la primării, poştă, tribunal, oficiile de taxe şi impozite, casieriile CFR etc. stăteau la vedere inscripţionări care îi avertizau pe minoritari: „Vorbiţi numai româneşte!“

Intervievat în 1933, dacă vedea vreo deosebire între Declaraţia de la Alba Iulia şi Pactul de la Ciucea în privinţa promisiunilor făcute maghiarimii, Goga declara că el crezuse în Pactul de la Ciucea, în timp ce „autorii Declaraţiei de la Alba Iulia niciodată n-au luat în serios acest document şi, astfel, nici nu s-au străduit să-l respecte… Acolo, la Alba Iulia, poporul român a proclamat doar Unirea, celelalte hotărâri serveau doar străinătăţii, pe de o parte, iar, pe de altă parte, serveau scopurilor de moment ale politicii interne”.[135]

Viaţa culturală din Bucureşti, iar în cadrul ei, relaţiile culturale dintre români şi maghiari au avut o evoluţie oarecum diferită. În 1921, când ministrul-poet Octavian Goga dădea interviuri liniştitoare pentru maghiarime, a fost publicat un alt interviu la fel de optimist, şi anume cu Victor Eftimiu, directorul Teatrului Naţional. Aflăm că în repertoriul teatrului se aflau două piese maghiare, scrise de Lengyel Menyhért şi Madách Imre, iar în foaierul teatrului fusese dezvelită statuia poetului Madách. Aceste acţiuni erau cu atât mai curajoase, cu cât, peste câţiva ani, în 1924, pe scena teatrului din Cluj a fost interzis spectacolul în limba maghiară cu piesa *Tragedia omului*, sub acuzaţia de iredentism. Dintr-o altă informaţie, aflăm că trupa Bulandra, de la *Teatrul Regina Maria*, avea în repertoriul său o piesă scrisă de un maghiar, şi anume de Molnár Ferenc. Ceva mai târziu, în 1926, în patru teatre bucureştene se jucau piese aparţinând unor dramaturgi maghiari, autorul preferat fiind Molnár Ferenc.

Un eveniment mai deosebit a avut loc, însă, în 1925, atunci când Nicolae Iorga i-a invitat pe actorii Teatrului Maghiar din Cluj să facă un turneu la Bucureşti. La cele trei spectacole au asistat, printre alţii, Victor Eftimiu, Mihail Sadoveanu şi Petre Groza. Mai multe oficialităţi româneşti nu au participat, nici cei din Partidul Maghiar, iar ţărăniştii i-au atacat pe maghiari. Piesele jucate erau scrise de N. Iorga, Móricz Zsigmond, Lengyel Menyhért, I.L. Caragiale şi Molière.

Domeniul artei a rămas, totuşi, mai deschis apropierii dintre români şi maghiari, artistul răsfăţat de români fiind compozitorul şi pianistul Bartók Béla. În 1924, s-a organizat un festival în onoarea sa; acesta a cântat alături de George Enescu şi a întreprins un turneu în ţară sub auspiciile *Fundaţiei culturale Principele Carol*. Bartók a rămas în relaţii amicale şi cu

[135] *Bukaresti Kurír*, an. 2, nr. 4, 5 martie 1933.

muzicologul Constantin Brăiloiu. Simpatia de care s-a bucurat muzicianul din partea românilor se explică prin interesul pe care acesta l-a manifestat faţă de cântecele populare româneşti pe care le-a cules încă din 1909; el a învăţat şi limba română. Prin atitudinea sa filoromână, a stârnit furia maghiarilor ultranaţionalişti din Ungaria; în consecinţă, a fost concediat de la Academia de Muzică din Budapesta. Nu a fost scutit nici de acuzaţiile românilor ultranaţionalişti, cum că ar fi fost agent al horthysmului.

Nu mai puţin celebrul muzician Kodály Zoltán, contemporan cu Bartók, a fost considerat, în schimb, un duşman al românilor. Creaţia sa vocal-instrumentală *Psalmus Hungaricus*, prezentată pentru prima dată în Ungaria în 1923, cu ocazia aniversării a 50 de ani de la unirea oraşelor Pesta, Buda şi Buda Veche, constituia o interpretare modernă a Psalmului 55 al biblicului David. Textul psalmului a fost prelucrat de Kecskeméti Vég Mihály prin 1560 şi inclus într-o carte cu cântece religioase din 1620. Oratoriul, dirijat de Radu Urlăţeanu pe scena Filarmonicii din Timişoara şi Arad în 1934, a stârnit o adevărată furtună, deoarece libretul a fost interpretat prin prisma realităţilor politice din Ungaria de după Tratatul de la Trianon, dând imaginea unei ţări părăsite şi trădate, care cerea ajutorul divin. După o campanie furibundă în presa românească, având conotaţia unei acuzări politice publice, dirijorul Urlăţeanu s-a sinucis în 1935.[136] Autorităţile române ceruseră epurarea Psalmului 55 din cartea calvină de cântece încă din 1923. Psalmul a fost reintrodus în ediţia din 1999 a cărţii de cântece, iar textul este o prelucrare aparţinându-i lui Théodore de Bèze (T. Béza — în varianta maghiarizată a numelui), pe o melodie compusă la Geneva în 1562.

Au existat şi manifestări culturale formale, precum cea din 1931, când la editura Cartea Românească s-a deschis Expoziţia artiştilor maghiari din Budapesta sub patronajul prinţului Nicolae; însă Casa Regală nu a cumpărat nici un tablou, iar prinţul se afla în străinătate în acel moment.

În 1930, în plină criză economică, s-a remarcat o iniţiativă singulară a maghiarimii bucureştene, şi anume înfiinţarea unui teatru liric în limba maghiară, instituţie culturală şi de divertisment extrem de costisitoare, care a dat repede faliment. Nu ştim a cui a fost ideea şi nici dacă a fost prilejuită doar de apropiatele alegeri parlamentare. În luna mai a anului 1930, *Bukaresti Magyar Újság* a început campania de presă în favoarea înfiinţării unui teatru care urma să fie condus de Kovács Imre.

Iniţiativa a fost privită cu scepticism de Liviu Rebreanu, director general în Ministerul Culturii, şi de reprezentanţii Partidului Maghiar, dar

[136] Lakatos István şi Gheorghe Merişescu, *op. cit.*, p. 61.

a avut succes, totuşi, printre maghiari. Spectacolele urmau să înceapă în toamna anului 1930 la Teatrul Alhambra de pe strada Sărindari. Obţinerea aprobării de funcţionare a fost tergiversată însă prea mult, deoarece se puneau tot mai multe condiţii, printre care şi aceea ca toţi membrii trupei să fie cetăţeni români, iar conţinutul pieselor să nu rănească sentimentele românilor. Primul spectacol a avut loc, până la urmă, în sala de festivităţi a Societăţii Maghiare abia spre sfârşitul lui decembrie. A participat toată protipendada maghiarimii şi încasările s-au ridicat la 29.000 de lei. Apoi, vânzările de bilete au scăzut brusc la 7.000 de lei, apoi la 5.000 de lei şi, după alte două luni, se vorbea deja despre falimentul teatrului. Eşecul a fost determinat de incapacitatea directorului de a închiria o sală corespunzătoare, aşa încât, pentru lumea bună, sala era prea sărăcăcioasă, iar pentru cel sărac, biletul era prea scump. Artiştilor veniţi din Ardeal nu li se punea la dispoziţie nici măcar un vestiar, aceştia se îmbrăcau pe holuri, dar cereau onorarii exagerat de mari; o pereche de artişti vocali ceruse 28.000 de lei pe lună. Pe de altă parte, Societatea Maghiară pretindea o chirie de 1.500 de lei pentru fiecare spectacol, iar banii încasaţi riscau să ajungă doar pentru chirie, fără să mai poată fi plătite onorariile artiştilor.

Totuşi, nu s-a renunţat la idee şi s-a încercat resuscitarea teatrului; în acest scop, s-a înfiinţat o asociaţie care a strâns, în scurt timp, 32.000 de lei şi a închiriat o altă sală mai potrivită, situată într-o clădire din spatele Poştei, şi anume sala Tesleanu. Chiar evreii maghiari grupaţi în Clubul Pax au donat o sumă considerabilă pentru reînceperea spectacolelor. Preţul biletelor era destul de ridicat, o lojă costând între 195 şi 280 de lei; biletele mai ieftine se vindeau între 20 şi 100 de lei. La primul spectacol, din 8 martie 1931, a asistat şi dr. Petru Groza. Curând au reapărut problemele financiare şi, pe 19 aprilie, la sala *Liedertafel*, s-a dat spectacolul de adio, cu arii de operă şi muzică populară maghiară. Preţul biletelor a variat între 60 şi 150 de lei. Artiştii au fost obligaţi să-şi amaneteze propriile costume de scenă pentru plata datoriilor.

La fel de singulară ca iniţiativa înfiinţării acestui teatru a fost gazeta însăşi, singurul periodic maghiar care a publicat un supliment în limba franceză. Nu e clar ce partid politic stătea în spatele ziarului. Erau lăudaţi ţărăniştii, deoarece ar fi dat drepturi egale teatrelor maghiare din România şi subvenţionau şcolile şi bisericile maghiare; în acelaşi timp, era criticat Partidul Maghiar, ai cărui reprezentanţi în Parlament ar fi trădat interesele maghiarimii, ţinând discursuri inepte şi ocupându-se doar de afaceri personale.

În răgazul scurt rămas până la apariţia, în 1924, a noilor dispoziţii legate de susţinerea examenului de bacalaureat în limba română, au început să vină la Bucureşti tineri maghiari dornici să-şi continue studiile, „trădătorii”, cum erau consideraţi de conaţionalii lor din Ardeal. Venirea lor avea mai multe cauze, cea mai importantă fiind legată de opţiunile extrem de limitate pe care le aveau pentru continuarea studiilor superioare. Studiile făcute în Ungaria nu erau recunoscute în România, iar la Cluj se desfiinţaseră aproape toate facultăţile maghiare. Dintre facultăţile pentru care ar fi putut opta, o carieră sigură le oferea teologia, dar erau prea mulţi candidaţi. Celelalte puteau fi urmate doar în limba română, dar unele dintre ele, ca Politehnica, Artele şi Farmacia existau numai la Bucureşti. Despre cele economice nu prea se ştia nimic. Se mai putea opta pentru Ştiinţe Juridice şi Medicină. În 1924, în Ardeal rămăseseră doar 150 de studenţi maghiari.

Diploma de bacalaureat dădea posibilitatea înscrierii la orice facultate, fără examen de admitere. Taxele universitare erau relativ mici, dar pe studenţi îi costa mult întreţinerea; de asemenea, costau mult cursurile universitare tipărite. Studenţii maghiari stăteau fie în gazdă, fie închiriau camere la hotel, de exemplu la hotelul Splendid de pe Calea Victoriei, (demolat în 1938), situate peste drum de hotelul Athénée Palace. Cei care veneau la Bucureşti nu cunoşteau aproape deloc limba română şi aveau la dispoziţie doar un an pregătitor pentru însuşirea limbii, aşa încât pentru ei era extrem de preţios ajutorul colegilor români din Ardeal, care ştiau şi ungureşte. La Medicină, nici nu prea era nevoie de cunoaşterea limbii române, deoarece toate cursurile erau predate în franceză; chiar profesorul Paulescu avea cursurile tipărite în franceză.

Câţiva „trădători” maghiari şi-au rememorat anii de studenţie petrecuţi în Bucureşti, cum ar fi medicul Nagy András şi scriitorul Szemlér Ferenc, iar sculptorul Fekete József a dat mai multe interviuri răspândite prin publicaţiile din perioada comunistă.

Fekete József (1903-1979) a sosit în Bucureşti în 1921. Talentul său ieşit din comun fusese descoperit de către directorul adjunct al uzinei siderurgice din Hunedoara, unde era angajat ca ucenic. Intenţia sa de a-şi continua studiile la Budapesta nu se puteau materializa şi, la sfatul unei rude, a optat pentru Şcoala de Arte Frumoase din Bucureşti. La acea dată, şcoala nu era o instituţie de învăţământ superior, acest statut dobândindu-l abia în deceniul următor. A găsit un sprijin şi la sculptorul Rubleczky Géza, protejat al lui Octavian Goga. I-a avut ca profesori pe Franz Storck, Oscar Han şi Dimitrie Paciurea. Alţi câţiva maghiari au urmat aceeaşi şcoală în perioada interbelică, printre ei numărându-se Bene József (între 1924 şi

1928) şi Abodi Nagy Béla (între 1936 şi 1940). În 1939, acestuia din urmă i s-a făcut o percheziţie la domiciliu, unde i s-au găsit scrisori şi nişte poezii „care n-au plăcut Siguranţei de atunci”; au avut neplăceri atât el, cât şi cei cu care corespondase; după cedarea Ardealului, şi-a continuat studiile la Budapesta. Toţi aceşti trei artişti au părăsit Bucureştiul mai devreme sau mai târziu, preferând Ardealul, iar Bene József şi Abodi Nagy Béla au făcut carieră universitară la Institutul de Arte din Cluj.

Student fiind, Fekete a expus la Salonul oficial încă din 1925 şi a obţinut un premiu. După terminarea serviciului militar, la recomandarea sculptorului Jalea, a lucrat un an şi jumătate în atelierul Lydiei Kotzebue, între 1928 şi 1929, având mână liberă în realizarea **Monumentului Aviatorilor**, după o machetă sumară concepută de aceasta. Detalii despre perioada în care Fekete a adus modificări machetei şi a coordonat lucrările pregătitoare pentru realizarea monumentului până în faza turnării sale în bronz, ne-a oferit Corneliu Vasiu, fără să menţioneze contribuţia creatoare a acestuia; totuşi, publică macheta realizată de Kotzebue, dându-ne în acest fel posibilitatea de a observa deosebirile fundamentale de concepţie artistică dintre machetă şi monumentul cunoscut astăzi.

Suma încasată de Kotzebue de la statul român a trecut de 800.000 de lei, cheltuielile totale pentru organizarea a două concursuri, turnarea şi ridicarea monumentului ridicându-se la 3.383.200 de lei. Nu ştim cu ce sumă a fost plătit Fekete, ca angajat al sculptoriţei.

Dezvelirea monumentului, înalt de peste 20 de metri, a avut loc pe 20 iulie 1935, în prezenţa regelui Carol II, după cum ne informează o notă din *Gazeta municipală* a Bucureştiului, fără nici un alt detaliu. Din altă sursă, aflăm că această dată a fost aleasă deoarece este sărbătoarea Sfântului Ilie, patronul Aviaţiei. Data de 20 iulie a devenit Ziua Aviaţiei Române.

Contribuţia lui Fekete la realizarea Monumentului Aviatorilor a fost ocultată în majoritatea lucrărilor de referinţă româneşti, precum Ghidurile Bucureştiului, începând cu cele scrise de Grigore Ionescu în 1938 şi 1956, dar şi în dicţionarele enciclopedice (începând cu

Enciclopedia României din 1938, apoi Enciclopedia lui Lucian Predescu etc.). Pare de neconceput recunoaşterea meritelor unui maghiar în realizarea unuia dintre cele mai măreţe şi reprezentative monumente ale Capitalei. Un oarecare Bogdan Furtună afirma, în 1939, că monumentul a fost lucrat în întregime de Lydia Kotzebue, „român basarabean". Inscripţia actuală de pe Monument, datând, se pare, din 1983, în plină perioadă ceauşistă, o dă ca unic autor al lucrării pe Lydia Kotzebue (1930-1935). Este adevărat că, din cele mai multe enciclopedii, lipseşte şi numele acestei artiste de origine rusă, născută Suhanova, absolventă a Institutului de Bele-Arte din Moscova, fiică şi soţie de general, stabilită în Bucureşti după Revoluţia Bolşevică. *Istoria României în date*, coordonată de Dinu C. Giurescu, dar şi *Cronologia* întocmită de Gheorghe Parusi îi menţionează, totuşi, pe amândoi ca fiind autori ai monumentului. În *Istoria românilor*, apărută sub egida Academiei Române, este menţionat ca autor doar Iosif Fekete[137], restabilindu-se astfel adevărul.

Poate că nimeni n-ar trebui să le pretindă românilor să ştie care a fost contribuţia maghiarilor la arta, ştiinţa şi cultura din România, atâta timp cât lipsesc lucrările de referinţă în limba română indispensabile documentării. Totuşi, în cazul lui Fekete József există o micromonografie întocmită de Mircea Ţoca şi apărută în limba română încă din 1977; se pare că şi soţia lui Fekete a publicat o carte despre sculptor. Creaţia artistică a lui Fekete alcătuieşte, pentru M. Ţoca, „un capitol dintre cele mai interesante şi mai pline de originalitate din istoria plasticii române moderne", iar „cercetarea critică a istoricului execuţiei de către acesta a Monumentului Aviatorilor şi, mai ales a valorii sale artistice, ne îndeamnă însă tot mai mult să socotim că autorul de drept este Iosif Fekete". Afirmaţia sa este întărită şi printr-o scrisoare a lui Ion Jalea adresată lui Fekete, datând din 12 februarie 1970. Jalea observa că Lydia Kotzebue n-a lăsat nici o altă sculptură care să poată justifica o astfel de atribuire, în timp ce monumentul lui Fekete „este primul dintr-o serie relativ amplă de sculpturi, având ca temă ideea reprezentării Zburătorului"[138]. Printre celelalte lucrări se remarcă monumentul căpitanului aviator Dumitru Hubert (1935) din cimitirul Bellu, statuia *Zburătorului* din holul Aeroportului de la Oradea (1975) şi Monumentul lui Horia, Cloşca şi Crişan (1937). Această ultimă lucrare a cunoscut o istorie mai aparte: amplasat la Alba Iulia, a rămas singurul loc public unde se poate vedea harta României Mari, interzisă în perioada comunistă.

Deşi numele lui Fekete a dispărut din memoria colectivă a bucureştenilor, creaţiile sale continuă să supravieţuiască. În cadrul unei expoziţii deschise

[137] *Istoria românilor,* vol. 8, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, p. 747.
[138] Mircea Ţoca, *Iosif Fekete*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1977, p. 16.

în anul 2009 la Cercul Militar Central de Ziua Aviaţiei, au fost expuse două replici de mici dimensiuni ale statuilor sale, realizate una în 1935, iar cealaltă în 1936 (aviatorul Dumitru Hubert). Pe ambele statui numele de Fekete (în traducere înseamnă *Negru*) apare asimilat: I. Negrulea, nume pe care l-a purtat în perioada cât a stat în Bucureşti, probabil şi din dorinţa de a fi acceptat de români, fiind căsătorit de altminteri, din 1933, cu românca Anisia Dumitru.

După încheierea contractului cu Lydia Kotzebue, Fekete a fost numit, din anul 1930, sculptor animalier la Institutul Zootehnic, fiind, de fapt, cel mai de seamă sculptor animalier din România. A avut diverse comenzi în această perioadă şi a luat mai multe premii la Saloanele Oficiale din Bucureşti. În 1931, a sculptat **statuia exterioară a lui Francisc de Assisi** de la biserica romano-catolică Sf. Fecioară Maria Regina din zona Cioplea, zonă locuită pe atunci de mulţi maghiari; numele său şi anul executării lucrării apar inscripţionate la baza statuii. Tot pentru biserica romano-catolică a sculptat basorelieful exterior — neinscripţionat — de la biserica Sf. Anton din Padova din cartierul Colentina (1937); gazeta catolicilor maghiari îl amintea ca executant al lucrării, fără să dea nici un fel de alte detalii despre el. Lucrarea este menţionată şi în cartea lui Ţoca. A realizat şi câteva reliefuri: la Facultatea de Drept, pe portalul Ministerului Justiţiei de pe bulevardul Regina Elisabeta, la Banca Agricolă şi Spitalul Colentina, ultimele trei dispărând după 1990. Deşi apreciat, nu a avut acces în primele rânduri ale artiştilor şi, după douăzeci de ani de şedere în Bucureşti, s-a stabilit la Oradea, chemat de fratele său, arhitectul Fekete István. Între 1941 şi 1945, s-a aflat la Budapesta, apoi s-a reîntors definitiv la Oradea. Fekete a fost solicitat de bucureşteni încă o dată, în 1951, probabil de către Uniunea Populară Maghiară, pentru realizarea bustului lui Mark Twain, care se găseşte şi acum în Parcul Herestrău (inscripţionat cu numele său transcris în româneşte: Fechete). Interviurile pe care le-a dat în perioada comunistă nu au făcut referire la nici una dintre lucrările sale de inspiraţie religioasă.[139]

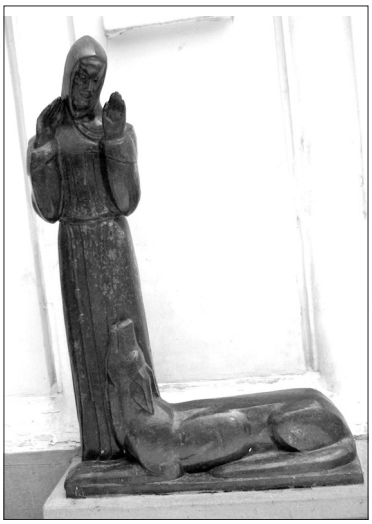

[139] Fekete József, *Szépek voltak a fővárosi diákévek…* /Au fost frumoşi anii de studenţie petrecuţi în Capitală.../, /interviu realizat de Szekernyés János /, în *A Hét*, an. 9, nr. 28, 14 iulie 1978, p. 5.

Alţi tineri din generaţia „trădătorilor” s-au înscris la Medicină, la Drept sau la Politehnică, dar şi la Litere; Bándi Ilona, spre exemplu, una dintre primele studente, a obţinut o diplomă cu specializarea română-germană. În 1923, la insistenţele mamei sale, tânărul Nagy András s-a hotărât să vină în Bucureşti, la Facultatea de Medicină, deşi nu era foarte sigur că ar fi existat aici o asemenea facultate. Nu ştia româneşte mai deloc şi a fost pentru el o adevărată aventură până a reuşit să se înscrie. Secretarul facultăţii i-a aruncat actele şi i-a spus: „Du-te în Afganistan, dacă nu ştii româneşte, doar acolo nu ştiu să vorbească româneşte”. Nu înţelegea nimic din ce se preda la cursuri şi examenele teoretice le-a amânat pentru sesiunea din toamnă. Cei care nu treceau un examen aveau posibilitatea să-l susţină din nou peste două luni, plătind o taxă modică. În anul III de facultate, era deja medic extern la Spitalul Brâncoveanu; după susţinerea unui examen, a devenit medic intern pentru o perioadă de trei ani, având asigurate casa şi masa, însă el voia cât mai repede să se întoarcă în Ardeal. În timpul studenţiei, în 1923, a asistat la manifestările antisemite al Gărzii de Fier, organizaţie puternică, având foarte mulţi adepţi din toate păturile sociale; maghiarii n-au fost, însă, vizaţi de atacurile gardiştilor în acea perioadă. Acum s-a reîntâlnit cu Szemlér Ferenc, student la Drept, pe care-l cunoscuse încă de la Braşov. Acesta se bucura de avantajul de a avea o mătuşă în Bucureşti, şi anume pe soţia protopopului Tőkés Ernő, a cărui casă era mereu plină de oaspeţi. De la studentul Nagy aflăm că Tőkés nu se înţelegea bine cu cei doi preoţi care se aflau în subordinea sa.

Nagy András şi Szemlér au lăsat, fiecare, câte o carte de memorialistică în care au evocat anii studenţiei, contactul cu comunitatea reformată, pomenindu-l şi pe pastorul Nagy Sándor. Szemlér Ferenc îşi amintea cu adâncă emoţie de un student român căruia îi datora faptul că a reuşit să înveţe româneşte.[140] Deşi a părăsit Bucureştiul după terminarea studiilor, Szemler a revenit, stabilindu-se în Capitală din 1956, dar a rămas destul de izolat de conaţionalii săi.

Tânărul Póti Géza a venit la Bucureşti mai târziu, în 1936; ştia şi româneşte şi aflase şi despre existenţa unui cămin pentru studenţii maghiari. După absolvirea liceului confesional maghiar din Zalău, a fost nevoit să-şi dea bacalaureatul în limba română la centrul organizat la Oradea, unde se strângeau elevii mai multor licee maghiare din Ardeal; preşedintele comisiei era istoricul Constantin Daicoviciu. În toată România Mare, rămăseseră doar câteva licee maghiare, şi acelea confesionale, astfel încât

[140] Szemlér Ferenc, *Más csillagon /Pe o altă planetă/*, Kolozsvár, Erdélyi Enciklopédia Kiadás, /1939/.

nici măcar oraşe ca Oradea sau Timişoara nu aveau licee maghiare. În anul şcolar 1936/37, doar 4.527 de elevi de liceu au avut posibilitatea să înveţe în limba maghiară; mai rămăseseră şase secţii în judeţul Tg.-Secuiesc şi o secţie în Trei Scaune. În judeţele Ciuc şi Mureş-Turda se desfiinţaseră toate secţiile. Din clasa lui, care fusese o clasă foarte bună, au promovat examenele patru elevi, în toamnă nici unul, iar mai târziu, încă vreo trei sau patru. Istoria, geografia şi limba română le studiase în limba română, deci examenul n-a fost o problemă. Dar, din disciplinele studiate în limba maghiară, ca filozofia, matematica, fizica şi ştiinţele naturii, „chiar că nu era uşor să răspunzi româneşte”[141]. Póti era foarte bun la matematică, dar nu-l atrăgea cariera de profesor, aşa că s-a decis pentru facultatea de Chimie Industrială, care exista doar la Politehnica din Bucureşti. Se înscriseseră circa 800 de studenţi în anul pregătitor şi au promovat examenul de selecţie 160. Póti l-a avut profesor pe reputatul C.D. Neniţescu. Taxa şcolară era de 2.000-2.500 de lei şi putea fi plătită în două rate, dar nimeni nu şi-a întrerupt studiile din cauza banilor, afirma el. Studenţii găseau întotdeauna câte o sursă de venit pentru a nu renunţa la studii: munceau pe la ateliere, depanau aparate de radio, întocmeau desene tehnice.

Din alte surse, aflăm despre taxele percepute la Academia de Artă în anul 1929: 500 de lei pentru înscriere, 1.000 de lei taxa anuală de şcolarizare şi 400 de lei taxa pentru eliberarea diplomei.

Din 1925, odată cu venirea la Bucureşti a preotului-paroh Nagy Sándor, parohia reformată le-a oferit studenţilor maghiari un loc de întâlnire unde puteau să intre în contact cu ceilalţi conaţionali ai lor.

Personalitatea lui Nagy Sándor (1896-1954) a fost copleşitoare şi poate fi comparată cu cea a predecesorului său, Koós Ferenc. Odată cu izbucnirea războiului, a părăsit Politehnica din Budapesta, pentru a se înrola în armată. Rănit şi declarat invalid de război, s-a reorientat spre Teologie. Numit la Bucureşti în decembrie 1924, el l-a înlocuit pe Köblös Endre, preotul-paroh numit provizoriu. A găsit clădirile parohiei sub sechestru şi ocupate de chiriaşi — cu excepţia fostei locuinţe a cantorului —, biserica deteriorată, arhiva în dezordine, asociaţiile sociale ale comunităţii destrămate, Societatea Maghiară paralizată, nepăsare şi dezbinare printre enoriaşi. Beneficiind de un ajutor bănesc de la Ministerul Cultelor, a început reparaţia bisericii şi a clădirilor din cimitir şi a alcătuit o hartă a cimitirului. Obligaţiile administrative îi consumau mult timp: a introdus cele 15 tipuri de registre administrative cerute de autorităţi şi, în primii ani de la numire, a pus în ordine arhiva, începând cu perioada postbelică; restul

[141] Póti Géza, *op. cit*., p. 376.

arhivei, veche de peste o sută de ani, era încă în totală dezordine. Parohia a fost implicată şi în nouă procese aflate pe rol la sfârşitul anului 1926, atunci când Nagy a dat primul raport asupra activităţii ecleziei reformate. Foarte multe nu se schimbaseră nici peste un an, în septembrie 1927; doar locuinţa clopotarului fusese eliberată, ceilalţi chiriaşi urmând să se mute până în aprilie 1928, iar casa parohială spera s-o recupereze până în 1929. Şcolile comunităţii continuau să se afle sub sechestru. Tot în 1927, a fost angajat şi un cantor şi a început acţiunea de recenzare a credincioşilor. Toate activităţile comunităţii aveau loc într-o singură încăpere de 30 m^2, care era în acelaşi timp birou parohial, loc de desfăşurare a activităţilor asociaţiei *Koós Ferenc* şi bibliotecă; tot aici se ţineau orele de Biblie sau cercul meseriaşilor reformaţi, ca şi repetiţiile corului. Taxa pentru biserică era plătită de 800 de familii, ceea ce înseamnă circa 2.200 de suflete.

Sarcinile ce-i reveneau i-au depăşit posibilităţile materiale şi fizice, dar Nagy şi le-a asumat, încercând să facă imposibilul, ferm convins că maghiarimea putea renaşte doar prin credinţă în religia reformată, singura păstrătoare a identităţii naţionale.

Deşi era un adversar al înfiinţării de asociaţii fără număr şi fără noimă, curând numărul asociaţiilor şi al cercurilor reformate se ridica la zece: asociaţia de femei, de fete, de bărbaţi, asociaţia tinerilor creştini, asociaţia *Iubirea pentru copii*, cercul *Koós Ferenc*, cercul *Lídia*, cercul meseriaşilor, cercul cercetaşilor, corul. Pe de altă parte, el a realizat că toate aceste asociaţii nu erau capabile să satisfacă cerinţele miilor de maghiari bucureşteni, unii fiind de alte religii, alţii atei, iar alţii având o mentalitate şi un comportament eliberate de constrângeri morale.

Cercul *Koós Ferenc*, înfiinţat de Nagy Sándor în 1925, reprezenta prima mare organizaţie socială postbelică; programul său prevedea ţinerea de prelegeri de răspândire a cunoştinţelor, de ore de lectură şi de studiu al bibliei, de concerte, de spectacole de teatru şi poezie, dar şi de seri dansante sau baluri. Nagy era conştient de rolul pe care trebuia să-l aibă noua generaţie de intelectuali şi a fost primul care i-a sprijinit pe studenţii maghiari veniţi din Ardeal, i-a scos din izolare şi i-a implicat în viaţa comunităţii maghiare, înfiinţând pe lângă cerc o secţie cultural-ştiinţifică pentru studenţi, prima de acest fel. Admiterea se făcea indiferent de religie, în acest fel medicinistul Nagy András, deşi catolic, a devenit primul preşedinte al acestei secţii. Studenţii aveau obligaţia ca o dată pe lună să-l ajute pe preot la treburile administrative ale ecleziei, şi anume să înscrie enoriaşii în diverse registre sau să desfăşoare activităţi misionare şi de recenzare a maghiarilor. La început, cercul avea 46 de membri, dar,

peste zece ani, numărul lor atingea 197. Majoritatea studenţilor erau înscrişi la Farmacie (81), dar şi la Politehnică (33), Drept (25), Universitate (28). Studenţilor de la Arte Frumoase li s-a oferit un spaţiu pentru expoziţii odată cu recuperarea clădirii de pe strada Sf. Voievozi.

La puţin timp după înfiinţarea secţiei pentru studenţi, s-a pus problema cazării acestora. Eforturile lor de a obţine locuri de cazare în căminele studenţeşti ale statului au eşuat, deoarece şi studenţii români se loveau de aceleaşi probleme, fapt ce a determinat declanşarea demonstraţiilor studenţeşti cu tentă antiminoritară. Tot comunitatea reformată le-a sărit în ajutor, oferindu-le un modest adăpost; data la care s-a întâmplat acest lucru nu este foarte sigură. Medicinistul Nagy András îl amintea pe preotul Kányádi Béla care, în 1927, închiriase o casă cu opt camere pe strada Leonida nr. 25. Se pare că bucureştenii au beneficiat şi de un sprijin material al asociaţiei studenţilor maghiari din Cluj. Capacitatea căminului nu depăşea 25 de locuri; tot aici s-a improvizat şi o cantină. Camerele erau mobilate modest, fără dulapuri de haine, urmând ca, din încasările rezultate din spectacole şi baluri, să se cumpere ulterior câte o piesă de mobilier.

Retrocedarea imobilelor aparţinând parohiei reformate pare să fi avut loc în 1928; atunci căminul studenţesc s-a mutat la şcoala reformată de pe strada Sf. Voievozi. Capacitatea sa era de 60 de locuri, număr cu totul insuficient. Nici condiţiile de cazare nu erau prea bune, camerele având între 2 şi 15 paturi; unele paturi erau suprapuse, iar mobilierul, uzat. Taxa de cămin era modică: între 100 şi 200 de lei pe lună. Alţi vreo 20 de lei pe zi erau necesari pentru hrană, proviziile studenţilor fiind completate, însă, prin pachetele cu alimente primite de la părinţi. Erau şi dintre aceia care reuşeau să obţină burse odată cu admiterea în anul I, bursa fiind în valoare de 1.500 de lei; o lege din 1939 nu a mai permis ca minoritarii să beneficieze de burse, deşi unii directori de studii mai omenoşi au continuat să le ofere burse din alte fonduri. În septembrie 1938, Eparhia reformată de Ardeal a preluat cheltuielile de întreţinere a căminului, acesta devenind cămin al studenţilor reformaţi. Nu toate lucrurile mergeau foarte bine la cămin: unii nu-şi plăteau cazarea, alţii îşi prelungeau la nesfârşit anii de studenţie, trecând de la o facultate la alta. În 1931, studentul-poet Tóthpál Daniel a făcut apel la conducerea căminului să selecteze mai atent studenţii pe care-i accepta în cămin şi să-i elimine pe cei întârziaţi; totodată, a cerut organizarea unor cursuri de limba română şi limbi străine, mulţi dintre studenţi dispunând de mijloace de trai foarte modeste. Deşi parohia avea o bibliotecă, aceasta nu prezenta importanţă pentru studenţi, deoarece nu conţinea cărţile de care ar fi avut mare nevoie, în special dicţionare, romane, cărţi de specialitate.

În cadrul cercului, studenţii luau contact cu alţi intelectuali maghiari sau chiar români, dar şi cu politicienii din Partidul Maghiar. Unul dintre aceşti tineri intelectuali era inginerul Rohonyi Vilmos, care a stat şase ani la Bucureşti în interes de serviciu. Plecat la Budapesta după Tratatul de la Viena, el s-a reîntors la Cluj în 1945; a fost unul dintre coautorii dicţionarelor tehnice român-maghiar şi maghiar-român, alături de inginerul Jenei Dezső, fost şi el student în Bucureşti.

În 1930, la invitaţia studentului Mikó Imre (1911-1977), membru al mişcării *Tinerii ardeleni* (*Erdélyi Fiatalok*), sociologul Dimitrie Gusti, cunoscut şi admirat de mai mulţi maghiari, a fost oaspetele cercului *Koós*. Mikó a locuit mai mulţi ani în Bucureşti, fiind membru al Partidului Maghiar şi secretar al filialei locale a partidului între 1936 şi 1938. În timpul dictaturii carliste, a condus un birou de avocatură, apoi, între 1940 şi 1944, a fost parlamentar şi a scris o istorie politică a maghiarimii din perioada interbelică. Având vederi de stânga, după o perioadă de marginalizare, Mikó a fost recuperat de puterea comunistă şi i s-a publicat o culegere de studii la editura Kriterion.

Întâmplarea face ca budapestanul Lükő Gábor (1909-2001)[142] să devină un alt admirator fervent al şcolii lui Gusti. Sub influenţa lui Ady Endre şi Bartók Béla, s-a arătat interesat de cultura populară orală românească şi a hotărât să-şi continue studiile în Bucureşti, cu toate că nu ştia deloc româneşte şi nici nu auzise de şcoala sociologică a lui Gusti. A sosit la Bucureşti în 1931, a învăţat limba română, chiar dacă mai mulţi sociologi din echipa lui Gusti erau dispuşi să-i vorbească în ungureşte (Anton Golopenţia, Mihai Pop, Octavian Neamţu). A fost remarcat de Tache Papahagi, apoi de Henri Stahl, care l-au luat sub protecţia lor. Constantin Brăiloiu l-a sfătuit să cerceteze cultura ţărănească a ceangăilor din Moldova; aici însă, deşi avea scrisori de recomandare de la Gusti, ajuns între timp ministru, a fost arestat, anchetat şi expulzat în 1933. Înainte de a părăsi ţara în mare grabă, a căutat disperat o soluţie pentru a pune la adăpost fonograful muzicologului Brăiloiu şi nişte cilindri cu înregistrări de cântece maghiare. Cilindrii proveneau din arhiva Societăţii Compozitorilor Români şi fuseseră oferiţi Muzeului Etnografic din Budapesta de către Brăiloiu. A reuşit să înapoieze fonograful, iar cilindrii au fost lăsaţi în custodia membrilor cercului *Koós*. Rugămintea sa ca cilindrii să-i fie înapoiaţi lui Brăiloiu a fost ignorată, aşa încât aceştia au fost depozitaţi în pivniţă, unde au mucegăit, devenind astfel inutilizabili.

Un alt maghiar atras de şcoala sociologică gustiană a fost Bakk Péter (1908-1945), fratele medicului Bakk Elek din Bucureşti; a renunţat la

[142] Lükő Gábor, *op. cit.*, p. 173-234; Rostás Zoltán, *O istorie orală a Şcolii Sociologice de la Bucureşti*, Bucureşti, Editura Printech, 2001, p. 96 şi urm.

preoţie şi a devenit elevul lui Gusti. Iniţial, fusese inclus în echipa acestuia, alături de alţi doi maghiari care urmau să desfăşoare cercetări în satul Şiclod din judeţul Odorhei. Conducerea Fundaţiei Culturale Regale a ezitat să-şi asume răspunderea cooptării unor maghiari într-o echipă românească. Într-o scrisoare din 1937, Bakk îi explica unui conaţional motivele care stătuseră la baza excluderii maghiarilor din programul Fundaţiei Regale, dând, totodată, o imagine a atmosferei care domnea în relaţiile interetnice din perioada interbelică. Gusti, aflat în concediu, a transmis că „nu se amestecă, să se ocupe locţiitorii săi — pe răspunderea lor — după cum cred de cuviinţă". La rândul său, Emanoil Bucuţa, directorul Fundaţiei, se temea de atacurile din presă ale liberalilor şi ale extremei drepte româneşti, cu atât mai mult cu cât asociaţia *Astra* îi înaintase deja un protest regelui. Pe de altă parte, statutul Fundaţiei prevedea că scopul său era să „ridice satele româneşti", la minorităţi nefăcându-se nici o referire, astfel încât maghiarii au fost excluşi din echipă.[143]

Atmosfera din cadrul cercului studenţesc se pare însă că era deosebit de bună. Săptămânal, avea loc câte o serată dansantă în sediul clădirii reformate de pe strada Sf. Voievozi, unde parohia îşi recuperase cele trei corpuri de clădiri. Într-o sală mare, la etajul clădirii situate la mijloc, se ţineau întruniri sau spectacole, iar de o parte şi de cealaltă se aflau clădirea şcolii, precum şi clădirea căminului studenţesc. Iniţial, clădirea căminului adăpostise grădiniţa şi protopopiatul şi este singura care a supravieţuit bombardamentului din 1944. Spectacolele aduceau venituri destul de frumoase pentru parohie.

Alţi bani se încasau din balurile studenţeşti, organizate cu începere din 1927. Balurile constituiau un adevărat eveniment în viaţa maghiarimii bucureştene; erau atent organizate şi se închiria sala *Eintracht* de la germani. Erau expediate sute de invitaţii pentru diverse personalităţi româneşti din Bucureşti şi personalităţi maghiare din Ardeal, acestea din urmă contribuind cu sume importante la susţinerea materială a studenţilor. La ultimul bal studenţesc din perioada interbelică, s-au strâns 180.000 de lei.[144]

Odată cu venirea primăverii, tinerii preferau serbările câmpeneşti de la pădurea Andronache, serbări la care obişnuiau să participe şi români. În perioada verii, cu sprijinul preotului reformat din Constanţa, se închiria, din 1938, o casă cu grădină, având trei camere; aici cazarea costa doar 15 lei pe noapte, spre deosebire de preţurile practicate de persoanele particulare, situate între 100 şi 200 de lei.

[143] Rostás Zoltán, *O istorie orală*…, p. 106 şi urm.; Idem, *Atelierul gustian*, Bucureşti, 2005, p. 97-98.

[144] Idem, *Visszajátszás /Reluare/, op. cit*., p. 32 şi urm.

Activităţile cultural-ştiinţifice ale maghiarilor de pe strada Sf. Voievozi se aflau sub supravegherea Siguranţei statului român. Dintr-o notă informativă din 17 mai 1937, aflăm că, după apariţia Legii învăţământului superior, căminul studenţesc maghiar fusese închis pentru scurt timp şi studenţii evacuaţi, deoarece noua lege nu admitea funcţionarea căminelor particulare. Studenţii maghiari ar fi desfăşurat şi activităţi politice, deşi legea interzicea acest lucru, precizează în continuare raportul. Cercul studenţesc *Kos Karoly* [*sic!*] era etichetat drept o „organizaţie naţionalistă maghiară… cu activitate iredentistă". Alte note, din 1 iulie 1938 şi 8 aprilie 1941 vorbeau de „cercul iredentist Koós Ferenc", unde „se ţin discursuri şi conferinţe cu caracter iredentist"[145]. De fapt, un singur student a fost învinuit de agitaţie comunistă şi obligat astfel să părăsească internatul.

Prezenţa masivă a maghiarilor în Bucureşti era determinată, în primul rând, de căutarea disperată a unui loc de muncă. S-a produs o adevărată hemoragie umană de forţă de muncă extrem de ieftină şi foarte profitabilă pentru români. Capitala atrăgea mai mult decât America, deoarece era destul de aproape şi le oferea unor oameni extrem de săraci şi de dezorientaţi posibilitatea de a supravieţui. Nagy Sándor vedea această emigrare ca sângerarea unui corp din mii de răni; rana cea mai adâncă stătea deschisă spre Regat, iar mirajul Bucureştiului a avut drept consecinţă asimilarea maghiarimii, deci nimicirea ei. Maghiarii din Ardeal îşi desconsiderau conaţionalii veniţi la Bucureşti şi-i taxau drept cetăţeni de categoria a treia. Contrar aşteptărilor, maghiarimea bucureşteană nu s-a întărit cu forţe noi în perioada interbelică, dimpotrivă, parcă niciodată n-a fost mai dezbinată, adepţii diferitelor partide politice atacându-se reciproc sau atacând biserica reformată, singura oază de maghiarism ce mai rămăsese aici.

S-a afirmat adesea că Bucureştiul ar fi fost oraşul cu cei mai mulţi maghiari după Budapesta; or, recensământul din Ungaria, efectuat în acelaşi an cu cel din România, adică în 1930, arăta că Seghedinul avea 160 de mii de locuitori, Debreţinul 117 mii şi Miskolc 89 de mii. Potrivit recensământului din 1930, Bucureştiul număra 639.040 de locuitori stabili, din care 324.331 reprezentau populaţia activă. 495.122 de persoane, adică 77,47% dintre locuitorii Capitalei, erau de naţionalitate română. Pentru prima dată, statisticile oficiale româneşti recunoşteau existenţa cetăţenilor români de altă naţionalitate; maghiarii bucureşteni ar fi reprezentat 3,76%, adică 24.052 de persoane. Alte naţionalităţi erau: 69.885 evrei (10,93%),

[145] Arhivele Statului. Fondul Ministerul de Interne. Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 188/1937, p. 29; dosar 47/1938, p. 200; dosar 120/1941. (Legaţia Ungară din Bucureşti), p. 150.

14.231 germani (2,22%), 6.797 ţigani (1,06%) etc. Potrivit religiei, 486.193, adică 76,08% dintre locuitorii Bucureştiului erau ortodocşi, 36.414 catolici (5,69%), 7.316 reformaţi (1,14%), 12.203 evanghelici (1,9%), 389 unitarieni (0,06%) etc.[146] În toată Muntenia, trăiau 33.806 maghiari, iar în Moldova, 20.964. Rezultatele recensământului au fost contestate de Partidul Maghiar; este adevărat că, în vreme ce în Ardeal mulţi maghiari erau supuşi presiunilor şi ameninţărilor pentru a nu-şi declara naţionalitatea, în Bucureşti a fi maghiar constituia un adevărat stigmat de care respectivele persoane voiau să scape cât mai repede.

Chiar dacă numărul maghiarilor din Bucureşti ar fi fost cu mult mai mare decât cifra oficială de 24.000, este puţin probabil să fi atins cifre atât de mari ca la Seghedin sau Debreţin. Este, însă, posibil să se fi apropiat de populaţia oraşului Miskolc, deşi datele oficiale contraziceau aceste estimări destul de frecvente ce apăreau în presa maghiară.

Oraşul avea un aer picant, „puţin balcanic, puţin franţuzesc", aprecia Ignácz Rózsa. Femei elegante, intens parfumate, purtând pantofi cu tocuri de 8 centimetri, după ultima modă pariziană, se plimbau în mirosul mititeilor şi al fripturilor la grătar. Într-un furnicar zgomotos în care toţi vorbeau tare, se grăbeau, gesticulau, rămâneau încă prezenţi vânzătorii ambulanţi, desculţi, purtând cobiliţele cu fructe. Seara se aprindeau reclamele luminoase, iar la Şosea erau deschise barurile elegante şi grădinile de vară, unde se bea „borviz de Borsec" şi se mâncau alune cu zahăr de la Ditrău. Pe malul lacului Herăstrău, se auzea muzică ţigănească, dar se dansa şi jazz. Noi posibilităţi de divertisment relativ accesibile ofereau filmul sonor şi radioul, începând din 1929, respectiv 1930. Oraşul răsuna de tangouri şi romanţe transmise la radio. Se auzea şi muzică maghiară; erau transmişi pe post cântăreţi, pianişti, violonişti din Ardeal, o formaţie de varieteu din Budapesta, chiar muzică de Bartók sau Kodály, precum şi muzică uşoară. Distracţia le era accesibilă şi oamenilor cu venituri modeste, iar autobuzele circulau până la ora 9 seara, pentru a-i transporta acasă pe cei rămaşi pe la petreceri sau cinematografe; meciurile de fotbal constituiau o altă distracţie plăcută. Vara, locul preferat de distracţie era pădurea Andronache unde cânta muzica lăutărească şi se putea dansa. Aici obişnuiau să vină şi maghiarii, la fel ca înainte de război, doar că petrecerile nu le mai organiza Societatea Maghiară, ci diverse asociaţii reformate; organizatorii făceau aprovizionarea cu mâncare şi băutură, se organiza şi câte o tombolă, alteori se petrecea la câte un botez. Se molipsiseră de o poftă de viaţă necunoscută

[146] *Recensământul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930*, vol. 2, Bucureşti, 1938, p. 256 şi 649.

în Ardeal. Apoi, bucureştenii mai aveau şi şansa de a-l vedea pe regele Ferdinand mergând la biserica romano-catolică din incinta *Institutului Sf. Maria* de pe strada Pitar Moş, unde slujba se ţinea în limba germană; lua loc mereu în rândul întâi. În acelaşi timp, regina Maria mergea la biserica anglicană, aflată în apropiere.

Odată cu sosirea unor noi valuri de maghiari din păturile sărace, a sporit numărul proletarilor, dar şi al copiilor care se asimilau prin frecventarea şcolilor româneşti, renunţând la identitatea lor. Printre primii sosiţi în Capitală în căutarea unui loc de muncă se aflau cei necalificaţi; pentru angajare, nu era nevoie nici de cunoaşterea limbii, nici de studii, nici de vreo meserie anume, deoarece oferta era extrem de generoasă în domeniul serviciilor. Se vehiculau diverse cifre cu privire la numărul maghiarilor din acest sector. Potrivit datelor provizorii din Enciclopedia României, majoritatea ungurilor din Bucureşti erau servitori, estimare devenită afirmaţie certă şi perpetuată de-a lungul deceniilor: „Ungurii fac parte în mod destul de uniform din toate clasele profesionale, datorită faptului că, fiind aproape numai servitori şi muncitori necalificaţi, sunt repartizaţi în fiecare categorie de industrie ca muncitori, iar în întreprinderile de comerţ şi în gospodăriile de liber-profesionişti şi funcţionari publici ca servitori. 82% dintre cei ocupaţi în întreprinderile de credit şi comerţ sunt servitori”.[147]

După iniţialele A.G., capitolul a fost scris, probabil, de Anton Golopenţia, sociolog din echipa lui Dimitrie Gusti.

Cele câteva mii de tabele cu datele finale ale recensământului, publicate ceva mai târziu, nu oferă însă informaţii despre numărul de servitori şi muncitori necalificaţi maghiari angajaţi în diversele ramuri ale economiei; apoi, raportările s-au făcut mereu la populaţia activă şi pasivă de maghiari (luate împreună, şi nu separat). Spre exemplu, în comerţ erau înregistrate 89.674 de persoane (populaţie activă şi pasivă), iar maghiarii numărau 2.812 persoane (populaţie activă şi pasivă). În ceea ce priveşte populaţia activă din comerţ, din totalul de 46.212 angajaţi din comerţ, numărul servitorilor se ridica la 10.282 de persoane, fără să se specifice naţionalitatea acestora.

În întreprinderile de credit şi din agenţiile comerciale, din cele 24.736 de persoane (populaţie activă şi pasivă), 1.145 erau maghiari (populaţie activă şi pasivă), iar numărul servitorilor se ridica la 4.382 (populaţie activă).[148] Tot potrivit recensământului, doar 135 de maghiari erau angajaţi

[147] *Enciclopedia României*, vol. 2, Bucureşti, 1938, p. 558.

[148] *Recensământul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930,* vol. 5, Bucureşti, 1940, p. XXIX şi p. 214.

ca „personal de serviciu în menaje“[149]; este puţin probabil ca această cifră să fi corespuns realităţii.

Afirmaţiile din *Enciclopedia României*, nesusţinute prin datele finale ale recensământului, denotă tendinţa autorităţilor de a pune semnul egalităţii între maghiari şi servitori, dând imaginea unei Românii înfloritoare, sufocate de un număr copleşitor de neisprăviţi (maghiari) — şi anume 82% dintre ei — , aflaţi la periferia societăţii româneşti.

Nu întâmplător, Nagy Sándor constata că, în presă şi în manualele şcolare, avea loc o acţiune de denigrare şi umilire permanentă a maghiarilor de către români, ungurul fiind prezentat mereu ca „slugă şi servitoare, sărac şi incult, inapt pentru organizare, lipsit de instituţii, o adunătură insignifiantă sub raport social”[150].

Cifre la fel de derutante erau înregistrate şi pentru populaţia flotantă a Bucureştiului: 14.478 de cetăţeni români, fără vreo precizare legată de naţionalitate.

Cu forme legale sau nu, locuitori stabili sau flotanţi, în perioada interbelică s-au aflat foarte mulţi maghiari în Bucureşti; în acei ani, auzeai adesea vorbindu-se ungureşte prin pieţe, printre cumpărătorii din magazine şi din brutării. Tot ungureşte vorbeau şi secuii care lucrau la canalizarea Căii Victoriei prin 1931 sau slujnicele care defilau duminica în Cişmigiu, ţinându-se de mână, în grupuri de câte patru-cinci fete şi cântând ungureşte; cele nou-venite îşi păstrau încă portul popular şi cosiţele împletite. Defilarea servitoarelor în Cişmigiu constituia un spectacol impresionant, dar ne putem întreba despre ce număr real putea fi vorba; probabil nu mai mult de o mie-două de persoane. Aleile erau împărţite după locul de origine al fiecăreia; spre sfârşitul deceniului trei, numai din satul Sărata sosiseră 31 de fete în Bucureşti. Multe erau trimise chiar de către părinţi şi nu aveau mai mult de 14-15 ani. Blocurile moderne, abia construite pe câteva artere principale din centrul oraşului, nu dispuneau de camere pentru servitoare, iar mansardele erau înţesate de servitorime venită din Secuime; mica lor odaie era mobilată doar cu un pat de fier şi un lighean, iar soneria stăpânilor le solicita fără încetare.

Visul servitoarelor era să se întoarcă în sat cu banii câştigaţi şi să-şi cumpere casă, pământ şi vite. Una dintre aceste tinere, Kovács Vilma, a reuşit să-şi împlinească visul.[151] A plecat de acasă în 1920, la vârsta de 17 ani, doar cu o adresă în buzunar, deoarece ajunsese la concluzia că nu

[149] *Idem*, vol. 7, Bucureşti, 1941, p. 265.
[150] Nagy Sándor, *op. cit*., p. 87.
[151] Kovács Vilma, *M-au dat unui bărbat pe care nu-l văzusem niciodată*, în Rostás Zoltán, *Chipurile oraşului*, 2002, p. 183-192.

se alegea cu nimic din munca ei dură de la ţară. Nu ştia decât să numere pe româneşte şi nu ştia să facă nimic din ce se cerea la oraş. Angajată la stăpân, făcea curăţenie, servea masa, spăla vase, ducea copiii la plimbare, iar cumpărăturile le făcea cu ajutorul unei liste întocmite de stăpână. A suferit şi un accident cumplit; în timp ce spăla duşumeaua cu benzină, s-a declanşat un incendiu provocat de un scurt-circuit. Fata s-a ales cu grave arsuri în zona capului, a gâtului, la mâini şi la picioare şi timp de trei luni a bătut drumul la spital pentru schimbarea pansamentelor. Când se întorcea acasă, trebuia să se ocupe de gospodărie, altminteri ar fi fost concediată. A stat aproape douăzeci de ani în Bucureşti şi a economisit fiecare bănuţ: nu şi-a cumpărat nici măcar un corn, nu mergea la dans, nici la cinema, n-a auzit de existenţa Societăţii Maghiare. Îşi trimitea toţi banii acasă, unui notar care i-a cumpărat pământ şi o casă. Treptat, a agonisit o mică avere: patru vaci (una costa 20 de mii de lei), patru viţei, 25 de oi, doi porci şi şi-a cumpărat o casă mai mare cu 225.000 de lei. În anii 1950, visul său s-a spulberat: comuniştii i-au fost confiscat totul, fiind considerată chiabur.

Românii se bazau pe munca ungurilor, pe „bucătăreasa specială", pe cameristă, pe „feciorul deştept", pe „curata fetiţă tânără", întâmpinată şi selectată încă din gară de grijuliul tată de băieţi. Salariul oferit era între 600 şi 1.000 de lei, echivalent cu salariul unui ucenic de la atelierele CFR: 20-30 de lei/zi. În general, angajările se făceau fără contract de muncă, drept urmare angajatele, căci ele predominau, erau supuse nenumăratelor abuzuri: nu-şi primeau salariul, erau amendate cu reţineri mari din salariu pentru greşeli mărunte, erau abuzate sexual de stăpâni şi ameninţate de stăpână: „Dacă nu-ţi ţii gura, boanghenă puturoasă, te reclam la poliţie pentru prostituţie ilegală".

Abia după 1930, comunitatea maghiară a încercat să le întindă o mână de ajutor acestor tinere năpăstuite. Activităţile social-caritabile din Bucureşti au fost iniţiate de misiunea catolică din Ordinul Surorilor Sociale, ordin înfiinţat în 1923, în Ungaria, de către Slachta Margit şi răspândit apoi pe mai multe continente. La chemarea episcopiei catolice din Bucureşti, în anul 1931, Ordinul a obţinut cu mare dificultate aprobarea de a veni în Capitală pentru ocrotirea tinerelor catolice, nu doar unguroaice, la cămin fiind găzduite şi nemţoaice din Bucovina şi, probabil, şi românce. În munca lor, surorile erau îndrumate de maica-superioară de la Institutul Domnişoarelor Engleze şi de canonicul Horváth Árpád György de la Bărăţia. Graţie unei donaţii făcute de italianul Tomasini, surorile au amenajat un cămin de fete pe strada Petru Poni, la nr. 3, în apropiere de Gara de Nord; clădirea avea trei camere şi 14 paturi. În 1932, s-a înfiinţat asociaţia servitoarelor. În

1933, acestea au mai primit de la aceeaşi familie italiană o altă clădire cu cinci camere şi o sală spaţioasă. O călugăriţă avea misiunea să aştepte în gară sosirea trenurilor din Secuime sau din Banat şi să le ofere găzduire tinerelor contra sumei de 15 lei pe noapte, până când acestea reuşeau să-şi găsească un serviciu. În acelaşi timp, la biserica Bărăţia s-a deschis un birou de plasare în muncă, birou mutat ulterior pe strada Petru Poni. Din 1938, s-a înfiinţat şi un cămin pentru studente, cu o capacitate de 12 locuri.

Activitatea biroului de plasare în muncă, deschis pe 14 mai 1931, n-a durat prea mulţi ani, după cum aflăm din Arhiva Siguranţei Statului.[152] După ce, în fiecare an, a oferit un loc de muncă pentru circa 2.000 de tinere, „fără distincţiune de naţionalitate", la sfârşitul anului 1937 i s-a retras autorizaţia de funcţionare, în urma unui raport întocmit de un inspector de la Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale. Motivele retragerii autorizaţiei au fost consemnate în raport: „era un cuib maghiar de iredentism şi prozelitism catolic", „aducea insulte grave poporului român şi patronilor români", percepând, totodată, taxă de cazare şi taxe benevole, ceea ce ar fi fost ilegal, conform Legii organizării plasării, din 1921. În cursul anului 1939, Ottilia Schannen, superioara Ordinului Surorilor Sociale, i s-a adresat Nunţiului Apostolic de la Arhiepiscopia Bucureştiului, cu solicitarea de a face demersurile necesare pentru redobândirea autorizaţiei de funcţionare. Autorităţile române au respins cererea catolicilor, considerând mult prea periculoasă pentru siguranţa statului activitatea acestui birou asaltat cu precădere de servitoare. Biroul de plasare al reformaţilor unguri a fost lăsat să funcţioneze, totuşi, în continuare şi a fost autorizat şi un birou de plasare pentru tinerele germane de confesiune evanghelică.

Biroul de plasare în muncă al parohiei reformate a luat naştere ceva mai târziu decât cel catolic. Deşi din anul 1930 se înfiinţase la Bucureşti o filială a Misiunii reformate, care avea şi o asociaţie de femei, acordarea de asistenţă socială organizată a fost pusă în practică abia pe 10 iunie 1934, prin deschiderea unui cămin de fete pe strada Theodor Aman. În acest scop, eclezia din Bucureşti a beneficiat de un ajutor de 75.000 de lei din partea Episcopiei reformate din Cluj. Clădirea de pe strada Th. Aman nu poate să fi fost alta decât fosta clădire a catolicilor maghiari, confiscată după război, şi pentru care acum reformaţii plăteau chirie statului român. Căminul oferea doar două camere cu câte opt paturi de fier, iar cazarea costa 15 lei pe noapte pentru servitoare, 400 de lei lunar pentru studente şi funcţionare şi 300 de lei lunar pentru muncitoare. Solicitările nu veneau atât de la servitoare, care, oricum, nu aveau banii necesari pentru a plăti

[152] Arhivele Statului. Ministerul de Interne. Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 123/1939. (Societatea *Surorile Sociale* din Bucureşti).

cazarea şi erau şi neîncrezătoare, ci de la studente sau tinere care aveau deja o profesiune. În cămin locuia şi diaconeasa Bereczky Klára, care conducea cercul de fete *Lídia*. La dispoziţia tinerelor stătea gratuit un birou de plasare în muncă, aflat sub conducerea unei învăţătoare; cu angajatorul se încheia un contract de muncă, dar acest contract nu avea nicio valoare juridică. În principiu, angajatorul trebuia să-i asigure angajatului şi cazare, şi masă.

Raportul de activitate al căminului reformat de fete pe anul 1935 arată că 3.394 de femei au solicitat un loc de muncă şi au fost angajate doar 318. Căminul a oferit cazare temporară pentru 180 de femei, 27 au locuit la cămin timp de peste o lună de zile, iar 15 au primit cazare gratuită. Nu se ţinea cont de apartenenţa religioasă; din cele 180 de beneficiare, 124 erau de confesiune reformată.

Reformaţii au iniţiat şi o acţiune de salvare a tinerelor de la practicarea prostituţiei. Cam o sută de astfel de fete au fost depistate de câţiva tineri enoriaşi îndrăzneţi; erau chemate la parohia reformată şi, prin Mica publicitate, li se găsea un loc de muncă, cel mai adesea ca servitoare. Slujba le conferea o oarecare independenţă, locuinţa şi mâncarea fiind asigurate de către angajator, în cele mai fericite cazuri.

Nu ştim în ce fel au rezolvat alţi minoritari aflaţi în Bucureşti problema găsirii unui loc de muncă decent pentru conaţionalii lor. Era vorba de capacitatea de organizare, dar şi de găsirea unor donaţii consistente din partea membrilor bogaţi ai comunităţii. În 1931, un ziar maghiar atrăgea atenţia asupra sarcinilor principale ce le reveneau celor trei instituţii maghiare din Bucureşti: Societăţii Maghiare, Partidului Maghiar şi ecleziei reformate. Nu se făceau referiri la sindicatele muncitoreşti şi nici la intelectuali. Aceste sarcini ar fi constat în deschiderea unui oficiu pentru plasarea în muncă, în acţiuni de apărare a drepturilor servitorilor, în oferirea de ajutoare pentru şomeri şi familiile sărace, precum şi în înfiinţarea unui patronat pentru şcolile maghiare. Prea puţin s-a realizat din aceste deziderate. Alte comunităţi erau, poate, mai solidare şi mai bogate. Germanii şi evreii dispuneau de mijloace materiale incomparabil mai mari. Potrivit afirmaţiilor lui Nagy Sándor, nemţii aveau o avere imensă şi asociaţii cu sedii proprii: *Turnverein*, *Liedertafel*, *Eintracht*, *Transylvania* etc., şcoli primare şi medii, ziare, spital şi un azil.

Existau şi alte nenumărate posibilităţi pentru cei necalificaţi de a obţine o slujbă. Erau angajaţi chiar şi adolescenţii; ei erau cei care furnizau în zori de zi lapte şi cornuri proaspete pentru birturi sau casele particulare. Cei ce reuşeau să se aciueze pe lângă cârciumi sau chiar restaurante aveau o viaţă suportabilă. Munceau de la 6 dimineaţa până la ora 11 seara, dar aveau casa

şi masa asigurate. Dacă deveneau chelneri, primeau circa 1.000 de lei pe lună (o pâine costa 5 lei) sau chiar mai mult, 1.500 de lei.

Nu puţini erau, însă, cei care vagabondau fără un loc de muncă, adăpostindu-se prin gări, prin Cişmigiu sau pe sub porţi; poliţia făcea frecvent razii şi toţi cei depistaţi fără un loc de muncă erau expulzaţi, deşi în Ardeal erau „mai săraci şi mai cerşetori" decât în Bucureşti. Municipalitatea oferea şi un adăpost destinat şomerilor, situat pe strada Izvor; aici nu exista niciun fel de mobilier, se dormea pe jos, pe paie.

Reclamele din ziarele maghiare, precum şi din *Calendarul maghiarimii bucureşteane* (*Bukaresti Magyarság Naptára*) pe anul 1932 atrăgeau atenţia asupra unei categorii de maghiari de condiţie medie, mici meseriaşi proprietari de ateliere, dar şi patroni de cârciumi şi restaurante, antreprenori, precum şi intelectuali: medici, avocaţi, ingineri, toţi făcând parte din clasa burgheziei mici sau mijlocii.

Enciclopedia României, deşi i-a înregistrat pe cei ocupaţi în sectorul industrial, inclusiv pe cei ce lucrau pe cont propriu, incluzându-i aici şi pe micii meseriaşi, adică 16,4% din populaţia activă, nu a dat procentul reprezentat de meseriaşii maghiari. Acelaşi *Calendar*[153] a publicat o listă nominală, care includea circa 180 de meseriaşi: 33 de pantofari, 21 de croitori, 17 coafori sau frizeri, 11 tâmplari, 10 mezelari sau măcelari etc. Meseria de caretaş nu mai avea căutare, fiind menţionate doar două nume. Vizitiii din perioada antebelică deveniseră şoferi de taxiuri, care ascultau radio Budapesta; clienţii puteau comanda adresa de destinaţie în română, franceză sau maghiară. Cu siguranţă, lista meseriaşilor nu era completă. Criza economică a lovit şi în micii meseriaşi: li s-au diminuat câştigurile ori şi-au pierdut atelierele. Astfel, dacă înainte de criză un zugrav câştiga între 2.500 şi 3.500 de lei pe săptămână, acum nu mai câştiga decât 1.000 de lei. Din reclamele publicate în ziare reiese că meseriaşii maghiari îşi românizau numele: spre exemplu, numele Korodi Szilárd apărea sub forma Constantin Corodi. Acest lucru se întâmpla şi pe vremea când erau cetăţeni străini, dar acum cu atât mai mult, deoarece din 1927 apăruse legea cu privire la obligativitatea românizării numelor ungureşti.

Tot prin intermediul publicităţii, aflăm că în 1926 existau mai multe restaurante maghiare deschise în centrul Capitalei: Astoria, pe bulevardul Elisabeta, Transilvania şi Metropol pe Calea Victoriei, la numerele 35, respectiv 85, Amiciţia, în clădirea Societăţii Maghiare şi un alt restaurant pe strada Smârdan. Birturile patronate de maghiari trebuie să fi fost, însă, mult mai multe: un martor ocular pomenea de ospătăria ungurească a lui Klein de pe strada Popa Tatu.

[153] Cf. Hencz Hilda, *op. cit.,* p. 72-74.

Enciclopedia României făcea referire la existenţa unui număr destul de semnificativ de liber-profesionişti: medici, avocaţi şi arhitecţi de origine maghiară, germană şi evreiască, fără a preciza cifre pe naţionalităţi; era vorba de 4.450 de persoane de toate naţiile, neromânii predominând în această categorie profesională.

În presa maghiară a vremii au apărut menţionaţi o parte dintre intelectualii maghiari din Bucureşti: 8 medici, 8 avocaţi, 7 ingineri şi 2 farmacişti, unii cu studii la Paris sau Berlin, precum şi o doctoriţă stomatolog, Bíró Borbála. În mod inexplicabil, erau pomeniţi doar câţiva constructori maghiari, deşi se pare că erau destul de mulţi. Au fost omişi şi marii comercianţi sau industriaşi, deşi lor li se adresau câteva periodice de specialitate în limba maghiară cu informaţii utile despre bursa grâului, a fierului sau a automobilelor, despre industria textilă sau tipografică.

Almanahul umoristic din 1938 (*Bucureşti-i Magyar Vicces Naptár*) a oferit o listă mai generoasă, şi anume 33 de medici. Unul dintre cei mai cunoscuţi, sosit de la Budapesta, era Papp Béla, care şi-a deschis un cabinet pe strada Occidentului. Un alt medic, Bakk Elek, avea studii la Paris; sosit la Bucureşti, şi-a echivalat diploma şi a lucrat, printre altele, la Institutul de Endocrinologie, devenind asistentul profesorului dr. Pitulescu. A locuit în Pasajul Victoria, între 1927 şi 1940, iar în cabinetul său medical de pe Calea Victoriei nr. 45 dădea consultaţii gratuite pentru săraci, dar şi pentru studenţii, dascălii şi preoţii maghiari; de asemenea, le oferea zilnic casă şi masă conaţionalilor săi aflaţi la strâmtoare.[154] S-a implicat şi în activitatea şcolii şi a bisericii reformate. Alte surse menţionau câţiva studenţi deveniţi ingineri: Katona József sau Balla Pál, antreprenor care adesea invita studenţi la el la masă. Inginerul Ráskai Béla era angajat la fabrica de timbre, dar era, totodată, şi asistent universitar la Politehnică, singurul cadru didactic universitar maghiar şi, probabil, primul care a absolvit Politehnica bucureşteană. Aproape toţi veniseră din Ardeal, dar cel puţin unul dintre ei era bucureştean: chimistul Koncz Barna. În sursele maghiare, nu era menţionat, însă, nicăieri un anume dr. Z. Nemeth [*sic!*], directorul editurii Ghidul României, care a tipărit *Ghidul Bucureştilor* în 1935, redactat de Al. Cicio-Pop şi Al. Bădăuţă.

Liber-profesioniştii maghiari erau menţionaţi şi în notele informative ale Siguranţei Statului, unul dintre ei fiind dr. András István (Ştefan Andraş), preşedintele cercului *Koós* prin anul 1939.

O parte însemnată dintre maghiarii din Capitală, poate cea mai

[154] Szabó H. Gyula, *Egy elfelejtett magyar orvos Bukarestben /Un medic maghiar uitat din Bucureşti/*, în *Bukaresti Magyar Közlöny*, nr. 8, aug. 2005.

numeroasă, despre care ştim însă foarte puţine lucruri, erau proletarii. Cifrele recensământului din 1930 nu erau cele mai semnificative, deoarece, pe de o parte, România se afla în criză economică, iar, pe de altă parte, câteva ramuri industriale importante s-au dezvoltat după această dată. Un procent semnificativ, reprezentând 25% din totalul populaţiei active, era ocupat în industrie.

Imediat după război, maghiarii şi-au găsit cu uşurinţă un loc de muncă în construcţii, ramură industrială aflată în plin avânt. „Tot Bucureştiul l-au construit maghiarii", afirma un maghiar venit din Secuime, unde impozitele mari îi ruinaseră şi-i determinaseră să-şi caute de lucru la oraş. Salarizarea era mai bună decât a angajaţilor din domeniul serviciilor. În construcţii, lucrătorii erau plătiţi cu 120-180 de lei pe zi, dar slujba era sezonieră. După Congresul Naţional al Constructorilor din 1934, s-a deschis un birou al constructorilor pe strada Izvor; din comitet făceau parte şi doi maghiari.

Alte mii de muncitori, calificaţi şi necalificaţi, erau angajaţi în industria textilă, morărit, metalurgie, prelucrarea lemnului, a tutunului, în construcţii, tipografie, căi ferate. Recensământul din 1930 arăta că 11.428 de maghiari (populaţie activă şi pasivă), adică aproape jumătate din totalul de 24.052 de maghiari recenzaţi în Bucureşti, erau angajaţi în şapte ramuri industriale: 2.344 în construcţii (reprezentând 8,7% din totalul angajaţilor), 1.186 în industria lemnului (7,27%), 1.922 în industria metalurgică (6,05%), 2.317 în industria textilă şi manufacturieră, 1.231 în industria alimentară şi a tutunului, 1.745 în transport şi comunicaţii şi 683 în industria chimică, a hârtiei şi tiparului. Procentele maghiarilor din primele trei ramuri industriale erau foarte apropiate de cifrele preliminarii avansate în *Enciclopedia României*.

Imediat după război, maghiarii au fost atraşi în diversele sindicate româneşti. În 1921, s-au constituit sindicatul profesional al birjarilor şi camionagiilor, sindicatul lucrătorilor brutari şi franzelari, sindicatul lucrătorilor tâmplari, apoi cel al metalurgiştilor, al lucrătorilor berari, al tipografilor, al chelnerilor etc. Conducătorii români ai sindicatelor evitau să le dea maghiarilor funcţii de răspundere, deoarece aceştia nu vorbeau fluent limba română; câteva nume maghiare au apărut, totuşi, în colectivele de conducere. Sindicatele se aflau sub supravegherea Siguranţei Statului, cu atât mai mult cu cât se făcea şi propagandă comunistă cu ocazia întrunirilor; pentru a le compromite, Siguranţa nu s-a dat în lături să înscenеze presupuse comploturi împotriva statului puse la cale de sindicalişti. Mai multe note informative din Arhiva Ministerului de Interne, datând din anul 1926, se refereau la un anume Imre Aladár, secretar al consiliului sindicatului lucrătorilor tâmplari, care ţinea discursuri agitatoare. A fost arestat şi

ameninţat cu expulzarea, deşi era cetăţean român.[155] Între 1926 şi 1929, acesta s-a implicat şi în publicarea câtorva efemere gazete muncitoreşti.

Comparativ cu numărul mare de ziare muncitoreşti apărute în limba maghiară, ştirile din Bucureşti despre concedieri, şomaj şi salarizare erau foarte puţine: la moara de pe Şoseaua Ştefan cel Mare, unde lucrau mulţi maghiari, s-au făcut concedieri masive; la fabrica de pielărie a lui Mociorniţa erau la ordinea zilei amenzile de 300-500 de lei, concedierile fără preaviz şi orele suplimentare neplătite.[156]

Şomerii primeau sprijin de la stat în alimente, îmbrăcăminte, şi lemne doar în cazul în care erau foarte săraci. Trebuiau să se prezinte săptămânal la biroul circumscripţiei în care domiciliau, cel mai bine funcţionând biroul condus de soţia pictorului Satmari-junior. Casa regală contribuia şi ea la ajutorarea şomerilor, oferind zilnic o masă caldă la Cotroceni pentru o sută de şomeri, printre care se aflau şi maghiari. S-au înfiinţat şi cantine sociale pentru cei necăsătoriţi. Nu toţi şomerii erau ajutaţi: cei care aveau o locuinţă bună, aveau mobilă şi fumau nu primeau nimic.

În timpul crizei, în 1930, salariul unui muncitor necalificat de la CFR era de 90-100 de lei pe zi, faţă de 120-140 de lei, cât era înainte de criză. Cei de la atelierele CFR primeau circa 2-3.000 de lei pe lună şi aveau asigurate locuinţa şi cheltuielile de întreţinere. Paznicii de noapte erau plătiţi mult mai bine, ajungând până la 4.500 de lei pe lună, la care se adăugau sporurile pentru chirie, încălzire şi lumină. Anumiţi salariaţi privilegiaţi angajaţi la CFR, de la telefoniste până la ingineri, puteau primi un spor pentru chirie ce varia între 95.000 şi 450.000 de lei; pe lista privilegiaţilor se aflau şi doi maghiari.

Proletarii şi-au înfiinţat şi un partid foarte puternic, Partidul Social-Democrat. În 1934, odată cu deschiderea unei secţii maghiare a partidului în Bucureşti, a apărut şi organul său de presă, *Előre (Înainte)*, redactat de Hoffer Géza. Din comitetul de conducere al partidului făcea parte Bartalis Sándor, o personalitate cunoscută în lumea muncitorilor. Era redactor-şef al gazetei metalurgiştilor, apărută iniţial la Cluj, secretar-general al Uniunii Naţionale a Metalurgiştilor şi a ocupat diverse funcţii în Partidul Social-Democrat. Taxa de înscriere în partid era de 5 lei, iar cotizaţia săptămânală, tot de 5 lei. Între 1936-1938, a apărut şi câte un *Calendar al muncitorului* (*Munkás Naptár*), înţesat de literatură proletară şi de articole scrise de fruntaşii socialişti români sau străini referitoare la lupta proletariatului pentru câştigarea de drepturi şi la programele sindicatelor menite să

[155] Arhivele Statului. Ministerul de Interne. Direcţia generală a Poliţiei, dosar 47/1926, p. 119, 120.
[156] *Munkás*, nr. 3, 1930.

amelioreze contractele de muncă. Articolele din ziar rămâneau la nivel declarativ: în principiu, lupta minorităţilor pentru câştigarea drepturilor lingvistice şi cetăţeneşti nu poate avea succes fără implicarea majorităţii, a tuturor celor care luptă pentru democraţie, iar PSD era singurul partid care va reuşi să obţină aceste drepturi pentru toţi, indiferent de naţionalitate sau religie.

Situate pe poziţii antagonice faţă de Partidul Maghiar, ziarele muncitoreşti atacau permanent acest partid condus de grofi, ca fiind „cel mai neputincios partid", care „n-a apărat drepturile politice sau economice nici măcar ale unui singur muncitor maghiar". Erau atacate şi partidele politice româneşti, care aveau drept ţel apărarea românilor împotriva minorităţilor, de exemplu partidele lui Cuza, Goga şi Vaida-Voevod. Este un lucru ciudat, afirma Bartalis, că 14 milioane de români trebuie să se apere împotriva a 4 milioane de minoritari risipiţi prin ţară; acest lucru nu dovedea decât faptul că atenţia proletariatului trebuia distrasă de la adevăratul duşman, şi anume capitalismul. La fel făceau şi maghiarii sau germanii, agitând lozinci naţionaliste. Manipularea sentimentelor naţionaliste, când ale românilor, când ale minorităţilor, nu le servea decât patronilor, pentru a putea plăti salarii cât mai mici, în condiţii de muncă îngrozitoare.[157] Era atacată şi asociaţia profesională înfiinţată de pastorul Nagy Sándor: nu cu o astfel de asociaţie de calfe vom educa muncitorii, afirma autorul articolului, ci este nevoie de cultură proletară pentru a duce lupta în vederea obţinerii drepturilor ce li se cuvin acestora.[158]

În mişcarea muncitorească din Bucureşti a fost implicat o vreme clujeanul Nagy István, scriitor proletar (1904-1977). Tatăl său a murit în Primul Război Mondial, iar el a fost nevoit să-şi întrerupă şcoala elementară şi să se angajeze ca ucenic tâmplar. A lucrat o vreme în Vechiul Regat, la Brăila, Galaţi şi Bucureşti, perioade evocate în câteva dintre scrierile sale. Încă de la primul său microroman, publicat în 1932[159], a fost interogat de poliţie şi acuzat de agitaţie contra statului, iar mai târziu, cum era tot mai implicat în mişcarea muncitorească, a fost închis la Jilava şi Doftana. După 1944, s-a bucurat de mari favoruri, a fost deputat în Marea Adunare Naţională, profesor universitar, numit chiar rector al Universităţii Bolyai între anii 1948 şi 1952, iar din 1954 a fost ales membru corespondent al

[157] Bartalis Sándor, *A munkásság és a nacionalizmus /Muncitorimea și naționalismul/*, în *Munkás Naptár*, 1937, p. 20-22.
[158] *Munkás Újság*, nr. 29, 1934.
[159] Nagy István, *Földi Jánost bekapta a város /Földi János a fost înghițit de oraș/*, Kolozsvár, 1932.

Academiei Române, apoi a devenit membru plin. Cu decenii în urmă, scriitorul era inclus în manualele şcolare din liceele româneşti.

Partidul Maghiar îşi înfiinţase o filială în Bucureşti în 1925, înaintea Partidului Social-Democrat; a schimbat mai multe adrese, toate situate în centru: Calea Victoriei, strada Transilvaniei, apoi Clemenceau. A acordat o atenţie sporită alegerilor din 1931, având grijă ca, din noiembrie 1930, să editeze un săptămânal, *Bukaresti Magyarság (Maghiarimea bucureşteană)*; la puţin timp după alegeri, în iulie 1932, gazeta şi-a încetat apariţia, nu înainte de a edita şi un calendar, plin de greşeli de datare. Atât ziarul, cât şi calendarul au fost redactate de ziaristul Kelemen Lajos din Sf. Gheorghe. Preşedinte al filialei din Bucureşti a fost reales Willer József, un foarte bun cunoscător al limbii române. În comitetul compus din 40 de persoane şi 16 supleanţi au fost admişi pastorul Kányádi Béla (vicepreşedinte) şi vicarul catolic Horváth Antal, învăţătorii Bitai Sándor şi Demjén Miklós. Secretar general a fost numit juristul Koppándi János; acesta era de părere că maghiarii bucureşteni ar fi trebuit să se întărească mai degrabă sub aspect economic şi cultural, şi nu politic. Gazeta i-a îndemnat pe toţi maghiarii să se înscrie în partid şi să devină „soldaţii săi credincioşi".

Afirmaţia că Partidul Maghiar ar fi reprezentat interesele tuturor maghiarilor a fost contestată de protopopul Tőkés Ernő. El a declarat într-un interviu că nu cunoştea nici o personalitate maghiară din România căreia să i se fi putut încredinţa conducerea tuturor maghiarilor; oricum, politica maghiarilor trebuia făcută în cadrul unui partid românesc aflat la putere, altminteri nu erau şanse de a obţine ceva. Pe de altă parte, ar fi avut mai multe şanse de reuşită un partid maghiar care să includă muncitorii, deoarece socialiştii din Bucureşti câştigau multe voturi de la maghiari.[160]

La alegerile din 1931, Partidul Maghiar a ajuns în Parlament cu zece deputaţi şi doi senatori, mai puţini decât în alegerile anterioare. Totuşi, maghiarii au obţinut o funcţie de consilier ministerial pentru Bitay Árpád; funcţia de secretar de stat pentru minorităţi a fost deţinută de germanul Rudolf Brandsch.

Cooptarea filoromânului Bitay Árpád (1896-1937) în echipa guvernamentală, în funcţia de consilier al prim-ministrului Iorga pe problemele minorităţilor, între anii 1931 şi 1932, nu a fost privită cu ochi prea buni de conaţionalii acestuia. Poliglot cu o memorie uluitoare — vorbea 17 limbi vii şi moarte —, cu studii de romanistică şi slavistică la Berlin şi Leipzig, şi-a risipit energia şi timpul ţinând toată viaţa conferinţe pe teme culturale în diverse localităţi din ţară şi făcând traduceri publicate

[160] Tőkés Ernő, *Nem fáj ha szidnak* /Nu mă doare dacă sunt înjurat/, în *Bukaresti Magyarság*, nr. 40, 1931.

prin ziare; a rămas un modest profesor de română, latină, germană şi istorie la Institutul Teologic Catolic din Alba-Iulia.

Destinul său a stat sub auspicii nefaste. După absolvirea liceului, s-a înrolat în armată şi a luptat pe frontul din Italia timp de 30 de luni; intoxicat cu gaze, a rămas cu insuficienţă cardiacă şi hipertensiune arterială, afecţiuni care i-au şi grăbit sfârşitul. Deşi avea un doctorat în Drept la Debreţin, obţinut în 1919, în noile împrejurări istorice, această diplomă nu-i mai era de niciun folos, astfel încât a decis să se reprofileze. În 1922, a absolvit Universitatea din Cluj, obţinând o diplomă de profesor de literatură română şi istorie. În acelaşi an, a publicat o istorie a literaturii române în limba maghiară, prima de acest fel, foarte folositoare generaţiilor de elevi maghiari; în anul următor, a publicat şi o gramatică a limbii române. A fost remarcat de istoricul Iorga, a cărui soţie ştia foarte bine ungureşte. Acesta i-a cerut să ţină prelegeri de istoria literaturii maghiare la Universitatea de vară de la Vălenii de Munte. Tot la solicitarea lui Iorga, Bitay a participat şi la lucrările Ligii culturale din Suceava sau a ţinut prelegeri în diferite oraşe, vorbind mereu despre legăturile culturale dintre maghiari şi români. În scurta perioadă în care a fost consilier, a reuşit să rezolve punctual câteva probleme ale şcolilor maghiare, cum ar fi obţinerea dreptului de publicitate pentru gimnaziul catolic din Arad, dar şi recunoaşterea diplomelor obţinute în străinătate înainte de 1927 de către medicii şi inginerii maghiari. Pe perioada şederii sale în Bucureşti, n-a avut salariu, nici locuinţă, ci doar o diurnă de 500 de lei şi i s-au decontat şi biletele pe calea ferată. Iorga se pare că l-a apreciat foarte mult, văzând, probabil, în el loialitatea absolută pe care o pretindea de la toţi maghiarii. Chiar a intenţionat să înfiinţeze o catedră de limbă şi literatură maghiară la Universitatea din Bucureşti, avându-l ca profesor pe Bitay, propunere avansată, de altminteri, încă din 1927 de către parlamentarul Sándor József, Bitay fiind membru al Partidului Maghiar. Bitay a aşteptat în zadar această catedră universitară. La căderea guvernului Iorga, guvernul Maniu i-a desfiinţat postul de consilier.

La cererea ministrului Al. Lapedatu, Bitay a tradus, în 1934, *Istoria literaturii maghiare* a lui Kristof György; este singura istorie a literaturii maghiare apărută în româneşte, de la începuturi (1205) până în contemporaneitate. În acelaşi an, au apărut două volume din cea mai bună istorie a literaturii maghiare (în ungureşte, însă), datorată lui Szerb Antal (1901-1945). La compendiul lui Kristof, şochează românizarea prenumelor ungureşti; dacă maghiarizarea prenumelor constituie o normă ortografică în cultura maghiară, la români s-a introdus prin lege obligativitatea românizării prenumelor maghiare. Deoarece prenumele lui Bitay nu putea

fi românizat, acesta apărea mereu doar cu iniţială şi chiar fără accentul ascuţit obligatoriu care deosebeşte fonemele. S-a vorbit despre intenţia sa de a redacta în limba română o istorie a literaturii maghiare în mai multe volume, intenţie care, din păcate, nu a fost materializată nici până în zilele noastre de către niciun specialist maghiar.

Avram P. Todor, român de astă-dată, tot colaborator al lui Iorga, a avut în atenţia sa, toată viaţa, preocupări asemănătoare cu cele ale lui Bitay: studierea legăturilor culturale româno-maghiare. A ţinut şi el prelegeri la Vălenii de Munte între 1930 şi 1939, dar şi la Universitatea din Bucureşti, în timpul dictaturii antonesciene, prezentând creaţia poetului Madách la cursurile de literatură universală ale lui Tudor Vianu. Avea să facă închisoare între 1950 şi 1959, sub acuzaţia de trădare de patrie.

Comuniştii nu erau iubiţi nici de socialişti, nici de celelalte partide şi, de altminteri, Partidul Comunist fusese interzis în 1924 din cauza concepţiei sale cu privire la problema naţională. În Bucureşti, au existat şi comunişti maghiari. Am aflat date interesante doar despre unul dintre aceştia, şi anume despre inginerul textilist Kun Endre, evreu originar din Timişoara.[161] Aceste informaţii au o deosebită valoare documentară, deoarece, între 1935 şi 1937, s-au pus bazele industriei textile din Bucureşti, industrie la care a contribuit şi Kun. În industria textilă românească, s-a investit capital italian şi francez; au investit, de asemenea, evreii şi armenii şi s-au construit, rând pe rând, Filatura română de bumbac, Bumbăcăria română din Pantelimon, precum şi o altă filatură la Chiajna. Maşinile erau aduse din străinătate, la fel şi specialiştii care le montau, iar în aceste întreprinderi, precum şi în altele, ca Malaxa, erau aduşi meşteri şi din Ardeal, printre care şi maghiari. Ba chiar se afirma că în acest cartier mizer din Pantelimon, plin de gropi, praf sau noroaie, fără canalizare, cu case acoperite cu stuf, ar fi locuit cei mai mulţi maghiari. Deci, numărul de 2.317 maghiari ocupaţi în 1930 în industria textilă trebuie să fi crescut semnificativ după 1935. Nu întâmplător, tocmai în aceşti ani s-a deschis un birou al parohiei reformate pe Şoseaua Pantelimon, apoi s-au construit o casă de rugăciune şi o şcoală în Vatra Luminoasă.

După studii făcute la Paris, Kun Endre a lucrat un timp la Uzinele Textile din Arad, dar a fost concediat, ca urmare a implicării sale în grevele muncitoreşti. În 1935, a venit la Bucureşti şi a fost angajat la construirea filaturii italiene *Dunărea*. Apoi a intrat în legătură cu un grup de evrei din

[161] Kun Endre, *N-ar fi păcat să lăsăm aici petuniile astea?*, în Rostás Zoltán, *Chipurile oraşului*, 2002, p. 221-246.

Buhuşi care doreau să investească într-o filatură de bumbac din Pantelimon. Planurile destinate construirii fabricii erau alcătuite la Viena, iar montarea utilajelor şi maşinilor era făcută de germani. Kun a fost numit conducător tehnic şi a fost singurul inginer angajat, având ca sarcină şi purtarea de tratative cu furnizorii de maşini şi instalaţii. Lucrările au durat doar şase luni şi a fost prima filatură pusă în funcţiune fără tehnicieni din străinătate. A adus doi meşteri din Arad, cărora le-a asigurat cazare, masă şi un salariu mai bun, ei având sarcina să instruiască şi alţi muncitori. În 1940, Kun a părăsit locuinţa din incinta filaturii, de teama legionarilor aflaţi în număr mare la fabrica Malaxa, din imediata sa vecinătate. A desfăşurat o intensă activitate de tipărire a manifestelor şi în 1944 a întâmpinat Armata Roşie pe Şoseaua Colentina. Între anii 1942 şi 1944, a predat cursuri de specialitate la Politehnica evreiască, iar după 1944, la Institutul Politehnic. Puterea comunistă l-a numit director la Oficiul Bumbacului, Inului şi Cânepii.

Nu am aflat aproape nimic despre relaţiile sale cu alţi maghiari din Bucureşti, exceptând legăturile pe linie de partid cu câţiva evrei maghiari, şi anume cu Ambrus Béla, numit director la Comitetul de partid pentru invenţii imediat după război; soţia acestuia a fost numită şefă de cadre la Editura Politică.

Neimplicarea evreilor maghiari din Ardeal în viaţa maghiarimii bucureştene a reprezentat o pierdere importantă pentru aceasta din urmă. Cele 1.200 de familii venite în Capitală s-au constituit într-o organizaţie religioasă încă din anul 1928. La început, au desfăşurat activităţi religioase şi culturale în limba maghiară, aceasta fiind limba lor maternă, apoi au preferat limba germană, maghiara fiind vorbită doar în familie. În statutul Clubului Pax, înfiinţat de o parte dintre ei, nici nu apare cuvântul *maghiar*; oricine putea fi membru al clubului şi nu se discutau probleme religioase, politice sau naţionale. Nici copiii nu şi-i trimiteau la şcoala maghiară, considerând că aceasta avea un nivel mult prea scăzut. Abia în momentul în care s-au simţit ameninţaţi de legile antievreieşti şi-au adus aminte de maghiarii creştini. Atunci, în jur de 300 de familii din Bucureşti s-au convertit la religia reformată între anii 1937 şi 1941; alte familii s-au convertit la catolicism.

După euforia Unirii, românii au constatat „starea de inferioritate strivitoare a elementului autohton românesc faţă de elementele minoritare”, după cum consemna periodicul *Politica* pe 10 aprilie 1934, pe marginea anchetei întreprinse de Pamfil Şeicaru în ziarul *Curentul*. S-au căutat diverse soluţii pentru depăşirea acestei situaţii. Istoricul George Brătianu avansa

ideea unor măsuri protecţioniste pentru români, atât în privinţa dreptului la proprietăţile imobiliare, cât şi la angajările în marile întreprinderi, chiar colonizarea ţării cu români din afara graniţelor. În Ardeal apăruseră deja mişcări de extremă dreaptă care promovau ideea concedierii ungurilor din întreprinderile de stat şi din cele private.

În 1935, politicianul Alexandru Vaida-Voievod a propus legea pentru protecţia muncii naţionale prin *numerus valachicus*, limitând astfel accesul minorităţilor pe piaţa muncii. În călătoria sa prin Bucureşti, scriitorul Németh László a aflat de la un inginer ungur ce consecinţe avea asupra maghiarilor de aici aplicarea legii *numerus valachicus*: dacă înainte foarte mulţi îşi găseau un loc de muncă în construcţii, acum numărul lor nu putea depăşi 20% din totalul angajaţilor, chiar dacă antreprenorul era un conaţional. Treptat, au fost înlăturaţi şi intelectualii maghiari, la fel şi muncitorii, astfel încât singurele locuri de muncă oferite maghiarilor se aflau în domeniul serviciilor, ceea ce a avut drept consecinţă marginalizarea lor, împingerea lor spre periferia societăţii.

Frustrările şi complexele de inferioritate ale reprezentanţilor societăţii româneşti şi-au găsit un exponent în persoana lui Mircea Eliade, unul dintre cei mai străluciţi intelectuali români din generaţia tânără, asistent universitar în acea perioadă. Deşi recunoştea că în Ardeal existau „două culturi net superioare" faţă de cea românească, adică cea germană şi cea maghiară, el considera Ungaria şi pe unguri „neamul cel mai imbecil care există în istorie, după bulgari". La acea dată, ungurii se mândreau deja cu trei laureaţi ai Premiului Nobel, iar al patrulea, medicul Szent-Györgyi Albert, a obţinut Premiul Nobel în anul următor; de-a lungul următoarelor decenii, pe această listă au mai apărut alte nouă personalităţi de origine maghiară. Eliade contesta şi premiul acordat scriitoarei Földes Jolán la un concurs internaţional de roman de la Londra, concurs la care România nici măcar nu se prezentase. Îl consola doar faptul că: „Noi suntem un mare popor istoric — ei sunt o insulă medievală, fără viitor şi fără speranţă". Profeţiile sale referitoare la destinul Ungariei şi al României nu s-au adeverit, însă, la scurgerea a aproape trei sferturi de veac de atunci. Îl revolta, de asemenea, faptul că „inconştienţa" românilor a permis ca pe scenele bucureştene să fie jucate trei comedii maghiare, „omagiu [adus] vulgarităţii maghiare"; rulau, totodată, două filme despre Transilvania, provincie prezentată ca fiind ungurească: „Cum a tolerat cenzura să ruleze un asemenea film?".

Filosoful Eliade întrevedea şi o soluţie: „Ar fi fost magnific ca o ceată de studenţi să distrugă şi filmul şi aparatura”[162].

Salvarea de la asimilare a maghiarilor din spaţiul extracarpatic românesc nu a intrat în strategia nici unui partid. Dimpotrivă. De la pastorul Nagy Sándor, martor ocular al acelor timpuri, aflăm că, sub influenţa ideilor internaţionaliste, socialiştii maghiari din Bucureşti au desfiinţat secţia şi biblioteca maghiară, s-au pronunţat împotriva şcolilor în limba maghiară şi au devenit adepţii asimilării maghiarilor prin căsătorii mixte. Pentru Partidul Maghiar, prioritate prezenta doar salvarea maghiarilor din Ardeal, ale căror instituţii culturale seculare erau în agonie. Potrivit poziţiei partidului, maghiarii nu aveau ce căuta în Bucureşti; cei care nu înţelegeau acest lucru şi se încăpăţânau, totuşi, să vină, n-aveau decât să rămână singuri, neputincioşi, umiliţi, respinşi de către toţi, ca să le piară cheful de Vechiul Regat. Poate că de aceea Nagy nu avea încredere în nici un partid politic, deoarece „după cum se ştie caracterul nu are de-a face cu politica”. Simţul responsabilităţii l-a determinat pe preot să facă tot ceea ce era omeneşte posibil spre ajutorarea celor aflaţi la ananghie şi pentru a înceti procesul de asimilare a semenilor săi care aleseseră să trăiască în diasporă. Deşi le transmitea maghiarilor din Ardeal prin presă şi pe alte căi să nu mai vină în Bucureşti, nu-i putea refuza pe cei care, totuşi, veneau şi-i cereau ajutorul. În 1926, nu reuşise să ofere decât 6.003 lei pentru 26 de săraci. Om de acţiune, căuta cu disperare soluţii pentru salvarea acestora; a rămâne nepăsător ar echivala cu o trădare, după cum mărturisea.

Procesul de asimilare a maghiarilor se desfăşura extrem de eficient prin instituţiile statului, primărie sau armată, prin întocmirea actelor notariale, dar şi la locul de muncă sau prin căsătorii mixte. O primă etapă a constat în românizarea sau deformarea numelui în acte, „gratuit şi scutit de taxe”; rectificarea se putea face doar prin hotărâre judecătorească, procedeu îndelungat şi costisitor.

Dar una dintre cele mai importante cauze ale asimilării maghiarilor a fost neautorizarea şcolilor maghiare după război. Mii de copii maghiari au urmat şcolile româneşti, unde toate materiile se predau în limba română, iar religia ortodoxă era disciplină obligatorie; ei, de fapt, nici nu mai aparţineau comunităţii maghiare — „nu mai au nimic de-a face cu noi”, constata preotul Nagy. El a analizat efectele psihologice devastatoare ale educaţiei antimaghiare din şcolile româneşti asupra copilului maghiar.

[162] Mircea Eliade, *Elogiul Transilvaniei*, în *Vremea*, an. 9, nr. 465, 29 nov. 1936, p. 2; *Ungaria şi Yolanda Foldes* (*sic!*), *ibidem*, an. 9, nr. 462, 8 nov. 1936, p. 8; *Ungurii la Bucureşti*, *ibidem*, an. 10, nr. 470, 10 ian. 1937, p. 3.

Educat într-un mediu ostil lui, bazat pe denigrarea naţiunii maghiare, copilul suferea atâtea traume sufleteşti, încât vedea în asimilare singura salvare posibilă. Manualele şcolare româneşti, ocultând existenţa marilor valori ale culturii maghiare, prezentau trecutul şi prezentul maghiarilor în aşa fel încât elevii să urască şi să dispreţuiască tot ceea ce era maghiar, ungurii devenind ţapi ispăşitori, veşnicii duşmani. Ungurul era „băutor de sânge, barbar, o adunătură venită din Asia, care prin forţă brută a împilat bravele minorităţi timp de un mileniu". Această educaţie influenţa în mod hotărâtor percepţia pe care o aveau românii despre maghiari, precum şi atitudinea lor faţă de maghiari, astfel încât „oricine doreşte poate să-i asmută împotriva noastră în tramvaie, localuri, la serviciu, în mulţime, şi să ne trimită «la Budapesta»"[163], constata acelaşi Nagy.

Abia în 1930, o circulară a Ministerului Instrucţiunii preciza că nu puteau fi aduse ofense minorităţilor naţionale în procesul de învăţământ, cu referire specială la manualele de istorie.

Nici măcar predarea religiei în limba maghiară nu a fost posibilă până în 1929, pentru că preoţii maghiari nu erau admişi în şcolile statului; oricum, cei doi preoţi reformaţi n-ar fi putut face faţă cerinţelor, deoarece în Capitală funcţionau peste o sută de şcoli, fiecare având între 3 şi 15 elevi maghiari. În 1925, s-a obţinut o aprobare pentru predarea religiei în limba maghiară, însă era valabilă doar în cadrul şcolilor confesionale germane, care funcţionau nestingherite; aici învăţau circa 40 de copii maghiari. În absenţa unei şcoli maghiare, sau măcar a unor clase cu predare în limba maghiară pe lângă şcolile româneşti, şcolile duminicale rămâneau singura alternativă pentru păstrarea identităţii naţionale. S-au înfiinţat cel puţin zece asemenea şcoli, întreţinute de biserica reformată şi răspândite în mai multe cartiere, pe străzile Lânăriei, Turda, Calea Floreasca, Şoseaua Chitilei, Şoseaua Vitan, Ghica-Tei, 13 Septembrie etc. Şcolile erau frecventate de circa 300 de elevi, care primeau gratuit biblii, cărţi cu psalmi, ziare pentru copii şi participau la ore de religie, dar şi la alte activităţi. Şcolile de duminică au început să funcţioneze şi în provincie, la Brăila, Brezoiu (lângă Ploieşti), Iaşi şi Constanţa. Întreţinerea lor înghiţea importante sume de bani.

Odată cu redobândirea parţială a şcolilor şi a bisericilor, a început o scurtă perioadă de înflorire a maghiarimii bucureştene, care a durat cam un deceniu. În 1929, a fost autorizată redeschiderea şcolii reformate, s-a recuperat biserica romano-catolică Sf. Elena, iar peste câţiva ani au luat naştere mai multe filiale ale ecleziei reformate, s-au clădit biserici şi

[163] Nagy Sándor, *op. cit*., p. 85, 44.

şcoli. S-au înfiinţat, de asemenea, comunităţile evanghelice şi unitariene maghiare, dar acest lucru nu pare să fi fost în folosul nimănui.

În urma retrocedării imobilelor aparţinând ecleziei reformate, în anul şcolar 1929/30 a fost autorizată redeschiderea în Bucureşti a celei dintâi şcoli maghiare de după Primul Război Mondial. În acelaşi an apăruse şi gazeta comunităţii, *Egyházi Újság* (*Gazeta confesională,* 1929-1941). Şcoala avea statut de şcoală particulară confesională mixtă. Aveau dreptul să se înscrie toţi copiii protestanţi şi catolici, care aveau ca limbă maternă maghiara; cei de altă religie se puteau înscrie doar cu aprobarea Ministerului Instrucţiunii. Elevii plăteau o taxă de înscriere şi o taxă şcolară şi li se asigurau manuale şi rechizite gratuite. Predarea se făcea după programa statului, cu manuale autorizate. Şcoala funcţiona în vechea clădire de pe strada Sf. Voievozi, renovată şi mobilată, şi era finanţată de comunitatea reformată; erau interzise subvenţiile şi donaţiile de orice fel din străinătate. Cadrele didactice trebuia să aibă cetăţenie română şi să fi trecut examenul la limba română, dar şi examenul la istoria, geografia şi Constituţia României. Controlul exercitat asupra şcolii era dublu: al statului român şi al Episcopiei reformate din Ardeal, printr-un protopop-inspector şcolar, plătit de statul român, în persoana lui Tőkés Ernő.

Cursurile au început cu 171 de elevi şi patru învăţători, iar directorul şcolii era Demjén Miklós. La absolvire, elevii aveau obligaţia să susţină un examen la limba română în faţa unei comisii străine. După un examen de diferenţă, elevii îşi puteau continua studiile în şcolile româneşti, potrivit Ordinului ministerial nr. 120.645 din 27 iulie 1934. Comunitatea reformată a iniţiat acţiuni caritabile pentru a acoperi anumite cheltuieli şcolare (abonamentele de tramvai, care erau foarte scumpe, îmbrăcămintea şi încălţămintea, gustarea zilnică etc.). Din anul şcolar 1932/33, şcoala a funcţionat cu şapte clase elementare. Erau predate atât religia reformată (de către preotul Kányádi Béla), cât şi cea catolică (de către dr. Tamás Pál), dar şi limba română şi disciplinele naţionale (în limba română). Şcoala mai avea angajat un medic (Bakk Elek), precum şi personal administrativ format din două persoane şi era înzestrată cu o bibliotecă având circa 350 de cărţi în limbile română şi maghiară.

Profesorii maghiari n-au avut parte, însă, de linişte sub ministrul Angelescu. Din 1934, s-a introdus obligativitatea ca profesorii cu examen de capacitate să dea un nou examen de limba română. Consecinţele acestei dipoziţii le-au resimţit cei din Ardeal în primul rând, deoarece, prin concedierea profesorilor care nu promovaseră examenul, s-au desfiinţat gimnaziile care nu aveau cel puţin şase profesori. Profesorii concediaţi

nu aveau dreptul la pensie. Nu deţinem informaţii dacă a fost afectată în vreun fel şcoala din Bucureşti. Abia din anul şcolar 1938/39 s-a suspendat examenul de limbă pentru cei care absolviseră şcolile de stat sau pentru cei care promovaseră deja acest examen. S-au luat măsuri drastice cu privire la programul serbărilor şcolare: cuvântările trebuiau rostite doar în limba română, după o aprobare prealabilă a conţinutului lor şi cel puţin jumătate din programul artistic trebuia să se desfăşoare în limba română; elevilor li se interzicea să vorbească ungureşte chiar şi în pauza de 10 minute.

Din anul 1937, maghiarii aparţinând celor două confesiuni s-au implicat în organizarea vacanţei de vară a elevilor; la început misiunea reformată, iar un an mai târziu şi misiunea catolică au asigurat petrecerea vacanţei în familii maghiare din Ardeal pentru circa 300 de elevi. De această activitate este legat şi numele preotului misionar reformat Hegyi Mózes (1908-1943); a stat doar un an la Bucureşti, în 1938, apoi a fost numit la o parohie din Ardeal. Prezenţa sa la şedinţele cercului *Koós* a fost semnalată într-o notă informativă a Siguranţei Statului, datând din 1 iulie 1938. Iniţial, fusese preot la Brăila, unde cu mari sacrificii a reorganizat şcoala şi a restaurat biserica, publicând şi o monografie a comunităţii reformate din Brăila, lucru ieşit din comun pentru un preot din provincie. Totuşi, el a fost continuatorul altor iniţiative ale maghiarilor brăileni. Astfel, după Bucureşti şi Galaţi, Brăila era cel de-al treilea şi ultimul oraş din spaţiul extracarpatic românesc în care apărea o publicaţie în limba maghiară: gazeta *Gyertyafény (Lumina lumânării)* (1 febr. – 1 nov. 1923), care a totalizat 8 numere şi a fost redactată de preotul reformat Torró Miklós. Tot preoţilor reformaţi brăileni li s-a datorat publicarea unei istorii a maghiarilor din România; tipărită la Cluj, în 1935, cartea era semnată de Nagy Zoltán şi Dávid György (născut la Brăila în anul 1889). Nu ne-a fost, însă, accesibilă.

În 1929, catolicilor maghiari li s-a ridicat, în sfârşit, sechestrul de pe biserica Sf. Elena de pe strada Cuza-Vodă. Şcolile catolice maghiare erau, însă, pierdute pentru totdeauna, nu doar cele din Bucureşti, ci din întreg spaţiul extracarpatic românesc; a rămas definitivă şi hotărârea de a se interzice predarea limbii maghiare în aceste şcoli, în ciuda demersurilor făcute — e drept, destul de timide. Puţinele informaţii pe care le-am aflat despre biserică se găsesc în gazeta şi calendarul *Bukaresti Magyarság (Maghiarimea bucureşteană)*, apoi, din 1935, în gazeta bisericii Sf. Elena, intitulată *Bucureşti-i Katolikus Tudósító (Vestitorul catolic de Bucureşti),* o publicaţie făcută în genunchi de către preotul Alexandru Horváth. Era singura gazetă maghiară din Bucureşti care păstra în titlu toponimicul românesc *Bucureşti*, după 1936; atunci a apărut legea folosirii în exclusivitate a

toponimiei româneşti în presă. Măsura avea să fie reintrodusă pe vremea lui Ceauşescu şi era obligatorie pentru toate publicaţiile apărute în maghiară, inclusiv pentru manualele şcolare.

Preotul Horváth a furnizat informaţii puţine, echivoce sau chiar greşite, „auzite de la martori", ascunzând alte informaţii importante prin omisiune, deşi mai multe articole aveau abordări istorice. Motivul trebuie să fi fost cenzura severă la care era supus ziarul pe care-l redacta, dar şi atenta supraveghere a sa de către superiorii ierarhici, precum şi de către Siguranţa Statului. Biserica a stat închisă între anii 1917 şi 1924, apoi a fost deschisă doar marţea, duminica şi în zilele de sărbătoare, când, se pare, slujbele se ţineau doar în limba română. Necesitând ample reparaţii, s-a închis din nou în 1930. Reamenajată sumar în vederea sărbătorilor de Crăciun din 1930, maghiarii au putut asculta, în sfârşit, slujba în limba maghiară de trei ori pe săptămână, începând cu ora 6 dimineaţa, iar la biserica Bărăţia, deşi erau doi preoţi maghiari, slujbele în maghiară se ţineau doar o singură dată pe săptămână, şi anume sâmbăta. În aprilie 1931, s-a constituit Consiliul bisericesc, care a întocmit o cerere semnată de 400 de enoriaşi, în vederea reînfiinţării comunităţii catolice maghiare şi a deschiderii unei şcoli sau măcar a unei secţii maghiare într-una dintre fostele lor şcoli din perioada antebelică; şcoala de pe strada Cantacuzino devenise cămin studenţesc la data respectivă. Erau, însă, mereu amânaţi şi li se cerea să îndeplinească noi condiţii: să asigure locuinţă pentru preot, să garanteze construirea unei noi case parohiale şi a unei noi şcoli, având, totodată, şi sumele necesare întreţinerii acestora. Consiliul nu îndrăznea să se angajeze la cheltuieli atât de mari. Se strânseseră deja 200.000 de lei pentru reparaţii; după finalizarea acestora, biserica a fost sfinţită pe 11 octombrie 1931. În urma lucrărilor de renovare, Consiliul a rămas cu datorii de 30.000 de lei. Deşi biserica a fost renovată şi deschisă pe cheltuiala maghiarilor, în ea nu slujea decât ocazional câte un preot maghiar de la biserica Bărăţia. Lucrări de renovare au avut loc şi la biserica Bărăţia, în 1932; atunci a fost amplasată în stânga altarului statuia regelui Ştefan cel Sfânt, rămasă neinscripţionată până astăzi şi nemenţionată în documentele vremii, dar perpetuată în memoria credincioşilor unguri din Bucureşti.[164]

Din 1935, biserica Sf. Elena a trecut sub oblăduirea unei societăţi iezuite, numită *Inima lui Isus*; au început să se ţină zilnic slujbe (în româneşte), iar în ungureşte doar duminica şi de sărbători. În 1938, cu ajutorul material substanţial al lui Sőpkéz Richárd Károly, maghiarii au reuşit să cumpere o

[164] Árvay Zsolt, *A bukaresti római katolikus magyarok vázlatos története,* în *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997*, Bukarest, Kriterion, 1998, p. 88.

casă parohială cu etaj pe strada Cuza Vodă, la nr. 119 (demolată în 1995). Au primit şi dreptul de a răscumpăra clădirea fostei şcoli situate lângă biserică. În anul următor, binefăcătorul lor a murit. Dintr-o altă gazetă aflăm că, la acea dată, Sőpkéz era preşedintele tipografiei, editurii şi librăriei *Eminescu*. Era unul şi acelaşi Sőpkéz care, împreună cu soţia sa, dăruise bisericii două minunate vitralii în urmă cu aproape un sfert de secol.

Niciun catolic maghiar n-a făcut cunoscută viaţa şi activitatea binefăcătorului lor. Din surse publicate de evrei[165], deducem că Sőpkéz trebuie să fi fost o persoană foarte bogată; de-a lungul anilor, a fost preşedinte, membru în diverse consilii de administraţie sau consilierul mai multor societăţi comerciale sau industriale în care acţionarii majoritari erau evrei (Petrolul S.A., atelierele Vulcan, Astra Arad, Miniera S.A., Alumina S.A., o fabrică de încălţăminte etc.) şi chiar la Banca Marmorosch-Blank (director de bancă şi consilier).

Din 1936, catolicii s-au angajat în două acţiuni de construire de biserici. Din iniţiativa canonicului Josef Schubert de la Catedrala Sf. Iosif, prin contribuţia credincioşilor maghiari, germani şi români, la Cimitirul Bellu Catolic s-a clădit biserica Sf. Tereza, sfinţită la 1 noiembrie 1936 de către arhiepiscopul Alexandru Cisar; într-o clădire din incinta cimitirului, se ţineau ore de religie în cele trei limbi.

Tot din donaţii, de astă-dată doar ale maghiarilor, donaţii strânse de preotul Horváth Árpád György de la biserica Bărăţiei, catolicii au cumpărat o vilă cu terenul aferent în cartierul Colentina (strada Turtucaia nr. 115, astăzi strada Magnoliei nr. 115). Prin transformarea vilei după planurile arhitectului Carol Cortobius, a fost construită **biserica Sf. Anton din Padova**, sfinţită la 8 noiembrie 1936 de către arhiepiscopul Alexandru Cisar. Sculptura în basorelief, neinscripţionată, înaltă de patru metri şi aflată pe zidul clopotniţei, îi aparţine sculptorului Fekete József şi a fost

[165] Avram Rosen, *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureştiului din a doua jumătate a secolului XIX până în anul 1938,* Bucureşti, Editura Hasefer, 1995.

sfinţită la 1 iunie 1937, după cum consemna *Bukaresti Katolikus Tudósító* (nr. 1, 1938). Se pare că slujbele în limba maghiară se oficiau doar marţea.

Catolicilor maghiari li s-a îngăduit să-şi înfiinţeze două asociaţii, cea a femeilor şi cea a bărbaţilor, precum şi două coruri. Cu toate aceste mici ameliorări ale drepturilor lor, Mikecs László nota în jurnalul său de călătorie că, în Bucureşti, catolicii se puteau spovedi în limbile română, germană şi franceză, dar nu şi în maghiară. Acest lucru putea fi o adevărată dramă pentru miile de femei venite de la ţară, obişnuite să meargă la biserică în zilele de sărbătoare. Cât despre ceangăii din Moldova, dorinţa lor de a avea un preot maghiar s-a soldat cu un eşec: cererea pe care au adresat-o Arhiepiscopiei catolice de Bucureşti a fost remisă poliţiei, potrivit afirmaţiei aceluiaşi Mikecs. La începutul anului 1940, catolicii nutreau, totuşi, speranţa construirii unui pavilion cultural în apropierea bisericii Sf. Elena.

Pe de altă parte, având în vedere atacurile deosebit de agresive declanşate împotriva catolicilor maghiari de câţiva oameni de cultură şi de mai multe asociaţii româneşti, poate fi chiar de mirare că au reuşit să obţină de la statul român chiar şi aceste drepturi mărunte. Unul dintre cei mai înverşunaţi oponenţi ai maghiarilor catolici a fost Onisifor Ghibu; el considera că sfinţii unguri erau simboluri naţionaliste maghiare puse în slujba revizionismului. Potrivit spuselor sale, statul român a reuşit să-l determine pe Papa să dea un ordin confidenţial prin care sfinţii maghiari erau excluşi din cărţile religioase şi din calendarele catolice, iar statuile acestor sfinţi erau dărâmate de pe şcoli şi biserici. Până în 1936, au fost dărâmate statuile de pe clădirile liceelor piariste din Timişoara şi Satu Mare, precum şi de pe catedrala catolică din Satu Mare, afirma Ghibu.[166]

Ghibu a convins autorităţile române să interzică până şi cântecele catolice maghiare ce o proslăveau pe Fecioara Maria, aşa numitele „mariane", deoarece aveau „conţinut iredentist". O notă informativă din arhiva Siguranţei Statului, datând din 11 mai 1937, denunţa un grup de maghiari din Bucureşti, care, însoţiţi fiind de preotul Horváth la o petrecere câmpenească din pădurea Andronache, nu respectaseră această interdicţie.[167]

Coeziunea maghiarilor a suferit încă o lovitură prin desprinderea evanghelicilor şi a unitarienilor din sânul bisericii reformate. Potrivit afirmaţiilor vehiculate de evanghelici, majoritatea proveniţi din Ţara

[166] Onosifor Ghibu, *Sfinţii Unguri în România*, Bucureşti, 1936.

[167] Arhivele Statului. Ministerul de Interne. Direcţia generală a Poliţiei, dosar 188/1937, p. 27.

Bârsei, ei ar fi numărat circa 4.000 de suflete; recensământul din 1930 dădea cifra de 12.203 evanghelici, fără precizarea etniei. După mai multe tentative de desprindere, pe 2 iulie 1933, maghiarii s-au constituit într-o *comunitate evanghelică sinodo-presbiteriană independentă*; actul a fost legiferat pe 17 septembrie 1934. Comunitatea a fost păstorită de Sexty Zoltán din 26 august 1934, iar din presbiteriu făcea parte şi medicul Papp Béla. Pentru o scurtă perioadă, redacţia gazetei editate de evanghelici şi intitulată *Evangélikus Harangszó* (1933-1937) s-a aflat la Bucureşti. În 1936, evanghelicii au cumpărat un imobil pe strada Badea Cârţan nr. 10 şi l-au transformat în cămin evanghelic, inaugurat pe 4 noiembrie 1936. Slujbele religioase se oficiau, însă, în sala de festivităţi a şcolii reformate de pe strada Sf. Voievozi; tot aici se găsea şi biroul parohial. Deoarece plăteau chirie comunităţii reformate, se aflau în conflict mocnit cu aceştia. Graţie unor donaţii ulterioare, deţin până în zilele noastre mai multe clădiri şi pe strada Occidentului nr. 47.

Tot în 1933, pe 4 iunie, s-au separat de reformaţi şi maghiarii unitarieni. Un rol important în viaţa comunităţii l-au avut preoţii Lőrinczy Dénes şi Lőrinczy Géza; acesta din urmă a publicat o carte despre cei primii cinci ani din activitatea comunităţii, apoi a părăsit Bucureştiul în jurul anului 1940. Numărul unitarienilor era mic, recensământul dând cifra de 389 de persoane, toţi fiind, probabil, maghiari. Unitarienii au reuşit totuşi să editeze gazeta *Unitárius Hírnök* (1933-1938), primul număr apărând chiar înaintea constituirii comunităţii, şi anume în martie 1933; redactori responsabili au fost Lőrinczy Dénes, apoi Lőrinczy Géza, din 1936. Gazeta se adresa şi diasporei din Vechiul Regat. Unitarienii n-au reuşit niciodată să-şi construiască nici casă parohială, nici biserică, nici şcoală.

Unitarienii şi evanghelicii din Bucureşti şi-au înfiinţat doar şcoli duminicale.

Odată cu dezvoltarea industriei româneşti, numărul maghiarilor stabiliţi în cartierele mărginaşe a crescut considerabil, astfel încât eclezia reformată a luat hotărârea înfiinţării unor filiale la periferia Capitalei. Înfiinţarea noilor parohii a fost precedată de imensa activitate de recenzare a maghiarilor din spaţiul extracarpatic românesc, din iniţiativa misiunii reformate. Acţiunea, denumită „Prietenii misiunii din Regat“, a început în anul 1934; mulţi maghiari au evitat, însă, înregistrarea, pentru a nu plăti taxa cuvenită bisericii, care se zbătea, de altminteri, în mari lipsuri materiale. Póti Géza evoca un episod din acţiunea de recenzare a maghiarilor ce locuiau în cocioabele suprapopulate din Floreasca, acţiune la care au fost

antrenaţi şi studenţii: „Mulţi negau că erau unguri. Te duceai să-i cauţi, dar ei nu şi nu — după ce le spuneai însă că n-au nimic de plătit, că n-am venit să le cerem bani, începeau să vorbească ungureşte, să spună că sunt maghiari. Atunci nu mai aveau rezerve”.[168]

Gazeta comunităţii a publicat primele date statistice pe anul 1934; fuseseră recenzaţi 23.820 de credincioşi reformaţi în întreg spaţiul extracarpatic românesc, dintre care 1.432 erau copii. În Bucureşti erau circa 20.000 de reformaţi, dintre care 1.200 de copii; se născuseră 106 copii, decedaseră 57 de persoane şi se cununaseră 37 de perechi.

Înfiinţarea filialelor a devenit o urgenţă atunci când, prin adresa Primăriei Capitalei din 8 octombrie 1936, comunitatea era înştiinţată că urma să-i fie expropriate terenurile pe care se aflau biserica şi cele două clădiri parohiale cu etaj de pe străzile Lutherană nr. 10 şi Ştirbei-Vodă nr. 9, teren însumând 1.177 m^2, ca urmare a extinderii Palatului Regal.

Parohia reformată încheiase de curând lucrările de reparaţii ale bisericii afectate de distrugerile provocate de bombardamentele din 1916. Reprezentanţii săi au protestat împotriva exproprierii, aducând ca argumente faptul că nu exista precedent în Bucureşti legat de demolarea unei biserici creştine; piatra de temelie fusese pusă de însăşi doamna Elena Cuza, iar sub terenul din jurul bisericii îşi găsiseră odihna veşnică peste o mie de credincioşi.

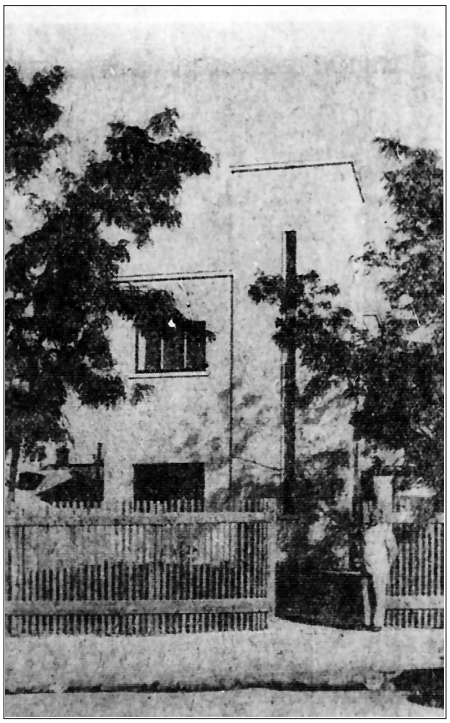

În primăvara anului 1937, a luat naştere comunitatea din cartierul de est al oraşului, unul dintre cele mai sărace cartiere; iniţial, sediul parohiei se afla pe Şoseaua Pantelimon nr. 167. Comunitatea număra 230 de credincioşi păstoriţi de dr. Horváth László. În acelaşi timp, pe strada Vatra Luminoasă nr. 173, fuseseră construite **casa de rugăciune şi şcoala**, sfinţite pe 19 septembrie 1937 în prezenţa lui Vásárhelyi János, episcop reformat de Ardeal şi a protopopului-inspector şcolar Tőkés Ernő. Senatorul Sándor József dăruise lăcaşului

[168] Póti Géza, *op. cit*., p. 380.

un potir de argint. Şcoala, cu cei 62 de elevi, nu a primit, însă, autorizaţie de funcţionare decât în anul şcolar următor. Peste vreo doi ani, comunitatea a cumpărat un teren pe strada Popa Istrate, în vederea extinderii şcolii. Astăzi, clădirea de pe Vatra Luminoasă nu mai există, zona fiind sistematizată.

Tot prin 1937, în partea sudică a oraşului, s-a înfiinţat comunitatea reformată condusă de preotul Szigethy Béla. Pentru început, casa de rugăciune şi şcoala cu 40 de elevi şi-au găsit adăpost într-o clădire închiriată de pe strada C-tin Bonea nr. 21. A demarat, însă, construcţia unei **biserici-şcoală** în apropiere, pe Şoseaua Viilor nr. 115 (astăzi, nr. 97), după planurile inginerului Katona József. Clădirea era concepută pe trei niveluri; dispunea de un birou parohial, locuinţe pentru preot şi învăţător, sală de lectură etc., iar la mezanin erau amplasate spaţiile destinate bisericii şi şcolii. Suprafaţa totală a terenului era de 621 m^2, iar clădirea propriu-zisă ocupa 177 m^2. În clădirea încă neterminată (turnul înalt şi zvelt de la intrare era înălţat doar parţial, nu exista clopot, nici bănci etc.) s-a sărbătorit Crăciunul anului 1939.

Concomitent, au fost demarate lucrările pentru construirea unui orfelinat cu o capacitate de 20 de locuri pe terenul deţinut pe Calea Giuleşti; piatra de temelie a fost pusă în 1938, apoi lucrările au trenat. Nici nu mai putea fi vorba de celelalte construcţii pe care preotul Nagy ar fi dorit să le ridice: o casă de bătrâni şi o casă de naşteri.

Pe 4 februarie 1940, s-a înfiinţat comunitatea din partea de nord a oraşului, într-o clădire închiriată pe Şoseaua Chitilei nr. 42, avându-l ca preot pe Gudor Lajos, care intenţiona să obţină din toamnă o autorizaţie de funcţionare pentru şcoală.

Datele statistice pe anul şcolar 1939/40 menţionau existenţa a trei şcoli, având un total de 294 de elevi, conduse de către directorul Bitay Sándor. Personalul celor trei şcoli era format din 6 învăţători, 5 preoţi, 3 profesori români şi 2 medici. Cei mai mulţi elevi, şi anume 176, erau înscrişi la şcoala din centru (clasele I-VII); alţi 80 de elevi învăţau la şcoala de pe

Vatra Luminoasă, iar 38 de elevi se aflau în clădirea de pe Şoseaua Viilor. Majoritatea erau reformaţi (176), iar părinţii lor erau meseriaşi (186) sau muncitori (36) etc. Se pare că alţi circa 5.000 de copii maghiari bucureşteni urmau şcolile de stat româneşti, dar şi şcolile evanghelice germane. Despre niciunul dintre aceştia nu avem informaţii; unii dintre ei trebuie să fi absolvit liceul, alţii facultatea.

După un proces care a durat aproape trei ani, hotărârea de demolare a bisericii lui Koós a rămas definitivă pe 12 februarie 1939, fapt întărit prin adresa Primăriei nr. 4.327/14 iulie 1939. Parohia a primit despăbugiri în valoare de aproape 15 milioane de lei. În acelaşi an, pe terenul liber din cimitirul Giuleşti s-a pus piatra de temelie pentru un cămin de ucenici proiectat de Katona József.

În 1940, din banii proveniţi din despăgubiri, comunitatea a plătit 8,7 milioane de lei pe un teren aflat tot pe strada Lutherană, la nr. 27-29 (astăzi, nr. 11, sediul CINOR până în 2004). În vara aceluiaşi an, inginerul Katona József a demarat lucrările de construire a unei clădiri cu şase etaje, ca viitor sediu al **Calvineum**-ului. Construcţia era aproape terminată, când două evenimente consecutive din 1940 (Tratatul de la Viena din 30 august şi cutremurul din 10 noiembrie) au frânt pentru totdeauna speranţele lui Nagy Sándor legate de viitorul maghiarimii bucureştene; realitatea a depăşit cele mai negre previziuni ale sale. Consecinţele celor două evenimente au fost catastrofale: circa 35 de mii de maghiari au părăsit Bucureştiul şi toate clădirile comunităţii reformate au devenit inutilizabile, în afara sălii de sport din spatele Calvineum-ului, sală care se află şi astăzi în proprietatea bisericii.

Ultimele date statistice despre maghiarii din Vechiul Regat român au fost publicate în *Egyházi Újság* nr. 14 din 1940; citând *Calendarul reformat* pe anul 1940, aflăm că în Bucureşti şi împrejurimi (Chitila, Olteniţa, Călăraşi, Silistra) se găseau 36.036 de maghiari reformaţi; în restul spaţiului extracarpatic (Ploieşti, Galaţi, Brăila, Moreni, Piteşti, Constanţa etc.), mai erau alţi circa 21.500 de reformaţi maghiari. Numărul maghiarilor de alte religii, al catolicilor în special, nu este cunoscut.

Efectivul mic de elevi rămaşi în Bucureşti punea în pericol funcţionarea şcolilor. Deşi în vară fuseseră recenzaţi 658 de elevi, în toamnă s-au înscris 121 şi doar 70 de elevi au frecventat clasele I-VII. Şcolile de cartier s-a desfiinţat până la sfârşitul anului 1940, prin plecarea elevilor şi a învăţătorilor. Rând pe rând, au părăsit Bucureştiul şi preoţii. Preotul Szigethy Béla a plecat pe 25 octombrie 1940, locul lui fiind luat de Hamar Béla. Şi preotul Horváth László trebuie să fi părăsit oraşul tot pe la sfârşitul anului 1940, deoarece *Egyházi Újság* din 8 decembrie 1940 îl menţiona pe noul preot din cartierul Vatra Luminoasă: Gudor Lajos, a cărui filială din cartierul de nord se desfiinţase. Au plecat şi diaconesele care conduceau căminul de fete şi cercul *Lídia*. La sfârşitul anului 1940, preotul evanghelic Sexty Zoltán a emigrat în Ungaria; în locul său a venit, în 1941, preotul Rapp Károly, care a stat în Bucureşti până în 1951, când a fost numit profesor la Institutul Teologic din Cluj.

Ultimul, în septembrie 1941, şi-a părăsit definitiv oraşul natal şi Kányádi Béla.

Ne-au lipsit datele despre catolicii maghiari care au părăsit oraşul.

Au părăsit Bucureştiul şi majoritatea studenţilor maghiari, continuându-şi studiile la Budapesta, dar, după război, mulţi au revenit în Ardeal. Câţiva dintre ei au fost rechemaţi la Bucureşti de Puterea comunistă, cum a fost Póti Géza, care a lucrat trei ani la Ministerul Industriei Alimentare, sau Mátyás Jenő, numit Ministru al Minelor.

În 1941, Primăria Capitalei a revizuit hotărârea de demolare a bisericii, dar Nagy Sándor, ameninţat de legionari, se afla deja la Budapesta. Soţia sa l-a urmat după câteva luni, după cum aflăm dintr-un notă informativă a Siguranţei Statului, datând din 1 aprilie 1941: această „iredentistă maghiară…, agentă a Legaţiei Maghiare” şi preşedintă a asociaţiei femeilor reformate a părăsit definitiv Bucureştiul, plecând în Ungaria.

Singura şcoală care mai funcţiona era cea de pe strada Sf. Voievozi; anul şcolar 1941/42 a început cu doar 65 de elevi şi trei cadre didactice: directorul **Takács Pál**, o învăţătoare şi o profesoară de română.

Nagy Sándor a rămas una dintre cele mai puternice personalităţi ale maghiarimii bucureştene. A dus o muncă de Sisif, însufleţit de credinţă şi de sentimentul datoriei. A realizat mult mai puţin decât şi-ar fi dorit, adică înfiinţarea unui liceu, a cinci şcoli la periferia Capitalei, a unor internate, a unui teatru, a unui ziar românesc pro-maghiar, a unei asociaţii de prietenie

româno-maghiare, a unor şcoli agricole pentru ceangăii din Moldova, transformarea celor 14 foste consulate austro-ungare în *Collegium Hungaricum* etc. Ar fi dorit şi alcătuirea unei istorii a diasporei maghiare din România, accesibilă tuturor, având drept scop afirmarea identităţii maghiarilor şi câştigarea simpatiei românilor. Un material documentar extrem de bogat fusese strâns în cadrul secţiilor ştiinţifice ale cercului *Koós Ferenc* şi publicat parţial în *Egyházi Ujság*. Confraţii săi au găsit, însă, ideea inoportună, pe motiv că nu ar fi făcut decât să-i provoace şi mai mult pe români împotriva lor; şi, de altminteri, „azi nu e voie să ceri de la nimeni nimic, nici măcar bunăvoinţă".

Nagy identifica multiplele cauze ale asimilării, dar, cum era şi firesc, nu-i stătea în putere să oprească acest proces, mai ales în acele condiţii istorice ostile în care antimaghiarismul constituia pe atunci o trambulină de lansare a unor strălucite cariere politice. Situaţia devenea cu atât mai complicată, cu cât nici românii de bună-credinţă nu înţelegeau conceptul de minoritate, ei având convingerea că cine nu era român era străin. „Mai devreme sau mai târziu neamul nostru va accepta acest târg", iar preţul va fi renunţarea la fiinţa sa naţională. Apetitul totalitar românesc se alimenta din dogma statului naţional unitar şi din supremaţia credinţei ortodoxe, considera el. Dacă un român se îndoia de faptul că România era stat naţional unitar, atunci era un trădător, iar dacă acela care se îndoia nu era român, atunci era etichetat drept iredentist, comunist sau conspirator. Religia ortodoxă era consfinţită prin Constituţie ca religie dominantă, ceea ce încuraja intoleranţa faţă de alte religii. Identificarea creştinismului cu ortodoxia, pe principiul că doar cine era ortodox era şi creştin, ducea la respingerea altor confesiuni şi dădea sentimentul superiorităţii ortodoxiei faţă de alte credinţe. Şi tot de aici provenea puterea de asimilare a ortodoxiei şi prestigiul de care se bucura. Cine se convertea la ortodoxie „dintr-odată încetează să mai fie minoritate, străin, suspect". Lui Nagy i se părea ciudat şi faptul că românii cunoşteau mai multe despre budism sau islamism, decât despre o religie creştină, cum era cea reformată. În încercarea sa de a schiţa portretul psihologic al poporului român, vedea o incompatibilitate între morala creştină ortodoxă, pe de o parte, şi comportamentul amoral şi naţionalismul agresiv al românilor, pe de altă parte. Alături de calităţi, observa şi alte metehne ale românilor, care s-au perpetuat, de fapt, până astăzi. Prietenoşi şi joviali, românii îşi clădeau existenţa pe bacşiş, care nu poate fi eliminat, fiind lucrul cel mai natural din lume, ca şi prăpastia dintre fond şi formă.[169]

[169] Nagy Sándor, *op. cit*., p. 42 şi urm.

Refugiat la Budapesta, în februarie 1941 Nagy Sándor a fost numit secretar pe problemele diasporei în cadrul Conventului Reformat Universal. În decembrie 1944, a plecat în Occident, ocupându-se de înfiinţarea comunităţilor reformate din diasporă; a editat *Harangszó* (*Sunet de clopot*, 1946-1951), cel dintâi periodic maghiar apărut în Occident după Primul Război Mondial. A refuzat să se întoarcă la Budapesta la chemarea autorităţilor bisericeşti, deşi soţia sa şi unul dintre fii (înrolat în armată) fuseseră nevoiţi să rămână în Ungaria comunistă. În 1952, a plecat în Statele Unite şi a redactat la Cleveland, împreună cu Szigethy Béla, vechiul său confrate de la Bucureşti, foaia oficială a bisericii reformate a maghiarilor din exil; acolo a şi murit de leucemie în 1954.

Recensământul general al României de pe 6 aprilie 1941 a venit cu cifre destul de ciudate despre numărul maghiarilor. Populaţia Bucureştiului număra 992.536 de persoane; procentul românilor crescuse considerabil, ajungând la 81,35%, adică 807.425 de persoane, indiciu important al procesului de asimilare desfăşurat cu succes de către statul român. Deceniile următoare au accentuat acest proces. Au rămas 17.971 de maghiari, 25.836 de germani şi 141.304 de persoane aparţinând altor naţii sau nedeclaraţi. Numărul maghiarilor recenzaţi acum pare destul de mare faţă de cei 24.052 recenzaţi în 1930, având în vedere plecarea lor masivă după Tratatul de la Viena.

Războiul a provocat alte mari pagube materiale maghiarimii bucureştene împuţinate şi înspăimântate. În timpul bombardamentelor de la 4 aprilie 1944, trei bombe au distrus două dintre cele trei corpuri de clădiri de pe strada Sf. Voievozi. Din fericire, cursurile se încheiaseră cu două săptămâni mai devreme, ceea ce a făcut să nu existe victime omeneşti, dar au fost distruse mobilierul, biblioteca, laboratorul de fizică al şcolii, atelierul de tâmplărie şi lăcătuşerie, sala de festivităţi. O altă bombă a lovit şi căminul catolic de fete de pe strada Petru Poni. În *Cimitirul Calvin* de pe Şoseaua Giuleşti au fost cantonate trupele de apărare antiaeriană şi mai multe bombe au şubrezit clădirea capelei. Victimele bombardamentelor au fost atât de numeroase în această zonă a oraşului, încât au fost înmormântate şi în *Cimitirul Calvin* (denumit, pentru o perioadă de timp, *Cimitirul 4 aprilie*). Cu eforturi teribile, Takács Pál a înlăturat ruinele şi, de pe 16 octombrie 1944, şcoala a fost pregătită să-i primească pe cei 22 de elevi înscrişi. Takács rămăsese unicul cadru didactic maghiar din Bucureşti.

Perioada interbelică a fost cea mai grea pentru maghiarii din România, marcată de eforturi disperate pentru a supravieţui ca minoritate în noile

condiţii istorice. În Parlament, de fiecare dată când cerea respectarea drepturilor minorităţilor, Partidul Maghiar era acuzat de iredentism. Aceasta era şi acuzaţia preferată a lui Iorga, care ar fi vrut ca ungurii să fi aderat „cu însufleţire" la Declaraţia de la Alba Iulia şi la proclamarea ruperii Ardealului de Ungaria. Loialitate absolută dorea şi ministrul Titulescu. Astfel, spre exemplu, în 1935, Titulescu l-a acuzat de revizionism pe Bethlen György, preşedintele Partidului Maghiar, şi a declarat că românii ar fi fost dispuşi să le acorde aceleaşi drepturi maghiarilor, cu condiţia ca maghiarii să recunoască şi să nu uite că erau cetăţeni români şi că trebuia *să simtă românește*, deoarece Ungaria Mare nu avea să mai reînvie niciodată.

Declaraţia regelui Carol II din 1936, dată la Paris pentru *Daily Telegraph* şi publicată de Fényes Samu [170], era mai nuanţată cu privire la situaţia minorităţii maghiare din România. În România, drepturile maghiarilor erau respectate şi majoritatea maghiarilor erau loiali statului român, susţinea regele, dar nu ne puteam aştepta ca toţi maghiarii să fie mulţumiţi de rezultate, deoarece îi durea faptul că le fuseseră luate teritorii. Regele îşi punea speranţele în Anglia, care ar putea convinge Ungaria de faptul că revizuirea hotarelor era imposibilă.

Parlamentul a respins, rând pe rând, toate cerinţele maghiarilor, cum ar fi: crearea unei comisii care să analizeze doleanţele minorităţilor, subvenţionarea şcolilor confesionale minoritare, renunţarea la obligativitatea de a folosi denumirile geografice româneşti în presă, renunţarea la legea *numerus valachicus*.

Reacţia maghiarilor la politica agresivă de asimilare a guvernului român s-a concretizat, începând din anul 1927, prin înfiinţarea Ligii revizioniste maghiare, iar în 1933, Congresul Partidului Maghiar a inclus în programul său autonomia Ţinutului Secuiesc. Totodată, Partidul Maghiar a făcut apel de 34 de ori la Societatea Naţiunilor Unite, dar şi la diferite asociaţii religioase din alte ţări, intrând astfel în atenţia opiniei publice internaţionale. Pe de altă parte, guvernul român a încercat să demonstreze că minoritatea maghiară nu era loială statului român.

Politica şi acţiunile guvernului român şi-au găsit apărători înflăcăraţi în persoana ziaristului Fényes Samu şi a revistei sale *Új Magyarok* (*Maghiarii noi*), apărută între 1933 şi 1937 la Bucureşti. El se definea ca exponent al maghiarilor năpăstuiţi şi ataca plin de consecvenţă politica Ungariei. Noul maghiar era cel care nu mai voia să fie sclav de dragul câtorva nobili care vânduseră Ungaria Habsburgilor, care recunoştea că ţara sa nu era cea în

[170] *Román stílus, magyar stílus /Stil românesc, stil unguresc/*, în *Új Magyarok*, an. 4, nr. 6, 1936, p. 327-328.

care el era slugă, ci aceea în care avea drepturi politice şi cetăţeneşti, care voia ca pământul să fie al celor care-l munceau, care nu-l ura pe cel ce vorbea o altă limbă decât a sa, care voia să trăiască în pace şi frăţietate cu alte naţii, în vederea apărării bunăstării sale materiale şi a libertăţii. Deşi nu exista încă o lege a minorităţilor în România, admite Fényes, în toate instituţiile statului se putea vorbi ungureşte, chiar şi în incinta ministerelor de la Bucureşti, ceea ce însemna mai mult decât o lege a minorităţilor. Condamnă orientarea revizionistă a Ungariei, precum şi toate declaraţiile de presă date în străinătate de primul-ministru Bethlen István, cel mai capabil politician din Ungaria din perioada interbelică, potrivit istoricului Paul Lendvai. Istoria milenară a Ungariei era doar „istoria a trei sute de grofi" care au exploatat celelalte naţiuni, iar plângerile repetate ale guvernului maghiar adresate forurilor internaţionale de la Geneva cu privire la nerespectarea drepturilor maghiarilor ajunşi minoritari în ţările vecine nu aveau niciun temei, de vreme ce doar în Ungaria se murea de foame, iar în România guvernul le dăduse pământ maghiarilor — îşi continua Fényes pledoaria proromânească. În 1934, a publicat o broşură despre politica revizionistă a Ungariei, iar în 1935, Tribunalul de la Budapesta l-a condamnat pentru defăimarea naţiunii.

Istoria a consemnat şi alţi partizani maghiari ai românilor, unul dintre ei fiind de viţă nobilă. Margarita Vulcănescu, soţia lui Mircea Vulcănescu, decedat în închisorile comuniste, amintea de o persoană extravagantă, Joseph (Fáy József), descendent din familia baronilor Kemény, care se pusese în slujba României Mari imediat după Unire. I.G. Duca l-a numit ambasador în Japonia, dar patima pentru jocul de cărţi l-a împins la sinucidere. Fiul acestuia a devenit secretarul particular al lui Mircea Vulcănescu.[171]

În ianuarie 1938, Silviu Dragomir a devenit reprezentantul guvernului pentru minorităţi şi, în acelaşi an, s-a înfiinţat Comisariatul general pentru minorităţi. Toate partidele au fost desfiinţate şi s-au purtat tratative cu maghiarii pentru a-i determina să intre în unicul partid admis în România sub dictatura carlistă, şi anume Frontul Renaşterii Naţionale. La alegerile din 1939, maghiarii au avut 16 reprezentanţi în Parlament, preşedintele lor fiind contele Bánffy Miklós.

Derapajul spre iredentism arată, de fapt, după cum observa Lucian Nastasă[172], eşecul guvernanţilor români de a soluţiona problemele legate de conservarea identităţii naţionale, precum şi nerespectarea tratatului de protecţie a minorităţilor din 1919. Se observă, totodată, inabilitatea

[171] Rostás Zoltán, *Chipurile oraşului*…, p. 81 şi urm.

[172] Lucian Nastasă, *Maghiarii din România şi etica minoritară. Repere istorice*, în *Maghiarii din România şi etica minoritară...,* p. 39.

autorităţilor româneşti în gestionarea evenimentelor din viaţa maghiarimii, evenimente ce ţineau de şcoală, confesiune, tradiţii, aniversări istorice. În astfel de împrejurări, se recurgea la interdicţii şi se desfăşurau impresionante forţe poliţieneşti menite să-i intimideze pe maghiari.

În acest sens, rămâne plin de învăţăminte şi deosebit de elocvent un incident întâmplat în 1933 şi relatat de sociologul Lükő Gábor. Jandarmul care-l arestase pe când se afla în Moldova, îi povestise că venea de la o instruire de la Oradea: „Acolo, un ungur, dacă bea un şpriţ, se apucă imediat să cânte imnul naţional maghiar, nu izbutim să-i luăm suficient la palme prin cârciumi". Peste un an, Lükő a auzit aceleaşi afirmaţii, doar că, de astă-dată, erau spuse de către un ungur din Békéscsaba şi se refereau la slovaci: „Slovacii ăştia de aici nu sunt chiar atât de nevinovaţi, sunt nişte nemernici care, după un şpriţ, îndată cântă imnul slovac"[173]. Acelaşi Lükő amintea de studiile lui Slavici despre unguri[174]; acesta, comparându-i cu românii, ajungea la concluzia că cele două naţii se asemănau, de fapt, foarte mult.

Spre sfârşitul anilor 1930, în Ardeal a început să se afirme o nouă formaţiune politică, denumită MADOSZ[175], apărută, se pare, cu sprijinul comuniştilor şi având menirea să contracareze doctrina şi acţiunile Partidului Maghiar. Din 1937, proletarul Kurkó Gyárfás, devenit ziarist şi scriitor, a fost ales preşedinte al acestei formaţiuni de orientare antirevizionistă, care se proclama apărătoarea drepturilor tuturor maghiarilor. În mişcare au fost atraşi scriitori valoroşi ca Méliusz József şi Kacsó Sándor.

Din 1944**,** MADOSZ a devenit Uniunea Populară Maghiară şi a jucat un rol important în administrarea Ardealului de Nord din noiembrie 1944 până în martie 1945. În toamna anului 1944, armata sovietică i-a obligat pe români să părăsească Ardealul de Nord din cauza abuzurilor şi atrocităţilor săvârşite de armată, jandarmi şi aşa-zisele gărzi ale lui Maniu.[176] Atrocităţile au fost reciproce, comise de o naţie împotriva celeilalte, atât de hortyişti la Moisei, cât şi de români. Cele mai cumplite au fost evocate de Domokos Géza, într-un interviu cu Beke György[177]; este vorba despre decapitarea mai

[173] Lükő Gábor, *op. cit*, în Rostás Zoltán, *Parcurs întrerupt...*, p. 210.

[174] *Studii asupra maghiarilor*, o serie de 17 articole publicate în *Convorbiri literare*, între 15 iulie 1871-1 nov. 1873.

[175] Prescurtarea sintagmei Magyar Dolgozók Szövetsége (Uniunea Muncitorilor Maghiari).

[176] Demény Lajos, *Magyar sors...*, în Töttössy Magdolna, *op. cit*., I. kötet, p. 11 şi urm.

[177] Beke György, *Interjú 56 íróval a magyar-román irodalmi kapcsolatokról /Interviuri cu 56 de scriitori despre legăturile literare maghiaro-române/*, Bukarest, Kriterion, 1972, p. 467.

multor secui din Aita Seacă. Butucul de lemn pe care s-a comis atrocitatea a fost păstrat timp de decenii la Muzeul Secuiesc din Sf. Gheorghe. Afirmaţia lui Domokos e susţinută de documentele publicate în ultimii ani, care oferă detalii despre „execuţii în masă cu mitraliere [din comunele Tinca şi Remetea, jud. Bihor] şi… decapitări săvârşite în Aita Seacă", lucruri care au înspăimântat populaţia.[178] Preoţi, primari şi notari, în primul rând, dar şi oameni simpli, chiar şi femei sau bătrâni ce zăceau bolnavi în pat au fost bătuţi, jefuiţi, apoi ucişi. Abuzurile împotriva maghiarilor au continuat şi după încheierea războiului, astfel că, pe 21 iulie 1946, Eparhia reformată din Ardeal i-a înaintat o plângere prim-ministrului, în care cerea ajutorul conducătorilor ţării, „căci poporul nostru trăieşte în spaimă permanentă, iar românii vor să le ia tot avutul lor cu forţa, urmărind scopul de a-i goni din ţară"[179].

În 1944, conducerea Ardealului de Nord a fost preluată de un Consiliu Central, condus de prefectul Tudor Bugnariu, profesor universitar, şi de subprefectul Demeter János. Româna şi maghiara au fost declarate limbi oficiale în administraţie şi justiţie şi a luat naştere o reţea independentă de învăţământ în limba română şi o reţea în limba maghiară. De altminteri, Uniunea Populară Maghiară a dovedit permanent un interes cu totul aparte pentru învăţământul în limba maternă.

În martie 1945, românii au revenit în Ardealul de Nord şi au anulat toate legile emise anterior. La festivitatea care a avut loc cu acest prilej şi la care a asistat şi regele Mihai, episcopul reformat Vásárhelyi János a solicitat public eliberarea preoţilor şi intelectualilor închişi în lagăre doar pentru vina de a fi fost maghiari. Printre cei eliberaţi din lagărul de la Târgu-Jiu se afla şi pastorul Hamar Béla din Bucureşti.

Tot în această perioadă, Guvernul român a orchestrat manifestaţiile antimaghiare şi au reapărut inscripţiile antebelice: „Vorbiţi doar româneşte" sau „Nu va fi democraţie până ce maghiarii nu pleacă în Asia, iar evreii în Palestina". Acuzele împotriva maghiarilor erau cele din perioada interbelică şi ele continuă până în zilele noastre: doresc revizuirea graniţelor şi separare etnică.

[178] *Minorităţi etnoculturale. Maghiarii din România (1956-1968)...,* p. 411.
[179] *Ibidem*, p. 412 (documentul 120).

PERIOADA COMUNISTĂ

MĂRIRE ŞI DECĂDERE ÎN UMBRA PUTERII

Frământările din rândurile maghiarimii ardelene, orientarea ideologică de stânga a unora dintre conducătorii ei au adus modificări majore în statutul maghiarimii în primii ani de după al Doilea Război Mondial. Această schimbare se datorează Uniunii Populare Maghiare, devenită curând parteneră de dialog cu guvernul român. Sub presiunea sovieticilor, existând pericolul de a pierde Transilvania în cazul încheierii unui tratat de pace dezavantajos, Partidul Comunist s-a străduit să-i atragă pe maghiari de partea sa prin promulgarea unor legi şi hotărâri guvernamentale favorabile minorităţilor. În noiembrie 1944, s-a creat un Minister al naţionalităţilor minoritare, iar în 1945 a apărut Statutul naţionalităţilor minoritare, fiind totodată abrogate toate legile discriminatorii. În luna iunie a aceluiaşi an, s-a reînfiinţat Universitatea Bolyai din Cluj. Ministerul Învăţământului a înfiinţat două inspectorate pentru minorităţi, având sediile la Braşov şi Cluj, iar cadrele didactice au fost plătite de către stat începând din anul şcolar 1945/46.

Uniunea şi-a arătat adevărata forţă de care trebuia să se ţină seamă cu ocazia alegerilor din 1946; atunci a participat pe liste separate şi a obţinut 8,6% din voturi şi 29 de locuri în Parlament, fiind astfel acceptată ca unică reprezentantă a maghiarimii. Românii au avut nevoie de acest partid maghiar până la semnarea Tratatului de Pace, deoarece era imperios necesar ca reprezentanta maghiarimii să se declare de acord ca Ardealul de Nord să revină României. Asupra Uniunii au exercitat presiuni prim-ministrului Petru Groza şi Vasile Luca (Luka László), maghiar de origine şi singurul reprezentant al maghiarimii în biroul politic al Partidului Comunist Român. Românii au obţinut mult râvnitul acord şi Tratatul de Pace s-a semnat în 1947.

Uniunea şi-a consolidat treptat poziţia şi rolul în Bucureşti, iar deciziile sale pe plan politic şi cultural-propagandistic au marcat viaţa maghiarimii bucureştene. Dacă la început acţiunile sale au fost mai modeste, limitându-se la organizarea unei adunări populare în decembrie 1944 sau la

organizarea festivităţilor prilejuite de aniversarea zilei de naştere a poetului Petőfi Sándor în ianuarie 1945, programul său a devenit mai ferm din 1945, odată cu stabilirea sediului în clădirea Societăţii Maghiare de pe strada Zalomit. Clădirea scăpase ca prin minune de la vânzare. Conducerea anterioară fusese dispusă s-o vândă ziarului *Universul*, „mare mâncător de unguri“, a cărui redacţie se afla în vecinătate, pe strada Brezoianu, avându-l ca proprietar pe Stelian Popescu, preşedintele Ligii Antirevizioniste.

Prima acţiune politico-culturală importantă a Uniunii a constat în înfiinţarea emisiunilor de radio în limba maghiară la Bucureşti, în primăvara anului 1945. Redacţia avea la început doar patru angajaţi şi emitea o jumătate de oră pe săptămână, dar în mai puţin de doi ani a ajuns să emită de două ori pe zi câte o jumătate de oră. Se transmitea dimineaţa între 7.30 şi 8 şi seara între 19 şi 19.30, program la care se adăuga o emisiune de duminică de 30 de minute. Programul cuprindea ştiri interne şi externe, interviuri cu mari scriitori maghiari; apoi au fost introduse emisiunile pentru copii, femei şi tineret. În anul următor, s-a înfiinţat şi la Cluj o redacţie radio în limba maghiară.

Consecinţele determinate de poziţia favorabilă ocupată de Uniunea Maghiară pe scena politică din România s-au repercutat şi asupra şcolii maghiare din Bucureşti. În 1946, prim-ministrul Petru Groza s-a interesat personal de această şcoală, devenită gimnaziu reformat şi subordonată inspectoratului şcolar din Braşov. Au fost angajate noi cadre didactice, trei învăţătoare, un preot reformat, unul evanghelic şi un medic. Curând însă, în 1948, noua Lege a învăţământului a etatizat şcolile, desfiinţându-le pe cele confesionale, iar gimnaziul reformat din Bucureşti a devenit, din 1949, liceu de stat.

În 1947, Uniunea şi-a mutat şi grupul parlamentar la Bucureşti; în Parlament, maghiarii au primit un post de vicepreşedinte şi unul de secretar. Aveau şi în Guvern un membru: prof.univ. Takács Lajos a fost numit ministru pentru naţionalităţi. În 1947, a apărut şi primul cotidian central maghiar editat de Uniunea Populară Maghiară: *României Magyar Szó* (*Cuvântul maghiar din România*). În acelaşi an, Uniunea a fost inclusă în Partidul Comunist; totuşi, puterea sa decizională a rămas deocamdată redusă. Din 1948, în biroul politic al partidului au fost numiţi Alexandru Moghioroş (Mogyoros Sándor), care a primit grad de general, precum şi Szilágyi Ignác (Leontin Sălăjan), muncitor de profesie; iniţial, acesta a fost numit adjunct al Ministrului Sănătăţii, apoi, din 1950, a devenit şeful Marelui Stat-Major, iar între 1955 şi 1966 a fost ministrul Forţelor Armate![180]

[180] De privilegii deosebite s-a bucurat şi fratele vitreg al lui Leontin Sălăjan, Szilágyi János, cunoscut sub numele românizat de Ion Stănescu. Din simplu muncitor frezor la

Problema Ardealului fiind rezolvată, comuniştii români au considerat că le acordaseră privilegii mult prea mari maghiarilor şi au început anularea lor treptată. Unealta lor cea mai eficientă în scopul diminuării privilegiilor acordate maghiarilor şi slăbirii Uniunii Populare Maghiare a fost Vasile Luca. Acesta l-a atacat în presă în mai multe rânduri pe Kurkó, care a fost curând schimbat din funcţia de preşedinte al Uniunii. În 1948, Luca a declarat rezolvată problema naţională şi, din anul următor, fruntaşii Uniunii au fost arestaţi rând pe rând şi declaraţi trădători de patrie şi iredentişti. Ex-preşedintele Uniunii, Kurkó Gyárfás, şi-a pierdut minţile în urma torturilor; a fost eliberat în 1964, cu ocazia amnistiei politice, şi reabilitat în 1968. Nici Vasile Luca nu a avut un destin mai bun. A fost arestat în 1952, iar acuzaţiile pe cât de grave, pe atât de absurde care i s-au adus i-au provocat leşinul. Condamnat la moarte, pedeapsa i-a fost comutată la închisoare pe viaţă; a murit în închisoare în 1963. A fost arestat şi scriitorul Méliusz József, membru important al Uniunii; a făcut închisoare până în 1955, apoi s-a stabilit în Bucureşti. Arestarea lui a declaşat o întreagă tragedie personală: soţia, hăituită de Securitate, „s-a sinucis" în împrejurări neelucidate, iar fiul său, în vârstă de 11 ani, fiind exmatriculat din toate şcolile, a suferit traume psihice ireversibile.

Uniunea Populară Maghiară „s-a autodesfiinţat" în 1953, ştire care nu a apărut nici măcar în propriul ei ziar, *Cuvântul maghiar*. De la 1 aprilie 1953, şi-a schimbat şi denumirea în *Előre (Înainte)*.

Membrii Uniunii au rămas în continuare în atenţia organelor de Securitate încă mulţi ani şi arestări s-au tot făcut, până după Revoluţia din Ungaria. Chiar pe vremea când ocupau înalte funcţii în aparatul de partid şi se stat, rapoartele informative îi numeau spioni în slujba Ungariei, revizionişti, agenţi provocatori etc.

Prigoana declanşată de guvernul şi partidul comunist nu i-a vizat doar pe maghiari, ci represiuni au fost declanşate împotriva tuturor „duşmanilor poporului", identificaţi în reprezentanţii diverselor alte partide politice sau în înaltele feţe bisericeşti de toate religiile şi naţiile. Prin Legea Cultelor,

---

Uzinele *23 August* din Bucureşti, el a urcat rapid treptele sociale, primind înalte funcţii în aparatul de partid şi de stat comunist, dar şi postcomunist: activist, deputat în Marea Adunare Naţională, prim-secretar al judeţului Dâmboviţa, preşedinte al Consiliului Securităţii Statului, ministru de Interne, ministrul Turismului şi Sportului (1984 – martie 1990) etc. După 1989, a devenit membru al Partidului Socialist al Muncii şi al Partidului Alianţa Socialistă. Împreună cu fostul general Neagu Cosma, a publicat două cărţi în care a rescris istoria Securităţii, elogiindu-şi nu doar propria lor activitate din cadrul acestei instituţii, ci şi pe a celorlalţi angajaţi, în care vedea „oameni devotaţi PATRIEI, pe care au slujit-o cu credinţă…"

statul comunist a preluat controlul asupra bisericii. În 1948, guvernul Groza a denunţat unilateral Concordatul cu Sfântul Scaun, dând, de fapt, semnalul represiunii împotriva catolicilor, consideraţi „spioni ai Vaticanului", iar prin decretul din 29 iulie 1949, au fost desfiinţate toate congregaţiile religioase. Şcolile confesionale catolice au fost sigilate (inclusiv Institutul Sf. Maria de pe strada Pitar Moş, vechi de aproape 100 de ani), au fost inventariate bunurile bisericilor şi a fost interzisă funcţionarea ordinelor călugăreşti. Tensiunile dintre puterea comunistă şi Márton Áron, episcop catolic de Ardeal, erau mai vechi; deşi era văr cu Kurkó Gyárfás, episcopul le-a ordonat preoţilor din subordinea lui să se retragă din Uniunea Populară Maghiară. De asemenea, a refuzat să recunoască supremaţia autorităţilor laice asupra bisericii; toate aceste atitudini de frondă au dus la arestarea sa între anii 1949-1955.

Informaţiile referitoare la măsurile represive luate de autorităţile de la Bucureşti rămân puţine şi contradictorii şi se referă cu precădere la catolicii români sau germani. Despre maghiari există doar informaţia că activau două organizaţii anticomuniste aflate sub supravegherea Securităţii: asociaţiile *Sf. Ştefan* şi *Apostolul Rugăciunii*; nu se cunosc alte detalii. Arhiepiscopul de Bucureşti, Alexandru Cisar, constrâns să demisioneze în 1948, a primit domiciliu forţat la Orăştie până în 1953. În 1949, au părăsit ţara 230 de călugăriţe de cetăţenie străină; în Bucureşti, ele activaseră în cadrul propriei reţele şcolare, care includea Institutul Sf. Maria, Institutul Notre-Dame-de-Sion, orfelinatul şi cantina întreţinute de ele. Au început arestările călugăriţelor din Ordinul Surorilor Sociale, dar au fost arestate şi unele înalte feţe bisericeşti; nu cunoaştem dacă printre arestaţi erau şi maghiari. În 1951, a fost înscenat un proces rămas celebru, care a inclus preoţi din Timişoara şi Bucureşti, proces cunoscut sub denumirea de „lotul Pacha, Boros, Schubert şi Gatti"; ultimii doi erau din Bucureşti. Joseph Schubert, vicar general al Arhiepiscopiei de Bucureşti, a fost condamnat la închisoare pe viaţă pentru „crimă de înaltă trădare"; a fost eliberat în 1964, cu prilejul amnistiei generale. Maica superioară Clementina Mayer şi secretara ei de la *Institutul Sf. Maria* au primit, de asemenea, ani grei de închisoare; Mayer a murit în închisoarea de la Văcăreşti în 1956.

Volumul *Biserica întemniţată*[181] include câteva nume de preoţi maghiari persecutaţi de regimul comunist, dar, potrivit altor surse, aceştia s-au dovedit a nu fi din Bucureşti, cu două excepţii: Gajdely Béla, decedat în închisoare, şi Demeter Anton, arestat în 1958 şi condamnat la douăzeci

[181] *Biserica întemniţată. România 1944-1989*, (coordonator: Paul Caravia), Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 1998.

de ani de muncă silnică pentru „uneltire contra ordinii sociale”. Amândoi au slujit la Catedrala Sf. Iosif.

După procesul din 1951 îndreptat împotriva „spionilor Vaticanului”, Arhiepiscopia catolică din Bucureşti nu şi-a mai revenit timp de decenii, rămânând să fie administrată de vicari. Abia din 1984 a fost numit un episcop, în persoana lui Ioan Robu; în 1990, acesta a primit rangul de arhiepiscop.

La biserica Bărăţiei au continuat să slujească preoţi maghiari şi în perioada comunistă, cu anumite intermitenţe. Zudor Ferenc a avut cea mai îndelungată activitate (circa 1940-1970), dar nu avem alte date nici despre el, nici despre limba în care oficia slujbele religioase. În mod cert, între 1984 şi 1986, după pensionarea preotului Bertalan Balázs, nu au fost slujbe în limba maghiară, apoi a fost numit Mihai Şerban, ceangău originar din Clejani. Situaţia pare să fi fost mai complicată decât cea prezentată de Árvay Zolt, care s-a bazat pe prelucrarea manuscriselor lăsate de tatăl său.[182] Pe la sfârşitul anilor 1970, istoricul Demény a luat parte la înmormântarea lui Czikó Lőrinc, fost membru în conducerea Uniunii Maghiare; preotul catolic „cu suflet de slugă”, originar din ceangăimea moldovenească, a ţinut slujba în limba română, „ca de obicei” şi a avut o ieşire necontrolată când Demény şi-a rostit discursul funebru în limba maghiară. De altminteri, maghiarimea catolică bucureşteană „de ani de zile nu-şi putea asculta slujbele religioase în maghiară”[183], afirma istoricul.

La fel de puţine sunt informaţiile şi despre maghiarii calvini supuşi intimidărilor şi abuzurilor. Potrivit declaraţiilor familiei, învăţătorul-cantor Takács Pál a fost hărţuit de Securitate în repetate rânduri, trăind ani de zile sub teroare. Cât priveşte situaţia ecleziei reformate din această perioadă, câteva relatări îi aparţin lui Zágoni Albu Zoltán, preot-paroh în perioada 1974-2002, dar articolul său conţine prea multe erori şi omisiuni ca să poată fi o sursă credibilă.[184] După eliberarea din lagăr în 1945, preotul Hamar Béla şi-a reluat postul din Bucureşti; a locuit în clădirea neterminată a Calvineum-ului de pe strada Lutherană, până când, în 1950, clădirea a fost rechiziţionată de Ministerul de Interne. În această clădire, precum şi în vila de alături, a funcţionat Direcţia Închisorilor, după cum aflăm dintr-o altă sursă; vila a devenit sediul parohiei reformate abia începând

[182] Zsolt Árvay, *op. cit*., p. 94.

[183] Demény Lajos, *Múlt és jelen a regáti magyarság kérdésében /Trecut şi prezent în problema maghiarimii din Regat/*, în Nagy Sándor, *op. cit.*, p. 288.

[184] Zágoni Albu Zoltán, *A bukaresti református egyház 180 éves történetéből /Din istoria de 180 de ani a bisericii reformate din Bucureşti/*, în *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997*, Bukarest, Kriterion, 1998, p. 37 şi urm.

din anul 1974. Nu avem informaţii când anume au fost reparate clădirile retrocedate din Piaţa Palatului, în urma stricăciunilor suferite la cutremurul din 1940, şi nici când anume s-au reluat aici activităţile parohiei reformate. În 1951, a fost numit preot Székely Károly; acesta a modernizat clădirile respective, introducând gaze şi apă curentă. El a fost cel care a asistat la ducerea la îndeplinire a unei noi hotărâri de demolare a bisericii. De astă-dată, hotărârea chiar a fost pusă în aplicare în 1959. În clădirea actuală a Calvineum-ului se păstrează până astăzi o cărămidă din biserica dărâmată.

În ciuda răfuielilor pentru putere, a nenumăratelor abuzuri, cel puţin în prima perioadă de după instalarea comuniştilor la conducerea ţării a fost încurajată conservarea identităţii etno-culturale a maghiarilor prin înfiinţarea unei reţele de şcoli, a unor edituri, organe de presă etc. în limba maghiară, au fost numiţi reprezentanţi ai maghiarilor în conducerea superioară de partid şi de stat, precum şi în diverse instituţii din teritoriu. Problemele majore ale generaţiilor anterioare de maghiari din diasporă, precum supravieţuirea prin biserică şi şcoală, nu mai erau de actualitate, interesul deplasându-se înspre acţiunile de propagandă menite să menţină la putere clasa muncitoare. Frecventarea bisericii nu mai era privită cu ochi buni şi, cum cei chemaţi în Capitală veneau „pe linie de partid", aceştia s-au ferit să aibă de-a face cu biserica.

S-a afirmat în repetate rânduri că minoritarii ar fi impus comunismul în România, dar o evidenţă a membrilor PCR alcătuită în 1947 arăta că 79,59% dintre membrii săi erau români, 12,35% maghiari şi 4,16% evrei. Cam aceleaşi proporţii puteau fi constatate şi la angajaţii Securităţii, pentru anul 1949: 83% erau români, 6% maghiari şi 10% evrei. Aceste statistici demonstrau, potrivit lui Lucian Nastasă, că maghiarii şi evreii au fost „aliaţi, nicicum elementele principale ale instaurării comunismului"[185].

Este adevărat că orientarea de stânga a maghiarilor a fost destul de pronunţată în perioada interbelică din mai multe motive, unul dintre acestea fiind şi ostilitatea partidelor româneşti faţă de ei. Mai mulţi maghiari, nemulţumiţi de politica economică şi naţională a guvernului român, au simpatizat cu comuniştii şi au înfundat puşcăriile, de aceea se şi spunea că în închisoarea de la Doftana se vorbea mai mult ungureşte. Un rol important în orientarea de stânga a maghiarilor a avut şi Internaţionala Socialistă, care milita pentru egalitatea în drepturi a minorităţilor naţionale. Unii tovarăşi de luptă, români şi maghiari, s-au cunoscut încă din închisoare, cum a fost

[185] Lucian Nastasă, *Studiu introductiv*, în *Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956-1968),* Cluj, Fundaţia CRDE, 2003, p. 20-21.

în cazul lui Gere Mihály (Mihai) şi Nicolae Ceauşescu. Gere (1919-1997) provenea dintr-o familie sărmană cu şapte copii, iar simpatia sa pentru comunişti izvora din sărăcie şi atitudine antifascistă. A fost condamnat la opt ani de temniţă pentru activitatea sa din ilegalitate. Nu era un ignorant, ştia germană, iar în închisoare a învăţat şi franceza. Un alt ilegalist a fost Alexandru Moghioroş; el a făcut 11 ani de închisoare. Vechi membru de partid, încă din 1945, a fost şi Fazekas János. Pe de altă parte, fascismul reprezenta o ameninţare atât de mare pentru evrei, încât nu e de mirare că mai mulţi evrei unguri au fost atraşi în Partidul Comunist, cel mai cunoscut dintre ei fiind Valter Roman (Neuländer Ernő), fiul unui rabin din Oradea. Combatant în războiul civil din Spania, Valter Roman a devenit general şi membru al CC al PCR după 1944, iar din 1954, director al Editurii Politice; era tatăl lui Petre Roman, primul premier postdecembrist.

Nu puţine au fost căsătoriile dintre unguri şi români sau evrei, unul sau ambii soţi fiind activişti de partid. Temuta activistă de rang înalt Ghizela Vass, prietenă cu Ana Pauker, amândouă evreice din Basarabia, era căsătorită cu un ilegalist ungur, Vass László (Ladislau); ea a fost bunica lui Bogdan Olteanu, preşedinte al Camerei Deputaţilor în perioada guvernării liberale 2004-2008. Un alt activist, Alexandru Drăghici, cumplitul ministru de Interne, era căsătorit cu Czikó Márta, sora fraţilor Czikó Nándor şi Lőrinc, fruntaşi ai Uniunii Populare Maghiare.[186] Ungur cu funcţii de răspundere în partid era şi Vincze János, căsătorit cu Constanţa Crăciun, ministru al Culturii. Câţiva maghiari fuseseră lichidaţi în lupta pentru putere, precum Fóris István (Ştefan Foriş), ceangău din Ţara Bârsei, secretar general al CC al PCR în perioada 1940-1944. Alţi activişti maghiari cu funcţii înalte din structurile comuniste, precum Iosif Bank (Banc), partenerul de şah al lui Ceauşescu, sau academicianul Péterfi István (Ştefan), membru în Consiliul de Stat, erau consideraţi nişte renegaţi.

Cel puţin doi activişti maghiari din nomenclatură s-au erijat în apărătorii conaţionalilor lor încă din anii 1950, şi anume Fazekas János şi Gere Mihály; ei au jucat un rol important în politica partidului faţă de minorităţi, cel puţin până la afirmarea brutală a naţional-comunismului ceauşist. Graţie lor, acum cel acuzat de iredentism putea scăpa basma-curată, căci îi lua apărarea un conaţional cu putere de decizie, care ştia să prezinte lucrurile într-o manieră corespunzătoare. Spre exemplu, cu ocazia aniversării poetului Petőfi, într-o localitate din Ardeal au fost recitate versurile sale interzise şi procuratura a iniţiat imediat cercetări. A intervenit

[186] După evenimentele din 1989, Drăghici, prudent, s-a refugiat în Ungaria, unde a şi murit în 1993.

activistul Fazekas, argumentând: este adevărat că cei de acolo sunt vinovaţi, nu trebuiau să recite aşa ceva, dar, dacă se aude în străinătate că în România sunt arestaţi maghiari pentru că au recitat din versurile lui Petőfi, acest lucru va fi o pată neagră pentru români. În urma acestui „argument", cercetările au fost suspendate şi acuzaţiile, retrase.[187] În ultimul deceniu al dictaturii lui Ceauşescu, când abuzurile Securităţii s-au înmulţit, nu puţini dintre cei care vorbeau prea mult au făcut închisoare. După pensionarea forţată a lui Fazekas, nici nu mai era cine să-i apere. Este cunoscut cazul actorului Visky Árpád din Sf. Gheorghe, care a criticat regimul ceauşist în timp ce stătea la coadă la carne; n-a putut fi salvat de prietenii săi şi a fost închis în penitenciarul Rahova.

Accederea la putere a Uniunii Populare Maghiare a avut drept consecinţă sosirea în Capitală a unei noi generaţii de maghiari, mulţi dintre ei intelectuali de origine proletară sau ţărănească, precum şi ziarişti, traducători, artişti plastici sau muzicieni, toţi având un aşa-numit „dosar bun". Zeci de intelectuali maghiari au fost angajaţi în învăţământul superior, economie, cercetare, armată, comerţ exterior etc., în general fără să se cunoască între ei şi fără să întreţină relaţii, cu excepţia celor angajaţi în presă. Această nouă generaţie n-a fost interesată de găsirea unor punţi de legătură cu generaţia mai veche pe care o ignora sau, poate, nici nu ştia nimic despre existenţa ei. Din casta privilegiată a maghiarilor făceau parte activiştii de partid, funcţionarii din instituţiile centrale ale statului, redactorii şi ziariştii angajaţi în presa scrisă şi la radio. Aceştia au beneficiat de slujbe bine plătite şi de locuinţe, repartizarea locuinţelor cu chirii modice fiind unul dintre cele mai râvnite „favoruri" din perioada comunistă.

După apariţia primului cotidian central în limba maghiară, din 1948 au luat fiinţă mai multe edituri de stat care aveau şi o secţie pentru naţionalităţi, precum *Editura de Stat pentru Literatură şi Artă*, *Editura Tineretului*, *Editura Didactică şi Pedagogică*, iar, mai târziu, editurile *Ion Creangă*, *Albatros*, *Editura Tehnică* etc.; până şi la *Casa de discuri Electrecord* se găseau redactori muzicali maghiari. În 1949, s-a înfiinţat Institutul de Folclor, unde lucrau, de asemenea, maghiari; aceştia au reuşit să publice în 1954 un volum cu cântece şi balade ceangăieşti, lucru care nu ar mai fi fost posibil după câţiva ani, odată cu schimbarea politicii faţă de ceangăi.

Mai mulţi artişti plastici maghiari, unii deosebit de talentaţi, au fost numiţi la Institutul de Arte Plastice, au devenit ilustratori de cărţi sau graficieni la gazetele maghiare nou-apărute, precum şi la secţiile maghiare

[187] Huszár Sándor, *Mellékállásom volt a főszerkesztés /Munca de redactor-şef era o activitate secundară pentru mine/* , în Banyai, Éva, *op. cit*., p. 239.

ale editurilor. Noua putere populară le cerea să reflecte trecutul de luptă al poporului împotriva asupritorilor şi să elogieze patosul revoluţionar al clasei muncitoare angajate în construirea socialismului. Cel puţin în perioada de început, aceste cerinţe au fost în concordanţă cu propriile convingeri ale artiştilor. Doi dintre aceştia, numiţi la Institutul de Arte Plastice, s-au bucurat de un deosebit prestigiu în anii 1950-60, şi anume pictorul Szőnyi István (Ştefan)[188] (1913-1967) şi sculptorul Szobotka Endre (Andrei) (1917-1992). După o interesantă experienţă acumulată la Paris (în 1938/39), Szőnyi a dobândit notorietate nu doar la Timişoara, ci şi pe plan naţional: în 1948, a obţinut Premiul *Ion Andreescu* al Academiei Române. Având vederi de stânga, în 1950 a fost numit director de studii la Institutul de Arte, echivalentul actual al funcţiei de prorector, funcţie pe care a deţinut-o până la moartea-i prematură. Pictura sa sculpturală şi monumentală, amintind de sculptura lui Fekete József sau a lui Romulus Ladea, era dedicată oamenilor simpli, ţărani şi muncitori (*Aratul greu*, *Sudorul*, *Sudoriţa*), răscoalelor ţărăneşti şi conducătorilor acestora (Gheorghe Doja, răscoala de la Bobâlna, Ecaterina Varga), dar şi activităţii Partidului Comunist în ilegalitate sau Revoluţiei din Octombrie.

Posibilităţi de angajare în Bucureşti erau şi pentru muncitori, cu precădere în construcţii, iar femeile din Ardeal erau foarte căutate de către cei care-şi mai permiteau să plătească o servitoare sau o bonă, ele simbolizând cinstea, hărnicia şi seriozitatea. În ciuda acestor oferte de muncă, potrivit recensământului din 1956, numărul maghiarilor din Bucureşti rămânea scăzut, de doar 11.716 persoane. Industrializarea oraşelor din Secuime, demarată în deceniul următor, a stopat, practic, migraţia spre Capitală a maghiarilor din Ardeal.

Curând a început procesul de asimilare a generaţiei următoare de maghiari. Copiii celor sosiţi în anii 1950 au urmat şcoli româneşti nu doar pentru că „dădea bine la dosar”, dar şi pentru că, din cauza funcţionării proaste a mijloacelor de transport în comun, era o adevărată aventură ca din diversele cartiere ale oraşului să poţi ajunge la şcoala maghiară. Şcoala germană era mult mai accesibilă, aflându-se în Piaţa Palatului; în 1973, a primit un sediu nou, cu 24 săli de clasă, în zona Pieţei Romane, de aceea mai mulţi intelectuali maghiari au optat pentru această şcoală care oferea, în plus, şansa învăţării unei limbi străine de circulaţie europeană. Linia

[188] Tatăl actriţei **Julieta Szőnyi-Ghiga**; aceasta s-a afirmat prin rolul principal din filmul *Felix şi Otilia* (1972), ecranizare după romanul *Enigma Otiliei* de G. Călinescu.

de metrou avantaja şi mai mult şcoala germană, pe când celei maghiare nu-i aducea nici un beneficiu. Destul de mulţi dintre copiii proveniţi din familii maghiare nu au mai vorbit limba maghiară, potrivit constatărilor sociologului Rostás Zoltán, care a studiat multiculturalismul din Bucureşti în anii 1980; el vedea Capitala ca fiind un adevărat creuzet în care se topeau toate minorităţile. Cercetările sale n-au putut fi publicate atunci, doar o carte cu interviuri apărând în 1984, dar majoritatea celor intervievaţi erau stabiliţi în Ardeal şi, oricum, nu se pomenea nimic despre asimilarea maghiarilor. Alte interviuri i-au apărut în revista *A Hét (Săptămâna)* sau în emisiunile de radio în limba maghiară; la radio, avea sarcina să prezinte săptămânal câte un interviu cu intelectuali maghiari, mulţi dintre ei bucureşteni, angajaţi în diverse institute de cercetare sau în învăţământul superior.

Câteva interviuri cu aceşti specialişti maghiari de înaltă calificare din Bucureşti au fost publicate în anuarul revistei *A Hét* din 1978; ei au rămas cvasi-necunoscuţi şi pentru maghiarime. Unul dintre ei era inginerul Miklós László, cel care a proiectat acoperişul Sălii Polivalente, iar altul era Márton Gyárfás, specialist în fotogrammetrie. Márton, matematician prin formaţie, a venit în Bucureşti în 1951 împreună cu colegul său, Lőrinczi Gyula, imediat după absolvirea Universităţii clujene. Amândoi au fost numiţi la Academia Militară, ca specialişti în geodezie. După trei ani, li s-a alăturat un alt coleg, Györfi Jenő, care s-a specializat în electronică în cadrul aceleaşi Academii. Soţiile lor au primit, de asemenea, posturi în Bucureşti, în învăţământ sau în cercetare. Márton Gyárfás[189] (1928-2009) provenea dintr-o familie săracă şi foarte numeroasă de ţărani secui. Recunoştea că numirea sa ca şef de laborator la Academia Militară se făcuse pe bază de „dosar bun”: nu fusese un student strălucit, nu ştia nimic despre fotogrammetrie, nu cunoştea limbile germană şi rusă, singurele în care se putea găsi bibliografia necesară. A recuperat aceste lipsuri şi a devenit un cercetător apreciat, cu zeci de lucrări ştiinţifice, membru fondator al Societăţii de fotogrammetrie şi coautor al primului tratat românesc de fotogrammetrie şi geodezie, precum şi al dicţionarului multilingv de specialitate. Între 1963 şi 1969, a fost director al Institutului de Geodezie; nu ştim dacă pe atunci sediul Institutul era în clădirea fostei şcoli catolice maghiare de pe strada Cantacuzino. Soţia sa a fost învăţătoare la liceul maghiar, începând din anul 1960. Márton şi Lőrinczi s-au implicat în viaţa maghiarimii după 1989, primul ca preşedinte al UDMR teritorial în anii 1990/91, iar cel de-al doilea ca preşedinte al *Asociaţiei culturale Petőfi.*

[189] Rostás Zoltán, *Visszajátszás. Interjúk*, Bukarest, Albatrosz Könyvkiadó, 1984, p. 139-148.

Presa, ca instrument de propagandă, a avut un rol covârşitor în afirmarea noii democraţii populare şi în menţinerea sa la putere. Ea avea sarcina să popularizeze victoriile obţinute de noua democraţie populară, să-i elogieze pe conducătorii partidului, „să demaşte duşmanii poporului", elementele reacţionare şi fasciste, să elogieze superioritatea orânduirii socialiste din Uniunea Sovietică şi pe conducătorii săi şi să înfiereze forţele imperialiste care aţâţau la război. Publicaţiile comuniste aveau o extraordinară forţa de manipulare, puteau distruge un om, când acesta era etichetat ca *duşman al poporului* sau căzuse în dizgraţie, dar puteau să-i confere şi un uriaş prestigiu celui considerat folositor cauzei partidului.

Organul de presă al Uniunii Populare Maghiare era *României Magyar Szó* (*Cuvântul maghiar din România*), având un profil asemănător cu cotidianul *Scânteia*. A apărut la 1 septembrie 1947 la Bucureşti. Împlinirea a 60 de ani de la apariţie a oferit prilej de rememorări, dar şi de analiză. Începuturile gazetei au făcut obiectul analizei lui Szonda Szabolcs [190] de la Universitatea din Bucureşti, catedra de Hungarologie. Studiul său face parte dintr-o cercetare iniţiată în 2001, având ca temă viaţa intelectualităţii maghiare bucureştene, şi a fost coordonată de prof. univ. Molnár Szabolcs şi sponsorizată de *Fundaţia Arany János* de la Academia Ungară de Ştiinţe; nu toate aceste studii au fost publicate în România. Alte studii aparţinând aceleiaşi teme de cercetare se referă la revista *A Hét* (Bányai Éva)[191], la istoricul catedrei de Hungarologie (Molnár Szabolcs)[192], la comunitatea şi şcoala reformată de până în 1848 (Demény Lajos)[193], la istoricul *Asociaţiei culturale Petőfi* (Lőrinczi Gyula)[194] şi la gazeta *Egyházi Újság (Gazeta confesională)* (István Bántó).

[190] Szonda Szabolcs, *României Magyar Szó – egy művi tudathasadás krónikája /Cuvântul maghiar din România – cronica unei schizofrenii induse/*, în *Új Magyar Szó*, an. 3, nr. 169 (483), 31 august 2007; nr. 174 (488), 7 sept. 2007; nr. 179 (493), 14 sept. 2007; nr. 184 (498), 21 sept. 2007. /Mellekletek/.

[191] Bányai Eva, *Egy kudarcos sikertörténet /O istorie de succes eșuată/*, în *Korunk*, Cluj-Napoca, nr. 8, august 2003, p.16-23.

[192] Molnár Szabolcs, *A magyar nyelv és irodalom oktatása a Bukaresti Tudományegyetemen… /Învăţământul limbii şi literaturii maghiare la Universitatea Bucureşti.../*, în *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1998-2005*, Bukarest, 2006, p. 183-204.

[193] Demény Lajos, *A bukaresti református egyházközség és a magyar iskola a 19. század első felében /Comunitatea reformată din Bucureşti şi şcoala maghiară în prima jumătate a secolului 19/*, în *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1998-2005*, Bukarest, 2006, p. 116-171.

[194] Lőrinczi Gyula, *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság megalakulása /Înfiinţarea Asociaţiei culturale „Petőfi" din Bucureşti/*, în /Omagiu. Molnár Szabolcs/. *Idő(m)értékek, kontextusok. Írások Molnár Szabolcs 65. Születésnapjára,* Bukarest-Sepsiszentgyörgy, RHT Kiadó, 2008, p. 91-100.

Gazeta *României Magyar Szó* a luat fiinţă printr-o decizie a Comisiei maghiare de pe lângă CC al PCR şi avea menirea să câştige adeziunea maghiarilor la politica partidului, înăbuşind în faşă eventualele nemulţumiri. Se pare că exista şi un scop ascuns al noii puteri: se dorea ca oraşul Cluj să-şi piardă din importanţa culturală şi politică pe care o avea în viaţa maghiarimii ardelene.

Până astăzi *Cuvântul maghiar* a rămas unicul cotidian central al maghiarilor din România; denumirea lui a suferit câteva modificări de-a lungul deceniilor, cea mai cunoscută fiind *Előre* (*Înainte*), între anii 1953 şi 1989. La conducerea gazetei au fost chemaţi scriitorul Kacsó Sándor, ca redactor-şef, şi orădeanul Robotos (Rubinstein) Imre, ca redactor responsabil. Trebuie să fim convinşi de buna-credinţă a celor doi, care au crezut orbeşte că venise ziua în care maghiarii se puteau bucura în sfârşit de egalitate deplină în drepturi cu românii şi că se pusese capăt definitiv abuzurilor îndreptate împotriva lor. Cei doi, ca şi mulţi alţi ziarişti, au aderat cu entuziasm la politica partidului, unii dintre ei au crezut în comunism până spre sfârşitul anilor 1970, deşi înăbuşirea în sânge a revoluţiei din 1956 din Ungaria a fost un sever avertisment că lucrurile nu erau aşa cum păreau a fi.

Kacsó, scriitorul şi publicistul interzis în 1940, a fost numit la *Cuvântul maghiar* la circa doi ani după eliberarea sa din lagărul de la Târgu-Jiu (august 1944 – iunie 1945); fusese declarat criminal de război. În 1947, în anul venirii sale la Bucureşti, a fost ales şi preşedinte al Uniunii Populare Maghiare şi era şi deputat în Marea Adunare Naţională. Nu a rămas prea mult în Bucureşti: în 1952, a părăsit ziarul şi s-a mutat la Cluj. De fapt, a rămas mereu destul de neîncrezător în promisiunile Partidului Comunist şi ar fi vrut garanţii internaţionale cu privire la respectarea drepturilor minorităţilor.

La numirea sa, Kacsó a avut dreptul să-şi aleagă echipa şi să numească corespondenţi din provincie. Iniţial, redacţia se afla pe bulevardul Elisabeta nr. 6, lângă Casa Centrală a Armatei, iar editura — pe strada Inginer A. Saligny nr. 2; apoi, s-a mutat într-un sediu mult mai spaţios, având la dispoziţie un apartament compus din şase camere, pe strada Doamnei nr. 1, la etajul 1.

Ziarul a devenit instrumentul de propagandă al Partidului, servind unor interese şi idealuri care, după cum s-a dovedit curând, nu corespundeau marilor speranţe ale maghiarimii. Redacţia avea la dispoziţie fonduri considerabile, gestionate de Ana Pauker, membră în conducerea superioară de partid, iar angajaţii erau nişte privilegiaţi: primeau salarii foarte bune,

curând au primit locuinţe, aveau şi posibilitatea de a călători în toată ţara în interes de serviciu. Gazeta avea circa 100 de redactori şi un tiraj de 100.000 de exemplare. Locul de întâlnire al ziariştilor şi scriitorilor maghiari din perioada respectivă era cantina Uniunii Populare Maghiare; mai târziu, după perioada Majtényi, locul preferat de întâlnire s-a mutat la restaurantul Uniunii Scriitorilor.

Despre felul în care se făceau angajările la *Cuvântul maghiar*, dar şi la alte publicaţii, nu avem date concrete. Se pare că nu puţini gazetari absolviseră doar şcoala generală, stăteau foarte prost cu ortografia, cultura lor generală era primitivă, dar aveau „origine sănătoasă". Ziarista şi scriitoarea Tóth Mária, angajată la ziar în 1951, a evocat perioada respectivă într-o excelentă povestire intitulată *Roszka*, inclusă în volumul *A társalkodónő* (*Doamna de companie*), apărut în 2007. Originară din Arad, Tóth (n. 1933) a colaborat la mai multe gazete maghiare din Bucureşti şi a ocupat şi un post de răspundere la Direcţia Presei din Ministerul Culturii. Este unul dintre puţinii scriitori din România care au prezentat mizeria materială şi morală a intelectualilor sărăciţi după 1989, fie tineri sau bătrâni, constrânşi la compromisuri înjositoare pentru a putea supravieţui.

Nu doar în presă erau angajate persoane necalificate, cu o cultură precară, ci chiar simpli muncitori primeau funcţii de conducere în instituţiile centrale ale statului sau în noile întreprinderi naţionalizate în 1948. Un astfel de muncitor ajuns directorul unei fabrici de ulei din Bucureşti a fost Szőcs Pál din Cluj; el a ocupat acest post din 1949 până în 1958. După Revoluţia din Ungaria, odată cu marile epurări ale minoritarilor din funcţiile de răspundere, şi-a pierdut postul.

La *Cuvântul maghiar* au colaborat, însă, şi mulţi gazetari talentaţi, scriitori sau poeţi valoroşi, dar şi traducători; deşi unii dintre aceştia aveau „dosar prost", conducerea ziarului le-a oferit şansa de a supravieţui în vremuri tulburi, în condiţii mai mult decât decente.

Printre primii ziarişti de talent angajaţi la ziar s-a numărat Bodor Pál (n. 1930), membru al PCR încă din 1946, evreu după tată, originar din Timişoara. A venit la Bucureşti în 1948; i s-a spus că putea să scrie ce vrea, doar în problemele maghiarilor să nu se amestece, aşa încât s-a profilat pe reportaje din industria construcţiilor. Nu a stat prea mult timp aici; terminase un liceu românesc, deoarece nu exista nici un liceu maghiar de băieţi în Timişoara, şi a constatat că nu cunoştea terminologia ştiinţifică în limba maghiară. Şi-a continuat studiile la Universitatea din Cluj şi a revenit în Bucureşti abia în 1967. În scurt timp, a fost numit director al emisiunilor TV în limbile minorităţilor, dar, după demisie, a fost reangajat la *Előre*.

O altă personalitate marcantă a fost Domokos Géza (1928-2007), născut la Braşov. Încă din anii 1950, pe când era student la Moscova, transmitea ştiri culturale şi politice în schimbul unor onorarii consistente. În 1960, la cererea Secţiei de propagandă a centrului de partid, a pornit o campanie împotriva unei cărţi scrise despre Uniunea Sovietică de colegul său, Szász János, carte în care acesta nu se arătase prea entuziasmat de cele văzute în Rusia. În urma acestei campanii, cartea a fost interzisă; mai târziu, în 1988, Domokos Géza şi-a făcut *mea culpa*. După 1989, a recunoscut că se angajase în slujba unui sistem manipulator şi terorist, fără să-i fi cerut cineva acest lucru. Toţi îşi amintesc, însă, de Domokos ca fiind o persoană care „a rămas curată", deşi ocupase funcţii foarte importante, cel puţin până în 1984, când a fost dat afară din Consiliul Oamenilor Muncii de Naţionalitate Maghiară.

Atât Bodor, cât şi Domokos s-au remarcat prin profesionalism, dar şi prin caracter. Cu multă diplomaţie şi curaj au apărat cultura maghiară, chiar şi cu preţul unor compromisuri. De o generozitate ieşită din comun, amândoi s-au arătat mereu dispuşi să sară în ajutorul confraţilor lor pentru rezolvarea unor probleme profesionale, dar şi personale.

Tot gazetar al ziarului *Előre* a fost şi Majtényi Erik (Mann, 1922-1982), originar din Timişoara. Militant antifascist, a fost închis în lagărul de la Târgu-Jiu, apoi deportat în Rusia din cauza numelui său de origine germană. Poet dedicat cauzei muncitorilor, a rămas în amintirea tuturor ca un om extravagant şi extrem de generos. Locuia într-o vilă aflată în apropierea Şoselei Kiseleff şi, în modul cel mai firesc, uşa sa îi era deschisă oricărui scriitor maghiar aflat în trecere prin Bucureşti. Oferea găzduire, dar şi bani. În schimbul scrierii unui articol ce urma să fie publicat la rubrica *Jurnal* din *Előre*, scriitorul respectiv era plătit direct de către Majtényi cu un onorariu de 200 de lei, banii provenind din casieria cotidianului. De menţionat că, în anii 1960, o bursă studenţească ce acoperea cheltuielile de cazare şi masă era în valoare de 300 de lei, iar salariul lunar al unui profesor stagiar cu studii universitare era de 1.150 de lei. Majtényi locuia în apropierea unui restaurant, care devenise, totodată, şi biroul său de primire; când îşi făcea intrarea aici, taraful intona *Marşul lui Rákóczy*. Cu aceeaşi generozitate oferea împrumuturi de la Fondul Literar sau alte nenumărate facilităţi, precum călătorii de documentare în ţară, constând în bilete de tren la clasa I şi o diurnă aferentă de 65 de lei.

La ziar a lucrat un timp şi genialul poet Szilágyi Domokos, fiul unui preot reformat, căsătorit cu scriitoarea Hervay Gizella. Hervay a fost angajată la mai multe publicaţii maghiare din Bucureşti, iar, între 1959 şi 1961 a predat la liceul maghiar. Având probleme grave de sănătate, Szilágyi

s-a mutat la Cluj şi s-a sinucis în 1976; un an mai târziu, la cutremurul din Bucureşti, i-a murit şi fiul. Divorţată de Szilágyi, Hervay Gizella a părăsit România în 1976, stabilindu-se la Budapesta; s-a sinucis în 1982. Toţi trei au fost reînhumaţi în vestitul cimitir clujean Házsongárd.

Din aceeaşi generaţie făcea parte şi Halász Anna, evreică din Oradea, scăpată ca prin minune din lagărele naziste; a venit la Bucureşti în 1948. Un alt ziarist, tot evreu, ajuns ceva mai târziu la Bucureşti, în 1956, era timişoreanul Szász János, angajat ca reporter special, apoi redactor la secţia culturală; ani de zile a ocupat şi funcţii de răspundere la Uniunea Scriitorilor, între 1968 şi 1977 fiind secretar al acestei instituţii.

Ziaristul Beke György a scris multe articole conforme la gazetă, unica sa motivaţie fiind avantajele materiale de care se bucura: salariul şi locuinţa. Părăsind ţara, a devenit foarte critic la adresa regimului Ceauşescu. Însă meritul său incontestabil a constat în faptul că a fost singurul ziarist din generaţia comunistă, preocupat de evocarea diasporei maghiare din Bucureşti, începând cu generaţia paşoptistă.

În 1956, a avut loc un eveniment crucial la gazeta *Előre*, prilejuit de Revoluţia din Ungaria. Cei din conducerea gazetei erau nemulţumiţi de faptul că erau obligaţi să se limiteze la comunicatele Agerpres în relatarea evenimentelor. Această restricţionare îi decredibiliza, deoarece maghiarii din Ardeal, având ca sursă de informare Radio Budapesta, îşi dădeau seama că *Előre* oferea informaţii false. Conducerea ziarului a solicitat o audienţă la Leonte Răutu, şeful Direcţiei de Propagandă şi Cultură din CC al PCR. În 1957, toţi cei care au îndrăznit să se revolte au fost daţi afară, inclusiv Robotos; au fost hăituiţi, iar unii dintre ei s-au văzut nevoiţi să emigreze. Robotos a fost dat afară şi din partid şi a avut interdicţie de a publica pentru o perioadă de zece ani; în 1986, a emigrat în Ungaria şi şi-a scris memoriile, intitulate *Pengeváltás (Controverse)*, apărute la Oradea în 1997.

În locul lui Robotos a fost numit un ziarist-ofiţer, Szilágyi Dezső. Acesta fusese concediat de la un ziar din Satu Mare, deoarece făcuse imprudenţa să nu pună cuvântarea prim-secretarului de partid pe prima pagină a ziarului pe care-l conducea. Drept pedeapsă, a fost trimis să-şi satisfacă stagiul militar la Bucureşti, unde a devenit redactorul unei reviste adresate aviatorilor. Deşi absolvise un liceu maghiar, cunoştea mai bine limba română decât maghiara, fapt ce pare să-i fi deranjat mult pe confraţii săi. A rămas un soldat credincios al partidului şi s-a conformat politicii acestuia, dar a avut curajul să-i sprijine pe scriitorii aflaţi în dizgraţie, inclusiv pe Páskándi, fost deţinut politic. Gazeta *Előre* era cunoscută ca un liman unde eşuau toţi cei daţi afară sau demisionaţi de pe la alte ziare, astfel că, la un moment

dat, acolo se adunaseră aproape jumătate din membrii maghiari ai Uniunii Scriitorilor. Revoluţia din 1989 l-a găsit pe Szilágyi în acelaşi post.

Ca orice ziar, *Előre* avea cenzorul său, cel mai cunoscut fiind Rozenberg Sándor (Alexandru); ascunzându-se în anonimatul unui „cititor de la Cluj", el semnala abaterile de la linia partidului. A rămas în redacţia gazetei chiar şi după 1989, apoi s-a retras la Federaţia Evreilor, într-un mic post de conducere.[195] Interviurile consemnate de Bányai aminteau şi de un alt cenzor al gazetei, un anume Iosif Ardeleanu (Adler Döme).

Toţi ştim ce stătea în spatele ziarului *Előre*, mărturisea Cseke Gábor în 2007: trădări, compromisuri, minciuni — şi scuza nu putea fi contextul politic. Ne-am târât în noroi unii pe alţii, iar singurul lucru pe care s-ar cuveni să-l facă foştii colaboratori ai ziarului este să-şi plece capetele, conchidea ziaristul.[196]

Prin anii 1950, numărul ziariştilor maghiari din Bucureşti a crescut, deoarece în aceşti ani au apărut sau reapărut şi alte gazete. Aşa, spre exemplu, gazeta *Falvak (Dolgozó) Népe* (*Lumea satelor*) s-a mutat în Bucureşti în 1951; îşi avea redacţia pe strada Budişteanu şi, din 1954, a fost condusă de scriitorul Sütő András. Au mai apărut *Ifjúmunkás* (*Tânărul muncitor*), *Munkásélet* (*Viaţa muncitorească*), publicaţii pentru copii ca *Pionír, Jóbarat* (*Prieten bun*) etc. Din 1957, a apărut *Tanügyi Újság*, un corespondent maghiar al *Gazetei învăţământului*, condus de Bántó István.

Deşi în perioada comunistă au trăit în Capitală mai mulţi scriitori şi poeţi maghiari decât la Oradea sau la Satu Mare, aici nu s-a cristalizat niciodată o viaţă literară maghiară, nu s-a ivit nici o personalitate capabilă să-i reunească nici măcar într-o cafenea literară, aşa cum existau la Timişoara sau la Cluj. Tentativele poetului Méliusz József în acest sens au eşuat.

În anii 1950, mai mulţi tineri din România au fost trimişi la studii în Uniunea Sovietică. La întoarcerea în ţară, au primit posturi importante în cultură, presă, învăţământ superior, politică etc. Unii şi-au continuat cariera şi în perioada postcomunistă, cum ar fi Ion Iliescu, fost preşedinte al României, Petre Sălcudeanu, fost ministru al Culturii, Toma George Maiorescu, fost preşedinte al Partidului Ecologist, cunoscător al limbii maghiare. Dintre maghiarii cu studii în Rusia, care s-au afirmat în presă în perioada comunistă, îi amintim pe Domokos Géza, cenzorul Koppándi János, redactorul poliglot Kacsó Judit, Székely László, care şi-a început cariera în diplomaţie, apoi a devenit ataşat de presă şi ziarist la *Előre*.

[195] Gyarmath János, *A folytatás legyen méltó múltjához /Ce va urma să fie demn de trecut/*, în *Új Magyar Szó*, an. 3, nr. 169 (483), 31 aug. 2007. (Jubileumi melléklet).

[196] Cseke Gábor, *Nem az újság írja az életet /Nu ziarul scrie viaţa/*, în *ibidem*.

Ziaristul şi redactorul Balogh József, cunoscut mai degrabă ca funcţionar la Uniunea Scriitorilor, a fost singurul maghiar născut în Bucureşti cu studii în Uniunea Sovietică. Tövissi Lajos, specializat în statistică la Leningrad, a devenit profesor universitar la Academia de Studii Economice, iar Lőrincz László (Ladislau) a deţinut mai mulţi ani funcţia de secretar de stat în Ministerul Educaţiei. Labancz László a studiat artele plastice, iar **Bács Lajos** (Ludovic Baci), după studii de specialitate, va deveni dirijor al Orchestrei Radiodifuziunii; a fost şi fondatorul, în 1968, al primei formaţii de muzică veche, numită *Ars rediviva.* O altă viitoare personalitate a vieţii muzicale din România cu studii la Moscova a fost Oláh Tibor (Tiberiu Olah), profesor la *Conservatorul Ciprian Porumbescu* din Bucureşti între anii 1954 şi 1993.

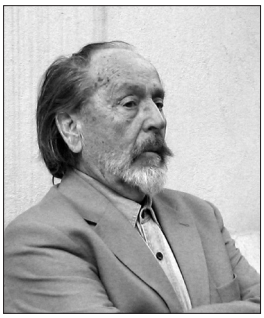

Câţiva studenţi maghiari s-au căsătorit cu rusoaice, ca istoricul Demény Lajos şi literatul **Kovács Albert**, specialist în Dostoievski, socrul poetului Mircea Dinescu; el este fiul unor ţărani secui şi poate fi văzut uneori la slujbele de la biserica reformată de pe strada Lutherană.[197]

Un bursier mai exotic al statului român a fost Vajda Gyula; între 1955 şi 1960 a studiat în China, obţinând diploma de inginer agronom şi pe cea de traducător. S-a căsătorit cu o chinezoaică, iar fiica sa, inginera Vajda Borbála, a fost, timp de o legislatură, deputat UDMR de Călăraşi.

Unul dintre maghiarii căruia norocul i-a surâs întotdeauna, chiar şi în vremurile cele mai grele, a fost istoricul Demény Lajos, după cum aflăm din interviul pe care i l-a dat lui Bányai Éva, interviu în care se cam întrece cu lauda de sine.[198] Având, iniţial, o diplomă de învăţător, Demény şi-a continuat studiile de istorie la Universitatea din Cluj. Student fiind, a obţinut o bursă de studii la Leningrad, acolo îndeplinind funcţia de secretar organizatoric al studenţilor români, în timp ce Lőrincz László era secretar general. S-a aflat mereu în relaţii foarte bune cu oameni extrem de importanţi şi de temuţi, precum şeful de cadre de la secţia Externe din

[197] Ultima sa carte, *Poetica lui Dostoievski*, a apărut în 2008 în limba rusă, în traducerea soţiei sale, Elena Loghinovskaia.

[198] Demény Lajos, *Emberi kapcsolatban*…, în Bányai Éva, *Sikertörténet kudarcokkal...*, p. 102-131.

Ministerul Învăţământului. Tinerii care studiau în Uniunea Sovietică se bucurau de anumite privilegii în perioada vacanţelor petrecute în ţară, cum ar fi asigurarea cazării gratuite oriunde în ţară; valorificând acest privilegiu, Demény a făcut cercetări la arhivele din Cluj. Revenit în ţară, a fost numit conferenţiar şi adjunctul unuia dintre şefii de catedră de la *Şcoala de Partid Jdanov* (viitoarea *Academie Ştefan Gheorghiu*), şcoală care pregătea propagandiştii partidului. A predat un curs despre istoriografia românească, având un salariu foarte mare, echivalentul a trei salarii medii. După epurarea evreilor şi a maghiarilor care a avut loc în 1958, şi-a pierdut postul de la Şcoala de Partid, dar destinul i-a surâs din nou: a fost angajat la Editura Academiei ca redactor principal, beneficiind de protecţia lingvistului Alexandru Graur. Acesta i-a facilitat publicarea unor articole pentru care era plătit cu 600 de lei pentru fiecare articol, într-o perioadă în care salariul minim pe economie era de 450 de lei. Cea mai mare sumă încasată a fost de 11.000 de lei, din care se putea cumpăra pe atunci o casă. Demény a continuat să se bucure şi de simpatia altor persoane, toţi cu funcţii de răspundere, printre care istoricul Andrei Oţetea; acesta „l-a rugat" să vină la *Institutul de Istorie Nicolae Iorga*, în funcţia de şef de secţie. Deşi a refuzat iniţial oferta, din anul 1962 s-a angajat la Institut şi a rămas acolo până la ieşirea sa la pensie. La Institut, după cum mărturisea, „am făcut ce-am vrut". Avea interdicţie de a se ocupa de problemele minorităţilor din Ardeal şi, de asemenea, nu avea voie să scrie nimic despre ceangăii din Moldova sau să folosească hărţi reprezentând România Mare. În schimb, avea dreptul să studieze arhivele din mai multe oraşe transilvănene, ca Tg.-Mureş, Sibiu sau Braşov, toate cheltuielile fiind suportate de Institut. Din 1971, a preluat şefia nou-înfiinţatei secţii pentru naţionalităţi din cadrul *Institutului Nicolae Iorga*. Tot acum a devenit membru corespondent al *Academiei de Ştiinţe Social-Politice Ştefan Gheorghiu*. Rodul activităţii sale în cadrul secţiei pentru naţionalităţi a fost redactarea unei culegeri de studii referitoare la *Istoria minorităţii maghiare din România şi colaborarea frăţească cu naţiunea română.* Volumul, care conţine citate din Ceauşescu favorabile minorităţilor, a apărut şi în traducere maghiară. Nici un autor inclus în această culegere nu pomeneşte nimic despre existenţa diasporei maghiare din spaţiul extracarpatic românesc, deci nici din Bucureşti.

După 1970, atenţia sa s-a concentrat pe editarea *Diplomatariului secuiesc*.

Istoricul Demény s-a aflat în relaţii foarte bune toată viaţa atât cu Ambasada Ungariei, cât şi cu Ambasada Uniunii Sovietice. Funcţionarii Ambasadei Ungare îl copleşeau cu cărţi, — primea acasă lăzi întregi —, iar ministrul Köpeczi, la rândul său, îi trimitea cărţi din Ungaria.

Începuturile activităţii lui Demény au coincis cu declanşarea Revoluţiei din Ungaria, o perioadă extrem de primejdioasă nu doar pentru maghiarii din Ardeal, ci şi pentru toţi ceilalţi. În Ardeal au fost operate arestări, unul dintre cei condamnaţi la şapte ani de închisoare fiind scriitorul Páskándi Géza; a fost arestat şi condamnat criticul şi istoricul literar Dávid Gyula şi au fost pronunţate mai multe condamnări la moarte. Puterea de la Bucureşti a intrat în panică, deoarece Revoluţia din Ungaria, deşi înăbuşită în sânge, a avut drept consecinţe o mai mare deschidere a vieţii politice şi culturale, precum şi îmbunătăţirea condiţiilor de trai. Ungaria a dezvoltat relaţii foarte bune atât cu Occidentul, cât şi cu Uniunea Sovietică, lucru care a declanşat, la români, angoasa revizuirii frontierelor.

În consecinţă, Partidul Comunist Român a trecut la al doilea val de restrângere a privilegiilor pe care le avuseseră maghiarii până atunci, intensificând măsurile de asimilare forţată. Primele victime au fost din nou ceangăii din Moldova. În 1958, li s-a desfiinţat întreaga reţea de şcoli maghiare formată din 78 de şcoli elementare, un liceu şi un institut de învăţătoare la Bacău, reţea pusă pe picioare începând din 1947 de către Uniunea Populară Maghiară.

Ministerul Învăţământului şi inspectoratele şcolare regionale au declanşat inspecţii în şcolile maghiare din Ardeal; nu avem informaţii despre situaţia existentă la liceul din Bucureşti în această perioadă. Ştim doar că, în 1957, s-a înfiinţat un departament pentru naţionalităţi în Ministerul Învăţământului, unde a fost numit director comunistul Bányai (Baumgarten) László. Fost membru în conducerea Uniunii Populare Maghiare, apoi rector al Universităţii din Cluj între 1952 şi 1956, el nu era bine văzut de conaţionalii săi; se pare că mai mulţi intelectuali maghiari de valoare, cu orientare de stânga, au făcut închisoare în urma delaţiunilor sale. Un raport al Ambasadei Ungare la Bucureşti îl considera „trădătorul maghiarimii şi mâinile îi sunt mânjite cu sânge”[199]. Cu ocazia acestor controale, Bányai a fost acuzat că ar fi aprobat programe şi manuale şcolare cu caracter naţionalist-şovin. Deşi ieşise deja la pensie, a fost cercetată şi soţia sa, fostă directoare adjunctă la Institutul de Ştiinţe Pedagogice, sub acuzaţia că ar fi cooptat autori de manuale cu manifestări duşmănoase. Bányai a fost suspendat din funcţie în 1959, departamentul din minister a fost desfiinţat, iar de atunci istoria şi geografia sunt predate doar în limba română. Bányai a primit, totuşi, alte funcţii importante: a fost numit director adjunct la Institutul de Istorie din Bucureşti, unde a rămas până în 1966, apoi a devenit vicepreşedinte al *Academiei Ştefan Gheorghiu*.

[199] Lucian Nastasă, *Studiu introductiv*, în *Minorităţi etnoculturale…*, p. 51.

O altă măsură restrictivă luată de partid s-a referit la unificarea şcolilor pentru minorităţi (cu precădere ale celor maghiare) cu şcolile româneşti, în aşa fel, încât aproape toate şcolile pentru minorităţi au devenit doar secţii ale celor româneşti. Acelaşi proces a avut loc şi la nivelul Universităţii Bolyai. Când s-a decis această unificare, în 1959, poetul şi lingvistul Szabédi László, profesor la Universitatea Bolyai, a fost unul dintre cei care au optat pentru sinucidere.

În 1960, s-a reorganizat Regiunea Autonomă Maghiară; noua ei delimitare teritorială s-a făcut în aşa fel, încât numărul locuitorilor maghiari să scadă cu circa 10%. Regiunea Autonomă, creată de faţadă în 1952 pentru a mai atenua nemulţumirile maghiarilor, se pare că a avut şi scopuri ascunse, şi anume constituia un bun paravan în vederea apropiatei lichidări a Uniunii Populare Maghiare, ducând, totodată, la slăbirea instituţiilor maghiare din celelalte regiuni ale Ardealului.

Românizarea numelor de persoane a constituit o altă măsură administrativă, proces care continuă, de fapt, sub diverse forme, până în zilele noastre. Însă puterea nu s-a limitat la aceste măsuri administrative. Acum a avut loc cea mai substanţială schimbare în orientarea politicii interne şi externe a Partidului Comunist Român. Partidul s-a îndepărtat de ideologia internaţionalistă şi a pregătit nu doar recuperarea valorilor naţionale, ci şi ştergerea memoriei istorice a comunităţii maghiare.[200] Peste noapte, au dispărut denumirile maghiare de străzi, localităţi, instituţii culturale, întreprinderi, plăcuţele bilingve din Regiunea Autonomă Maghiară şi din alte oraşe ardelene; au existat dispoziţii secrete cu privire la restricţionarea utilizării limbii maghiare în diverse instituţii.

Unii ziarişti maghiari aflaţi în vizorul Securităţii au avut inspiraţia să părăsească Ardealul încă dinainte de înfrângerea Revoluţiei din Ungaria. Pentru a i se pierde urma, avertizat că era în primejdie de a fi arestat din cauza criticilor la adresa regimului, ziaristul Szász János a părăsit Clujul în 1956; în Bucureşti, s-a bucurat de protecţia scriitorului Mihai Beniuc, preşedintele Uniunii Scriitorilor şi soldat devotat al puterii comuniste. Beniuc era un bun cunoscător al limbii maghiare, alături de alţi poeţi, critici literari şi muzicali sau compozitori români, ca Eugen Jebeleanu, Zeno Vancea, George Zbârcea, Nicolae Balotă etc.

Uniunea Scriitorilor din România a jucat un rol important în viaţa scriitorilor maghiari şi a acţionat ca o adevărată umbrelă protectoare, oferindu-le, totodată, mari avantaje materiale. Uniunea a luat naştere

[200] *Ibidem*, p. 63-64.

în 1949, prin contopirea Societăţii Scriitorilor Români şi a Uniunii Scriitorilor Maghiari din România; primul ei vicepreşedinte a fost Gaál Gábor, participant la revoluţia proletară de la Budapesta din 1919, iar din conducere făcea parte şi Kós Károly. Alţi vicepreşedinţi maghiari au fost Méliusz József şi Domokos Géza. Mulţi gazetari sau redactori erau şi membri ai Uniunii Scriitorilor; chiar dacă nu publicaseră vreo carte de literatură, făcuseră cel puţin traduceri.

Unul dintre marile avantaje oferite de Uniune era posibilitatea membrilor săi de a participa la programul de deplasări în străinătate într-o vreme când acest lucru constituia un privilegiu, libertatea de mişcare fiind îngrădită. Plecările în străinătate se făceau mult mai uşor din Bucureşti decât din provincie. Exista şi o înţelegere de schimburi culturale, care prevedea vizitele în străinătate a şase scriitori în fiecare an. Orice deplasare avea nevoie de o viză pe paşaportul de serviciu aflat în custodia serviciului de paşapoarte din subordinea Ministerului de Interne. Deplasările „mai banale", în ţările socialiste, cum ar fi fost în Cehoslovacia sau Polonia, cu ocazia unor săptămâni culturale, erau deja evitate de cei care mai beneficiaseră de astfel de călătorii şi care preferau ţările occidentale. O asemenea deplasare „banală" de două săptămâni în Polonia i s-a oferit operatorului TV şi scriitorului Vári Attila; în anii 1970, acesta a avut şansa să viziteze şi Statele Unite ale Americii, împreună cu alţi zece confraţi.

Membrii Uniunii Scriitorilor beneficiau, de asemenea, de stimulente şi premii anuale, premiile pentru minorităţi fiind stabilite de un comitet pentru minorităţi, fără amestecul scriitorilor români. Uniunea avea puterea să procure pentru membrii săi diverse bunuri „de lux", de la hârtie de tipar la medicamente din străinătate sau bilete de odihnă; membrii aveau şi dreptul la împrumuturi băneşti sau la pensie.

Deşi în cadrul Uniunii Scriitorilor relaţiile cu scriitorii români sau germani au fost destul de fragile şi se bazau mai mult pe simpatii, au existat câteva momente grele în care s-au apărat unii pe alţii. Un astfel de moment a fost solidarizarea împotriva lui Corneliu Vadim Tudor: cu toate presiunile la care au fost supuşi membrii Uniunii Scriitorilor, acesta nu a fost ales membru al Uniunii. Oamenii de cultură maghiari au fost apăraţi în mai multe rânduri de către cei români împotriva atacurilor ultranaţionaliştilor. Rămâne memorabilă intervenţia curajoasă a lui Alexandru Paleologu în apărarea lui Kós Károly, cu ocazia unei adunări de alegeri de la Uniunea Scriitorilor. Paleologu a declarat că nu-l cunoştea pe Kós Károly, nu citise nimic despre el sau din lucrările sale, dar, dacă scriitorii maghiari erau de partea sa, după părerea lui „ar fi o porcărie să fie exclus din viaţa culturală

din România”[201]. Gestul lui Paleologu a fost cu atât mai semnificativ, cu cât acesta făcuse închisoare politică. De un alt gest de solidaritate s-a bucurat şi Domokos Géza din partea criticului literar Nicolae Manolescu. În perioada în care la editura Kriterion se afla în control o brigadă de la CC al PCR, Manolescu a venit în vizită, a cerut câteva cărţi maghiare şi a publicat un articol extrem de favorabil despre activitatea editurii în săptămânalul *România literară*.

Un moment de răscruce în viaţa Uniunii Scriitorilor a fost alegerea unui nou preşedinte în 1981. Atunci, scriitorii maghiari din Cluj-Napoca au declarat că îl vor sprijini pe D.R. Popescu, deoarece soţia acestuia era unguroaică; nu cunoaştem poziţia scriitorilor maghiari din Bucureşti. Se ştie doar că alegerea a fost neinspirată, deoarece Uniunea a parcurs un deceniu nefast sub conducerea acestuia, iar nemulţumirile membrilor săi s-au accentuat; interdicţiile de a mai publica, dar şi emigrările au fost tot mai numeroase.

Sfârşitul anilor 1950 a adus câteva schimbări importante pentru două instituţii care jucaseră un rol fundamental în viaţa maghiarimii din diasporă până la al Doilea Război Mondial: biserica şi şcoala. După eforturi susţinute, maghiarii evanghelici au reuşit să-şi ridice o biserică prin

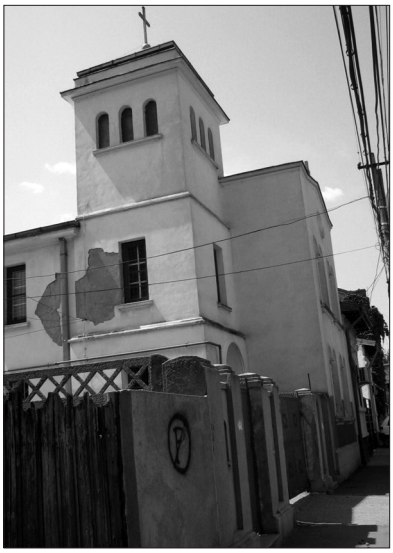

străduințile curatorului comunităţii, Jónás János, constructor de meserie.[202] Căminul evanghelic de pe strada Badea Cârţan nr. 10 suferise mai multe transformări încă din vara anului 1945, astfel încât aici se puteau oficia slujbele religioase, dar construirea unei biserici, a biroului parohial, a unei săli de consiliu au rămas deocamdată numai nişte deziderate. Lucrările de construcţie au început pe vremea preotului Kováts László (1951 – 30 iunie 1957) şi au fost încheiate pe vremea succesorului său, preotul Szedressy D. Pál (1 iulie 1957 – septembrie 1975). **Biserica în stil neoromanic** a fost sfinţită pe 16 octombrie 1957; are un amvon din

[201] Gálfalvi Zsolt, *Igyekezni kell nem feledni /Trebuie să ne străduim să nu uităm/*, în Bányai Éva, *op. cit*., p. 193.

[202] Vezi şi Adorjáni Dezső, *A bukaresti magyar evangélikusok rövid története /Scurtă istorie a maghiarilor evanghelici din București/*, în *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997*, Bukarest, Kriterion, 1998, p. 118-128.

lemn sculptat şi este înzestrată cu o orgă Walker şi un candelabru veneţian. În Bucureşti, celebrele orgi Walker se mai găsesc la biserica evanghelică germană şi la Ateneul Român. Preotul Szedressy a lăsat în manuscris o istorie a bisericii sale. Succesori i-au fost preotul Antal László, apoi, din 1988, preotul Adorjáni Dezső Zoltán.

În timp ce evanghelicii izbuteau să-şi ridice biserică pe o stradă lăturalnică, autorităţile au pus la cale dărâmarea bisericii reformate din Piaţa Palatului, aflată în inima Capitalei, sub pretextul construirii Sălii Mari a Palatului. Se pare că, din 1957, începuse reamenajarea bisericii de pe Şoseaua Viilor, pentru a-i adăposti pe cei sortiţi demolării. Clădirea a fost mai întâi golită de chiriaşi, iar, în 1959, s-a ridicat turnul, conceput în stilul bisericilor reformate din Ardeal; acesta va fi puternic afectat de cutremurul din 1977. În 1959, imediat după Paşti, a început demolarea bisericii lui Koós; comunitatea a recuperat orga, cele două clopote şi biblioteca.

În schimbul bisericii şi al clădirilor sale rechiziţionate sau demolate, aflate în zona Piaţa Palatului – strada Lutherană, comunitatea reformată a primit în vecinătate, pe strada Lutherană, la nr. 13 bis, o veche casă boierească cu etaj, în stil neoclasic, pentru a servi drept casă parohială şi sediu administrativ, clădirea fiind cunoscută sub denumirea de **Calvineum**. Preot-paroh a fost numit Zágoni Albu Zoltán în primăvara anului 1974. Totodată, a fost aprobată ridicarea unei biserici, ascunse în spatele Calvineumului, în aşa fel încât să nu poată fi zărită din stradă, precauţie inutilă, deoarece bisericile reformate nu au ca semn distinctiv crucea. Proiectul îi aparţinea arhitectului René Ghelman de la Institutul Proiect Bucureşti. Construită în stil modern, având dimensiunile de 14,4 x 14,4 metri şi 350 de locuri, biserica a fost sfinţită pe 31 octombrie 1974, Ziua Reformei.

Curând după numire, preotul Albu a obţinut o bursă la Institutul Teologic din Münster în perioada 1975/76, iar la întoarcerea sa în ţară a dobândit şi calitatea de consilier ecumenic. Din iniţiativa sa, un student maghiar de la Arte Plastice a executat bustul lui Jean Calvin, care se găseşte şi acum în curtea Calvineum-ului; numele artistului, emigrat între timp, nu este inscripţionat. La biserica de pe Şoseaua Viilor, în 1982, a fost numit un al doilea preot reformat, şi anume Bányai László, aflat şi acum în funcţie.

În bisericile reformate din Bucureşti, serviciul divin s-a oficiat întotdeauna numai în limba maghiară.

Cam în acelaşi timp, s-au petrecut schimbări importante şi în destinul **liceului maghiar**. În 1958, acesta a primit un local mai încăpător, cu 12 săli de clasă, situat pe bulevardul Gh. Dimitrov (azi, bulevardul Ferdinand) nr. 89, în imediata apropiere a *Liceului Iulia Hasdeu*. Vechea clădire de pe strada Sfinţii Voievozi, naţionalizată, a fost ocupată de diverşi chiriaşi; după 1989, a adăpostit, mai mulţi ani, un centru de instruire aparţinând Ministerului de Externe. Fiind situată într-o zonă ultracentrală, pe o străduţă de pe lângă Academia Română, în continuarea străzii Mihail Moxa, clădirea şi terenul aferent sunt deosebit de tentante pentru dezvoltatorii imobiliari. În 2003, când Zsold Béla, preotul reformat de curând numit în Bucureşti, a cerut retrocedarea clădirii, după tradiţionalele tergiversări, clădirea a fost demolată de autorităţile locale prin 2006; a mai rămas o mică frântură din gardul original.

Clădirea şcolii nou-primite de pe bulevardul Dimitrov nu se afla într-o stare prea bună; încălzirea se făcea cu lemne şi cărbuni şi era nevoie urgentă de reparaţii şi de modernizări. Efectivul de elevi continua să fie îngrijorător de redus, dând semne că s-ar fi îndreptat spre desfiinţare; astfel, în anul 1967, cea mai numeroasă clasă avea doar 15 elevi, potrivit lui Takács Lajos, membru în Consiliul de Stat, care prezenta „o imagine deplorabilă" a şcolii unui funcţionar de la Ambasada Ungariei din Bucureşti.[203] În memoria mai multor generaţii de elevi maghiari, a rămas vie Tulipánt Ilona, profesoară de matematică-fizică. Începând din 1961, a predat la acest liceu timp de 26 de ani; din 1969 a devenit directoare.

În anul şcolar 1980/81, liceul număra 229 de elevi (71 în clasele I-IV, 75 în clasele V-VIII şi 83 în clasele IX-XII); predau 4 învăţătoare, 14 profesori şi 4 ingineri. În acelaşi an, în liceul german din Bucureşti învăţau 1.647 de elevi (451 în clasele I-IV, 834 în clasele V-VIII şi 362 în clasele IX-XII); predau 14 învăţătoare, 58 de profesori, 3 ingineri şi 8 maiştri.

Evenimentele din 1968 din Cehoslovacia au determinat schimbări cruciale în viaţa maghiarilor din România. Pe 28 iunie 1968, cu câteva săptămâni înainte de declanşarea acestor evenimente, din iniţiativa lui Fazekas János, pe atunci secretar al comisiei pentru naţionalităţi din cadrul CC al PCR şi viceprim-ministru al Guvernului, a avut loc o întâlnire între Nicolae Ceauşescu şi circa o sută de intelectuali maghiari; întâlnirea s-a soldat cu un eşec. Ungurii ar fi dorit elaborarea unui statut al minorităţilor, învăţământ profesional în limba maghiară, o editură proprie, un săptămânal, redeschiderea casei de cultură maghiare din Bucureşti şi emisiuni TV în limba maghiară. S-a pus şi problema reabilitării intelectualilor care fuseseră condamnaţi după revoluţia din 1956. Ceauşescu s-a arătat extrem de iritat şi nu le-a promis nimic. În privinţa şcolilor, a declarat că nu contează limba în care înveţi, trebuie doar să-ţi faci bine meseria.

După invadarea Cehoslovaciei, în august 1968, de către ţările membre ale Tratatului de la Varşovia, politica internă şi externă a regimului Ceauşescu a cunoscut o schimbare radicală în următorii câţiva ani, hrănind marile speranţe spre mai bine ale românilor, dar şi ale maghiarilor. Ceauşescu a fost singurul conducător comunist care a refuzat să participe la invazie, gest care i-a atras atât simpatia lumii occidentale, cât şi pe cea a românilor, deşi putea să provoace iritarea sovieticilor. Românii sperau ca, de atunci înainte, ţara să se distanţeze tot mai mult de Moscova şi să se aproprie de Occident; începutul fusese deja făcut prin deschiderea unei ambasade în Republica Federală a Germaniei în 1967. După gestul de frondă al lui Ceauşescu

[203] *Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România...,* p. 872.

din 1968, au avut loc mai multe manifestări de adeziune la politica sa, manifestări la care au participat şi maghiarii, una dintre ele desfăşurându-se la *Casa Petőfi* din Bucureşti. La o lună după evenimente, 61 de intelectuali maghiari din Cluj şi-au arătat ataşamentul faţă de Ceauşescu şi l-au asigurat de sprijinul lor. Domokos Géza şi-a asumat şi el ruşinea scrierii unui articol elogios în *Előre*, dar credea că a meritat să facă acest compromis, având în vedere avantajele pe care maghiarii le-au obţinut după puţin timp. Ceauşescu, la rândul său, considera că sosise momentul potrivit pentru a-i atrage pe maghiari de partea sa. A făcut o vizită în Secuime, unde i-a copleşit pe unguri cu promisiuni şi le-a câştigat simpatia.

Momentul de răscruce a avut loc atunci când partidul a luat decizia înfiinţării mai multor instituţii maghiare la Bucureşti, satisfăcând astfel o mare parte din doleanţele maghiarilor. Domokos considera că era vorba doar de o politică perfidă a lui Ceauşescu, care dorea ca instituţiile maghiare din Ardeal să-şi piardă din importanţă şi influenţă. Între anii 1969 şi 1971, s-au înfiinţat Catedra de limbă şi literatură maghiară de la Universitate (începând din anul universitar 1969/70), emisiunea TV în limba maghiară (1969), editura Kriterion (1969), s-au reintrodus activităţile în limba maghiară la *Casa de cultură Petőfi* (1969), a apărut *A Hét* (*Săptămâna*, 1970), primul săptămânal central în limba maghiară. Din 1969, s-a reînfiinţat Direcţia pentru Naţionalităţi din Ministerul Învăţământului; la acest minister, maghiarii erau reprezentaţi prin doi inspectori şi un secretar de stat, în persoana lui Iuliu Furo (Fúró Gyula). Editura Didactică şi Pedagogică avea în continuare şi angajaţi maghiari. În 1971, s-a mai înfiinţat secţia pentru naţionalităţi în cadrul *Institutului de Istorie Nicolae Iorga*, apoi Direcţia Naţionalităţi din cadrul Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste (echivalentul Ministerului Culturii).

Au fost revigorate şi emisiunile în limba maghiară ale radioului public; programul, difuzat de la ora 13, dura 40 de minute, iar seara se transmitea încă o emisiune de 20 de minute, începând cu ora 19.

Înfiinţarea acestor instituţii maghiare a atras în Capitală un nou val de intelectuali maghiari, cei mai mulţi care au existat vreodată în Bucureşti; totuşi, numărul acestora nu putea depăşi câteva sute.

Date esenţiale despre istoria acestei perioade de succese amestecate cu eşecuri aflăm din volumul de interviuri publicat de Bányai Éva, istoric literar, lector universitar la Catedra de Hungarologie a Universităţii din Bucureşti.[204]

[204] Bányai Éva, *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak..., op. cit*. Apariţia cărţii a fost sponsorizată de Fundaţia *Communitas* şi Ministerul Moştenirii Culturale Naţionale din Ungaria.

În noile instituţii se preconiza promovarea unor oameni mai tineri, de preferinţă „cu dosar bun”. Generaţia mai veche a scriitorilor maghiari din Bucureşti, din care făceau parte Szemlér şi Méliusz, era deja în vârstă. Angajaţii noilor instituţii proveneau din Ardeal şi erau intelectuali: oameni de cultură, scriitori, poeţi, ziarişti, graficieni, traducători. Conştienţi de răspunderea uriaşă care apăsa pe umerii lor, unii s-au aflat în faţa unei dileme: trebuiau să răspundă aşteptărilor maghiarilor din Ardeal, dar, în acelaşi timp, îşi dădeau seama că Nicolae Ceauşescu voia să impună politica partidului prin reprezentanţii pe care maghiarii şi-i alegeau singuri. Vechii activişti de partid insistau să accepte aceste funcţii, care de altminteri le ofereau şi numeroase avantaje materiale, precum şi prestigiu social. Toţi deveneau nişte privilegiaţi, li se asigura locuinţă, primeau salarii foarte mari, făceau deplasări în străinătate. Chiar dacă puterea a intenţionat, la început, ca instituţiile respective să fie doar de faţadă, câteva dintre ele, prin profesionalismul celor care le conduceau, au jucat un rol important în satisfacerea exigenţelor culturale ale maghiarilor, a necesităţilor de divertisment, în valorificarea moştenirii culturale, în afirmarea unor talente literare şi în ierarhizarea valorilor.

Cea mai scurtă perioadă de glorie a avut *Casa de cultură Petőfi*. Era vorba de fosta casă a Societăţii Maghiare din Bucureşti de pe strada Zalomit. În *Ghidul oraşului Bucureşti* din 1960, figura *Casa de cultură Petőfi Sándor* a raionului 16 Februarie, însă activităţile nu se desfăşurau în limba maghiară. S-ar putea ca numele de *Petőfi* dat acesteia să dateze încă pe vremea Uniunii Populare Maghiare. Uniunea avea şi o editură *Petőfi*, care tipărea ziarele din provincie ale partidului. Potrivit aceluiaşi ghid, la casa de cultură activau o brigadă artistică de agitaţie, o formaţie de dansuri populare, două formaţii de teatru, cercuri de dans, muzică, arte plastice, croitorie etc.

Pe 29 decembrie 1969, Comitetul Central al PCR l-a numit în funcţia de director al *Casei de cultură Petőfi Sándor* pe Matekovics János (n. 1939), o personalitate puternică, nonconformistă şi un geniu organizatoric.

Matekovics era ziarist la *Ifjúmunkás* din 1961 şi trăise o experienţă dură de viaţă la puţin timp după sosirea sa la Bucureşti, în urma unor delaţiuni făcute de un coleg de cameră de la căminul în care erau cazaţi provizoriu. Pentru a nu fi distrus de sistem, a urmat sfaturile soţilor Domokos şi şi-a făcut „autocritica” în şedinţa organizată special în scopul sancţionării sale, scăpând astfel basma-curată[205].

[205] Matekovics János, *Én nem számoltam túlélésre /Nu speram în supravieţuire/*, în Bányai Éva, *op. cit*., p. 252 şi urm.

Matekovics bănuia că nu avea să fie lăsat să stea prea mult pe postul de director, dar dorea să facă bine ceea ce făcea, atât timp cât rămânea în funcţie. Până la venirea sa, activităţile Casei de cultură se degradaseră mult şi se rezumau, de fapt, la baluri deocheate, care adunau laolaltă persoane aflate la periferia societăţii. El a avut curajul să pretindă şi să obţină o inscripţie stradală bilingvă şi o ştampilă bilingvă, pretenţii extrem de riscante, dacă ţinem cont de faptul că nemulţumirea sa cu privire la dispariţia inscripţionărilor bilingve din Cluj stătuse la baza delaţiunii fostului său coleg. Casa de cultură nu dispunea de fonduri extrabugetare, ceea ce nu-i permitea să desfăşoare, de fapt, nicio activitate; nu putea angaja nici măcar un portar, iar miliţia nu permitea funcţionarea instituţiei fără portar. Adjunctul său, un român, pe care-l bănuia că ar fi fost colaborator al Securităţii, l-a sfătuit să strângă fonduri extrabugetare din diverse activităţi culturale; a primit şi acordul verbal al miliţiei. Acest lucru i-a îngăduit să aducă schimbări fundamentale în activitatea Casei şi să facă noi angajări. A cerut sfatul unor arhitecţi, cu atât mai mult, cu cât unul dintre decanii Institutului de Arhitectură era maghiar; clădirea a fost împărţită în trei părţi distincte, fiecare având garderobă, bufet şi grup sanitar propriu. Studentul Pusztai Péter, emigrat ulterior, a executat nişte vitralii minunate la una dintre intrări, vitralii care nu mai există astăzi. Funcţionau mai multe cluburi, în funcţie de interesele diverselor categorii de beneficiari, în activitatea cluburilor implicându-se intelectuali maghiari de prestigiu. Astfel, exista un club al intelectualilor, frecventat de ziarişti, editori, redactori, artişti, cineaşti; un club de film pentru studenţi, având şi un laborator, condus de regizorul bucureştean Blaier Andrei; un club de muzică, sub conducerea dirijorului Bács Lajos; un club de jazz, condus de Bányai Péter şi un club de arte plastice, având la dispoziţie şi o sală de expoziţii. Pentru generaţia mai veche de maghiari, rămasă în Bucureşti încă din perioada interbelică, se dădeau spectacole cu muzică populară, ceardaşuri sau spectacole de operetă. Clubul de jazz a avut un succes atât de mare, încât în fiecare luni membri ai Ambasadei Statelor Unite veneau să asiste la spectacole; au fost invitate chiar formaţii renumite de jazz din Statele Unite. Toţi scriitorii maghiari îşi prezentau cărţile nou-apărute, editura Kriterion organiza întâlniri cu cititorii, intelectuali cunoscuţi din Ardeal erau chemaţi să ţină prelegeri, iar sala de festivităţi era mereu arhiplină.

Matekovics a acceptat ca secţia română să-şi desfăşoare în continuare activitatea la Casa de cultură maghiară, activitate pe care o concepea sub forma unei universităţi libere, la care invita personalităţi de seamă ale literaturii şi culturii române, chiar academicieni. Erau aduşi cu taxiul, se

dădea o masă festivă în cinstea lor şi erau serviţi la masă de către tinere îmbrăcate în costume secuieşti, apoi erau conduşi acasă tot cu taxiul.

Nu mai conteneau laudele din ziare la adresa lui Matekovics, dar curând s-a interzis să se mai scrie ceva despre activitatea celei mai bune case de cultură din Bucureşti, care, pe deasupra, mai era condusă şi de un maghiar. Autorităţile şi-au dat seama că greşiseră numind o persoană atât de activă şi ingenioasă în fruntea unei instituţii menite să funcţioneze numai formal. A fost trimis un control financiar, care a constatat că instituţia nu avea aprobare ministerială pentru angajările suplimentare de personal. I s-a imputat plata unei sume de 100.000 de lei, Matekovics având un salariu lunar de 2.300 de lei. Pe 31 mai 1971, a fost demis din funcţia de director. Ziarul *Ifjúmunkás* l-a recuperat, oprindu-i lunar jumătate din salariu; ulterior, a părăsit Bucureştiul.

Cele întâmplate au constituit încă o dovadă a faptului că instituţiile înfiinţate pentru maghiari prin bunăvoinţa autorităţilor române erau menite să fie doar de faţadă; tot ce depăşea acest tipar era aspru sancţionat.

În locul lui Matekovics, a fost numit juristul Antal Miklós; avea un dosar foarte bun, provenind de la un orfelinat şi fiind „crescut de Securitate”[206], lucru îndeobşte cunoscut de membrii comunităţii maghiare. Autorităţile nu voiau să mai aibă surprize. Cărţile de pe rafturile bibliotecii Casei de cultură au fost etichetate drept „naţionaliste, şovine şi iredentiste”; au fost încărcate într-un camion şi li s-a pierdut urma definitiv. Câteva dintre ele au fost salvate de asistentul universitar Molnár Szabolcs, printre care şi o carte referitoare la monumentele naturii din Ardeal, tipărită la Cluj în 1853.

Noul director i-a îndepărtat în mod sistematic pe intelectuali de Casa de cultură şi delaţiunile nu mai conteneau. Totuşi, activitatea Casei s-a bucurat de o prezentare festivistă în anuarul revistei *A Hét* din 1978.[207] Teoretic, Casa de cultură desfăşura şi acum o activitate efervescentă, retrăind perioada de glorie de pe vremea lui Matekovics. Se organizau în continuare seri de poezie şi muzică, întâlniri cu cititorii, expoziţii de artă plastică etc. Activau formaţii de dansuri populare (româneşti şi maghiare), iar formaţia de teatru a fost condusă o vreme de actorul Cornel Gârbea de la *Teatrul Ion Vasilescu*, vorbitor de limbă maghiară. Câteva spectacole au fost regizate de Tompa Gábor, fiul rectorului de la Institutul de Artă Teatrală din Tg.-Mureş; Tompa rămâne până astăzi unul dintre cei mai apreciaţi şi originali regizori.

[206] Halász Anna, *A Hétnél úgy éreztem, hogy a családban vagyok /La săptămânalul „A Hét“ m-am simţit ca într-o familie/*, în Bányai Éva, *op. cit*., p. 202.

[207] Árvay Árpád, *Bukaresti Petőfi Ház*, în *A Hét Évkönyve*..., p. 138 şi urm.

O altă instituţie înfiinţată în 1969 a fost Catedra de Hungarologie de la Universitatea din Bucureşti. Ideea de a preda limba şi literatura maghiară la universitatea bucureşteană nu era tocmai nouă, printre precursori numărându-se Bitay Árpád şi Avram P. Todor; a fost vorba, însă, doar de nişte cursuri ocazionale. Abia în 1956, în cadrul catedrei de limbi orientale, Marosi Sándor a ţinut cursuri facultative de limbă maghiară. În următorii doi ani, i s-au mai alăturat trei cadre didactice care făceau naveta de la Universitatea din Cluj. Apoi, din 1959, Marosi a rămas singurul care preda limba maghiară două ore pe săptămână, pentru câte doi-trei studenţi din fiecare an de studiu.

În 1969, profesorul dr. Szabó Zoltán de la Cluj a fost numit şef de catedră la nou-înfiinţata Catedră de Hungarologie. Alături de lectorul Marosi, a fost angajat şi un asistent universitar, în persoana lui Molnár Szabolcs (n. 1943), fost student al lui Szabó. Molnár preda în acel moment într-un sat din apropierea Aradului şi, ca fiu de preot, avea un dosar „prost”; totuşi Szabó şi-a asumat răspunderea de a-l angaja. S-a perfectat şi statutul profesorului invitat din Ungaria, astfel că anul universitar 1969/70 a început cu 32 de studenţi care aveau ca specializare secundară limba şi literatura maghiară. Printre studenţii de la Hungarologie s-a numărat şi Smaranda Enache, având limba franceză ca specializare principală. La început, catedra a avut o oarecare autonomie şi dreptul de a-şi stabili singură planul de învăţământ. Şcolarizarea se făcea anual, dar nu pentru mult timp. Din 1971, s-a introdus predarea facultativă a limbii finlandeze, predată şi de Molnár între 1977 şi 1990; timp de cinci ani, acesta a lucrat la un dicţionar finlandez-român, rămas nefinalizat, însă. Din 1973, Molnár devenind lector universitar, au fost angajaţi doi noi asistenţi, unul dintre ei fiind Murvai Olga, soţia inspectorului Murvai László de la Ministerul Educaţiei, secţia Naţionalităţi. Alte două cadre didactice erau angajate cu ora, şi anume Reinhart Erzsébet, soţia lui Molnár, salariată în acelaşi timp la Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste, direcţia Naţionalităţi (în perioada 1972-1988). Din acelaşi an s-a înfiinţat secţia fără frecvenţă, ca urmare a desfiinţării Institutului Pedagogic din Târgu-Mureş; absolvenţilor Institutului li s-a dat dreptul să se înscrie la Hungarologie în anul III, obţinând, după trei ani, diploma universitară de profesori de română-maghiară. Studenţii depuneau eforturi considerabile pentru a face faţă cerinţelor programei, având în vedere că diploma de licenţă trebuia scrisă şi prezentată în limba română; arhivele păstrează circa 70-80 de astfel de lucrări.

Din 1975, a început declinul Hungarologiei, catedra fiind contopită cu limbile orientale, apoi romanice etc. Din 1976, şcolarizarea s-a făcut

din doi în doi ani, apoi, din 1980, din patru în patru ani. Până la sfârşitul anilor 1970, maghiara ca specializare secundară se putea asocia cu orice altă limbă străină, ca franceza, engleza, germana, japoneza, chineza, araba, turca, persana, latina etc., ceea ce le oferea absolvenţilor şanse mai mari la angajare. Un alt avantaj pentru studenţii de la Hungarologie consta în acordarea de burse de studii în Finlanda sau în Ungaria; odată ajunşi acolo, unii dintre ei nu se mai întorceau în România.

Prin diminuarea efectivului de studenţi, Molnár s-a văzut constrâns să le predea limba română studenţilor străini, în vederea completării normei sale didactice, majoritatea fiind înscrişi la Facultatea de Stomatologie. A avut dintotdeauna şi sarcina permanentă de traducător pentru fel de fel de delegaţii oficiale, şi era solicitat şi de Ministerul de Externe. Alături de alţi colegi de la catedra de limbi orientale, făcea munci umilitoare, cum ar fi pavoazarea Universităţii, săptămâni de-a rândul, câte cinci-şase ore pe zi. Era mereu obsedat de gândul că avea să fie concediat, astfel încât executa fără crâcnire tot ce i se cerea. A publicat destul de puţin, în afară de lucrarea sa de doctorat despre scriitoarea Berde Mária şi o culegere de texte din literatura maghiară (două volume au apărut în 1972, iar volumul III, în anul următor). Domokos Géza i-a solicitat să redacteze o culegere asemănătoare, pentru a fi publicată la Kriterion. Volumul a suferit modificările operate de cenzorul Pezderka Sándor şi a fost gata de tipar în 1985, dar inspectorul Murvai László de la Ministerul Educaţiei s-a opus şi a dat aviz negativ lucrării, afirmând că nu era nevoie de o asemenea lucrare, apoi l-a reclamat pe autor la Consiliul Culturii. Molnár a avut probleme şi cu un studiu publicat în culegerea intitulată *Arte poetice. Renaşterea*, apărută în 1986; a fost acuzat de naţionalism şi reclamat de Doina Uricariu la Consiliul Culturii. Vizitându-l de mai multe ori la domiciliu, Securitatea i-a făcut diverse oferte de colaborare [208] în schimbul sprijinului pe care l-ar fi primit în vederea înscrierii sale la doctorat, spre exemplu. I s-a propus apoi ca soţia lui să fie numită în funcţia de directoare a liceului maghiar, propunere destul de ciudată, de vreme ce soţia lui Molnár era angajată la Consiliul Culturii, post care îi conferea mai mult prestigiu. Mereu în defensivă, Molnár nu s-a implicat în viaţa şi problemele maghiarimii, considerând că acest lucru nu era de datoria sa. O notă a Ambasadei Ungariei făcea referire la cadrele didactice de la Hungarologie, izolate şi predispuse la compromisuri. În 1989, la Hungarologie existau doi lectori (Molnár şi Murvai), un profesor invitat şi un singur student (în anul II).

[208] Molnár Szabolcs, *A pipám sokszor megmentett* /*Pipa m-a salvat în repetate rânduri*/, în Bányai Éva, *op. cit*., p. 282 şi urm.

Trei dintre instituţiile înfiinţate începând cu anul 1969 au prezentat un interes deosebit prin impactul pe care l-au avut asupra culturii şi păstrării identităţii maghiarilor: emisiunile TV în limba maghiară, săptămânalul *A Hét* şi editura Kriterion.

După revenirea la Bucureşti şi până la numirea sa la conducerea redacţiei emisiunilor radio-TV în limba maghiară şi germană, Bodor Pál a fost angajat la Editura pentru Literatură, secţia Minorităţi. Aici a reuşit să aducă schimbări esenţiale în politica editorială. Dacă, în 1966, apăruseră doar 50 de titluri în limba maghiară şi se desfiinţaseră mai multe posturi, din 1967, producţia de carte s-a dublat. Bodor a inclus în planul editorial lucrări de etnografie, istoria muzicii, istoria artelor, precum şi vestita serie *Forrás* (*Izvorul*), care publica operele de debut ale tinerilor scriitori.

Meritul său remarcabil a constat în iniţierea redactării a două lucrări fundamentale pentru cultura maghiară, iar publicarea lor a început după câţiva ani la nou-înfiinţata editură Kriterion. Prima lucrare era *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* (*Dicţionarul istoric al lexicului maghiar din Ardeal*), un fel de *Etymologicum Magnum Romaniae* maghiar. Pentru realizarea unei asemenea lucrări monumentale, s-a încheiat un contract cu lingvistul clujean Szabó T. Attila (1906-1987). Proiectată să apară în 15 volume, redactarea a înaintat extrem de lent, astfel că, în timpul vieţii lui Szabó, s-au tipărit doar trei volume (1976, 1978 şi 1982). Din 1990, redactarea lucrării a fost preluată de editura Academiei Ungare de Ştiinţe, ultimul volum apărut fiind al 12-lea (literele *Megy-Op*), în 2008.

Cealaltă lucrare de referinţă iniţiată de Bodor era *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* (*Lexiconul literaturii maghiare din România*), care includea nu doar autori de literatură beletristică, ci şi de literatură ştiinţifică. Redactarea a fost încredinţată tot specialiştilor din Cluj. Între 1981 şi 2002 au apărut doar patru volume (literele *A-R*), fapt extrem de regretabil, iar ultimul volum (alcătuit din două părţi) a apărut în toamna anului 2010. Ideal ar fi fost să apară deja reeditări ale lexiconului, prin care informaţiile să fie aduse la zi. Oricum, lexiconul nu se găseşte în nici o bibliotecă publică din Bucureşti, numai biblioteca de la *Casa Petőfi* deţine primele două volume; poate fi accesat, însă, pe Internet, fiind digitizat.[209]

Emisiunile de televiziune în limba maghiară au început în noiembrie 1969, fiind transmise o dată pe săptămână, pe programul I; ele puteau fi recepţionate pe întreg teritoriul României, precum şi în Ungaria. O emisiune dura 20-25 de minute şi conţinea ştiri politice şi economice şi muzică populară. Numirea lui Bodor ca redactor-şef al emisiunilor radio-

[209] http://www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/index.htm

TV în limba maghiară şi germană s-a făcut peste o jumătate de an, în aprilie 1970; o astfel de numire se făcea doar cu acordul expres al lui Ceauşescu personal. Bun organizator şi extrem de exigent, Bodor a angajat la redacţia maghiară mai mulţi tineri din provincie şi, în scurt timp, a format o echipă de adevăraţi profesionişti, cu care a realizat emisiuni captivante, ţinând, totodată, trează conştiinţa naţională. După un an şi şase luni, erau două transmisiuni pe săptămână, de o oră, respectiv o oră şi jumătate, în zilele de joi şi duminică. Apoi s-a decis ca emisiunea să fie transmisă doar în ziua de luni, timp de trei ore. Fusese aleasă această zi, deoarece TV Budapesta avea pauză de transmisie, fapt ce determina creşterea audienţei televiziunii de la Bucureşti. Redacţia maghiară a ajuns la 15 angajaţi, printre care şi câţiva tehnicieni români. Conţinutul fiecărei emisiuni avea nevoie de o avizare prealabilă din partea organelor de partid; e drept că unele teme erau obligatorii şi nu se admitea ca ştirile să se refere exclusiv la maghiari. Toate emisiunile erau subtitrate, ceea ce permitea urmărirea lor şi de către români. Se transmiteau interviuri şi filme documentare cu şi despre personalităţi ale culturii maghiare din trecut şi din prezent, reportaje din viaţa satelor şi despre obiceiurile locale, un concurs despre istoria maghiarilor din România, exista şi o rubrică de cabaret, s-a transmis primul concurs de muzică uşoară maghiară, precum şi secvenţe din festivalul de muzică veche de la Miercurea-Ciuc (organizat începând cu anul 1980 şi interzis după câţiva ani), filme artistice, spectacole de teatru TV cu piese regizate de celebrul Harag György. Datorită emisiunilor muzicale, s-a afirmat formaţia de muzică rock *Metropol* din Oradea, care a concertat şi în Bucureşti, precum şi cântăreţii Józsa Erika sau Támas Gábor; rând pe rând, mai mulţi dintre ei au emigrat.

Erau, desigur, şi multe reportaje festiviste, realizate în fabrici sau pe ogoare. Relaţiile dintre români şi maghiari trebuiau să apară ca lipsite de orice conflicte şi trebuia subliniat faptul că, în România, minorităţile se bucurau de o totală libertate şi că toate drepturile lor erau respectate. Existau, de asemenea, indicaţii să se facă propagandă pentru căsătoriile mixte, una dintre cele mai sigure şi rapide metode de asimilare. Se puteau spune destul de multe lucruri, în funcţie de abilitatea redactorului. Totuşi, nu era voie să se spună nimic rău despre români, despre insuccesele economiei socialiste, despre falimentul gospodăriilor colective. Nici despre Ungaria nu era voie să se spună nimic şi nici să se transmită producţii TV din Ungaria; s-a făcut o singură excepţie cu un serial pentru copii şi adolescenţi.

Cu toate constrângerile, Bodor a conferit prestigiu moral şi profesional emisiunilor maghiare; era apreciat pentru că la ei, la maghiari, se făceau

ştirile „altfel decât se fac în general în televiziune… şi ei au dreptate”. Dumitru Popescu, directorul Televiziunii Române, recunoştea că emisiunea în limba maghiară era cea mai bună dintre emisiunile postului naţional. La cutremurul din martie 1977, maghiarii au fost primii care au transmis nu doar ştiri, ci un întreg material documentar, având o durată de 35 de minute.

Venind să lucreze la televiziune, angajaţii se simţeau ocrotiţi, deoarece Bodor era cumnatul activistului de rang înalt Mihai Gere (soţia sa era soră cu soţia lui Gere), astfel că multe probleme delicate erau rezolvate cu ajutorul acestuia, dar şi cu ajutorul lui Fazekas János. Fazekas era bolnav după putere, dar ajuta orice maghiar în probleme importante, exceptându-le pe cele care cădeau sub incidenţa legii, începând cu procurarea unui serviciu, a unei locuinţe, a unei maşini Trabant etc.

Angajaţii TV se bucurau mai puţin de privilegiul de a li se repartiza o locuinţă, spre deosebire de ziariştii de la publicaţiile partidului, dar Bodor avea, totuşi, un apartament central pe bulevardul Republicii, cu o suprafaţă de 137 m^2. Tot în zone privilegiate locuiau şi alţi maghiari chemaţi la Bucureşti, precum Domokos Géza, care locuia pe strada Atena, într-un cartier exclusivist, iar Horváth Andor în apropierea Cişmigiului, pe actualul bulevard Regina Elisabeta. Salariile celor de la Televiziune erau, în schimb, foarte mari — atât de mari, încât operatorul Vári Attila îşi permitea să locuiască la hotel şi în perioada când era doar colaborator al Televiziunii Române. Sunt pline de haz relatările sale, un nonconformist, iubitor de petreceri până în zori la Athénée Palace; atunci îl lua gura pe dinainte şi cârtelile sale împotriva politicii partidului ajungeau imediat la urechile organelor de Securitate, ceea ce îi crea destule neplăceri. Era, totuşi, suficient să-l roage pe Bodor: „Pali, vorbeşte cu cineva de sus, că băieţii ăştia îmi distrug viaţa”[210] şi, o vreme, Vári scăpa de hărţuieli. Acelaşi Vári a provocat un scandal cu o filmare despre ceangăii din Moldova şi i s-a interzis să mai meargă în acea zonă. Revenind pentru o vreme la Sf. Gheorghe, a fost supus mai multor percheziţii; acolo nu mai avea pe nimeni să-l apere, aşa încât a hotărât să se reîntoarcă în Bucureşti. A emigrat în 1983.

Secţia maghiară a redacţiei se afla sub supravegherea cenzorului Fülesi Viktor, fost ofiţer de Securitate. Dosare de Securitate li se întocmeau în primul rând şefilor, pentru a li se verifica fidelitatea faţă de partid, iar Bodor avea casa înţesată de microfoane. Cinci colegi i-au mărturisit că fuseseră şantajaţi ca să accepte să devină colaboratori ai Securităţii; numărul lor

[210] Vári Attila, *A belső cenzura miatt az ember a gondolatait már gyomlálta* /*Din pricina cenzurii interioare, omul își selecta cuvintele*/, în Bányai Éva, *op. cit*., p. 326.

putea fi chiar mai mare, dar despre deconspirarea acestora nu s-a mai vorbit nimic după 1989. În 1981, în dosarul de Securitate al lui Bodor erau consemnate următoarele: „Se erijează în rolul de apărător al drepturilor maghiarilor din România, naţionalist şi iredentist"; sau: „Întreţine relaţii neoficiale cu diplomaţi unguri acreditaţi la Bucureşti. Are manifestări ostile la adresa orânduirii socialiste." S-a încercat pedepsirea lui pentru unele lucruri îndrăzneţe care apăreau în emisiuni. S-a optat pentru cel mai eficient procedeu, şi anume un control financiar la redacţie, care a durat doi ani de zile. După câţiva ani, puterea şi posibilităţile lui Bodor de a face emisiuni bune au scăzut. Şi-a dat seama că nu mai putea face prea multe pentru maghiari şi şi-a dat demisia în 1979. Tensiunea nervoasă de la redacţie era enormă şi Bodor suferise două infarcte. Intenţiona, de altminteri, să emigreze, ceea ce s-a şi întâmplat, dar ceva mai târziu. Dintr-o altă sursă, dar şi din arhivele Securităţii, aflăm că, de fapt, fiul lui Bodor s-a căsătorit în Ungaria şi a părăsit ţara în 1980, lucru pe care Bodor-tatăl trebuie să-l fi ştiut încă din 1979, deci, oricum, ar fi fost schimbat din funcţie, deoarece ar fi avut o rudă plecată definitiv în străinătate. A părăsit şi el România în 1983.

Un adevărat eveniment cultural în viaţa maghiarimii l-a constituit apariţia, pe 23 octombrie 1970, a săptămânalului *A Hét*. Modelul care a stat la baza lui pare să fi fost *Contemporanul*, condus de George Ivaşcu, cea mai citită revistă de cultură de la acea dată. Este adevărat, trecuse de mult perioada stalinistă, când publicaţiile maghiare editate la Bucureşti erau mai degrabă o traducere a celor româneşti; cele existente în acel moment se adresau pionierilor, tineretului muncitor, ţăranilor sau erau menite să culturalizeze masele. Intelectualii maghiari doreau o publicaţie social-culturală modernă, cu rubrici despre ştiinţă şi artă, care să fie receptată de un public cu un nivel de instrucţie mai elevat. Revista *Korunk (Era noastră)* din Tg.-Mureş era centrată pe literatură şi era prea elitistă, iar cotidianul *Előre* avea deja faimă proastă.

Redactor-şef a fost numit Huszár Sándor (1929-2005), scriitor de prestigiu la acea dată, cu mai multe volume publicate; avea şi un „dosar bun", provenind dintr-o familie de proletari, cu tatăl muncitor, iar mama — spălătoreasă. Originea sa l-a ajutat mult să se realizeze, Huszár reprezentând unul dintre cazurile fericite în care „dosarul bun" a fost dublat de talent artistic. Îşi începuse activitatea ca muncitor la fabrica *Dermata* din Cluj. Având preocupări literare, Gáll Ernő, redactorul-şef cu orientare de stânga de la revista *Utunk (Drumul nostru)*, ce avea ca sarcină de partid să recruteze proletari care să scrie la gazetă, i-a oferit un post şi l-a îndemnat să urmeze studii superioare, ceea ce Huszár a şi făcut. La 30 de ani, a fost numit

directorul teatrului din Cluj. A avut înţelepciunea să ceară sfaturile unor oameni pricepuţi în ale teatrului, angajând profesionişti valoroşi, cu care a format o echipă excelentă; spectacolele erau regizate de Harag György. Curând, teatrului maghiar din Cluj i s-a dus vestea şi trupa a fost invitată la Bucureşti, Huszár fiind lăudat de activista Constanţa Crăciun, ministru adjunct al Culturii. Liviu Ciulei, unul dintre cei mai apreciaţi regizori din România la acea dată, a făcut un turneu la Cluj şi a pus în scenă o piesă. Brusc, în 1964, Huszár şi-a dat demisia în plină glorie, gest neacceptat de partid, care l-a sancţionat, angajându-l pe post de om de serviciu la redacţia unde lucrase ca redactor. Din această umilă slujbă, a fost propus ca redactor-şef la *A Hét,* mai degrabă ca om de sacrificiu, neştiindu-se exact ce impact avea să aibă revista care urma să apară. Tratativele cu autorităţile au durat circa un an, până când Huszár s-a hotărât să vină la Bucureşti; soţia lui a primit un post la nou-înfiinţata redacţie a televiziunii publice, procedeu de altminteri extrem de folosit în perioada respectivă.

Huszár avea libertatea să-şi aleagă colaboratorii şi s-a început o adevărată vânătoare de redactori buni, recrutaţi fie din Ardeal, fie dintre ziariştii cei mai buni de la *Előre*. Földes László a fost numit redactor-şef adjunct, însă acesta a murit după doi ani, locul său fiind luat de Márki Zoltán, iar, din 1975, de Horváth Andor. Földes fusese unul dintre cei mai buni redactori pe care i-a avut *Utunk*, dar a fost dat afară din partid şi concediat de la revistă după evenimentele din Ungaria. Îl denunţase ziaristul Hajdu Győző, ca fiind duşman al poporului, acuzându-l de revizionism şi naţionalism, acuzaţii-şablon la adresa maghiarilor. Hajdu a boicotat şi mai târziu revista şi mai mulţi dintre cei care-l cunosc afirmă că era un om periculos şi că ar fi fost colaborator al Securităţii[211]; a fost şi membru al CC al PCR. Partidul şi-a dat acordul ca Földes să fie reabilitat şi reangajat în presă. Echipa redacţională era formată din 24 de persoane, revista avea 20 de pagini, apărea în 20.000 de exemplare şi era citită mai ales de intelectuali. Avea mai multe rubrici permanente: literatură, viaţa muzicală, cronică teatrală (redactată de Kacsir Mária, transferată de la *Előre*). Rubrica de literatură universală şi film a fost preluată de tânărul Horváth Andor, absolvent al Universităţii din Cluj, secţia maghiară-franceză, profesor la un liceu agricol din Turda în momentul chemării sale la Bucureşti. Rubrica de ştiinţă era condusă de Dankanits Ádám (care a murit la cutremur împreună cu soţia sa, graficiana Varga Katalin, angajată la aceeaşi revistă). Un alt redactor de la aceeaşi rubrică era Ágoston Hugó, fost profesor de fizică la Reghin. La început, redacţia primea multă presă din străinătate, mai ales

[211] Kacsir Mária, *Nagyon jó volna, ha most lehetne elölről kezdeni* /*Ce bine fi bine dacă acum s-ar putea începe totul de la început*/, în Bányai Éva, *op. cit*., p. 250.

din Franţa şi Ungaria, care era selectată şi prelucrată în vederea redactării unor articole sau recenzii pe diverse teme din sfera culturii şi ştiinţei. În paginile revistei îşi găseau loc şi creaţiile artiştilor plastici maghiari din România. Revista avea şi corespondenţi în provincie, precum şi reporteri, iar fondurile care i se alocau erau destul de însemnate. Redactorii aveau misiunea să scrie şi cuvântările activistului Fazekas János.

Chiar din primul număr, în articolul de fond, redactorul-şef „şi-a dat obolul" partidului: s-a declarat un luptător al societăţii socialiste, al cărui ţel suprem era slujirea politicii PCR, a ideologiei marxist-leniniste, a democraţiei socialiste. Astfel de articole de fond erau obligatorii în toate publicaţiile şi, de obicei, erau nesemnate. Cine refuza să scrie un astfel de articol risca să fie concediat, aşa cum s-a întâmplat cu Tamás Gáspár Miklós de la *Utunk*, care apoi s-a văzut nevoit să emigreze, în 1978. Alţii se eschivau; spre exemplu, Csiki László, redactorul seriei *Forrás* (*Izvorul*) de la *Kriterion*, care accepta, în principiu, să scrie articolul omagial solicitat, dar, de fapt, „uita" mereu să-şi ţină promisiunea, astfel că, la încheierea ediţiei, îl scria în grabă altcineva. Pentru a evita scrierea unor astfel de materiale, unii îşi decuplau telefoanele, îşi luau concediu medical, plecau în provincie. Cei care se „sustrăgeau" sistematic de la aceste obligaţii erau şicanaţi: nu primeau prime sau vize pentru călătorii în străinătate etc.

Revista s-a dovedit a fi un adevărat triumf. S-a bucurat şi de sprijinul lui Dumitru Popescu, supranumit „Dumnezeu", membru al Comitetului Politic Executiv al CC al PCR şi responsabil cu presa.

Redacţia revistei a fost completată apoi cu alţi intelectuali valoroşi. Din 1970, a fost angajat târg-mureşanul Gálfalvi Zsolt (n. 1933). Un an mai târziu, acesta a acceptat funcţia de director la Direcţia pentru Naţionalităţi din Consiliul Culturii, dar a demisionat în 1975. Reangajat la *A Hét*, era, totodată, colaborator extern la o emisiune culturală de la televiziune.

Din 1977, s-a alăturat echipei sociologul Rostás Zoltán (n. 1946). Deşi era o perioadă dificilă pentru întreaga presă din România, partidul a aprobat apariţia unui supliment ştiinţific al revistei, intitulat TETT (iniţialele cuvintelor maghiare: natură, om, ştiinţă, tehnică), în vederea „educaţiei ateiste a maselor". Dacă o asemenea solicitare ar fi venit din Ardeal, s-ar fi lăsat cu şicane, ameninţări şi percheziţii.

Prin performanţa de a publica articole din diverse domenii ale ştiinţei şi culturii, revista a jucat un rol crucial în formarea limbajului ştiinţific, tehnic, sociologic şi politic al maghiarimii.

Libertatea relativă de care s-au bucurat redactorii revistei în perioada de început n-a durat prea mult. Din 1974, numărul paginilor s-a redus

la 16, apoi, curând, la 12. Cenzura a devenit din ce în ce mai aspră, au fost impuse tot mai multe articole obligatorii referitoare la cuvântările lui Ceauşescu, la prezentarea numeroaselor aniversări ale cuplului Ceauşescu, la vizitele celor doi în străinătate, la campaniile agricole etc. Se publicau tot mai multe articole sau poezii conforme cu linia partidului, de-a dreptul absurde, cu care nimeni nu avea de ce se mândri. Cel mai trist era faptul că se scriau multe omagii care nu erau obligatorii, după cum mărturisea un redactor. Revista a primit o listă cu subiecte interzise, printre care se afla şi abordarea problemei naţionale.

Mai mulţi ziarişti intervievaţi de Bányai au explicat motivele şi cauzele compromisurilor făcute cu puterea ceauşistă: teamă, carierism, cinism, posibilitatea de a strecura alte lucruri importante pe lângă cele obligatorii. Huszár vorbea de conştiinţă. Conştiinţa îi dicta fiecăruia până unde putea merge cu compromisul. Chiar dacă un asemenea compromis cu puterea echivala cu o trădare, se puteau trage şi nişte foloase pentru supravieţuirea maghiarimii.

Puterea intervenea şi în politica de distribuire a revistei, astfel că în Ardeal erau expediate tot mai puţine exemplare şi se trimiteau în schimb mai multe exemplare în zonele nelocuite de maghiari, acolo unde nu avea cine să le cumpere, deci erau returnate.

Huszár a avut mai multe controverse cu Koppándi János, „cel mai odios cenzor al maghiarilor", şi şi-a supraapreciat puterea şi influenţa pe care le avea. Pe de altă parte, la rubrica *Forum* a revistei se înregistrau mii de plângeri ale maghiarilor din tot Ardealul, iar Huszár, având cunoştinţă de ele, devenise o persoană incomodă pentru regimul comunist.

Puterea comunistă a aşteptat recunoştinţă din partea acestor intelectuali privilegiaţi şi, probabil, nu a fost suficient de mulţumită în primul rând de loialitatea celor doi redactori-şefi, Huszár şi Horváth. S-a pus la cale înlăturarea lor printr-o înscenare. Oricum, revista era deja în declin. Prilejul s-a ivit în 1983, cu ocazia aniversării Marii Uniri: pe reproducerea ce reprezenta documentul Unirii, iscălitura şi pecetea au fost aşezate la tipografie în poziţie răsturnată. Suzana Gâdea, Ministrul Culturii, a convocat imediat o şedinţă la redacţia revistei şi a aşteptat autocritici din partea „vinovaţilor", dar şi critici din partea colegilor. Susţinea că se primiseră sute de telefoane şi telegrame care condamnau gestul maghiarilor; or, revista fusese oprită de la difuzare. Cei doi au fost demişi, dar au primit slujbe la alte redacţii de limbă maghiară. Huszár, rămas un nonconformist, a mulţumit că fusese demis, deoarece el nu se mai simţea capabil să facă tot ce i se cerea. În următorii ani, a fost supus la nenumărate hărţuieli şi a părăsit ţara în decembrie 1988.

La conducerea revistei au fost numiţi „oameni de încredere”: Lázár Edit ca redactor-şef şi Barabás István ca redactor-şef adjunct, amândoi provenind de la *Előre*. Soţia lui Barabás, Béres Katalin, a devenit mai târziu secretar de partid. Calitatea revistei s-a deteriorat, dar se respecta cu stricteţe linia partidului. Situaţia era asemănătoare şi la celelalte publicaţii din ţară, de altminteri.

Koppándi, cenzorul revistei *A Hét*, a fost şi redactorul unui volum intitulat *Naţionalitatea maghiară din România* (*Romániai magyar nemetiség*), apărut în 1981. Conţinea o prezentare festivistă a statutului maghiarilor din România, care s-ar fi bucurat acum de drepturi depline. Problema naţională fusese rezolvată definitiv de PCR pe baza învăţăturilor marxist-leniniste, se afirma. Acum noi, maghiarii, „ca cetăţeni egali, strâns uniţi cu poporul României socialiste… construim deja poduri noi: poduri spre viitor, încheind construcţia socialismului, spre comunism”. Articolele erau semnate de crema intelectualităţii maghiare: Demény Lajos (despre trecutul comun de luptă al maghiarilor şi românilor), Gálfalvi Zsolt (despre literatura maghiară din perioada comunistă), Szász János (despre revistele social-culturale), Bodor Pál (despre presa, radioul şi televiziunea în limba maghiară), Imre Mikó (despre situaţia cultelor şi „libertatea de propovăduire” în epoca Ceauşescu). Se întâlneau şi semnăturile unor personalităţi din Ardeal, simboluri ale culturii maghiare, ca Szabó T. Attila sau Kós Károly. Alte articole menţionau zeci de nume de maghiari care obţinuseră „rezultate frumoase” în diverse domenii de activitate.

Personalitatea cea mai puternică a maghiarimii în perioada ceauşistă şi, pentru scurt timp, şi după aceea, a cărei activitate s-a desfăşurat la Bucureşti de-a lungul a patru decenii, a fost Domokos Géza. La fel ca Huszár, a fost şi el favorizat de originea sa „bună”. Tatăl său fusese muncitor la CFR, iar, după concediere, a venit la Bucureşti să-şi caute de lucru. Soţia lui şi-a găsit o slujbă de bucătăreasă în casa unui ministru, iar el avea în grijă zecile de câini ale stăpânei. După câţiva ani, cei doi au părăsit Capitala şi şi-au găsit de lucru la Azuga, orăşel aflat în plin avânt economic. Aici, copilul Domokos a absolvit şcoala primară în limba română, apoi şi-a continuat studiile la Colegiul reformat maghiar din Sf. Gheorghe. După perioada petrecută la *Institutul de Literatură Maxim Gorki* de la Moscova, s-a stabilit în Bucureşti şi a lucrat, rând pe rând, la *Előre*, *Pionír*, *Ifjúmunkás*. Domokos publicase deja două volume de reportaje de care nu era deloc mândru şi şi-a dat seama că meseria de ziarist era riscantă şi plină de compromisuri. Din 1961, s-a reorientat spre activitatea redacţională în cadrul *Editurii pentru Literatură*, secţia Naţionalităţi; aici a colaborat foarte bine cu poetul Ion

Bănuţă, director al editurii, şi cu filosoful Mihai Şora, cunoscător al limbii maghiare, devenit ministru al Educaţiei după 1989.

În 1969, când partidul a decis reorganizarea editurilor din România, Domokos era deja membru supleant al CC al PCR, deci avea o poziţie politică foarte solidă. Editura Kriterion nu era prima editură din Bucureşti care publica lucrări în limba maghiară, însă a fost prima editură independentă pentru naţionalităţi din România. Cărţi maghiare au fost publicate în continuare şi la alte edituri, precum Editura Dacia din Cluj-Napoca.

Nou-înfiinţata editură era destinată să publice nu doar literatură maghiară, ci şi literatura celorlalte naţionalităţi din România: germani, slovaci, ucraineni, turci, tătari, evrei. O bună parte din aceste cărţi se exportau, mai ales în SUA, deci editura aducea valută pentru România. Domokos nu s-a limitat la publicarea cărţilor de literatură, ci a reuşit să publice cărţi de istorie, etnografie şi folclor, lingvistică, artă etc. S-au făcut şi multe traduceri din literatura română. Curând, a luat naştere o adevărată mişcare culturală care populariza titlurile nou-apărute prin intermediul întâlnirilor cu cititorii, cu precădere cu cei din Ardeal, dar, o vreme, şi cu cei din Bucureşti. Redacţia a pornit cu 52 de angajaţi, iar în 1989 numărul acestora scăzuse la 33. În 1987, editura a reuşit să publice doar 136 de titluri.

Domokos a recunoscut că a făcut şi compromisuri. Existau două posibilităţi, afirma el: să te străduieşti să faci ceva pentru cultură, pentru supravieţuire naţională sau să refuzi să faci ceva. Cât timp a simţit că mai existau posibilităţi oricât de reduse, a considerat de datoria lui să facă ceva. S-a comparat cu un animal priponit, căruia laţul îi permite pentru un timp să se mişte în jurul parului de care este legat. În memoriile sale, publicate în 2004, afirma că „păzirea jarului de sub scrum şi menţinerea trează a speranţei sunt de datoria mea”.

Lupta cea mai dificilă a lui Domokos a fost cu cenzura şi, nu de puţine ori, a trebuit să accepte compromisuri. Pentru ca o carte să treacă mai uşor prin furcile caudine ale cenzurii, Domokos avea grijă ca referatul asupra ei să fie încredinţat unei persoane bine văzute politic, chiar dacă era lipsită de caracter. Unii cenzori erau oameni cultivaţi, care nu erau mândri de ceea ce făceau, dar era în joc slujba lor şi deveneau foarte vigilenţi din această cauză. Cât timp Domokos a ocupat funcţii politice înalte, a avut un cuvânt greu de spus în aprobarea unui titlu de carte. Cunoştea foarte bine toate documentele de partid şi toate cuvântările lui Ceauşescu şi le folosea cu succes în susţinerea unor cărţi ce ridicau anumite probleme care nu conveneau românilor. De pildă, puterea nu agrea faptul că editura valorifica trecutul maghiarilor, dar Domokos cita din Ceauşescu: secretarul general al partidului subliniază rolul important al cunoaşterii istoriei de către popor, cine i-au fost strămoşii,

eroii etc. N-am citit nicăieri, argumenta Domokos, că Nicolae Ceauşescu s-ar fi referit doar la români; şi noi, maghiarii, aparţinem acestei ţări. Cenzorul, de obicei, accepta explicaţia, deşi îşi dădea seama că acele cărţi despre istoria maghiarilor întăreau conştiinţa identităţii naţionale şi întârziau asimilarea, scopul principal al politicii oficiale româneşti.

Cenzura a intervenit brutal în textul cărţilor al căror conţinut ridica probleme mai delicate. În astfel de cazuri, s-a recurs la eliminarea fragmentelor care nu puteau trece de cenzură, cărţile publicându-se mutilate. O astfel de carte a fost şi cea scrisă de pastorul reformat Koós Ferenc. Fără îndoială, la Kriterion s-au publicat şi cărţi fără valoare, cu caracter propagandistic, dar cel mai important este că s-a publicat literatură maghiară sau universală de importanţă vitală. Documentele Securităţii consemnau, încă din 1973, nemulţumirile lui Domokos cu privire la presiunile la care erau supuşi scriitorii şi editorii pentru a publica „tot felul de cărţi cu anumite titluri, despre care ştim că nu se vând", precum şi îngrijorarea sa că „ne aşteaptă vremuri grele".

Domokos a reuşit să întreţină relaţii diplomatice chiar şi cu securistul redacţiei. Acesta vizita regulat editura „ca să-i ajute în muncă" şi să nu se comită greşeli; îşi anunţa sosirea, apoi era obligat să întocmească un raport despre cele discutate. Domokos, în loc să-şi toarne colegii, activitate preferată a multor conducători de instituţii şi nu numai, se plângea de greutăţile cu care trebuia să se lupte din cauza lipsei de hârtie, a defectării frecvente a maşinilor din tipografie, aceste neajunsuri având drept consecinţă neîndeplinirea planului redacţional, deci micşorarea salariilor şi neplata onorariilor pentru autori. Domokos a avut sub control, cel puţin parţial, activitatea unor informatori ai Securităţii din redacţia sa; aceştia furnizau informaţii orale Securităţii cu aprobarea sa. Domokos lua cunoştinţă de conţinutul convorbirilor avute cu agentul şi avea, astfel, posibilitatea să ia măsuri în consecinţă.

Domokos Géza s-a aflat mereu sub supravegherea organelor de Securitate: avea montate microfoane atât la serviciu, cât şi acasă. Câteva rapoarte informative, publicate în *Cartea albă a Securităţii*, au consemnat comportamentul şi opiniile lui Domokos faţă de politica partidului pe care o considera „naţionalistă, periculoasă şi sortită eşecului". Se erija în „apărător al cauzei maghiarilor din România" şi s-a retras la editură ca „fără multă vorbărie" să-şi poată aduce contribuţia la „servirea cauzei maghiare", mai nota agentul.

Alături de cenzori, unelte ale puterii comuniste erau şi colaboratorii Securităţii. Unii dintre ei erau cunoscuţi de colegii lor din redacţii, deşi după 1989 s-a lăsat o tăcere asurzitoare asupra deconspirării lor. Cât de mulţi

trebuie să fi fost colaboratorii Securităţii reiese dintr-o întâmplare relatată de scriitorul şi traducătorul Csiki László (1944-2008). Cu ocazia unei întâlniri dintre maghiarii de la diverse redacţii bucureştene, un coleg l-a rugat: „Te simpatizez foarte mult, te rog mult, când sunt eu de faţă nu vorbiţi despre lucrurile *alea*”[212], adică informatorul n-ar fi vrut să-l denunţe, dar nu ştia dacă nu se afla cumva de faţă un alt denunţător care, la rândul lui, l-ar fi denunţat chiar pe el pentru că nu denunţase. Unii au încercat să trăiască în acest fel, alţii au emigrat, mulţi în Ungaria, la fel ca Csiki. La început, au emigrat un număr relativ mic de maghiari din România, iar în Ungaria erau compătimiţi, dar şi puţin dispreţuiţi. Apoi n-au mai fost iubiţi deloc, pentru că emigrantul îl costa prea mult pe cetăţeanul ungar, observa cu maliţie Csiki.

Cenzura s-a întărit după 1982, când, în mod oficial, Ceauşescu a declarat desfiinţarea ei, dar a înfiinţat, în schimb, Direcţia Presei din Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste. Acum, cenzorii maghiari erau salariaţi ai Consiliului Culturii, direcţia Naţionalităţi. Se stabilea cu mai multă rigoare ce anume era voie, ce nu era voie şi ce era obligatoriu să se scrie. Multe manuscrise au zăcut ani de zile prin redacţii, fără să primească aprobarea pentru publicare. Dacă înainte unii cenzori aveau un oarecare respect pentru redactori şi scriitori, acum, având şi răspundere politică pentru deciziile lor, au devenit mult mai prudenţi, unii de-a dreptul paranoici. Aveau obligaţia să citească tot ce se scria în ţară în limba maghiară şi stabileau, totodată, ce anume publicaţii din Ungaria puteau fi puse în circulaţie, celelalte urmând să fie depozitate într-un fond special (fond secret). După evenimentele din decembrie 1989, aceste fonduri au fost, în general, desecretizate, publicaţiile respective păstrând încă etichetele *D* (fond documentar) sau *S* (fond secret sau special) etc.

În ciuda neplăcerilor legate de cenzură, intelectualii maghiari angajaţi în presa bucureşteană aveau o mult mai mare libertate faţă de cei din provincie, cărora li se făceau în permanenţă percheziţii şi erau hărţuiţi de Securitate. Aflaţi aproape de instituţiile centrale, îşi rezolvau mai uşor diversele probleme personale, dar şi cereri ale colegilor din Ardeal, şi reuşeau să facă deplasări în străinătate, ceea ce era un privilegiu în perioada comunistă. Se bucurau din plin şi de oportunităţile pe care le oferea viaţa culturală din Capitală: excelente spectacole de teatru, concerte, expoziţii, muzee. Spectacolele erau adesea susţinute de oaspeţi veniţi din străinătate.

Mai aveau şi un alt avantaj: erau invitaţi frecvent la Ambasada Ungariei. E drept că angajaţii români ai Ambasadei fotografiau orice persoană care intra în Ambasadă, dar aici puteau viziona filme artistice, primeau gratuit

[212] Csiki László, *Mindent meglehet szokni, akár a félelmet is* /*Te poţi obişnui cu orice, chiar cu teama*/, în Bányai Éva, *op. cit*., p. 96 şi urm.

preţioase publicaţii culturale şi ştiinţifice, uneori şi cărţi. Alte cărţi puteau fi cumpărate. În vremurile grele de la sfârşitul anilor 1980, se puteau aproviziona chiar şi cu alimente. Domokos Géza avea un statut deosebit: în 1988, şi-a serbat ziua de naştere la Ambasada Ungariei şi a primit o decoraţie din partea guvernului ungar. A fost serbat în mod oficial şi la editură, de către reprezentanţi ai Consiliului Culturii; o altă festivitate a avut loc la Uniunea Scriitorilor.

Alături de ziariştii, redactorii şi scriitorii maghiari din Bucureşti se mai afla o altă categorie de intelectuali, şi anume graficienii şi artiştii plastici; despre aceştia nu se mai vorbeşte deloc, deşi câţiva dintre ei au fost deosebit de talentaţi. Toate publicaţiile maghiare aveau graficieni, unul dintre ei fiind chiar fiul lui Domokos Géza. Un altul era Balogh Lajos, frate cu Balogh József; s-a născut în Bucureşti în 1928 şi a absolvit *Institutul de Arte Plastice Nicolae Grigorescu*.

Un talent artistic de excepţie a fost sculptorul Balogh Péter (1920-1994). Bihorean de origine, şi-a început studiile superioare la Budapesta, apoi a plecat pe front. Reîntors la Oradea, a frecventat cursurile de sculptură ale lui Fekete József, iar din 1948 s-a stabilit în Bucureşti şi a absolvit Institutul de Arte Plastice în 1953. Până în 1957, a fost asistentul sculptorului Baraschi, apoi a devenit liber-profesionist alături de graficiana Angela Chircă, soţia sa. Creaţiile sale sunt moderniste, Balogh fiind considerat un adevărat Henry Moore al maghiarilor. Lucrarea sa cea mai cunoscută de maghiarii bucureşteni este **bustul poetului Ady Endre**, realizat în 1956 şi amplasat în Parcul Herăstrău, unde a rămas neinscripţionat; o copie în ghips a fost amplasată în sala de întruniri a Calvineum-ului. Mormântul său se află în Cimitirul Calvin din Bucureşti, în spatele capelei.

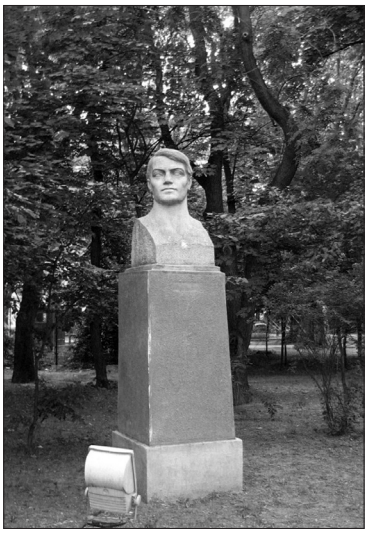

Dacă cenzorii se găseau în toate redacţiile şi editurile, nu doar în cele maghiare, iar Securitatea avea informatori chiar şi printre administratorii de bloc, maghiarii au avut, în plus, de suportat naţionalismul dezlănţuit al lui Ceauşescu, tot mai intolerant faţă de ei.

De fapt, Ceauşescu ducea mai departe politici existente încă din secolul XIX: elaborarea şi aplicarea unor strategii de asimilare a maghiarimii, dublate de atacuri concertate împotriva lor. Această politică a fost declanşată

oficial prin Directivele partidului din 1972, care stabileau, drept una dintre sarcini, „omogenizarea socială şi naţională" a cetăţenilor români. Treptat, teroarea şi măsurile restrictive luate împotriva maghiarilor s-au amplificat, uneori stârnite şi de anumite acţiuni pornite din Ungaria sau din străinătate.

Dacă Kádár János, secretarul general al Partidului Muncitoresc Socialist Ungar, refuza să se amestece în problemele maghiarilor din România, alţii n-au ezitat însă. În primăvara anului 1977, a apărut la Paris un studiu (nesemnat) despre situaţia maghiarilor din Ardeal supuşi asimilării forţate. În acelaşi an, câţiva membri de partid marcanţi ai maghiarimii din România, precum Király Károly, au înaintat mai multe memorii conducerii superioare de partid, în care cereau un nou statut al minorităţilor, învăţământ superior propriu în limba maghiară, folosirea limbii materne în administraţie, inscripţii bilingve, iar manualele şcolare să reflecte contribuţia fiecărei naţiuni la istoria României. Petiţionarii considerau nefireşti faptul că limba română era obligatorie până şi în grădiniţe şi că tot mai mulţi maghiari erau înlăturaţi din funcţiile de conducere, astfel încât până şi vechi licee maghiare din Ardeal ajunseseră să fie conduse de români. Aceste memorii nu au primit nici un răspuns de la reprezentanţii puterii ceauşiste, dar ele au fost publicate în străinătate şi au stârnit mare vâlvă. Illyés Gyula, scriitor ungar de marcă, laureat al Premiului Herder pentru literatură, a publicat o replică la unul dintre discursurile naţionaliste ale lui Ceauşescu din decembrie 1977.[213] Gestul său a declanşat o nouă etapă extrem de tensionată în relaţiile româno-maghiare. Ceauşescu a declarat că nimeni din afară nu avea voie să se amestece în problemele interne ale României, iar problema minorităţilor trebuia rezolvată în ţară.

Puterea a pus în aplicare un întreg mecanism de contracarare a criticilor la adresa politicii româneşti: pe de o parte, erau atacaţi istoricii maghiari, iar, pe de altă parte, i se ridicau imnuri de slavă lui Ceauşescu; şi activiştii maghiari s-au alăturat corului de laude. În dispută a fost aruncat şi un intelectual de marcă, anume Mihnea Gheorghiu, preşedintele *Academiei de Studii Social-Politice Ştefan Gheorghiu*, profesor universitar şi traducător al lui Shakespeare; acesta l-a acuzat pe Illyés de horthyism şi fascism, etichetându-l drept nostalgic al monarhiei austro-ungare. O serie de articole şi emisiuni de radio şi televiziune româneşti au reluat aceleaşi acuzaţii. La una dintre aceste emisiuni, transmisă în mai 1978, au participat Gáll Ernő şi Demény Lajos, dar aceştia nu au intervenit în dezbatere. Opera lui Illyés Gyula a fost interzisă în România.

[213] Földes György, *A roman nemzetiségpolitikai hátraarc és az állandósuló konfliktus / Reversul politicii naţionale române şi permanentizarea conflictului/*, în *Korunk*, Cluj, an. 3, dec. 2007, p. 86 şi urm.

Totuşi, la consfătuirea Consiliului oamenilor muncii de naţionalitate maghiară din 1978, Bodor Pál şi Domokos Géza au îndrăznit să critice politica României faţă de minorităţi. Partidele comuniste „frăteşti" tăceau, doar emigraţia maghiară se agita. În acest timp, a continuat emigrarea masivă a germanilor, doar că ei nu au reprezentat niciodată un pericol pentru puterea de la Bucureşti.

Anul 1978 a fost nefast pentru Ceauşescu: vizita sa în SUA a fost un eşec, fiindcă a fost întâmpinat cu manifestaţii de protest în faţa Ambasadei României. În acelaşi an, generalul I.M. Pacepa, şeful spionajului românesc, a rămas în străinătate şi curând postul de radio Europa Liberă a transmis fragmente din *Orizonturi roşii*, cartea sa despre abuzurile dictaturii ceauşiste.

Acţiunile antimaghiare orchestrate de putere s-au amplificat. Au început atacurile împotriva revistei *A Hét* şi editurii Kriterion, cele mai multe din partea lui Eugen Barbu şi Corneliu Vadim Tudor. A fost, de fapt, o campanie împotriva culturii maghiare, nu a unor persoane, după cum au remarcat mai mulţi intelectuali maghiari.

În 1982, scriitorul Ion Lăncrănjan a publicat *Cuvânt despre Transilvania*, un atac furibund la adresa maghiarilor, lucrare ce nu putea să apară fără aprobarea conducerii superioare de partid. Atmosfera din România era deja irespirabilă, dar pentru autor denigrarea ţării însemna „dispreţ şovin" şi „superioritate de tip rasist, falsă şi neconstructivă", principala cerinţă faţă de cetăţenii României fiind loialitatea. Scriitorul vizat nominal de Lăncrănjan era Méliusz József; lezat, acesta a depus mai multe plângeri la forurile în drept, apoi, văzând că memoriile sale nu aveau nici un efect, a părăsit Uniunea Scriitorilor. Méliusz (1909-1995) a fost unul dintre scriitorii maghiari de marcă, inclus şi în manualele şcolare de literatură maghiară. Originar din Timişoara, cu studii la Budapesta, în Elveţia şi Germania, avea o orientare de stânga, fiind membru al Partidului Comunist Român încă din ilegalitate. În 1944, a fost închis pentru activitatea sa antifascistă. După eliberare, a fost unul dintre fondatorii Uniunii Scriitorilor Maghiari din România şi secretar al Uniunii între 1945 şi 1948. Din nou închis în perioada prigoanei împotriva fruntaşilor Uniunii Populare Maghiare, reabilitat în 1955, a fost numit director adjunct la Editura pentru Literatură şi Artă, iar din 1968 a devenit vicepreşedinte de onoare al Uniunii Scriitorilor din România. Mormântul său se află la Cimitirul Bellu din Bucureşti.

Să fi avut Lăncrănjan misiunea de a le transmite un mesaj maghiarilor „neloiali"? Cartea sa a fost retipărită în 1995, în plină campanie antimaghiară.

Tot în 1982, a apărut şi *Arhanghelii Crucii*, carte scrisă de istoricii

Gheorghe Bodea şi Vasile Suciu; autorii se refereau la atrocităţile comise de horthyişti în localitatea Moisei. Potrivit înregistrărilor efectuate de Securitate, Domokos afirma că publicarea unor astfel de materiale care scoteau în evidenţă nu ce i-a unit pe români şi maghiari, ci „ce a fost abject şi numai dintr-o parte, ar putea duce la un divorţ de politica naţională a Partidului Comunist Român".

În acelaşi an 1982, activistul de rang înalt Fazekas János a fost demis din toate funcţiile şi obligat să se pensioneze. Pretextul demiterii sale i-a fost dezvăluit lui Domokos chiar de Fazekas: trimisese o jerbă de flori şi o scrisoare de condoleanţe cu prilejul morţii episcopului Márton Áron. Însă episcopul murise în iunie 1980, aşadar decizia de a-l elibera din funcţie pe Fazekas avea o altă motivaţie.

În anul următor, a fost decapitată conducerea revistei *A Hét*.

În 1984, au fost excluşi din Consiliul oamenilor muncii de naţionalitate maghiară personalităţi ale culturii ca Domokos Géza, Sütő András, Király Károly, Gálfalvi Zsolt, ceea ce a fost bine într-un fel, deoarece acolo nu se mai putea face nimic, decât să fie lăudat Ceauşescu şi condamnat amestecul Ungariei în politica internă a României, afirma Gálfalvi, unul dintre cei demişi. În ianuarie 1985, emisiunea TV în limba maghiară a fost suspendată; au fost desfiinţate şi emisiunile radio din provincie şi se pare că toate benzile magnetice au fost aruncate lângă Penitenciarul de la Jilava.

Încetul cu încetul, maghiarii au fost eliminaţi din viaţa politică, economică şi culturală şi, în mai multe localităţi preponderent maghiare, au fost aduşi români. Concomitent, a început sistematizarea satelor, ceea ce echivala cu distrugerea tradiţiilor şi a specificului naţional. Dar cea mai grea lovitură dată maghiarilor avea drept ţintă învăţământul. Ceauşescu îşi continua cu succes politica de omogenizare a populaţiei şi de asimilare a maghiarilor chiar prin felul în care se făceau repartiţiile guvernamentale ale absolvenţilor de facultate, şi anume cu precădere în zonele nelocuite de maghiari, în Dobrogea, Moldova sau Oltenia; aici, maghiarii legau căsătorii mixte, iar copiii lor frecventau şcolile româneşti. În 1985, toţi cei 22 de absolvenţi maghiari de la Universitatea Babeş-Bolyai au fost repartizaţi în zone nelocuite de maghiari; s-au prezentat la post doar patru dintre ei. Ceilalţi au refuzat repartiţiile şi, conform unor reglementări aflate pe atunci în vigoare, au restituit statului 8.000 de lei, sumă reprezentând cheltuieli de şcolarizare. Din lipsă de profesori de specialitate la şcolile maghiare, tot mai multe discipline se predau în limba română, apoi au început să se înfiinţeze clase cu predare în limba română, era numit un director român, astfel încât maghiarii au ajuns toleraţi în propriile lor şcoli.

Acest lucru s-a întâmplat şi la liceul maghiar din Bucureşti. Încă din anii 1970, de pe vremea directoarei Tulipánt Ilona, au existat tentative de desfiinţare a liceului, urmând ca acesta să devină doar o secţie a *Liceului Iulia Hasdeu*, aflat în apropiere. Atunci, o cerere adresată activistului Fazekas János, semnată de directoare şi de comitetul de părinţi al şcolii, a salvat liceul de la desfiinţare. Între anii 1972 şi 1988, preşedintele comitetului de părinţi a fost Lőrinczi Gyula[214], cadru didactic la Academia Militară şi tatăl a trei copii. El a avut curajul să iniţieze şi să semneze opt memorii care au fost înaintate autorităţilor. Evocând tradiţia şcolii maghiare din Bucureşti, petiţionarii protestau faţă de nivelul scăzut de pregătire al profesorilor, precum şi faţă de înlocuirea profesorilor maghiari cu cei români, astfel încât tot mai multe discipline erau predate în limba română. Aproape toate cererile comitetului de părinţi în care se solicita transferul la liceul maghiar al unor profesori maghiari de matematică, fizică, engleză-maghiară ce predau la diverse şcoli bucureştene româneşti au fost ignorate de autorităţi. Iuliu Furo, secretar de stat în Ministerul Educaţiei, recuperat după 1990 de Partidul România Mare, a refuzat să-i primească în audienţă pe petiţionari, iar în locul profesoarei de matematică, pensionată, a fost numit un inginer român. Din 1985, la treapta I de liceu (clasa IX) a fost introdusă o clasă paralelă cu predare în limba română, apoi nu s-au mai făcut şcolarizări în limba maghiară, autorităţile având intenţia — pentru a câta oară? — să lichideze învăţământul în limba maghiară din Bucureşti. Drept răspuns la plângerile maghiarilor, în 1987 a fost trimisă o comisie de inspecţie, care i-a intimidat pe profesorii maghiari de specialitate şi i-a determinat să se transfere pe la şcoli româneşti.

Abuzurile suferite de maghiari au fost nenumărate şi au cuprins cele mai mărunte aspecte ale vieţii lor. Aceste abuzuri le-au resimţit în primul rând cei din Ardeal: a dispărut cuvântul *Secuiesc* din denumirea oraşelor Odorhei şi Cristur, în certificatele de naştere prenumele maghiare erau trecute cu echivalentele româneşti, se interzicea folosirea limbii maghiare la orele de dirigenţie, precum şi cântecele ungureşti la serbările de sfârşit de an şcolar; se permitea recitarea unei singure poezii în limba maghiară, după ce fusese verificat conţinutul acesteia.

Isteria împotriva maghiarilor a căpătat noi forme după publicarea la Budapesta, în 1986, a trei volume din *Erdély története* (*Istoria Ardealului*), lucrare apărută sub egida Academiei Ungare şi sub redacţia lui Köpeczi Béla. Puterea din România a dat replica: îndată, cotidianul *Előre* a început

[214] Lőrinczi Gyula, *Küzdelmes évek /Ani dificili/*, în Közoktatás, Bukarest, an. 18, nr. 1, 2006, p. 10-11.

să publice şedinţele consiliilor oamenilor muncii de naţionalitate maghiară din diverse judeţe, în care maghiarii „protestau" împotriva amestecului autorităţilor ungare în treburile interne ale României şi aprobau „politica înţeleaptă" a partidului. Întreaga presă românească înfiera acţiunile „iredentiste şi horthyiste" ale Ungariei. Având alături acest val de „adeziuni", puterea ceauşistă a reuşit să blocheze deschiderea unui consulat ungar la Cluj-Napoca, angajaţii consulatului fiind obligaţi să părăsească ţara în 48 de ore. Blocată a fost şi deschiderea Centrului Cultural al Ungariei în Bucureşti, deşi era deja complet utilat.

În 1986, a apărut o culegere de studii, sub titlul *Jocul periculos al falsificării istoriei*, coordonată de academicianul Ştefan Pascu şi profesorul universitar Ştefan Ştefănescu, în care semnau şi alţi istorici de seamă ai epocii: Mircea Muşat, Florin Constantiniu, Cristian Popişteanu, Dinu C. Giurescu, Viorica Moisiuc. Acuzaţiile erau îndreptate cu precădere împotriva istoricilor unguri, dar, în cadrul unei mese rotunde la care au participat Ion Coja, Gabriel Ţepelea şi Mihai Ungheanu, a fost dezbătută „drama" fostului învăţător Dumitru Mărtinaş, ceangău din Moldova, care, în cartea apărută în anul precedent, contesta originea maghiară a ceangăilor, afirmând că toţi ceangăii ar fi fost români din Secuime, catolicizaţi încă din secolul XIII. Tratatul de istorie, editat de Academia Română după 1989, ignoră şi acum existenţa ceangăilor în spaţiul românesc. Câţiva dintre protagoniştii acestei mese rotunde au fost recuperaţi de Partidul România Mare după 1990.

Dacă adeziunea maghiarilor la politica dusă împotriva lor era mimată, nu acelaşi lucru se poate spune despre români. Chiar dacă politica lui Ceauşescu nu putea fi identificată cu voinţa poporului, totuşi românii au suferit influenţa politicii antimaghiare, observa Domokos Géza. Manipularea a fost dintotdeauna o strategie extrem de eficientă. Ceauşescu crease *omul nou*, care dorea „o ţară, o naţiune, o limbă" şi identifica în maghiari cel mai mare pericol la adresa naţiunii române.

În Ardeal, emigrarea maghiarilor a luat proporţii de masă. De exemplu, în 1988, 150 de tineri din Salonta au părăsit ţara într-o singură lună. Între 1985 şi 1990, au emigrat circa 33.000 de maghiari din România; nu cunoaştem la cât s-a ridicat numărul celor proveniţi din Bucureşti. Au emigrat intelectuali deosebit de valoroşi, iar cei rămaşi au fost intimidaţi şi marginalizaţi.

Nu avem alte date concrete cu privire la abuzurile pe care le-au suferit maghiarii din Bucureşti din partea Securităţii, în afara celor deja amintite.

Nu ştim din ce motive, în 1981, a fost concediat regizorul Cselényi László (n. 1951) de la emisiunea TV în limba maghiară. A emigrat în 1983,

reuşind să lucreze în acelaşi domeniu; din 2005, a fost numit preşedintele postului de televiziune Duna de la Budapesta.

Redactorul Csiki László a fost hărţuit de Securitate, dar nu a oferit detalii concrete despre ce i s-a întâmplat de fapt. A afirmat doar că a fost demis şi i s-a luat dreptul de a publica; timp de trei ani, a publicat sub pseudonim, apoi a emigrat în Ungaria. Nu avem date nici despre percheziţiile efectuate de Securitate, cu excepţia celei făcute lui Horváth Andor. În 1988, i s-au confiscat 32 de cărţi apărute după 1986, precum şi toate revistele maghiare pe care le avea în casă. Autorităţile căutau un studiu scris de Alin Teodorescu şi destinat Ungariei, pe care Horváth urma să-l traducă. După câteva zile de anchetă, presiunile asupra sa au încetat.

Teroarea şi lipsurile de tot felul deveniseră de nesuportat. Scriitorii au pus la cale redactarea unui memoriu adresat organelor de partid; nu era prima tentativă eşuată de acest fel. Domokos Géza, vicepreşedinte al Uniunii Scriitorilor, a fost contactat de Mircea Dinescu, care vroia să-l convingă să semneze memoriul. Domokos a pus condiţia să se facă referiri la situaţia minorităţii maghiare, la dreptul acesteia de păstrare a identităţii, de cultivare a tradiţiilor şi de păstrare a legăturii cu ţara-mamă şi cultura ei.

Intelectualii mai curajoşi s-au limitat să se solidarizeze cu cei lezaţi în drepturile şi demnitatea lor doar în convorbiri sau scrisori particulare. Astfel de manifestări de solidaritate a avut şi Domokos, chiar în mai multe rânduri. Cel mai notabil gest al său a fost cu ocazia lansării unor atacuri murdare împotriva evreilor de către C.V. Tudor în volumul intitulat *Saturnalii*, apărut în 1984. Domokos a trimis o scrisoare de solidaritate la Confederaţia Evreilor din Bucureşti; i-a răspuns însuşi rabinul Moses Rosen, care l-a invitat la comemorarea a 40 de ani de la deportarea evreilor. La ceremonie a participat şi Elie Wiesel, viitorul laureat al Premiului Nobel pentru Pace. Domokos a primit o atenţionare de la comitetul de partid, deoarece nu respectase reglementările în vigoare, potrivit cărora avea obligaţia să anunţe forurile în drept cu privire la participarea sa la o întâlnire cu străini, precum şi despre intenţia sa de a lua cuvântul.

Nu sunt consemnate alte gesturi memorabile ale maghiarilor. Acest lucru l-a îndreptăţit pe Ágoston Hugó, membru în Consiliul de Conducere al Radiodifuziunii până în 2010, să afirme că în Balcani, în ţara lui Caragiale, compromisurile, pactul cu puterea sunt noţiuni destul de ambigue. În România nu au existat dizidenţi adevăraţi, nici împotrivire în adevăratul sens al cuvântului, cu câteva excepţii: „N-au fost veritabile nici loialitatea, nici împotrivirea”[215].

[215] Ágoston Hugó, *Bukarestben szigetlakók voltunk és maradtunk /Am fost şi am rămas insulari printre bucureşteni/*, în Bányai Éva, *op. cit*., p. 28.

PERIOADA POSTDECEMBRISTĂ

VA MAI EXISTA UN MÂINE?

Ceauşescu a reuşit să creeze *omul nou* cu un limbaj dublu, pentru care minciuna intra în firescul existenţei sale, care mima entuziasmul şi „profunda recunoştinţă" faţă de cel care-l umilea şi-l teroriza. Nu e de mirare că aplaudaci dintre cei mai fervenţi şi agresivi s-au metamorfozat peste noapte, cu uşurinţă, în democraţii cei mai convinşi. Grava criză morală în care se zbate încă societatea românească face imposibil de ştiut dacă toţi cei care s-au aflat în primele rânduri ale evenimentelor din decembrie 1989 au fost de bună-credinţă ori au avut de îndeplinit, de fapt, o „misiune" de supraveghere şi influenţare a propriilor prieteni şi colegi sau de manipulare a mulţimilor. Deschiderea dosarelor de Securitate din alte ţări comuniste, parţial şi din România, a relevat faptul că nu de puţine ori delatorul putea fi cel mai bun prieten, căruia îi făceai confesiuni, care „te înţelegea" şi dorea „să te ajute", iar maghiarii s-au aflat întotdeauna în vizorul organelor de Securitate. Duplicitatea, goana după privilegii, servilismul, laşitatea, oportunismul, delaţiunea ca modalitate aproape sigură de a parveni n-au fost cele mai potrivite comportamente şi trăsături de caracter pentru a determina schimbări radicale imperios necesare şi pentru a însănătoşi societatea care s-a născut după 1989.

Relevant pentru confuzia valorilor şi multiplele feţe ale colaboratorilor Securităţii a fost controversatul Iosif Dan (1950-2007), unul dintre participanţii la evenimentele din Bucureşti din zilele de 21 şi 22 decembrie 1989. Cunoscut de prieteni sub numele de Ioşca (de fapt Jóska, diminutivul maghiar al prenumelui József), el era un bun vorbitor de limbă maghiară. Nu e clar de care parte a baricadei s-a aflat în acele zile cumplite. Mai târziu, a atacat cu furie forţele democratice şi a apărat cu înverşunare privilegiile revoluţionarilor, legându-se cu lanţuri în faţa sediului Senatului, deşi majoritatea celor apăraţi de el erau impostori care îşi obţinuseră certificatele de revoluţionari contra cost. Rămâne un mister felul cum a reuşit să se menţină mereu în sferele puterii postdecembriste, fie în calitate

de parlamentar, fie de consilier al lui Ion Iliescu. A fost decorat cu Ordinul Serviciul Credincios în grad de cavaler.

În interviurile pe care Bányai Éva le-a luat unui număr de 17 intelectuali din Bucureşti, s-a pus şi problema colaboraţionismului şi a compromisurilor făcute de către aceştia de voie sau de nevoie. Cei intervievaţi negau cu acel prilej sau cu alte ocazii că ar fi fost colaboratori ai fostei Securităţi ceauşiste sau ofiţeri activi, deşi după 1989 s-a vorbit mai în şoaptă sau mai pe faţă despre maghiarii care au colaborat cu Securitatea, ba mai mult, au fost publicate chiar câteva articole pe această temă pe la începutul anilor 1990, apoi s-a aşternut tăcerea. Unii dintre aceşti presupuşi colaboratori se regăsesc pe lista celor 17, conform zvonurilor care s-au răspândit, dar cu aceştia n-am avea nici măcar vârful aisbergului. Toţi cei care au avut funcţii de conducere erau obligaţi să colaboreze cu Securitatea, a afirmat odată o funcţionară care a lucrat toată viaţa la Departamentul Cultelor. Se pare că nu doar cei cu funcţii de răspundere erau potenţiali colaboratori ai Securităţii; existau metode şi mijloace mult mai perverse de recrutare. Este un lucru îndeobşte cunoscut că puterea comunistă dorea să-i înroleze pe toţi slujitorii Domnului drept colaboratori; rezultatele sale par să fi fost notabile, de vreme ce preoţii au intrat în panică şi au cerut să fie exceptaţi de la legea Consiliului Naţional de Studiere a Arhivelor Securităţii (CNSAS) cu privire la stabilirea calităţii de colaborator. Cartea istoricului János Molnár din Seghedin, intitulată *Szigorúan ellenőrzött evangélium* (*Evanghelia strict supravegheată*), ridică parţial vălul ce se aşternuse asupra activităţii preoţilor maghiari din România, foşti colaboratori ai Securităţii; datele au fost obţinute din arhivele bucureştene ale CNSAS, dar, deocamdată, nu am avut acces la acest prim volum, apărut în vara anului 2009, deci nu ştim dacă se referă şi la preoţii din Bucureşti.

În concluzie, rămâne incert rolul pe care l-au jucat şi-l mai joacă, poate, unii maghiari după Revoluţie şi nu pot fi înlăturate cu totul suspiciunile legate de cei care şi-au asumat responsabilităţi mai mari sau mai mici în cadrul instituţiilor maghiare născute în perioada postcomunistă; nu este exclus ca acei câţiva maghiari de bună-credinţă să fi fost manipulaţi din umbră de către cei care mimau doar buna-credinţă. Reprezentanţii de frunte ai maghiarimii au evitat să facă investigaţii pentru deconspirarea informatorilor, bun prilej pentru ca toţi cei pătaţi să-şi fixeze pe frunte o aureolă de apărători ai drepturilor maghiarilor. Este adevărat că şi legea a apărut târziu, abia la sfârşitul anului 1999, după şase ani de tergiversări şi modificări ale proiectului iniţiat de Constantin-Ticu Dumitrescu, fost deţinut politic.

Deconspirarea era cu atât mai necesară, cu cât, în comportamentul maghiarilor, se produseseră schimbări profunde de-a lungul celor câteva decenii de contact cu moravurile balcanice. Ardelenii, deci implicit şi maghiarii, nu mai sunt ce-au fost odată, nu mai sunt aşa cum apar în imaginarul bucureştean modern despre care vorbeşte Adrian Majuru, în care transilvăneanul, asociat cu seriozitatea şi onestitatea, „este considerat în bloc un personaj demn de toată încrederea, respectabil, mereu atent, mereu altfel”[216]. Au întâlnit un alt sistem de valori mai puţin riguros, mult mai convenabil, la care s-au adaptat repede, străduindu-se să preia cât mai mult din „şmecheria regăţeană”, pentru a nu fi traşi pe sfoară, pentru „a nu pica de fraieri”, pentru a nu mai fi victime. Munca cinstită şi bine făcută, conştiinciozitatea, responsabilitatea, hărnicia nu-şi mai primeau de mult timp răsplata cuvenită. Szilágyi N. Sándor, fost redactor la Kriterion, care a trăit 18 ani în Bucureşti, se referea la această nouă „valoare” umană, crezând încă în virtuţile ardelenilor: „În această lume, dibăcia, abilitatea (faptul că eşti descurcăreţ, cum s-ar zice) ocupă un loc de frunte pe scara valorilor, situându-se mult deasupra cinstei şi dreptăţii, în sensul în care înţelegem noi, ardelenii, aceste noţiuni”, *trasul pe sfoară* făcând parte intrinsecă din cultura românilor.[217]

În vâltoarea evenimentelor din decembrie 1989, maghiarii din Bucureşti s-au organizat foarte repede, odată cu numirea lui Domokos Géza în comitetul de conducere al Frontului Salvării Naţionale încă din 22 decembrie 1989. Într-o convorbire telefonică avută cu un ziarist din Australia, Domokos anunţa înfiinţarea Consiliului Democrat Maghiar şi spera să aibă sprijinul noii conduceri a ţării, dar şi al poporului român, pentru ca maghiarii să-şi redobândească vechile şcoli şi să-şi reînfiinţeze vechile instituţii culturale. Domokos considera o datorie morală păstrarea identităţii maghiarilor, apărarea drepturilor lor, dar şi a armoniei dintre români şi maghiari.

În dimineaţa zilei următoare, a fost vizitat de un vechi prieten, istoricul Demény Lajos, însoţit de alţi trei bucureşteni: psihologul Tüdős István, cercetătorul chimist Verestóy Attila şi lectorul universitar ing. chimist Lányi Szabolcs, participant la Revoluţie şi închis la Jilava în zilele de 21 şi 22 decembrie. Cei patru musafiri aveau deja pregătit un text în care se anunţa înfiinţarea Uniunii Democrate a Maghiarilor din România (UDMR). Noua formaţiune a devenit persoană juridică pe 26 ianuarie 1990 şi îşi avea

[216] Adrian Majuru, *Ardeleanul în imaginarul bucureştean*, (postfaţă), în Hencz Hilda, *op.cit*., p. 80.
[217] Szilágyi N. Sándor, *Mozaic bucureştean*, în *Cumpăna*, Cluj-Napoca, 1994, p. 215.

sediul pe strada Herăstrău nr. 13, într-o fostă vilă de protocol a conducerii superioare de partid. Vila a trecut în proprietatea Uniunii, dar, după circa un deceniu, fiind retrocedată proprietarilor de drept, sediul Uniunii s-a mutat pe strada Avram Iancu nr. 8, în zona Foişorului de Foc.

Sigla noii formaţiuni politice — o lalea stilizată — a fost creată de studentul Bitay András Ödön (n. 1963 în Bucureşti, absolvent al Institutului de Arte Plastice în 1991).

Curând, mass-media românească a dezlănţuit isteria antimaghiară, care avea să dureze ani întregi. Totul a început cu o ştire difuzată pe postul public de televiziune, prin care se anunţa asasinarea de către maghiari a unor miliţieni din Secuime. Considerat a fi un act antiromânesc, cei vinovaţi nu au beneficiat de prevederile decretului de amnistie pentru actele săvârşite în timpul Revoluţiei, când au murit peste 1.000 de oameni nevinovaţi. Răbufnirea naţionalismului românesc i-a determinat pe maghiari să ignore principiul moralităţii şi, astfel, nu de puţine ori s-au înghesuit la funcţii de răspundere foşti secretari de partid sau tocmai cei care ar fi trebuit să-şi ceară scuze pentru comportamentul lor din perioada Ceauşescu, după cum observa Domokos Géza. S-a considerat că era mult mai important ca toţi maghiarii să fie uniţi, lucru ce convenea de minune celor care se aflaseră în slujba partidului şi a Securităţii. Curând, au început să apară tensiuni în sânul maghiarimii în lupta pentru putere. Peste ele s-au suprapus atacurile în forţă ale naţionaliştilor români: membrii Vetrei Româneşti şi ai Partidului Unităţii Naţionale a Românilor, condus de Radu Ciontea, apoi de Gheorghe Funar, precum şi ai Partidului România Mare, condus de Corneliu Vadim Tudor. Atacurile lor erau încurajate de atitudinile intolerante faţă de maghiarime ale preşedintelui Ion Iliescu şi ale primului-ministru Petre Roman. Maghiarii nu s-au bucurat de simpatie nici din partea altor partide sau acestea nu au îndrăznit să le ia apărarea, deoarece ziarele ultranaţionaliste, pline de scandaluri, aveau mulţi cititori fideli şi adepţi fanatici şi ar fi riscat să-şi piardă o bună parte dintre alegătorii antimaghiari. Românii mai toleranţi erau puşi într-o situaţie extrem de dificilă, după cum sintetiza Tamás Gáspár Miklós această stare de lucruri dilematică: „Nu-i invidiez pe românii care trebuie să lupte pentru drepturile maghiarilor. Trebuie să lupte cu ei înşişi, cu adversarii lor, cu partenerii lor, cu tot trecutul României.”[218] Ziare considerate democratice, ca *România liberă*, nu se sfiau să-i atace continuu şi să răstălmăcească istoria în defavoarea maghiarilor.

[218] Domokos Géza, *Esély /Şansa/*, I, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 1996, p. 186.

Răspândirea ştirilor false a incitat la ură în repetate rânduri: în războiul şcolilor, cu ocazia sărbătoririi zilei de 15 martie, apoi a evenimentelor sângeroase de la Tg.-Mureş, care i-au urmat, sau cu prilejul zilei de 30 august, ziua încheierii Tratatului de la Viena, precum şi al festivităţilor legate de 1 Decembrie, Ziua naţională a României. Cu concursul ziarelor, al posturilor naţionale de radio şi televiziune, care prezentau trunchiat informaţiile şi le interpretau cu rea-credinţă, mulţimea se înfierbânta uşor, participând la acţiuni antimaghiare: „Jos cu Tőkés! Murim, luptăm, Ardealul nu-l cedăm!" Domokos a primit nenumărate scrisori de ameninţare cu moartea, la fel şi Tőkés László, cel care a aprins scânteia revoluţiei la Timişoara.[219] Toate făceau parte din metodele folosite de Securitate, care nu-şi pierduse reflexele avute în lunga perioadă ceauşistă, iar acum dorea să-şi redefinească poziţia în noua societate şi să fie considerată o apărătoare a integrităţii teritoriale a României în faţa „pericolului" maghiar. Toate aceste acţiuni erau menite să stârnească panică în rândul populaţiei româneşti şi să-i canalizeze atenţia într-o direcţie falsă.

Nu au lipsit provocările de tot felul din partea partenerilor de dialog. În februarie 1990, când a luat naştere Consiliul Provizoriu de Uniune Naţională în vederea pregătirii alegerilor, UDMR a fost exclusă din comitetul de conducere format din 21 de membri; a apărut, însă, un partid fantomă, Partidul Maghiar Independent, condus de Vincze János, colaborator dovedit al Securităţii.[220] La primul congres al Uniunii, din 23 aprilie, formaţiunea lui Domokos a hotărât să se delimiteze de Frontul Salvării Naţionale, pe care-l considera o structură neo-comunistă.

O altă provocare, căzută de mult în uitare, a fost înfiinţarea în mare taină, pe 11 aprilie 1991, a asociaţiei culturale *Együtt* (*Împreună*), avându-l ca preşedinte pe Hajdu Győző din Tg.-Mureş, un alt vechi colaborator al Securităţii. Reclama pentru această publicaţie a stat mult timp pe

[219] La împlinirea a 20 de ani de la izbucnirea revoltei de la Timişoara, prin Decretul prezidenţial nr. 1.864 din 14 decembrie 2009, lui Tőkés László i s-a conferit Ordinul Steaua României în grad de cavaler, cea mai înaltă distincţie a statului român, „în semn de înaltă apreciere a curajului şi demnităţii de care a dat dovadă, declanşând, prin exemplul personal, revolta istorică a poporului român împotriva dictaturii comuniste". Medalia i-a fost înmânată de Kovács-Eckstein Péter, consilier prezidenţial, cu ocazia ceremoniei care a avut loc în clădirea Operei din Timişoara. Ceremonia a fost transmisă în direct de postul budapestan Duna TV; mass-media din România a ignorat evenimentul. Tőkés a suferit o puternică lovitură de imagine atunci când, pe 29 martie 2010, a devenit public faptul că soţia sa intentase divorţ, acuzându-şi soţul, actualmente parlamentar european, nu doar de infidelitate, ci şi de insuportabile umilinţe şi presiuni psihice la care a supus-o timp de aproape două decenii.

[220] Domokos Géza, *op. cit*., I, p. 161.

avizierul stradal de la *Casa Petőfi* din Bucureşti. Asociaţia era menită să propună un altfel de model de colaborare româno-maghiară, opus celui al UDMR, care era acuzată că ar fi fost o clică extremistă din Bucureşti şi că lua decizii politice în numele maghiarilor din Ardeal, fără consultarea acestora. Domokos Géza bănuia că înfiinţarea acestei asociaţii culturale era de inspiraţie iliesciană. O altă provocare s-a materializat prin difuzarea repetată a declaraţiilor neliniştitoare despre UDMR ale lui Katona Ádám, profesor de limba maghiară din Ardeal. Acesta a înregistrat la Cluj-Napoca, pe 14 martie 1992, partidul Iniţiativa Maghiară din Ardeal, ca o platformă naţional-creştină, opusă UDMR, iar calomniile şi provocările sale erau transmise prompt pe postul public de televiziune.

În cadrul conducerii UDMR au apărut disensiuni majore în 1993, când parlamentarii Frunda György, Tokay György şi Borbély László au participat fără mandat la reuniunea de la Neptun, organizată de *Project on Ethnic Relations*, acreditând astfel ideea că guvernul român era partizanul apărării drepturilor minorităţilor. Domokos Géza s-a retras destul de repede din viaţa politică; la sfârşitul anului 1992, a părăsit Bucureştiul. În 1993, s-a retras de la conducerea Uniunii Maghiarilor, iar, în 1996, şi din Parlament. În anul 2004, preşedintele Ion Iliescu i-a acordat Ordinul Steaua României.

Revendicările UDMR au rămas, în principiu, aceleaşi: un sistem de învăţământ în limba maternă garantat prin lege, autonomie culturală, folosirea limbii materne în justiţie şi administraţie, drepturi promise minorităţilor de către români încă de la 1 Decembrie 1918 şi dobândite doar parţial până astăzi. Altele se refereau la reînfiinţarea *Universităţii Bolyai* sau la restituirea averilor bisericeşti, a proprietăţilor şi a altor instituţii cu valoare de simbol ale maghiarimii. La acestea se adăugau diverse calcule electorale, conducerea UDMR, aceeaşi din 1993, fiind extrem de pragmatică. Uniunea a fost cooptată la putere aproape fără întrerupere până astăzi, începând de la finele anului 1996, odată cu câştigarea alegerilor parlamentare şi prezidenţiale de către Convenţia Democrată, iar reprezentanţi ai maghiarilor în diversele guverne postdecembriste au existat în permanenţă, începând din anul 1990. Totuşi, proiectul de lege a minorităţilor naţionale şi a comunităţilor autonome n-a intrat niciodată pe agenda Parlamentului, iar Ţinutul Secuiesc a rămas la fel de sărac ca înainte, lipsit de infrastructura necesară valorificării extraordinarului său potenţial turistic.

Cooptarea la putere a UDMR a avut, însă, şi consecinţe pozitive considerabile în menţinerea unui echilibru necesar în relaţiile româno-maghiare, punându-se, totodată, surdină pe atacurile murdare permanente din mass-media.

Alte numeroase avantaje au fost, mai degrabă, individuale. Nu puţini dintre cei care s-au aflat şi se află în fruntea apărării drepturilor maghiarilor, precum şi cei care au gravitat permanent în jurul UDMR au agonisit în câţiva ani averi considerabile, unele greu de justificat, ceea ce dovedeşte că apărarea drepturilor maghiarilor a fost tot atât de profitabilă pentru politicienii care i-au reprezentat pe aceştia, cât şi discursul antimaghiar.

Nu doar senatorul Verestóy s-a aflat în mai multe rânduri în atenţia presei datorită averii sale considerabile, ci, în anul 2006, a stârnit un mic scandal senatorul Markó Béla, vicepremier şi preşedinte al UDMR. Acesta a încasat în avans 90.000 lei (circa 25.000 de euro) de la editura Bookart din Miercurea Ciuc, pentru mai multe volume de cărţi destinate copiilor şi tineretului, ce urmau să fie publicate în decursul a cinci ani, devenind astfel „cel mai bine plătit poet român în viaţă”[221], ştiut fiind că scriitorii români primesc sume derizorii pentru cărţile publicate şi în nici un caz nu sunt plătiţi în avans. Direcţia Naţională Anticorupţie l-a luat în vizor pentru acest contract, la care se referea şi Alina Mungiu în anul 2009, apreciind că fusese plătit „la un nivel mult peste piaţa europeană”[222]. La data respectivă, DNA închisese dosarul lui Markó de aproape un an, considerând că faptele incriminate nu erau de natură penală; între timp, la amintita editură apăruseră deja câteva cărţulii pentru copii, Markó fiind, de altminteri, un autor prolific, chiar coautor al unui manual de literatură pentru liceu. Bunurile agoniste de Markó sunt destul de consistente, potrivit propriei sale declaraţii de avere: un apartament în Bucureşti (pe numele soţiei) şi o casă lângă Tg.-Mureş, un autoturism Volkswagen Golf şi conturi bancare în valoare totală de circa 90.000 de euro.[223] La fel ca şi alţi politicieni, de altminteri, el a profitat de anumite privilegii, cum ar fi cumpărarea unui apartament spaţios în Bucureşti la mai puţin de jumătate din valoarea sa de piaţă. Nici veniturile lui salariale de la Parlament nu sunt de neglijat, reprezentând echivalentul a peste 1.300 de euro pe lună, la care se adaugă indemnizaţia de preşedinte al UDMR, adică alţi 1.300 de euro lunar şi o consistentă sumă forfetară lunară pentru cabinetul senatorial din teritoriu, toate acestea în condiţiile în care venitul mediu net pe economie în 2009 nu depăşea 320 de euro lunar.

În istoria zbuciumată a maghiarimii bucureştene, un conflict postdecembrist cu ample reverberaţii în presă a fost cel cunoscut sub numele

[221] Markó Béla, verificat la poezii de DNA, în *Ziarul de Iași*, 29 nov. 2006.
[222] Alina Mungiu, *Coaliția pro*, în *România liberă*, 24 dec. 2009.
[223] www.gov.ro/declaratii-de-avere-si-interese…

de războiul şcolilor, început la puţin timp după Revoluţie. Tonul a fost dat de Ion Iliescu, care i-a acuzat pe maghiari de separatism, pericol invocat obsedant de către români în situaţii critice pentru ţară. Cum să se realizeze înfrăţirea dintre naţiuni şi cunoaşterea reciprocă, dacă maghiarii vor să se separe? Deşi separarea şcolilor după limbă are o tradiţie îndelungată în Ardeal, românii se temeau că maghiarii nu ar mai fi învăţat româneşte.

Tulburările nu au ocolit nici Bucureştiul. Maghiarii doreau ca şcoala lor să redevină o şcoală cu predare în limba maghiară; în acest scop, clasele cu predare în limba română urmau să fie transferate la un liceu românesc. În mass-media s-a pornit o companie antimaghiară virulentă; comisia parlamentară care a descins la liceu a declarat că în Bucureşti nu mai trebuia să existe niciodată şcoală maghiară. Elevii şi profesorii au suspendat cursurile şi timp de două săptămâni au primit adăpost la Calvineum. În acest timp, şcoala a fost vandalizată; directorul Rudolf Pufulete i-a desfăcut contractul de muncă administratorului, instigatorul manifestărilor antimaghiare, şi spiritele s-au mai liniştit. Într-un târziu, în anul şcolar 1991/92, situaţia a reintrat în normal. Atunci, şcoala a primit denumirea de *Liceul Ady Endre*. Conducerea s-a confruntat cu mari probleme legate de starea materială a şcolii, de degradarea clădirii, precum şi cu numărul îngrijorător de mic de elevi. În anul şcolar 1995/96, efectivul de elevi s-a situat sub 200: 169 de elevi la clasele I-XII şi 25 de copii la grădiniţă. După zece ani, în anul şcolar 2005/2006, numărul elevilor depăşise cu puţin cifra de 300. Acum, liceul are cantină şi internat, iar, pentru a-şi completa efectivul necesar de elevi, acceptă şcolarizarea copiilor de ceangăi din Moldova; în anul şcolar 2010/2011, în clasa I s-au înscris doar 10 elevi.

Unul dintre cele mai sângeroase conflicte de după Revoluţie a fost cel de la Tg.-Mureş din zilele de 19 şi 20 martie 1990, la câteva zile după sărbătorirea Zilei tuturor maghiarilor. S-a presupus că aceste violenţe fuseseră pregătite de vechile structuri ceauşiste, pentru a legitima reînfiinţarea Securităţii chiar în aceeaşi lună, sub o altă denumire, şi anume Serviciul Român de Informaţii. Consecinţele tragice ale evenimentelor consecutive zilei de 15 martie au constituit un bun pretext pentru a cere interzicerea sărbătoririi zilei de 15 martie, propunere făcută în Parlament, în 1991, de către Ion Gavra. Abia după câţiva ani buni, pe 15 martie 1997, guvernul Ciorbea a acceptat în mod oficial această sărbătoare şi, astfel, s-au redus considerabil ştirile provocatoare din mass-media, mai ales cele transmise de televiziunea publică. În acea perioadă, UDMR era partener de guvernare cu Convenţia Democrată.

În ziua de 15 martie 1990, în sediul Casei de cultură de pe strada Zalomit, care le-a aparţinut dintotdeauna, maghiarii din Bucureşti au ţinut şedinţa de constituire a *Asociaţiei culturale Petőfi*, ca urmaşă de drept a asociaţiilor culturale anterioare. Printre membrii-fondatori se aflau Demény Lajos, **Lőrinczi Gyula**, Vajda Gyula, Lányi Szabolcs, Bíró István, Molnár Szabolcs, pastoral Zágoni Albu Zoltán, dar şi Fazekas János, fostul activist de partid. În urma izbucnirii evenimentelor tragice de la Tg.-Mureş, înregistrarea legală a asociaţiei s-a amânat.

A trecut aproape un an până când, pe 27 februarie 1991, a avut loc o nouă sedinţă de constituire a *Asociaţiei culturale Petőfi* din Bucureşti (Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság) şi s-a ales un comitet executiv. Pe 6 martie, comitetul şi-a ales preşedintele, în persoana locotenent-colonelului prof.dr. Lőrinczi Gyula (Iuliu), recent pensionat de la Academia Militară. Au fost aleşi şi trei vicepreşedinţi: cercetătorul Bíró István, lector univ. Molnár Szabolcs şi preotul reformat Zágoni Albu Zoltán. Secretar a devenit Nagy E. József, inginer chimist şi cadru didactic universitar. Din comitetul executiv mai făceau parte medicul Kövér György, inginerul chimist Árvay Zolt, pastorul reformat Bányai László, redactorul Györfi Ibolya etc. Prin Hotărârea nr. 235/21 martie 1991 a Judecătoriei Sectorului 1, societatea a fost declarată persoană juridică, avându-şi sediul pe strada Zalomit nr. 6.

În 1990, directorul Casei de cultură era, de aproape două decenii de ani, Antal Miklós; el a acceptat ca Asociaţia să fie înregistrată pe adresa Casei de cultură, cu condiţia ca ea să contribuie la cheltuielile de întreţinere ale imobilului, deoarece aceasta din urmă se autofinanţa. Pe de altă parte, Antal nu a recunoscut Asociaţia ca reprezentantă a intereselor maghiarimii, nici dreptul acesteia de îndrumare şi control asupra activităţii Casei de cultură. Deoarece Asociaţia nu avea deocamdată nici o sursă de finanţare, nu a primit nici sediul promis, întreaga ei activitate fiind paralizată. La propunerea lui Zágoni Albu, taxa de înscriere şi cotizaţia erau benevole, astfel încât realizarea scopurilor Asociaţiei a devenit tot mai problematică, deşi existau fonduri în valoare de 21.000 de lei, provenite din donaţiile membrilor-fondatori, dar şi din donaţii sosite din străinătate.

La începutul anului 1992, deşi număra peste 300 de membri, Asociaţia era încă fără sediu şi fără telefon. Câteva încăperi ale clădirii erau ocupate de redacţia revistei *Lumea afacerilor* la care directorul Antal era coproprietar. Însă spaţiul cel mai generos era închiriat clubului de streaptease masculin

Flamingo. Amenajarea acestui spaţiu, care includea şi sala de festivităţi, a dus la distrugerea impresionantei picturi murale realizate de Szőnyi István şi intitulate ***Bobâlna***. La această pictură, finalizată în 1959, având dimensiunile de 2,80 x 9,60 m, artistul a lucrat timp de doi ani. Realizase şi o copie pe pânză, expusă decenii de-a rândul în sala de festivităţi a Facultăţii de Istorie de la Universitatea din Bucureşti; în anii 1990, pictura a fost îndepărtată.

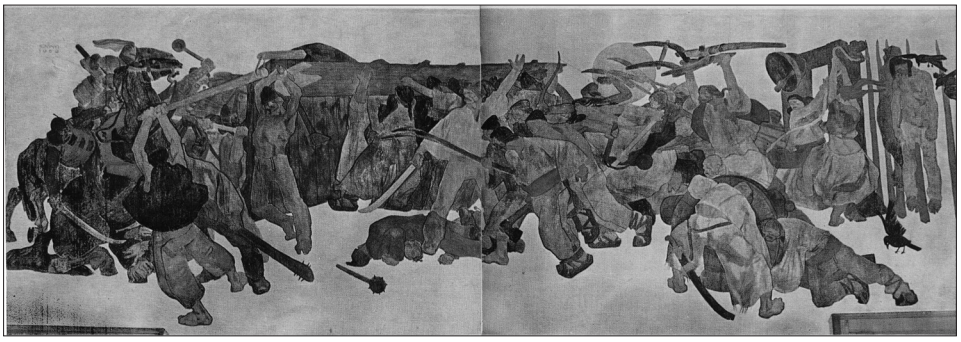

După expirarea contractului cu proprietarul clubului Flamingo, s-a încheiat imediat un alt contract cu firma Rocri s.r.l., care a deschis restaurantul Imperial şi clubul Casino Imperial; în incinta clubului, aveau loc întruniri mondene şi prezentări de modă. Drept urmare, Asociaţia nu putea beneficia de aproape trei sferturi din suprafaţa utilă a clădirii, printre care şi sala de festivităţi cu o capacitate de 270 de locuri.

În 1997, s-a refăcut dosarul revendicării imobilului. De data aceasta, istoricul Demény a depistat în Arhivele oraşului Bucureşti actele ce atestau dreptul de proprietate al Asociaţiei Maghiare asupra clădirilor şi terenului aflate pe strada Zalomit la nr. 6-8. Primul act era Procesul-verbal nr. 6242/1940 de înscriere a clădirilor în Cartea funciară pe data de 23 mai 1940; aici era, totodată, menţionat dreptul de proprietate al *Societății Sf. Ștefan și Ungare-Unite* asupra imobilului în care îşi avea sediul, drept dobândit prin cumpărare de la Elisabeta Nicolaide „și alţii”; actul de vânzare-cumpărare a fost autentificat la Tribunalul Ilfov cu nr. 1319/21 martie 1873 şi transcris la nr. 312/1873. Actul din 1940 dădea detalii despre cele două construcţii care îi aparţineau Societăţii. Prima construcţie are un parter cu nouă camere şi un semietaj (cu o sală de cinematograf şi o altă sală mai mică); a doua construcţie se compune din parter (cu două săli şi două camere) şi un etaj cu patru camere. Clădirea are, de asemenea, o pivniţă.

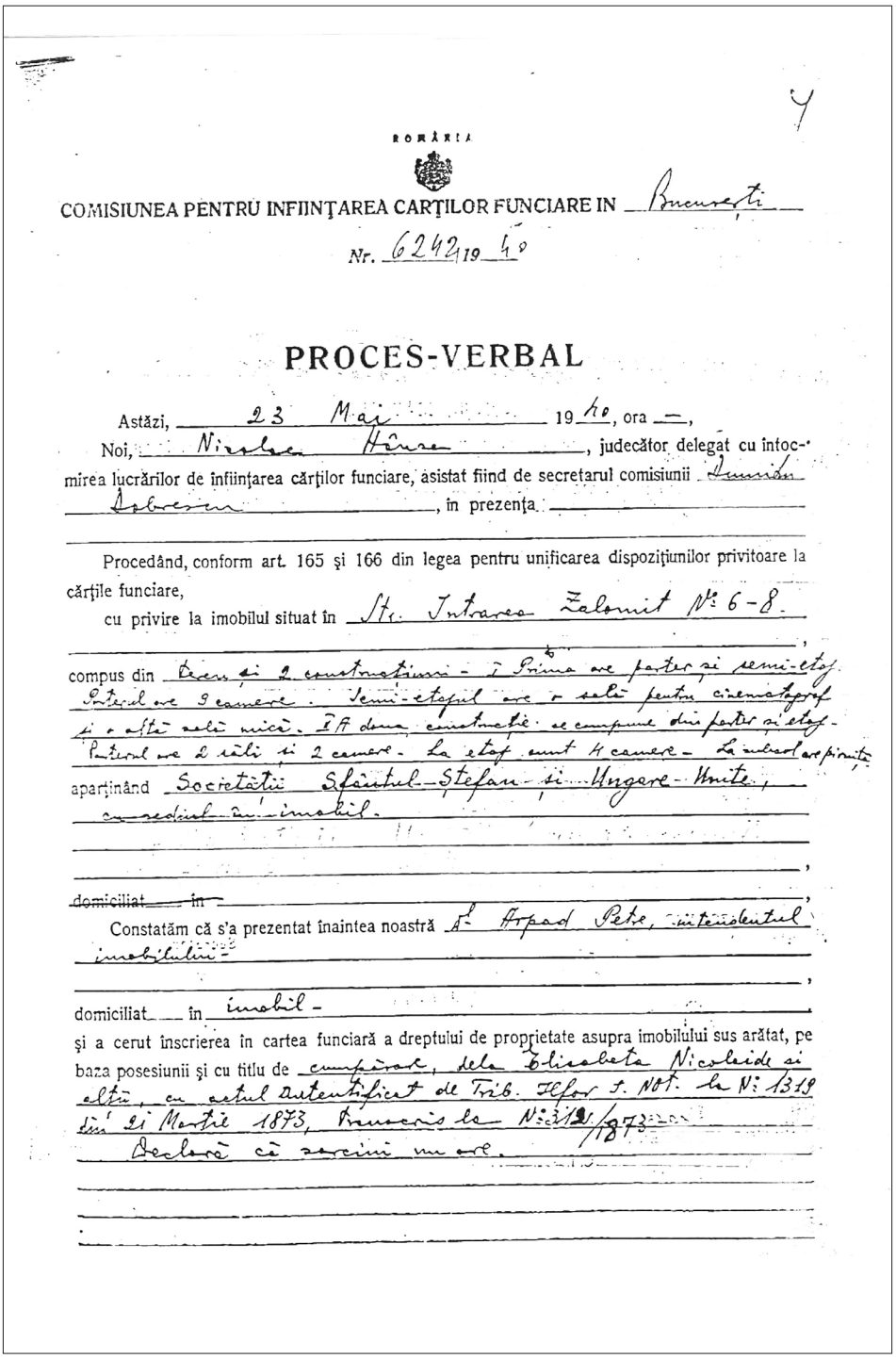

ROMÂNIA

COMISIUNEA PENTRU INFIINŢAREA CARŢILOR FUNCIARE IN Bucureşti

Nr. 6242/1940

PROCES-VERBAL

Astăzi, 23 Maj 1940, ora —,

Noi, Nicolae Hârsu, judecător delegat cu întocmirea lucrărilor de înfiinţarea cărţilor funciare, asistat fiind de secretarul comisiunii Dumitru Dobrescu, în prezenţa

Procedând, conform art. 165 şi 166 din legea pentru unificarea dispoziţiunilor privitoare la cărţile funciare,

cu privire la imobilul situat în Str. Intrarea Zalomit Nr. 6-8.

compus din Curte şi 2 construcţiuni - I Prima are pivniţă şi semi-etaj. Pivniţa are 2 camere. Semi-etajul are o sală pentru cinematograf şi o altă sală mică. II A doua construcţie se compune din pivniţă şi etaj. Pivniţa are 2 săli şi 2 camere. La etaj sunt 4 camere - La subsol se află aparţinând Societăţii Sfântul-Ştefan şi Ungare-Unite, cu sediul în imobil.

domiciliat în

Constatăm că s'a prezentat înaintea noastră D-l Arpad Petre, administratorul imobilului -

domiciliat în imobil -

şi a cerut înscrierea în cartea funciară a dreptului de proprietate asupra imobilului sus arătat, pe baza posesiunii şi cu titlu de cumpărare, dela Elisabeta Nicolaide şi altii, cu actul autentificat de Trib. Ilfov s. Not. la Nr. 1319 din 21 Martie 1873, înscris la Nr. 2121/1873.

Declară că sarcini nu are.

Prin datele consemnate în acest **proces-verbal** se infirmau alte relatări destul de confuze şi fără o datare explicită, existente în presa maghiară bucureşteană cu privire la împrejurările în care maghiarimea ajunsese în posesia clădirii. Una dintre aceste relatări îi aparţinea cantorului catolic Vizi Dénes, preşedintele Societăţii Ungare la un moment dat, şi se găsea în volumul omagial editat de Bálinth János; o altă relatare se găsea în *Calendarul* lui Poliány[224] şi a fost scrisă, probabil, tot de Vizi Dénes, care tocmai publicase o carte despre istoricul Societăţii. Potrivit acestor relatări, terenul ar fi fost cumpărat din banii asociaţiei creştine pentru înmormântare de către Nagy István, Szabó Albert şi Csáky Balázs, deoarece Societatea Ungară nu avea drept de cumpărare, apoi s-a ridicat o construcţie foarte modestă, destinată unei şcoli pentru toţi maghiarii, indiferent de religie. Între timp, reformaţii şi-au construit propria şcoală, în 1875, astfel încât în clădirea de pe strada Zalomit a funcţionat o sală de lectură pentru adulţi. Treptat, clădirii i s-au adăugat şi alte corpuri.

Dosarul revendicării imobilului mai cuprindea două hotărâri ale Judecătoriei Ilfov, din anii 1934 şi 1935, prin care Societatea Sf. Ştefan unită cu Societatea Ungară era recunoscută ca moştenitoare de drept şi reprezentantă a asociaţiilor maghiare din Bucureşti.

În consecinţă, prin Ordonanţa de Urgenţă a Guvernului nr. 13/25 iunie 1998, Casa de cultură a intrat în proprietatea Asociaţiei. Judecătoria Sectorului 1, prin sentinţa nr. 7836/2 iunie 1999, a hotărât că proprietarul de drept al imobilului era *Asociaţia culturală Petőfi*. Actele au fost transcrise în Registrul cadastral, prin Hotărârea nr. 86/13 mai 1999 a Consiliului municipiului Bucureşti.

La retrocedarea din 1999, firma Rocri, aparţinând lui Constantin Mărgărit, director general al grupului VGB Oil, a refuzat să rezilieze contractul extrem de avantajos pe care abia îl încheiase, chiria fiind cu mult sub preţul pieţei. În noiembrie 2009, la câteva luni după expirarea contractului, a dispărut firma stradală, însă mobilierul restaurantului, aflat în fosta sală de festivităţi de la etaj, a rămas până astăzi acolo, având, probabil, aceeaşi întrebuinţare.

Retrocedarea din 1999 nu clarifica, însă, statutul bibliotecii din incinta *Casei Petőfi*, deoarece Ordonanţa de Urgenţă a Guvernului omisese să includă şi biblioteca; bunurile sale mobile figurau în continuare în inventarul *Bibliotecii Municipale Mihail Sadoveanu*, de care aparţinuse în ultimele decenii. Printr-o înţelegere cu Biblioteca Municipală, perfectată de către Pataki Júlia, deputat UDMR, a avut loc o licitaţie organizată pe 10

[224] *A bukaresti Szent István Király Egyesület alakulási Emlékkönyve…*, p. 116; *Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára*, 1908, p. 126.

februarie 2004, la care *Asociaţia Petőfi* a cumpărat bunurile mobile aflate în bibliotecă; în acest fel, s-a reglementat, în fine, situaţia bibliotecii.

A trebuit, aşadar, să treacă mai mult de un deceniu până când conducerea Asociaţiei a reuşit să redobândească dreptul de proprietate asupra clădirii *Casei Petőfi* şi biblioteca să intre în proprietatea sa. Numeroasele petiţii ori audienţele făcute când la Ministerul Culturii, când la Consiliul municipiului Bucureşti se soldaseră cel mult cu promisiuni. Tergiversarea s-a datorat şi întocmirii defectuoase a dosarului de retrocedare, urmată de o redactare defectuoasă a textului Ordonanţei de Urgenţă, deşi în toţi aceşti ani maghiarii bucureşteni au avut o filială a UDMR, consilieri municipali, parlamentari în Bucureşti, avocaţi şi un subprefect.

Obiectivele *Asociaţiei Petőfi*[225] sunt generoase: reînnoirea vieţii culturale a maghiarilor, în care un rol activ să aibă biblioteca, expuneri pe teme istorice, literare şi ştiinţifice, expoziţii de artă, proiecţii de filme etc.; cultivarea limbii materne şi acordarea de burse; cunoaşterea istoriei maghiarilor bucureşteni; editarea unui ziar; înfiinţarea unei creşe şi a unei case de bătrâni; înfiinţarea unei fundaţii pentru susţinerea financiară a Asociaţiei. Doar parţial s-au realizat aceste obiective, cu precădere cele culturale, adesea prin strategii depăşite. Noile realităţi ale capitalismului sălbatic au luat pe nepregătite conducerea Asociaţiei, aşa încât nu au intrat în aria sa de preocupări nici ajutorarea celor sărăciţi de inflaţia galopantă, ce trăiau într-o neagră mizerie, nici înfiinţarea unor cabinete medicale stomatologice sau oftalmologice la preţuri modice pentru pensionari. A lipsit şi interesul pentru plasarea în muncă a şomerilor sau sprijinirea pensionarilor — într-un cuvânt, au lipsit acele acţiuni sociale care să dovedească solidaritatea dintre membrii comunităţii maghiare. Societatea nu are nici măcar un consiliu de onoare, care să sancţioneze abaterile de la deontologie ale membrilor săi, aşa cum a fost în cazul ziaristului Bogdán Tibor, care făcea promisiuni fără acoperire pentru obţinerea de sponsorizări din partea Fundaţiei Communitas. Totuşi, oferea până de curând consultaţii de medicină generală şi consultaţii juridice gratuite, dar nu avem date despre eficienţa lor. S-a înfiinţat şi un club al pensionarilor, cu activitate săptămânală.

Activitatea Asociaţiei s-a concentrat pe organizarea bibliotecii, pe sprijinirea şcolii maghiare şi a formaţiei sale de muzică veche, pe susţinerea formaţiei de teatru de amatori, pe alcătuirea unui program cultural-ştiinţific şi pe editarea unor publicaţii.

[225] *A Bukaresti Petőfi Társaság alapszabályzata /Statutul asociaţiei Petőfi din Bucureşti/*, în *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1991-1993*, Bukarest, Kriterion, 1995, p. 155.

Încă din 1990, de la diverse instituţii de stat şi numeroase fundaţii din Ungaria au început să sosească donaţii extrem de valoroase constând în lexicoane, dicţionare, manuale, cărţi de literatură etc. Fondul de carte al bibliotecii continua însă să se afle în inventarul *Bibliotecii Municipale Mihail Sadoveanu*; în anul 2000, peste 17.000 de cărţi, în marea lor majoritate româneşti, au fost preluate de către *Biblioteca Sadoveanu*. În anul următor, s-a renovat biblioteca şi, din 2002, întreg fondul de carte a fost înregistrat pe calculator, operaţie care a durat până în 2005, înregistrându-se inclusiv o donaţie de circa 10.000 de volume din partea familiei Kovács János, primită în 1997. Actualmente, fondul de carte al bibliotecii numără 22.300 de cărţi, marea lor majoritate fiind în limba maghiară, la care se adaugă colecţia ziarului *României Magyar Szó* (începând cu anul 1999) şi continuată prin *Új Magyar Szó* (2005-2010), precum şi o colecţie de videocasete. La un moment dat, biblioteca avea 480 de cititori înscrişi.

Unul dintre membrii fondatori ai Asociaţiei, cu o activitate meritorie, dar mai puţin cunoscută, a fost **Bíró István** (1950-1999). Revoluţia l-a găsit cercetător în Bucureşti, căsătorit cu fiica dascălului reformat Takács Pál. A intrat în viaţa politică în 1990 şi a fost nominalizat de UDMR la Ministerul Educaţiei, unde a lucrat doar pentru o scurtă perioadă de timp. Apoi, s-a dedicat revitalizării şcolii maghiare din Bucureşti, o problemă prioritară fiind dotarea sa, în vederea asigurării unor condiţii materiale decente de funcţionare. În perioada războiului şcolilor, grădiniţa românească de la care se aducea mâncarea caldă pentru copii a sistat acest serviciu. Acum, devenise urgentă înfiinţarea unei bucătării pentru grădiniţa cu orar prelungit care funcţiona în clădirea şcolii. Conducerea Asociaţiei s-a lansat într-o acţiune de obţinere a unor sponsorizări şi donaţii. În toamna anului 1991, graţie unei donaţii în valoare de 200.00 de forinţi de la *Fundaţia Illyés* din Ungaria, s-au cumpărat electrocasnicele necesare tot din Ungaria (un congelator, două frigidere, robot şi cântar de bucătărie etc.); prin Serviciul Maltez, totul a fost transportat întâi la Oradea. Alte cumpărături s-au făcut de la Sibiu şi Mediaş, iar comuna Corund a dăruit grădiniţei vase de ceramică. Numeroase şi valoroase donaţii în cărţi şi aparatură electronică au venit de la Ministerul Culturii şi Educaţiei din Ungaria, Centrul Cultural Ungar, *Biblioteca Naţională Széchényi*, *Fundaţia Kölcsey* şi *Pro Hungaria*, dar şi de la protestanţii olandezi. În ciuda tuturor eforturilor sale, Bíró nu a reuşit să cumpere un autobuz şcolar şi nici să înfiinţeze un semiinternat cu cantină pentru toţi elevii şcolii. Numirea sa în

funcţia de secretar general al Uniunii Pedagogilor Maghiari din România, uniune care îşi are sediul la Miercurea Ciuc, l-a ţinut departe de Bucureşti. Aici a înfiinţat *Centrul educaţional Teleki.* Viaţa i-a fost curmată prematur de un accident de circulaţie.

Una dintre cele mai constante şi meritorii activităţi ale elevilor şi tinerilor maghiari se leagă de formaţia Lyceum Consort. Această formaţie de muzică veche şi renascentistă, religioasă şi profană, condusă de profesoara de muzică Öllerer Ágnes, a luat naştere la iniţiativa *Liceului Ady Endre*. Din formaţia alcătuită din 15 membri fac parte elevi, dar şi studenţi sau tineri iubitori de muzică, ei continuând, de fapt, tradiţii mai vechi ale maghiarilor din Secuime, cristalizate din 1980. Beneficiind de sprijinul *Asociaţiei Petőfi*, primul spectacol a fost susţinut pe 15 martie 1992, în sala de festivităţi a *Casei Petőfi*. Au urmat nenumărate alte spectacole în

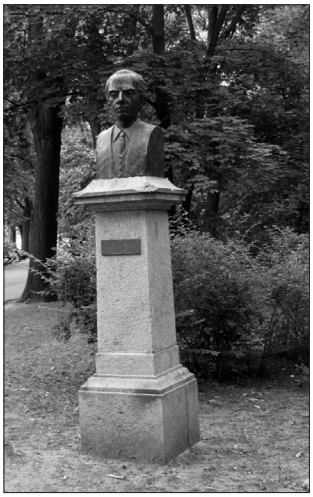

Bucureşti, la bisericile maghiare, la Centrele culturale ale Ungariei şi Germaniei, dar şi în provincie, la Miercurea Ciuc (gazda tradiţională a festivalului de muzică veche), Sibiu, Cluj-Napoca, Tg.-Mureş, Alba Iulia, Arad, precum şi în străinătate, la Budapesta sau Berlin. Formaţia a participat atât la concursul de coruri ale liceelor bucureştene, cât şi la diverse alte festivaluri, având şi înregistrări radio. A primit donaţii şi sponsorizări pentru procurarea de instrumente, partituri muzicale, costume, i s-au decontat biletele de călătorie etc. În anul 2003, formaţia a asistat, în Parcul Herestrău, la dezvelirea **bustului lui Bartók Béla**, sculptat de Gyarmathy János.

Pe parcursul mai multor ani, în cadrul *Asociaţiei Petőfi* a activat formaţia teatrului de amatori, sub conducerea profesorului Kováts László. Începuturile au fost dificile. Membrii formaţiei aveau nevoie de o bază materială adecvată: o sală de repetiţii, decoruri şi costume, bani pentru deplasări. În condiţii improprii, pe 23 februarie 1991, a avut loc primul spectacol teatral. Formaţia a beneficiat de numeroase sponsorizări de-a lungul anilor, ceea ce i-a permis să facă şi o deplasare în Ungaria. Banii veneau de la revista *Lumea afacerilor*, de la emisiunile radio-TV în limba maghiară, de la persoane particulare. Fotografiile au fost executate gratuit de Vajda Ferenc, parlamentar ales pe listele UDMR. În 1993, s-a obţinut chiar Marele Premiu oferit de Asociaţia naţională a teatrelor de amatori din România. Toate piesele prezentate erau de inspiraţie istorică. De vreo trei

ani, formaţia şi-a încetat, practic, activitatea, iar Kováts László a părăsit Bucureştiul în 2009.

Preocupările culturale ale *Asociaţiei Petőfi* au fost întregite de un program cultural-ştiinţific, sub forma unor prelegeri săptămânale. Prima prelegere a avut loc pe 2 martie 1992: Györfi Ibolya, redactor la Editura Didactică şi Pedagogică, a prezentat activitatea lui Comenius. De-a lungul a 14 ani, au avut loc peste 500 de astfel de întâlniri. Maghiarii i-au putut cunoaşte pe redactorii publicaţiilor din Bucureşti, alţi ziarişti, scriitori, politicieni, cercetători etc., s-au făcut frecvente prezentări de carte, mai ales în perioada în care editura Kriterion îşi avea încă sediul în Bucureşti. Noii demnitari sau funcţionari maghiari din diverse ministere îşi povesteau peregrinările prin lume în „interes de serviciu". Nu lipseau nici serile muzicale, reprezentaţiile formaţiei de muzică veche, aniversările culturale sau istorice. În ultimii ani, activitatea Asociaţiei s-a redus la proiecţii de filme documentare sau artistice de arhivă, realizate în Ungaria, uneori cu concursul unor intelectuali din Ardeal, precum un film despre profesorul Szabédi de la Universitatea din Cluj.

Fără îndoială, au existat întâlniri reuşite, cu invitaţi interesanţi. Multe alte întâlniri s-au limitat la reluarea unor cunoştinţe de literatură şi istorie însuşite de elevi încă din anii de liceu, iar cultura şi literatura maghiară contemporană au fost, practic, ignorate.

Asociaţia culturală Petőfi a publicat trei buletine, primele două sponsorizate de Ministerul Culturii şi Învăţământului din Ungaria; ele au apărut la intervale neregulate de timp (1995, 1998, 2006), sub titlul *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője (Anuarul asociaţiei culturale Petőfi din Bucureşti)*. Primele două buletine au avut un comitet de redacţie format din Györfi Ibolya, prof.univ. Molnár Szabolcs, dr. Lőrinczi Gyula, preşedintele Asociaţiei şi Szabó H. Gyula, directorul editurii Kriterion. Deşi conţin numeroase date eronate şi se bazează prea puţin pe documente, ele oferă totuşi, o imagine de ansamblu asupra unor momente importante din viaţa religioasă şi culturală a maghiarimii bucureştene de-a lungul a circa două secole. Doar studiile publicate de istoricul Demény, precum şi de către cei doi autori ai istoriei bisericii evanghelice şi unitariene se bazează pe documente din arhivele bisericilor respective, ultimii doi autori având la dispoziţie şi manuscrisele lăsate de predecesorii lor, precum şi o micromonografie, în cazul comunităţii unitariene.

Din iniţiativa subprefectului Czédly József, preşedinte al UDMR, filiala Bucureşti, în cotidianul *României Magyar Szó*, între 15 martie 2002 şi 8/9 martie 2003, a apărut o pagină dedicată bucureştenilor, supraintitulată

Bukaresti Magyar Közlöny (Monitorul maghiar de Bucureşti), preluând numele celebrului *Monitor* al lui Koós din 1860. Pagina, sponsorizată de Fundaţia Communitas, cu o apariţie neregulată, a avut o numerotaţie independentă (totalizând 12 numere). S-a popularizat în primul rând activitatea UDMR, dar conţinea şi relatări despre viaţa culturală şi religioasă a maghiarimii bucureştene.[226]

Din ianuarie 2004, editarea unei noi serii a *Monitorului* a fost preluată de *Asociaţia Petőfi*, sponsorii principali fiind aceiaşi. Apărea lunar, în 1.000 de exemplare, şi se distribuia, de asemenea, gratuit. Redactor-şef era ziaristul Bogdán Tibor, salariat al Radiodifuziunii, publicist la *Magyar Szó* şi corespondent al unei gazete din Budapesta, iar secretar general de redacţie era inginerul constructor Máthé Csaba, care dorea „să scoată din starea de comă" publicaţia anterioară. Redacţia a cooptat două personalităţi menite să-i dea gazetei girul credibilităţii: gazetarul Ágoston Hugó, membru în Consiliul de Administraţie al Radiodifuziunii (începând cu nr. 2) şi acad. prof. Demény Lajos (de la nr. 3). Numerele au început să apară color, iar fotografiile ocupau tot mai mult spaţiu, colectivul redacţional suferind de o acută lipsă de inspiraţie. Concepţia redactorului-şef despre menirea gazetei a fost dezvăluită în nr. 4 din 2005, cu ocazia unui conflict pe care acesta l-a avut cu Budai Richárd, preşedintele UDMR teritorial: „Gazetă ce apare lunar, într-un număr mic de exemplare, şi care nu se găseşte de vânzare la standuri, fiind împărţită gratuit bătrânelelor pe la biserici".

Articolele abordau teme mărunte, banale, lipsite de interes, nedepăşind nivelul unei gazete de perete, chiar dacă „bătrânelele" cărora li se adresa, aveau, în general, studii superioare. Nici măcar cu prilejul împlinirii a 190 de ani de la întemeierea învăţământului în limba maghiară din Bucureşti nu aflam nimic semnificativ. Sunt menţionaţi participanţii la aniversare, printre care se numără Beke Mihály, născut în Bucureşti, fost elev al liceului, fiul ziaristului Beke György şi fost director al Centrului Cultural Ungar. Cu această ocazie a fost dezvelită şi o placă comemorativă (în limba maghiară) în holul de la intrarea principal a liceului. Chiar şi cele câteva articole, semnate de Demény Lájos şi Beke György, care ar fi putut da consistenţă gazetei, s-au limitat să abordeze teme deja arhicunoscute maghiarilor bucureşteni, şi anume cele referitoare la perioada de activitate a pastorului Koós. Se pare, totuşi, că s-au investit sume considerabile în apariţia sa, iar numărul de exemplare în care s-a tipărit pare exagerat de mare. Din 2005, *Monitorul* a beneficiat de sprijinul material a încă trei sponsori, în afara celor doi sus-menţionaţi, şi anume Fundaţia Beatrice, o persoană privată, precum şi o firmă din Ungaria.

[226] Cf. Hencz Hilda, *Publicaţiile periodice maghiare din Bucureşti...,* p. 47.

Cel mai probabil, gazeta a apărut pentru a scoate în prim-plan câteva personalităţi dornice să candideze la alegerile parlamentare din 2004: medicul Kövér György, inginerul Máthé Csaba, profesorul Kovács László; CV-urile lor au fost prezentate în nr. 10-11/2004. Mult mai tânărul profesor universitar şi egiptolog Cihó Miron ar fi refuzat să-şi prezinte activitatea, afirma redacţia.

În iunie 2006, gazeta şi-a încetat apariţia. Colecţia ei, buletinele Asociaţiei, precum şi broşura lui Demény Lajos despre maghiarii din Bucureşti pot fi găsite în Bucureşti doar la *Biblioteca Asociației Petőfi*, dar şi în colecţii particulare.

Unul dintre puţinii sponsori ai activităţilor culturale ale maghiarimii bucureştene a fost omul de afaceri Koncz Géza. Prin fundaţia sa, Beatrice, a sponsorizat şi activităţi ştiinţifice, şi anume redactarea şi tipărirea unui dicţionar maghiar-român. Un dicţionar de asemenea dimensiuni n-a mai apărut de peste 40 de ani. În prima fază a redactării, dicţionarul a avut la bază munca de peste şapte ani a lectorului universitar Reinhart Erzsébet, apoi a fost completat şi actualizat printr-o muncă de aproape şase ani a gazetarilor bucureşteni Román Győző şi Lázár Edit. Dicţionarul a mai avut alţi 12 colaboratori şi a apărut în 2005, în 5.000 de exemplare. Dicţionarul român-maghiar este în curs de apariţie, având cam aceiaşi autori. Acelaşi om de afaceri a sponsorizat, în 2009, editarea şi publicarea cărţii-document scrise de Hencz Hilda şi intitulate *Maghiarii în universul românesc*, ediţie bilingvă.

Dintre vechile instituţii ale maghiarimii bucureştene, aproape toate şi-au continuat activitatea în primii ani de după Revoluţie ori au reînceput, ca în cazul emisiunilor TV.

Emisiunea TV în limba maghiară şi-a reluat activitatea încă de pe 8 ianuarie 1990, avându-l la conducerea sa pe Boros Zoltán (n. 1939), absolvent de Conservator şi bun profesionist, cu experienţă în televiziune şi radio. Dacă în primii ani au fost realizate emisiuni deosebit de interesante, care s-au bucurat de o audienţă extraordinară, treptat, calitatea lor a scăzut şi foarte rar a mai fost transmis ceva demn de luat în seamă. La redacţie au venit mulţi tineri, printre care şi Kacsó Sándor (n. 1963), operator TV, realizatorarea Bartha Ágnes, soţia lui, sau Kós Anna, actuala soţie a lui Markó Béla. Câţiva dintre ei au făcut, între timp, perfecţionări în Ungaria şi au CV-uri impresionante, precum Kacsó, devenit, din 2002, noul şef al secţiei maghiare.

„Nu mai există cenzură”, afirma de curând Kacsó. Totuşi, conţinutul emisiunilor a rămas extrem de sărăcăcios, centrat pe subiecte minore.

În general, nu sunt prezentate personalităţi maghiare ale literaturii, artei, culturii, ştiinţei sau tehnicii nici din trecut, nici din prezent, nu sunt interviuri, nu sunt dezbateri, nu sunt reportaje-anchetă, nu sunt prezentări de cărţi, iar emisiunile economice sunt rare şi anoste; se oferă în schimb, spaţii generoase baletului sau prezentării detaliate a unor concursuri montane, cu dialoguri sau interviuri inepte. Excepţie au făcut câteva filme-document din cadrul rubricii „Vechi biserici maghiare din Ardeal“ şi uneori, convorbirile desfăşurate la „Cafeneaua imaginară“; s-a transmis şi un documentar interesant despre istoria învăţământului din Miercurea Ciuc. Relatările despre maghiarii din Bucureşti au apărut doar ocazional, cu prilejul marilor sărbători religioase ale creştinătăţii. De asemenea, păstrând parcă interdicţiile din perioada Ceauşescu, niciodată nu s-au transmis ştiri din viaţa politică, economică şi culturală a maghiarilor din ţara-mamă, Ungaria, spre deosebire de emisiunile în limba germană. Din emisiunile redacţiei în limba maghiară, de fapt, telespectatorul nu află nimic esenţial din viaţa maghiarimii din România şi nu cunoşte aproape nimic din valorile sale culturale. Într-un cuvânt, emisiunile nu conving şi se pare că existenţa redacţiei maghiare este una pur formală.

La toate aceste neajunsuri se adaugă orele inadecvate de transmisie, şi anume în intervalul orar dintre 15 (chiar 14,30) şi 17, patru zile pe săptămână, însumând patru ore şi jumătate; emisiunile se suprapun parţial cu emisiunea în limba germană şi cu emisiunile radio în limba maghiară. Pe programul Cultural sunt unele reluări, iar, de curând, TVR3, un post nou-înfiinţat al televiziunii publice, a început transmiterea emisiunilor regionale cu o durată de 50 de minute, în cursul dimineţii. Deşi la ora actuală televiziunea publică dispune de şase canale, emisiunile în limba maghiară continuă să fie difuzate la ore total nepotrivite, iar timpul pe care-l au la dispoziţie nu este nici pe departe valorificat în mod eficient. Este adevărat că, de curând, anumite emisiuni pot fi accesate pe internet.

În luna noiembrie 2009, s-au împlinit 40 de ani de la înfiinţarea emisiunilor TV în limba maghiară. Gala festivă a avut loc la Miercurea Ciuc şi câteva secvenţe au fost retransmise pe postul public TV, în cadrul emisiunii în limba maghiară. Într-un stil festivist, s-a vorbit despre trecutul, prezentul şi viitorul televiziunii maghiare din România, fiind prezenţi redactorii-şefi din perioada ceauşistă, din cea postcomunistă şi din perioada actuală: Bodor Pál, Boros Zoltán şi Kacsó Sándor. Boros a reafirmat necesitatea existenţei unui singur canal de televiziune în limba maghiară, care să transmită non-stop, iar Bodor a fost de părere că maghiarimea nu profită suficient de posibilităţile actuale, pentru a face o altfel de televiziune;

din păcate, cadrul festiv nu a permis o dezbatere mai substanţială. Totuşi, într-un interviu dat cu această ocazie, Bodor a pomenit din nou de cei cinci subalterni ai săi, informatori ai Securităţii.

Emisiunile radio de la Bucureşti sunt transmise zilnic, între orele 15-16, pe unde medii, după ce, în primii ani postdecembrişti, erau practic de nerecepţionat, fiind transmise în bandă Est, la aceleaşi ore nepotrivite. Până de curând, Majtényi Ágnes, una dintre fiicele poetului Majtényi Erik, a deţinut funcţia de şef al secţiei maghiare. Din 2010, director general al Societăţii Române de Radiodifuziune a fost numit Demeter András István (n. 1969) din partea UDMR. La aceeaşi redacţie lucrează şi inginerul Andrei Demény, fiul istoricului cu acelaşi nume.

Nu cunoaştem ce audienţă au emisiunile radio-TV în limba maghiară transmise de la Bucureşti şi nu ştim dacă există vreo evaluare a eficienţei lor; oricum, în Ardeal ele sunt puternic concurate de emisiunile locale, dar şi de emisiunile recepţionate din Ungaria.

Dacă angajaţii radioului şi ai televiziunii publice se bucură în continuare de salarii de invidiat, situate în jur de 1.000 de euro lunar, ziariştii şi redactorii maghiari din presa scrisă din perioada comunistă şi-au pierdut prestigiul şi privilegiile avute înainte de 1989. Editura Kriterion a fost preluată din 1990 de către H. Szabó Gyula (n. 1951), absolvent al Facultăţii de Limbă Rusă, angajat al editurii încă din 1977. În 1999, editura s-a privatizat, apoi, după trei ani, s-a mutat la Cluj-Napoca.

Presa scrisă maghiară din Bucureşti s-a confruntat cu mari probleme materiale şi, în căutare de sponsori, şi-a mutat redacţiile în Ardeal, păstrând temporar, în unele cazuri, o filială sau colaboratori şi în Bucureşti. Revista de matematică pentru elevi s-a mutat la Cluj-Napoca încă din ianuarie 1990, urmată, după un an, de revista de cultură *Művelődés (Cultura)*; aceasta din urmă poate fi citită acum în formă digitizată. *Cimbora*, urmaşa revistei destinate pionierilor, şi-a stabilit redacţia la Sf. Gheorghe din 1993 şi apare, de asemenea, în formă digitizată. O aventură mai complicată a trăit publicaţia pentru adolescenţi şi tineri, urmaşa periodicului *Ifjúmunkás*, care şi-a schimbat numele în mai multe rânduri (*Fiatal Fórum* / *Ifi Fórum* / *If-viRágnézeti lap*) (*Forumul tinerilor)*, având redacţii la Bucureşti, apoi la Cluj-Napoca, Tg.-Mureş şi Miercurea Ciuc, şi a sucombat în 1995.

Încă din 26 decembrie 1989 cotidianul *Előre* devine *României Magyar Szó* după numele dat, în 1947, de către Uniunea Populară Maghiară. Gazeta a fost părăsită rând pe rând de ziarişti, unii nemulţumiţi de faptul că ziarul făcea politica UDMR, alţii căutând un alt gen de gazetă care să corespundă exigenţelor lor. În iunie 2005, ziarul avea 3.000 de abonaţi şi se publica în

6-7 mii de exemplare; printre colaboratorii din vechea generaţie de ziarişti se numărau Bogdán Tibor şi Ágoston Hugó. Se cumpăra doar pe bază de abonament, iar câte 10-15 exemplare se distribuiau, uneori, gratuit pe la bisericile maghiare.

Cu puţin timp înainte de a împlini 50 de ani de la apariţie, cotidianul şi-a încetat activitatea.

În locul său a apărut, din 3 octombrie 2005, *Új Magyar Szó* (*Noul cuvânt maghiar*). Noul cotidian naţional este editat de societatea Scripta din Oradea, unde acţionar majoritar este senatorul şi omul de afaceri Verestóy Attila; alţi acţionari sunt Ágoston Hugó, Horváth Andor şi Lányi Szabolcs. A beneficiat şi de sponsorizarea Fundaţiei Communitas.

Un parcurs de-a dreptul dramatic a avut atât de prestigiosul săptămânal *A Hét*. Gálfalvi Zsolt a preluat conducerea sa, dar, din mai multe motive, nu lipsite de importanţă fiind cele financiare, numărul de pagini a scăzut. A scăzut, însă, şi interesul cititorilor. Pentru a-l salva, redacţia s-a mutat în 2003 la Tg.-Mureş, oraşul de reşedinţă al lui Gálfalvi; revista a mai supravieţuit încă trei ani. Suplimentul său independent *Tett* a mai apărut doar în anul 1991.

Câţiva ziarişti, numiţi în perioada ceauşistă în fruntea săptămânalului *A Hét,* dar provenind şi de la fostul *Előre*, au părăsit cele două periodice pentru a edita săptămânalul *Orient Expressz*, una dintre publicaţiile postdecembriste cu o viaţă ceva mai lungă (1992-1996). Comitetul de redacţie era format din Román Győző (redactor-şef), Béres Katalin, Kallos Péter; mai colaborau Lázár Edit, Barabás István şi Halász Anna.

Publicaţia destinată şcolii, *Közoktatás*, având în ultimul deceniu sprijinul Fundaţiei Communitas, a rezistat în Bucureşti incredibil de mult, şi anume până în decembrie 2008; după câteva luni va reapare la Cluj-Napoca sub un alt titlu.

Tot în Bucureşti, alături de *Új Magyar Szó,* continuă să apară şi astăzi, fără întrerupere din 1950, traducerea în limba maghiară a *Buletinului Oficial al României*.

Breasla ziariştilor bucureşteni a suferit astfel insuportabile lovituri după 1989. Poate aşa se explică şi decizia nu tocmai inspirată a doi dintre aceştia, foarte apreciaţi de altminteri în perioada comunistă, Horváth Andor şi Szász János, de a-şi valorifica articolele scrise cu decenii în urmă, prin republicarea lor în volum.[227] Nu doar că articolele şi-au pierdut valoarea, dar

[227] Horváth Andor, *Golyóstoll. Egy értelmiségi jegyzetfüzetéből. 1980-1982 /Pixul - condeiul cu glonț. Din însemnările unui intelectual. 1980-1982/*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2006; Szász János, *Az utolsó oldal /Ultima pagină/*, Marosvásárhely, Mentor, 2004.

este extrem de supărător să citim cum lăuda Horváth apariţia traducerii în limba maghiară a documentelor de partid, adică, după propria-i caracterizare făcută epocii Ceauşescu, le oferă el însuşi cititorilor „o apoteoză grotescă a unei lumi dispărute”, şi asta la un deceniu şi jumătate după decesul epocii respective. Volumul s-a bucurat, însă, de sponsorizarea unor fundaţii din Ungaria, precum şi din partea Ministerului Culturii din România.

Catedra de Hungarologie de la Universitatea din Bucureşti a cunoscut o perioadă de revigorare după Revoluţie. Reînfiinţarea sa, la 25 ianuarie 1990, a fost sprijinită de prof.univ. Mioara Roman, specialistă în limba arabă, soţia prim-ministrului Petre Roman. Integrată în Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine, care îşi avea sediul pe strada Pitar Moş, în fosta clădire a **Institutului Sfânta Maria**, limba şi literatura maghiară au devenit disciplină principală, dar maghiara putea fi aleasă şi ca a doua specializare. Secţia era frecventată atât de studenţii care aveau maghiara ca limbă maternă, cât şi de studenţii români, numărul celor nou-înscrişi în fiecare an situându-se în jurul cifrei de 20. Atmosfera antimaghiară întreţinută în mass-media a influenţat orientarea tinerilor români spre Hungarologie, ca dovadă stând faptul că, în anul universitar 1992/93, nu s-a înscris nici un român. Deşi iniţial, studenţii români au fost destul de sceptici privind posibilităţile lor de afirmare profesională prin alegerea limbii maghiare, s-a dovedit că nu le-au lipsit totuşi şansele: unii au ajuns ambasadori, ataşaţi culturali, consilieri, purtători de cuvânt etc.

Două proiecte ale catedrei de Hungarologie, iniţiate imediat după 1989, au eşuat. Unul intenţiona să stabilească legături regionale cu Facultatea de Filologie din Timişoara, Universităţile din Belgrad, Novisad şi Seghedin, în vederea predării limbii maghiare sub patronajul Universităţii din Bucureşti, în spiritul Punctului 8 al Proclamaţiei de la Timişoara. Al doilea proiect viza înfiinţarea unui lectorat finlandez la Bucureşti. Factorii de decizie au invocat dificultăţi materiale şi n-au aprobat proiectele.

Din 1997, au fost introduse cursuri de masterat, iar două cadre didactice au primit dreptul de a conduce lucrări de doctorat. Astfel, numărul cadrelor didactice a atins cifra de 19 la un moment dat, iar 11 dintre ele aveau norme întregi; preda în continuare şi un profesor invitat din Ungaria. În afară de vechii profesori, mai predau Murvai László şi Demény Lajos; alte cadre didactice proveneau din Ardeal şi făceau naveta la Bucureşti.

Din anul universitar 2001/2002, maghiara a devenit din nou specializare secundară; nu s-au mai făcut noi înscrieri la masterate, efectivul cadrelor didactice şi al studenţilor scăzând. Aproape toate cadrele didactice aveau domiciliul stabil în câteva oraşe din Ardeal şi făceau naveta la Bucureşti.

Elita intelectuală maghiară şi română din România, cadre didactice universitare, critici şi istorici literari, traducători etc., sprijiniţi de fundaţii cu programe multiculturale sau etnice, au dezbătut în mai multe rânduri relaţiile culturale româno-maghiare. S-a constatat mereu că, deşi s-au făcut destul de multe traduceri din ambele literaturi, românii şi maghiarii duc o viaţă culturală paralelă, ignorându-se reciproc. Mircea Cărtărescu, cadru didactic universitar şi unul dintre cei mai valoroşi scriitori contemporani, afirma, în 1999, cu prilejul unei anchete realizate de revista *Vatra*: „Nu ştiu nimic despre literatura maghiară din România… Situaţia mi se pare anormală şi regretabilă.”[228]

Cauza principală ar putea fi lipsa unui compendiu de istorie a literaturii maghiare de la începuturi până în zilele noastre, tradus în limba română, pentru a oferi o viziune de ansamblu asupra literaturii maghiare şi a ierarhiza valorile sale. Vina o poartă, fără îndoială, intelectualii maghiari. Din 1934, nu s-a mai scris o lucrare de acest gen, spre deosebire de o istorie a ungurilor; ultima şi cea mai bună i se datorează lui Paul Lendvai, refugiat în Austria după izbucnirea Revoluţiei maghiare din 1956. Scrisă în germană şi tipărită la München în 1999, cartea a fost tradusă şi publicată la editura Humanitas în anul 2001.

Situaţia nu stă mai bine nici în privinţa editării altor lucrări de referinţă,

[228] *Anchetă*, în *A treia Europă*, Timişoara, nr. 5, 2001, p. 45.

ca, de pildă, a unui atât de necesar lexicon al personalităţilor maghiare din România, care să includă oameni de ştiinţă şi cultură, scriitori, artişti, regizori etc., de la începuturi până în zilele noastre. Inexistenţa unei astfel de lucrări face ca marea majoritate a acestor personalităţi să nu fie cunoscute nici măcar de către maghiari, cu atât mai mult cu cât, în general, nu-i includ nici lexicoanele din Ungaria. Ar mai fi nevoie şi de traducerea lexiconului în limba română. Lucrări de genul *Who's Who* (*Ki Kicsoda*), apărute după 1990, nu corespund unor criterii ştiinţifice, iar datele disponibile pe Internet au foarte mari lacune.

Bazele educaţiei se cuvin puse încă din anii de şcoală. Ministerul Educaţiei a făcut prea puţin şi a acţionat prea târziu pentru ca românii să cunoască şi să accepte minorităţile care trăiesc în România, chiar dacă, la un moment dat, a existat posibilitatea tipăririi de manuale alternative.

Criticul literar Mircea Martin se întreba retoric: „Oare câţi absolvenţi ai liceelor noastre află că *Palia de la Orăştie*, acel extraordinar monument al limbii române, a fost tipărit cu banii nobilului ungur Geszti Ferenc (după textul maghiar al lui Heltai Gáspár?)"; nu se ştie nici faptul că mai multe şcoli româneşti din Transilvania au fost înfiinţate şi întreţinute de nobili maghiari, precum cea de la Făgăraş, înfiinţată în 1657 de Lorántffi Zsuzsanna, soţia principelui Gheorghe Rákóczy. „Cu cât s*trăinul* apare mai timpuriu în educaţia cuiva, cu atât acceptarea, asimilarea, comunicarea se produc mai firesc", afirma în continuare M. Martin.[229]

După mai mulţi ani de dezbateri, din anul şcolar 2009/2010, istoria celor 19 minorităţi din România a devenit disciplină facultativă la liceu, deşi unii profesori consideră că ar fi trebuit să fie o disciplină obligatorie. Pentru a putea fi predată, este nevoie de formarea unei grupe de cel puţin zece elevi. Nu este exclus ca programul supraîncărcat al elevilor să-i determine pe aceştia să prefere muzica sau sportul ca discipline facultative.[230]

Viaţa religioasă din întreaga Românie a cunoscut o adevărată renaştere după 1989. Aceste transformări sunt vizibile şi în sânul bisericilor maghiare din Bucureşti, deşi numărul credincioşilor a scăzut constant, de la an la an. Posturile publice şi private de televiziune supralicitează fervoarea credinţei ortodoxe şi nu mai lasă loc celorlalte confesiuni, fie ele chiar creştine, decât extrem de rar sau doar în cadrul emisiunilor rezervate minorităţilor. Dacă se mai fac uneori referiri la sărbătorile religioase ale catolicilor şi

[229] *Ibidem*, p. 27-28.
[230] *Hézagpotló kisebbségek /Minorităţi care suplinesc o lacună/*, în *Új Magyar Szó*, an. 4, nr. 245, 18 dec. 2008.

chiar ale evreilor, televiziunea publică omite sistematic să-i pomenească pe protestanţii calvini, unitarieni sau lutherani cu ocazia marilor sărbători ale creştinătăţii. Nici acum românii nu cunosc mai multe despre calvini decât pe vremea lui Nagy Sándor, dar cunosc, în schimb, tot mai multe despre Islam.

Recensământul din 7 ianuarie 1992[231] dădea următoarele date despre locuitorii Bucureştiului: din 2.354.510 locuitori, 97,5% erau români, iar maghiarii reprezentau doar 0,4%, adică 8.585 de persoane. După religie, existau 2.878 de reformaţi, 287 de unitarieni, 433 de evanghelici S.P. şi 32.454 de catolici, fără să fie specificată limba lor maternă sau naţionalitatea. Reformaţii şi unitarienii sunt, în principiu, maghiari, dar evanghelicii şi catolicii sunt atât maghiari, cât şi români, germani etc.; putem doar presupune că romano-catolicii maghiari sunt în număr mai mare decât reformaţii. Maghiarii mai supravieţuiesc şi în spaţiul extracarpatic românesc într-un număr mai mult decât modest: 6.471 în Moldova, 2.524 în Muntenia, 1.545 în Dobrogea (majoritatea în judeţul Constanţa: 1.369), 1.911 în Oltenia. Îi găsim risipiţi şi în judeţe precum Călăraşi (124) sau Giurgiu (111) etc.

Din 1991, din iniţiativa preotului-paroh **Zágoni Albu Zoltán**, au fost reluate întrunirile lunare ale intelectualilor maghiari în cadrul cercului *Koós Ferenc*, invocându-se necesitatea continuării tradiţiei interbelice. Aceste întruniri au intrat oarecum în competiţie cu programul cultural-ştiinţific de la *Asociaţiei Petőfi*. Atragerea unor invitaţi interesanţi a animat unele întruniri, printre cele mai reuşite acţiuni ale cercului fiind invitarea dirijorului Bács Lajos sau a istoricului Borsi-Kálmán Béla, ataşat cultural pe lângă Ambasada Ungariei; acesta din urmă a prezentat câteva dintre rezultatele cercetărilor sale efectuate în arhiva bisericii calvine. Emoţionantă a fost şi sosirea din Ungaria, în anul 2000, a lui Nagy Csaba, fiul pastorului Nagy Sándor, născut chiar în 1935, an în care tatăl său solicita donaţii din partea enoriaşilor pentru a-şi publica în volum studiul despre maghiarii din diaspora românească. Studiul a apărut după 65 de ani.

După moartea preotului Zágoni Albu, în 2002, preotul-paroh Zsold Béla a făcut ordine în biblioteca parohiei, depozitată într-un subsol igrasios. Ajutat de preotul Lázár Balázs, au fost salvate 2.376 de cărţi, inventariate şi introduse pe calculator; cea mai mare a cărţilor sunt de literatură maghiară

[231] Vezi şi *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992, v*ol. 1, Bucureşti, 1994; Nicolae Edroiu şi Vasile Puşcaş, *Maghiarii din România*, Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română, 1995, p. 27 şi urm.

sau traduceri din literatura străină. Printre titlurile existente, doar vreo 20 se referă la comunitatea maghiară din Bucureşti sau din spaţiul extracarpatic românesc. Astfel, biblioteca păstrează *Rugăciunile pentru morţi*, volum scris de Czelder Márton şi publicat în 1879, dar nu se regăsesc cele mai importante publicaţii despre maghiarii din Bucureşti sau din Vechiul Regat român; în principiu, ele trebuie să fi existat. Nu există nici volumele de amintiri scrise de Koós Ferenc sau *Monitorul* său *de Bucureşti*, nici buletinele comunităţii, cu excepţia perioadei 1924-1927, iar colecţia gazetei editate de Nagy Sándor este incompletă, din ea lipsind primii patru ani (1929-1932), precum şi alte numere răzleţe din următorii ani. Nu se găseşte nici lucrarea din 1935 a lui Dávid György şi Nagy Zoltán despre maghiarii din Vechiul Regat român.

Parohia reformată de pe Şoseaua Viilor este în posesia unei biblioteci impresionante, graţie unei donaţii făcute de scriitorul Lőrinczi László, emigrat în Italia cu vreo 15 ani în urmă; biblioteca nu a fost inventariată şi nici înregistrată pe calculator, fiind practic inutilizabilă.

După 1989, viaţa religioasă de la biserica Bărăţia a cunoscut un nou curs prin venirea în ţară a organizaţiei Caritas; au luat fiinţă o grădiniţă, un cabinet medical, o farmacie pentru toţi catolicii, indiferent de etnie. Slujbele se ţin în limbile română, germană şi maghiară. În 1993, a fost numit preotul Páll Antal, pentru a oficia slujbe în limba maghiară. Potrivit evidenţei pe care a alcătuit-o, în Bucureşti ar fi existat 420 de familii catolice maghiare, destul de puţine comparativ cu cifrele rezultate din recensământul efectuat cu numai un an în urmă. Din 1995, la cererea enoriaşilor, în afara slujbelor de duminică, s-a introdus miercuri după-amiază încă o slujbă în limba maghiară. Din septembrie 2009, este numit un nou preot, Cristinel Ţâmpu, originar dintr-un sat de lângă Bacău, dintr-o zonă locuită de ceangăi. Deşi are studii teologice la Budapesta, pronunţia sa trădează faptul că şi-a însuşit limba maghiară ca limbă străină abia la o vârstă adultă. Totuşi, preotul Cristinel Ţâmpu rămâne singurul preot catolic din întreg spaţiul extracarpatic românesc care oficiază serviciul divin în limba maghiară.

Cu ocazia vizitei papei Ioan-Paul II la Bucureşti, în mai 1999, acesta a evitat orice referire la catolicii maghiari. De fapt, vizita a fost doar un exerciţiu de imagine făcut în interesul României, şi nu al credincioşilor catolici, România fiind prima ţară majoritar ortodoxă care a primit vizita unui papă.

Din 2002, Arhiepiscopia Romano-Catolică din Bucureşti editează anual un volum de istorie ecleziastică, intitulat *Pro Memoria*, punând aceste cărţi în vânzare la librăria Arhiepiscopiei de pe strada General Berthelot.

Volumele nu se găsesc în bibliotecile bucureştene; s-ar putea, totuşi, să existe la biblioteca Institutului Teologic Romano-Catolic, unde accesul este, însă, sever restricţionat. Bibliografia menţionată de autorii articolelor, precum şi numeroasele fotografii date publicităţii dovedesc faptul că membrii comitetului de redacţie dispun de extrem de importante documente de arhivă, inaccesibile însă altor cercetători. Informaţiile sunt manipulate şi atent selectate, astfel încât nu aflăm aproape nimic despre maghiari, autorii dezinformând prin omisiune. De pildă, într-un articol despre şcolile catolice din Vechiul Regat român, se vorbeşte doar despre o singură şcoală maghiară înfiinţată în Bucureşti în 1904 [*sic!*], având 320 de elevi, „care se adăugau la cei 522 de elevi ce frecventau vechile şcoli”[232]. Mai aflăm că imobilul a fost cumpărat de arhiepiscopul Hornstein, fără să se precizeze adresa şcolii. Prelatul papal Augustin Kuczka, inspectorul şcolilor maghiare şi germane, nici măcar nu este pomenit. Informaţii ceva mai multe despre şcolile catolice maghiare din Bucureşti au apărut în numărul pe anul 2008, şi anume sunt amintite şcolile deschise pe strada Cantacuzino în 1903 şi pe strada Scaune în 1904, însă nu se face nici o referire la şcoala şi biserica maghiară de pe strada Cuza Vodă.[233] Este ocultat şi numărul la care au ajuns elevii din şcolile maghiare din Bucureşti în pragul Primului Război Mondial. Presa maghiară bucureşteană oferă, însă, această cifră: în cele trei şcoli catolice maghiare, înfiinţate în Bucureşti între 1903 şi 1913, învăţau 1.224 de elevi.

De acelaşi „tratament” atent are parte şi biserica din cartierul Cioplea; deşi Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice din Bucureşti a publicat două monografii despre biserică, iar statuia Sfântului Francisc apare pe coperta uneia dintre acestea, numele sculptorului Fekete József a fost ocultat.

Catolicii din Bucureşti nu şi-au mai recăpătat fostele şcoli sau instituţii de caritate, cu excepţia clădirii din curtea Arhiepiscopiei catolice de pe strada General Berthelot. Fostul *Institut Sf. Maria* adăposteşte astăzi Facultatea de Limbi Străine a Universităţii din Bucureşti, precum şi alte câteva instituţii aparţinând Ministerului Sănătăţii etc., fără ca vreo inscripţie sau placă comemorativă să amintească de originea sa.

Evanghelicii şi unitarienii maghiari sunt în stingere în Bucureşti. În 1999, pe vremea preotului evanghelic Adorjáni Dezső, s-au construit un nou sediu administrativ şi o casă parohială pe strada Occidentului nr. 47.

---

[232] Dănuţ Doboş, *Şcolile catolice din Valahia (secolul XIX – începutul secolului XX)*, în *Pro Memoria*, nr. 4, 2005, p. 144. Cei 522 de elevi maghiari amintiţi de autor frecventează şcolile (episcopale) catolice germane de băieţi.

[233] Iosif Gabor, *op. cit*., p. 241-242. Articolul publicat reproduce doar fragmente dintr-o lucrare întocmită de autor în 1975.

După numirea sa în funcţia de protopop la Braşov, în 2002, comunitatea este păstorită de Illyés Márton, ceangău din Ţara Bârsei. În biserică, slujbele se oficiază în limbile română şi maghiară. Unitarienii sunt lipsiţi de parohie şi biserică, iar serviciul divin se oficiază doar de opt-nouă ori pe an la biserica evanghelică germană. Curatorul comunităţii este inginerul Vajda Gyula.

Activitatea politică a filialei UDMR s-a intersectat ocazional cu activităţile cultural-religioase din Bucureşti. Înfiinţată în 1990, primul ei preşedinte a fost dr. Márton Gyárfás, fost cadru didactic la Academia Militară şi coleg cu dr. Lőrinczi Gyula. S-au perindat apoi alţi doi preşedinţi, până când, în 2001, a fost ales inginerul Czédly József, subprefect al Capitalei. Din 2003, preşedinte teritorial a devenit Budai Richárd Tibor (Richardus Tiberius); acesta a absolvit *Liceul Ady Endre*, apoi Facultatea de Drept al unei universităţi particulare. Din 2005, Budai a coordonat şi filiala UDMR din judeţul Gorj, care, la acea dată, avea 161 de membri. Sediul actual al formaţiunii politice ocupă o suprafaţă generoasă de circa 200 m^2 pe str. Lipscani nr. 29-31. Din anul 2003, filiala a reluat tradiţia serbărilor maiale, sub denumirea de Zilele maghiarilor bucureşteni, aceste serbări maiale având o tradiţie de aproape 150 de ani la maghiarii din Capitală. Programul cultural-distractiv se alcătuieşte în colaborare cu alte instituţii maghiare: *Asociaţia Petőfi*, liceul şi bisericile maghiare, dar şi cu **Centrul Cultural Ungar**, şi durează şapte zile. În anul 2009, serbarea „câmpenească" s-a desfăşurat în curtea Centrului Cultural Ungar de pe strada Batiştei nr. 39[234] şi a strâns vreo 50 de unguri; începută cu gulaş şi bere, serbarea s-a încheiat cu mititei pe grătar, semn cert al integrării depline a maghiarilor în spaţiul etno-cultural românesc. Ca şi în alţi ani, petrecerea a fost sponsorizată.

Activitatea UDMR teritorial se înviorează considerabil în preajma

[234] În 2009, în urma retrocedării clădirii proprietarilor de drept, Centrul Cultural şi-a mutat sediul pe strada Orlando nr. 8, în anul 2010.

alegerilor. Atunci au loc întâlniri cu maghiarii, se editează pliante, apare câte un număr festiv al unei gazete; membri ai conducerii partidului vin şi în biserici să-i îndemne pe maghiari să meargă la vot şi să voteze cu UDMR. Primele alegeri postdecembriste, din mai 1990, au adus în Parlament 12 senatori şi 29 de deputaţi maghiari; pe lista aleşilor s-au regăsit trei maghiari domiciliaţi în Bucureşti, dar aceştia reprezentau judeţe din Ardeal: Demény Lajos, Domokos Géza şi Verestóy Attila, secretar al Senatului. În legislaturile următoare, au fost aleşi alţi trei maghiari bucureşteni: fotograful Vajda Ferenc, prof.dr. Lőrinczi Gyula şi geofiziciana Vajda Borbála, însă, prin redistribuirea voturilor, aceştia au ajuns să reprezinte judeţele Tulcea, Giurgiu şi Călăraşi, unde practic nu există maghiari. Alţi maghiari din Bucureşti au ocupat funcţii importante chiar din 1990, în guverne de coloraturi diverse, de la consilieri la secretari de stat sau miniştri adjuncţi, experţi parlamentari, alte posturi de conducere în instituţiile statului, chiar la Banca Naţională, începând cu Horváth Andor, Demény Lajos, Lányi Szabolcs, Anton Niculescu, Bara Gyula (Iuliu) etc. Grosu Magdolna, prezentatoarea TV a emisiunii în limba maghiară, cumulează de ani buni şi funcţia de şef de serviciu în Ministerul Culturii.

Ultimele alegeri parlamentare, din noiembrie 2008, desfăşurate sub lozinca „Bucureştiul merită un parlamentar UDMR", au aruncat în competiţie 28 de candidaţi, printre care Vajda Borbála, fostă parlamentară, alţi candidaţi din legislaturile anterioare, ca dr. Kövér György şi profesorul Kováts László. Au apărut şi candidaţi necunoscuţi de către comunitate, veniţi din Ardeal, o parte dintre ei fiind angajaţi ai biroului parlamentar central al UDMR, „meseria" de politician fiind tot mai tentantă prin prisma uriaşelor beneficii materiale pe care le poate aduce.

Importanţa UDMR teritorial iese în evidenţă în momentul în care oferă sponsorizări din partea Fundaţiei Communitas, care-i aparţine. Beneficiarii acestor sponsorizări au fost *Asociaţia Petőfi*, istoricul Demény, editura Kriterion, ziarul editat de Bogdán Tibor etc. De altminteri, UDMR are 2.280 de fundaţii şi 4.216 asociaţii înregistrate în Ardeal; câteva zeci de parlamentari maghiari controlează aceste fundaţii şi ar exista suspiciuni că fondurile obţinute de la Guvernul român, dar şi din străinătate, sunt dirijate şi în interes personal sau de partid.[235] Din 2006, preşedintele UDMR local este şi membru în consiliul director al *Asociaţiei culturale Petőfi*, iar din septembrie 2009, Budai a preluat funcţia de preşedinte, concentrând în mâinile sale organizarea şi îndrumarea activităţii politice şi culturale a

[235] Dan Badea, *Caracatiţa financiară. În zona controlată de U.D.M.R. au fost înfiinţate 2.280 de fundaţii*, în *Gardianul*, 11 dec. 2008.

maghiarilor bucureşteni, dovadă a unei strategii nu foarte înţelepte, nici democratice. Noua conducere a Asociaţiei ar trebui să-şi regândească întreaga activitate pentru a valorifica generosul spaţiu recuperat de la chiriaşi. Deocamdată, acest lucru nu s-a întâmplat, deşi îşi desfăşoară activitatea în colaborare cu Clubul maghiar, asociaţie înfiinţată din iniţiativa Guvernului ungar, pentru sprijinirea maghiarilor din spaţiul extracarpatic românesc. Site-ul asociaţiei a rămas necompletat din noiembrie 2010; în luna precedentă fusese închisă biblioteca.

Potrivit lui Gabriel Andreescu[236], bun cunoscător al activităţii UDMR, Niculescu Anton (Antal) (n. 1964) ar fi una dintre cele mai competente şi echilibrate personalităţi politice maghiare. Născut la Tg.-Mureş, revoluţia l-a găsit la Bucureşti, student la Chimie Industrială, apoi printre membrii fondatori ai UDMR. Angajat la emisiunea în limba maghiară de la postul de radio Europa Liberă imediat după Revoluţie, Niculescu a ocupat mai multe funcţii de răspundere în UDMR sau în guvern: consilier al preşedintelui UDMR, apoi şef de cabinet, secretar general adjunct şi secretar de stat la Departamentul pentru Integrare Europeană, secretar de stat în Ministerul de Interne, membru în Consiliul de Administraţie al televiziunii publice, actualmente lucrând la Ministerul de Externe.

Cea mai vizibilă şi controversată personalitate a maghiarilor din Bucureşti rămâne Verestóy Attila, prieten bun cu generalul Athanasie Stănculescu[237], dar şi cu Victor Marcu, general de Securitate/SRI, cu care, în 2007, făcea afaceri în domeniul tehnologiilor de securizare a informaţiilor. V. Marcu îl apreciază pe Verestóy în mod deosebit, declarând că „e mai român decât mulţi alţi români”[238]. Verestóy a absolvit Politehnica din Bucureşti în 1978 şi a fost numit inginer chimist stagiar la Gheorghieni, apoi la Tg. Secuiesc. În 1980, când aproape nimeni din provincie nu mai reuşea să pătrundă în Bucureşti, Capitala fiind oraş închis, Verestóy a devenit asistent universitar, apoi cercetător la Institutul de Chimie Organică. Fiul său a absolvit liceul maghiar din Bucureşti în anul 1995.

După evenimentele din decembrie 1989, Verestóy a fost unul dintre fondatorii UDMR, consilier al lui Király Károly, fostul activist de partid rebel, pe atunci membru în conducerea Consiliului Provizoriu de Uniune Naţională, apoi parlamentar, fără întrerupere, până astăzi. A fost şi este prezent în topul celor mai bogaţi români, interesele sale de afaceri în domeniul industriei alimentare, al lemnului şi al presei concentrându-se în

[236] Gabriel Andreescu, *Ruleta. Români şi maghiari, 1990-2000*, Iaşi, Polirom, 2001, p. 100.
[237] Domokos Géza, *op. cit*., I, p. 180.
[238] Mihai Munteanu, *Secretul lui Verestóy*, în *Evenimentul zilei*, 21 iulie 2008.

judeţul Harghita, de unde este originar, de altfel. Averea declarată, care se ridică la mai multe zeci de milioane de euro, nu este concludentă, deoarece ar deţine mai multe firme *offshore*. Ziarele au publicat în repetate rânduri dezvăluiri despre afacerile sale considerate scandaloase, unele făcute împreună cu fostul său coleg şi prieten, Lányi Szabolcs; acesta din urmă a ocupat, la rândul lui, mai multe demnităţi în guvernele postdecembriste. Verestóy a negat mereu implicarea sa în structurile Securităţii, precum şi faptul că ar avea afaceri oneroase, deşi recunoştea că statutul său de politician l-a ajutat mult în afaceri.

Spre deosebire de situaţia existentă până în anul 1940, parţial şi în perioada comunistă, maghiarii din Secuime şi din Ardeal n-au mai fost interesaţi de Bucureşti, cu excepţia clientelei politice a UDMR, însă această clientelă nu poate depăşi câteva sute de persoane. După 1989, maghiarii din Ardeal s-au îndreptat cu precădere spre Ungaria şi spre ţările occidentale. Plecarea la muncă în Ungaria imediat după Revoluţie a reprezentat unul dintre cele mai mari exoduri ale maghiarilor ardeleni. În afara „expresului secuiesc", din aproape toate oraşele secuieşti, dar şi din sate, plecau zilnic curse de autobuz cu destinaţia Budapesta. Sate întregi s-au golit de tineri. Această lume sărăcită şi disperată a fost privită cu tot mai mare nelinişte de „fraţii" lor mai pricopsiţi din Ungaria, toţi maghiarii din Ardeal fiind consideraţi „cerşetori români". Puteau fi văzuţi peste tot: jerpeliţi şi murdari, inundând pieţele centrale, peroanele gărilor, pasajele; îşi căutau de lucru, cerşeau, se dedau hoţiilor sau escrocheriilor. Omul simplu era supărat pe ei, deoarece făceau să scadă preţul forţei de muncă, iar guvernele ungare se simţeau depăşite de situaţie şi ezitau să ia decizii în privinţa lor.[239] Curând, declanşarea războiului civil din fosta Iugoslavie a adus alte mii de refugiaţi maghiari din spaţiul slav, complicând şi mai mult situaţia. Cu o mare întârziere, în anul 2000, statul ungar a apreciat că putea răspunde aşteptărilor diasporei din Ardeal prin acordarea „legitimaţiei de maghiar". Acest gest a stârnit indignarea fizicianului şi publicistului nonconformist Bányai Péter, fiul comunistului Bányai László: „Ce-i cu ăştia? Au înnebunit? Cum îi trece cuiva prin cap o asemenea idee: legitimaţie de maghiar?"[240] Unele persoane se pare că au realizat frumoase profituri de pe urma legii: o fundaţie a UDMR a gestionat eliberarea legitimaţiilor. Ungaria nu le-a acordat dublă cetăţenie maghiarilor din România, nici măcar celor născuţi pe teritoriul ungar, legea fiind respinsă în 2004 printr-un referendum. Nu de acelaşi tratament au avut parte basarabenii din Republica Moldova, cărora

[239] Tánczos Vilmos, *A emigrat bezmetic… în Ungaria*, în *Cumpăna*, 1994, p. 181-192.
[240] Apud Gabriel Andreescu, *op. cit*., p. 103.

statul român le-a acordat dublă cetăţenie. Abia după revenirea la putere a lui Orbán Viktor, în urma alegerilor legislative desfăşurate în Ungaria în aprilie 2010, a devenit posibilă acordarea cetăţeniei ungare pentru maghiarii de pretutindeni, invocându-se şi modelul românesc de acordare a cetăţeniei.

Autorităţile maghiare, dar şi diverse organizaţii din Ungaria, au fost mult mai darnice în împărţirea unor distincţii. În 2002, Mádl Ferenc, preşedintele Ungariei, i-a decorat pe Lőrinczi Gyula, preşedintele *Asociaţiei culturale Petőfi*, subprefectul Czédly József, prof.dr. Molnár Szabolcs şi pe istoricul Demény Lajos. 40 de ziarişti maghiari din România au primit de-a lungul ultimilor ani distincţia *Pana de aur* de la Uniunea Naţională a Ziariştilor din Ungaria, printre care şi bucureştenii Ágoston Hugó, Halász Anna, Kacsir Mária şi Szász János. Acesta din urmă a beneficiat şi de alte distincţii, precum premiul Asociaţiei Scriitorilor Maghiari din România, premiul Pulitzer[241] din Budapesta; Szász a încercat fără succes să înfiinţeze o gazetă românească, intitulată *Foaia*, din care a apărut un singur număr, apoi o asociaţie româno-maghiară. Vizita în Ardeal, de pe 15 mai 2009, a preşedintelui Ungariei Solyom László a constituit un bun prilej pentru a-i oferi lui Ágoston Hugó o nouă decoraţie pentru activitatea sa gazetărească.

Recensământul din 2002 a arătat că românii reprezentau 89,5% din totalul populaţiei din România, iar maghiarii doar 6,6%, adică 1.434.377 de persoane, ceea ce echivala cu o scădere cu aproape 200.000 a numărului lor faţă de recensământul anterior. Numărul maghiarilor a scăzut nu doar în Ardeal, ci în întreg spaţiul extracarpatic românesc. În oraşele — altele decât Bucureştiul — în care odinioară trăiau înfloritoare comunităţi, având biserici şi şcoli catolice sau reformate, astăzi abia mai trăiesc câteva zeci, poate cel mult câteva sute de suflete, pierdute în marea masă de români ortodocşi. Cei mai mulţi au fost recenzaţi în judeţul Constanţa, numărul lor rămânând sub cifra de o mie. Dacă procesul de asimilare a catolicilor maghiari din spaţiul extracarpatic românesc este aproape încheiat, maghiarii reformaţi încă mai supravieţuiesc. Pentru ei s-a înfiinţat un protopopiat cu sediul la Braşov, ce are în subordine eclezia de la Bucureşti, precum şi patru centre misionare situate în oraşele Râmnicu-Vâlcea, Ploieşti, Galaţi şi Bacău. Slujbele religioase, precum şi alte activităţi specifice, au loc fie în bisericile care mai există (Ploieşti — construită încă din 1862 de către pastorul Czelder Márton —, Galaţi şi Brăila), fie în case de rugăciune proprii (cum e cea din Constanţa, de exemplu, cumpărată în 2004 şi situată pe strada Căpitan Petre Romulus nr. 32), fie în sedii închiriate.

[241] József/Josef Pulitzer (1847-1911), evreu de origine maghiară, emigrat în SUA în 1864; a devenit milionar şi unul dintre cei mai străluciţi jurnalişti.

În Bucureşti, scăderea în procente a maghiarilor a depăşit 25%, rămânând doar 5.834 de persoane, dintre care 1.880 sunt reformaţi, 197 unitarieni, 761 evanghelici S.P. (români şi maghiari). În privinţa catolicilor maghiari, nici acest recensământ nu a dat numărul lor; din cei 23.450 de catolici bucureşteni, maghiarii sunt, poate, în jur de 2.500-3.000 de suflete. Interesant de remarcat că numărul musulmanilor l-a întrecut deja pe cel al maghiarilor şi se ridică la 9.488.[242] Majoritatea maghiarilor rămaşi în Bucureşti sunt în vârstă, persoane singure sau angajate în căsătorii mixte. Copiii lor fie au emigrat, fie nu mai vorbesc maghiara, fie sunt căsătoriţi cu români. Scăderea considerabilă a numărului maghiarilor s-a datorat, în bună măsură, şi exodului acestora spre locurile natale. Situaţia materială foarte bună din perioada comunistă le-a permis să-şi cumpere locuinţe în Ardeal; unii au avut grijă ca, înainte de plecare, să-şi lase odraslele în posturi foarte bine plătite la radio şi televiziune, în instituţiile importante din infrastructura birocratică a Parlamentului, a Guvernului etc. Gazetarii şi redactorii din perioada Ceauşescu nu s-au simţit niciodată bucureşteni, astfel că, după o perioadă de câţiva ani în care au experimentat noile şanse oferite de Revoluţie, cei mai puţin norocoşi sau ajunşi la vârsta pensiei au preferat să plece; au plecat chiar şi dintre tinerii născuţi în Bucureşti în perioada comunistă. Câţiva au reuşit să se afirme în învăţământul superior, la Universitatea privată maghiară *Sapientia* de la Miercurea Ciuc, aşa cum este Rostás Zoltán, sau la Cluj, precum Horváth Andor; alţi tineri au optat pentru posturile de radio şi TV regionale din Ardeal.

Mai supravieţuiesc o parte dintre maghiarii obişnuiţi, care n-au avut niciodată funcţii de răspundere, n-au fost chemaţi la Bucureşti de niciun partid, nu i-au adus omagii „conducătorului iubit” şi n-au beneficiat de privilegii în perioada comunistă, dimpotrivă, din cauza atmosferei antimaghiare întreţinute de-a lungul deceniilor, au fost priviţi mereu ca persoane „suspecte” de către români; despre ei nu vorbeşte nimeni niciodată. Acestora, unii colegi binevoitori le şopteau cu maliţie, citând „surse bine informate”, că unguroaicele din Bucureşti erau servitoare şi prostituate.

Acum, la solicitările instituţiilor maghiare rămase în Bucureşti răspund câteva zeci de persoane, aproape niciodată mai mult de o sută. Li se cere să ia parte la activităţile *Asociaţiei Petőfi* şi ale cercului *Koós*, să sprijine prin prezenţă şi bani supravieţuirea celor două biserici reformate, a unei biserici catolice şi a celei evanghelice sau să voteze candidaţii UDMR cu ocazia frecventelor alegeri parlamentare sau municipale.

[242] www.recensamant.referinţe.transindex.ro

În broşura sa despre maghiarii bucureşteni, istoricul Demény enumera câteva zeci personalităţi care au activat în domeniul ştiinţei şi artei în ultima jumătate de secol.

Din lumea artistică, erau menţionaţi compozitorii şi dirijorii Tiberiu Olah, Ludovic Baci, Csire József [243] şi Winkler József, apoi sculptorii Balogh Péter şi Kocsis Előd, precum şi pictorii Balogh Lajos, Labancz László şi Drócsay Imre. Numărul lor este, desigur, mult mai mare, numai dacă luăm în considerare faptul că, spre exemplu, la Institutul de Arte Plastice au existat şi există şi acum cadre didactice de naţionalitate maghiară. Menţionăm doar două personalităţi ieşite oarecum din comun, şi anume pe artistul plastic Csató Gasman Lydia şi pe compozitorul Kerestély Jolt, chiar dacă aceştia nu s-au implicat în viaţa maghiarimii bucureştene.

Personalitate de excepţie, şi, practic, necunoscută în România, Lydia Csató Gasman s-a născut la Focşani în 1925, într-o familie de intelectuali, şi a urmat cursurile Institutului de Arte Plastice din Bucureşti în perioada 1949-1953, fiind colegă de facultate cu Drócsay. A răspuns cerinţelor partidului de a crea o artă militantă, însă curând, în 1961, a părăsit România. După o scurtă perioadă petrecută în Israel, apoi în Franţa, s-a stabilit în SUA, unde a devenit celebră prin interpretarea originală pe care a dat-o creaţiei lui Picasso, dar şi prin prelegerile despre artă ţinute la Universitatea statului Virginia; a murit în 2010.[244]

Kerestély Jolt[245] (n. 1934), originar din Secuime şi absolvent al Conservatorului din Cluj, este unul dintre cei mai apreciaţi şi prolifici compozitori de muzică uşoară, obţinând de trei ori Premiul Uniunii Compozitorilor din România. A venit la Bucureşti din 1964 şi a fost angajat regizor muzical la Radio-Televiziunea Română, funcţie pe care a deţinut-o de-a lungul a 30 de ani. Concomitent, a compus muzică pentru filme, spectacole de revistă, muzicaluri etc. După pensionare, şi-a deschis propriul studio muzical, în care lucrează alături de fiul său, Andrei, compozitor şi inginer de sunet. Numele său a apărut şi în colectivul de conducere al publicaţiei *Együtt* (*Împreună*, 1991-2003), al cărei redactor-şef a fost controversatul Hajdu Győző.

Acelaşi istoric Demény dădea şi numele a 33 de cercetători şi cadre didactice universitare, consideraţi reprezentativi pentru elita maghiarimii

[243] Absolvent al Conservatorului *Ciprian Porumbescu* din Bucureşti, unde a şi predat începând din anul 1961.

[244] Ada Dumitrescu, *Picasso, redefinit de o românca*, în *România liberă*, 8 febr. 2010.

[245] Transcriere în română a prenumelui maghiar *Zsolt*.

din Capitală, incluzându-se şi pe el însuşi. Ceilalţi sunt: inginerul chimist Árvay Zolt, consilierul ministerial Bíró István, conf.univ. Cihó Miron, inginerii Demeter Elek şi Demeter István, fizicienii Dévényi András şi Fazakas Antal Béla, prof.univ. Fábián Csaba, inginerii Gedő István şi Grúzsniczky Fülöp, conf.univ. Gyéresi István, prof.univ.ing. Györfi Jenő, soţii Katona Éva şi László, prof.univ. Kovács Albert, inginerii chimişti Lányi Szabolcs şi Lingvay József, Lőrinczi Gyula, conf.univ. Lukács Antal, Márton Gyárfás, prof.univ. Molnár Szabolcs, soţii Murvai Olga şi László, conferenţiarii universitari Nagy E. József şi Nagy József, inginerul Osváth Jenő, prof.univ. Soós Jenő, inginerii Szabó Károly şi Szász-Gábor Domokos, biochimistul Szedlacsek István, prof.univ. Sztojánov István şi prof.univ. Tövissi Lajos.[246]

Ultima ediţie a dicţionarului personalităţilor maghiare din România, *Ki Kicsoda 2010*, nu reţine decât 14 nume dintre cele 33 enumerate mai sus, dovadă şi a unei comunicări defectuoase dintre filiala UDMR din Bucureşti şi membrii comunităţii pe care pretinde că îi reprezintă. Este adevărat că persoanele decedate nu-şi mai găsesc loc în dicţionar, ci într-o listă anexă; în acest caz, este vorba însă de o singură persoană.

Nici în cele trei buletine editate de *Asociaţia Petőfi* nu se regăsesc numele acestor personalităţi menţionate sau nemenţionate în broşura scrisă de Demény, cu excepţia câtorva persoane care şi-au asumat responsabilităţi în cadrul Societăţii sau al UDMR. Numele lor nu sunt incluse, în general, nici în enciclopediile sau dicţionarele româneşti, deşi toată munca şi priceperea şi le-au pus în slujba statului român. După cum observa Sándor Nagy cu multe decenii în urmă, treptat, „puterile noastre, munca noastră, sufletul nostru, copiii noştri, viitorul nostru, totul, totul va fi al altora". Pierduţi în marea masă a românilor, ei nu reprezintă practic nimic pentru comunitatea maghiară, care, în general, nici măcar nu-i cunoaşte; iar românii, cu atât mai puţin.

Mult mai cunoscut decât intelectualii şi artiştii sus-amintiţi este Jenei Emerich (Imre). Fotbalist afirmat la o echipă din Arad, în 1957 s-a transferat la clubul sportiv *Steaua* din Bucureşti, club subordonat Ministerului Apărării Naţionale. Rezultate remarcabile a obţinut, însă, ca antrenor, şi anume în 1986, când echipa clubului *Steaua* a câştigat Cupa Campionilor Europeni, marcând cea mai importantă victorie a fotbalului românesc. În 1998, i s-a conferit gradul de general de brigadă, iar în 2008 a fost decorat de statul român cu Meritul Sportiv, clasa II.

Cu excepţia senatorului Verestóy Attila, nu se ştie aproape nimic

[246] Demény Lajos, *Maghiarii din Bucureşti*..., p. 15-16.

despre maghiarii bucureşteni care au o situaţie materială înfloritoare. Fără a greşi prea mult, îl putem aminti pe Imre Péter, unul dintre cei mai prosperi oameni de afaceri din industria tutunului, director la *Philip Morris Corporate Affairs* în perioada 1997-2009 şi, de curând, manager general al trustului de presă Adevărul Holding. Nu avem date despre studiile, nici despre începuturile carierei sale din perioada comunistă, ştirile despre el apărând mai mult în presa mondenă şi se referă la legăturile sale amoroase cu tinere „vedete" din mass-media românească, dornice de căpătuială. Deşi nu este implicat în viaţa comunităţii maghiare, totuşi, în 2006 şi-a oficiat căsătoria religioasă la biserica reformată de pe strada Lutherană, soţia sa fiind Marina Meleşcanu, fiica ministrului Apărării Naţionale, Theodor Meleşcanu.

Pentru maghiarii din Bucureşti, de fapt, a sunat deja stingerea. Odată cu desfăşurarea acestui proces, se şterg treptat din memoria colectivă tot mai multe mărturii care dovedesc existenţa maghiarilor în capitala României. Câteva, cum ar fi cazul sculptorului Fekete József sau al pictorului Szőnyi István, au fost deja amintite. O parte importantă din vină o poartă chiar elitele din sânul maghiarimii, dacă ar fi să amintim doar faptul că de pe clădirile care au aparţinut comunităţii — unele încă le mai aparţin — lipsesc plăcile comemorative. Cimitirul Calvin mai păstrează sute de morminte cu nume ungureşti, tot mai amestecate, în ultima vreme, cu cele româneşti. Dar se pare că nu peste mult timp, în locul numelor maghiare de pe mormintele părăsite de câteva decenii de rude, ele însele dispărute deja sau plecate pe alte meleaguri, vor apărea nume româneşti.

La accelerarea procesului ireversibil de asimilare contribuie de câteva decenii şi falsificarea identităţii maghiarilor prin românizarea numelor de familie şi de botez, falsificare ce primeşte temei legal prin actele întocmite la starea civilă. O dovadă vie a acestui temei legal poate fi chiar banala carte de telefon Romtelecom: pronunţia numelor maghiare este transcrisă aproximativ în româneşte, sunt excluse semnele diacritice de pe vocalele maghiare şi sunt introduse semnele diacritice româneşti la consoane.

Starea de fapt actuală arată că marea aventură a maghiarilor din Bucureşti, şi mai ales a celor din spaţiul extracarpatic românesc, se apropie de final. Este doar o chestiune de câteva decenii pentru ca cele câteva sute de tineri maghiari bucureşteni să se asimileze la a doua generaţie. Peste un milion şi jumătate de evrei şi germani au părăsit România în ultimele trei decenii, precum şi circa un sfert de milion de maghiari, iar aceste tendinţe vor face ca, în Bucureşti cel puţin, viitoarele recensăminte să înregistreze

o prezenţă a românilor foarte apropiată de sută la sută. Se va împlini astfel previziunea scriitorului Németh László, potrivit căreia maghiarii din România vor pieri, ceea ce este pe cale să se şi întâmple cu cei din spaţiul extracarpatic românesc. Se va împlini, totodată, şi dorinţa istoricului Nicolae Iorga, exprimată în 1939: „Curăţirea, renaţionalizarea e o urgentă datorie a viitorului. O capitală trebuie să însemne viguroasa predomnire a elementului naţional."[247]

Este bine sau rău acest lucru? După opinia lui Domokos Géza, ajuns la vârsta rememorărilor, „Bucureştiul nu este un loc bun pentru maghiari. Un maghiar cinstit nu se poate simţi bine în Bucureşti şi nu poate trăi acolo", iar pentru un maghiar trăitor în Ardeal, „a fi bucureştean este aproape sinonim cu îndepărtarea de maghiarime, dacă nu chiar cu trădarea".[248]

Viaţa oamenilor obişnuiţi este, însă, guvernată de alte principii, predominând interesele materiale şi dorinţa de afirmare profesională, iar pericolul asimilării nu intră în calculele lor decât, eventual, atunci când este mult prea târziu şi nu se mai poate face nimic.

[247] N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, Bucureşti, 1939, p. 332.
[248] Domokos Géza, *Pár percen múlott /A depins de câteva minute/,* în Bányai Éva, *op. cit*., p. 142.

BIBLIOGRAFIE

ÁGOSTON Hugó, *Bukarestben szigetlakók voltunk és maradtunk*. În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 22-33.

ANDREESCU Gabriel, *Ruleta. Români și maghiari, 1990-2000*. Iaşi, Polirom, 2001.

ÁRVAY Árpád, *Elődök példája. Múlt századi művészek a magyar-román kapcsolatok elmélyítéséért*. Bukarest, Kriterion, 1973 (În traducere: *Pilda precursorilor. Contribuții ale unor artişti din secolul trecut la întărirea legăturilor româno-maghiare.* În româneşte de Gelu Păteanu. Prefaţă de Ion Bănuţă. Bucureşti, Kriterion, 1975).

AUNER Károly (Carol), *A romániai magyar telepek történeti vázlatai*. /Traducere din germană de Ágoston Pacha/. Temesvár, Kiadja a Szent-László-Társulat, 1908.

BACALBAŞA Constantin, *Bucureştii de altă dată*. Ed. a 2-a. Vol. 3. Bucureşti, Editura ziarului Universul, 1936.

BÁNYAI Éva, *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak. Beszélgetések bukaresti magyar értelmiségiekkel*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006.

BARABÁS Endre (Középajtai Barna Endre), *România nemzetiségi politikája és az oláhajkú magyar polgárok.* Kolozsvár, Nyomatott az *Ellenzék* könyvnyomdájában, 1908.

BARABÁS Miklós, *Önéletrajza*. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Banner Zoltán. Kolozsvár-Napoca, Dacia Könyvkiadó, 1985.

BEHR Edward, *Sărută mâna pe care n-o poți mușca*. Bucureşti, Humanitas, 1999.

BEKE György, *Az ember is van annyira tanulékony, mint Pavlov kutyái*. În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 34-46; *Bevezetés.* În: Koós Ferenc. *Életem és emlékeim*. Bukarest, Kriterion, 1971, p. 5-59; *Fölöttük a havasok. Családi krónika*. Kolozsvár-Napoca, Dacia Könyvkiadó, 1980; *Tolmács nélkül*. *Interjú 56 íróval a magyar-román irodalmi kapcsolatokról*. Bukarest, Kriterion, 1972; *Veress Sándor tolla és körzője*. Bukarest, Politikai Könyvkiadó, 1976. (Testamentum sorozat).

BERÉNYI Maria, *Cultura românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*. Giula, 2000.

BISERICA întemnițată. România 1944-1989. Coordonator: Paul Caravia. Bucureşti, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1998.

BITAY Árpád, *…Hogy románok és magyarok jobban megismerjék egymást…* Bukarest, Politikai Könyvkiadó, 1977. (Testamentum).

BODOR Pál, *Minden sokkal ellentmondásosabb és bonyolultabb*… În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 47-88.

BORSI-KÁLMÁN Béla, *Alternativele gândirii politice româneşti în anii 50-60-70 ai secolului trecut*. În: Cumpăna. Cluj-Napoca, 1994, p. 193-202; *Liaisons risquées. Hongrois et Roumains aux XIXe et XXe siècles*. Textes choisis et présentés par Michel A. Prigent. Pécs, Jelenkor, 1999.

A BUKARESTI Szent István Király Egyesület alakulási Emlékkönyve. (*A bukaresti magyar egyház és társulatok rövid ismertetésével)*. Szerkesztette és kiadta Bálinth János. Bukarest, Nyom. a Bukarester Tagblatt könyvnyomdájába, 1901. http://www.mek.osz.hu/08000/08086/08086.pdf

CARTEA albă a Securităţii. Istorii literare şi artistice 1969-1989. Coordonator: Mihai Pelin. Bucureşti, Editura Presa Românească, 1996.

CĂLĂTORI străini despre ţările române. Redactor responsabil: Maria Holban. Bucureşti, 1971 (vol. 3); 1972 (vol. 4); 1983 (vol. 8); 2001 (vol. 10, partea 2).

CONSTANTINESCU Eliodor, *Învăţământul particular*. *Însemnări şi propuneri*. Râmnicu-Vâlcea, 1920.

COSMA Neagu şi STĂNESCU Ion, *„Adevăruri" demontate*. Bucureşti, Editura Paco, /2004/.

CSIKI László, *Mindent meg lehet szokni, akár a félelmet is*. În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 89-101.

CUMPĂNA. Antologia revistei de cultură *Korunk*. Cluj-Napoca, 1994.

DAN Petre, *Asociaţii, cluburi, ligi şi societăţi. Dicţionar cronologic*. Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1983.

DEMÉNY Lajos, *Emberi kapcsolatba kerültem ezekkel az emberekkel*. În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 102-131; *Kálvinista magyarok Bukarestben a XIX. század első felében*. În: Emkékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár / Cluj-Napoca/, EMKE, 2005, p. 80-93; *Maghiarii în Bucureşti*. Cluj-Napoca, Kriterion, 2002; *Magyar sors a második világháború utáni Romániában.* /Prefaţă/. În: Töttössy Magdolna. *A Magyar Népi Szövetség története.* Csíkszereda, 2005, p. 7-19; *Múlt és jelen a regáti magyarság kérdésében*. /Postfaţă/. În: Nagy Sándor. *A regáti magyarság*. *Tanulmány...* Kolozsvár-Sopron, 2000, p. 285-296; *Sándor Veress despre Bucureştiul de altădată*. În: *In honorem Paul Cernovodeanu*. Bucureşti, Kriterion, 1998, p. 399-406.

DICŢIONARUL cronologic de medicină şi farmacie. Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1975.

DIMÉNY István, *Ştefan Szőnyi*. Bucureşti, Editura Meridiane, 1964.

DJUVARA Neagu, *Între Orient şi Occident. Ţările române la începutul epocii moderne (1800-1848)*. Ed. a II-a. Traducere. Bucureşti, Humanitas, 2002.

DOMOKOS Géza, *Apályban. Napló – ezerkilencszáznyolcvannyolc*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2004; *Esély. I-II. Visszaemlékezés. 1989-1992*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 1996-1997; *Pár percen múlott*. În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 133-164.

DOMOKOS Pál Péter, *Rendületlenül... Márton Áron Erdély püspöke*. Szerkesztette: Hídvégi Máté. Budapest, Eötvös Kiadó & Szent Gellért Egyházi Kiadó, 1989.

EDROIU Nicolae şi PUŞCAŞ Vasile, *Maghiarii din România*. Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română, 1995.

ENCICLOPEDIA lăcaşurilor de cult din Bucureşti, de Ionescu-Ghinea, Neculai ş.a. Vol. 2. Bucureşti, Universalia, 2005.

ENCICLOPEDIA României. Vol. 2. Bucureşti, 1938.

FERENCZ Zsuzsanna, *Nálunk minden később történik*. În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 165-176.

FIALLA Lajos (Ludovic), *Letünt napjaimból*. Bukarest, 1903; *Reminiscenţe din resbelulu româno-ruso-turc al anului 1877 şi rolul societăţei „Crucea Roşie" în timp de pace şi de resbel.* Bucuresci, Tip. Joan Weiss, 1892.

FLECHTENMACHER, Hristian, *Conte Ştefan Seceni*. Eşii, La Institutul Albinei, 1839.

FURTUNĂ Bogdan, *Monografia monumentului Eroilor Aerului*. Bucureşti, 1939.

GÁLFALVI Zsolt, *Igyekezni kell nem feledni*. În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 177-200.

GHIBU Onisifor, *Pe baricadele vieţii*. Bucureşti, 1981; *Sfinţii unguri în România.* Bucureşti, Editura Ligii Antirevizioniste Române, 1936; *Şcoala românească din Transilvania şi Ungaria*. Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1915.

GHIDUL Bucureştilor. Redactori: Al. Cicio-Pop şi Al. Bădăuţă. Bucureşti, Editura Ghidul României, 1935.

GIURESCU Constantin C., *Istoria Bucureştilor*. Ed. a 2-a. Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1979.

GIURESCU Constantin C. şi GIURESCU Dinu C., *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*. Ed. 2. Bucureşti, Albatros, 1975.

GOMOIU V., *Din istoria medicinei şi învăţământului medical din România (înainte de 1870)*. Bucureşti, Tip. Cultura, 1923.

GYÖRGY Lajos, *Dr. Bitay Árpád emlékezete*. Cluj-Kolozsvár, Az Erdélyi Iskola kiadása, 1938.

HALÁSZ Anna, *A Hétnél úgy éreztem, hogy a családban vagyok*. În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 201-211.

HARET Spiru C., *Opere.* Vol. 5. Bucureşti, Editura Cartea Românească, /1934/; *Şcoala naţionalistă*. Bucureşti, 1907.

HENCZ Hilda, *Bukaresti magyar sajtó a XIX. században* În: *Örökség és feladat. Tanulmányok romániai magyar könyvekről, könyvtárakról.* Sepsiszentgyörgy, Az EMKE Könyvtári Szakosztályának kiadása, 1995, p. 112-139; *Maghiarii în universul românesc. Maghiarii din spațiul extracarpatic românesc și presa maghiară bucureșteană (1860-1941) /Magyarok román világban. A Kárpátokon kívüli román térségben élő magyarok és a bukaresti magyar sajtó (1860-1941).* Ediție bilingvă. Postfață de Adrian Majuru. Bucureşti, Carocom '94 srl, 2009; *Publicațiile periodice maghiare din București. Bukaresti magyar időszaki kiadványok. (Ziare, gazete, reviste, anuare, calendare, almanahuri) (1860-2010).* Descriere bibliografică. Bucureşti, Editura Bibliotecii Metropolitane Bucureşti, 2011. (În curs de apariţie).

HORVÁTH Andor, *Golyóstoll. Egy értelmiségi jegyzetfüzetéből. 1980-1982*. Marosvásárhely /Târgu Mureş/, Mentor Kiadó, 2006.

HUSZÁR Sándor, *Mellék állásom volt a főszerkesztés*. În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 233-242.

IGNÁCZ Rózsa, *Keleti magyarok nyomában*. *Regényes útirajz*. Budapest, 1941.

IONESCU Grigore, *București. Ghid istoric și artistic*. Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă Regele Carol II, 1938.

IONNESCU-GION G.I., *Istoria Bucurescilor*. Bucuresci, Stab. Grafic I.V. Socecu, 1899.

IORGA N.: *Istoria Bucureştilor*. Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1939; *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. I-II. Bucureşti, Editura Ministerului de Instrucţie, 1901.

ISTORIA României în date. Coord.: Dinu C. Giurescu. Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 2003.

ISTORIA românilor. Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001 (vol. 1); 2003 (vol. 8). (Academia Română).

IZSÁK Samuil, *Din trecutul legăturilor medicale româno-maghiare*. Bucureşti, Editura Medicală, 1956.

JERNEY János, *Keleti utazáza a magyarok őshelyeinknek kinyomozása végett 1844 és 1845*. Pest, A szerző tulajdona, 1851.

JOCUL periculos al falsificării istoriei. Culegere... Coodonatori: acad. Ştefan Pascu şi prof. univ. Ştefan Ştefănescu. Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.

KACSIR Mária, *Nagyon jó volna, ha most lehetne elölről kezdeni*. În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 243-251.

KERTÉSZ József, *Olvasókönyv a romániai magyar népiskolák III-ik osztálya számára.* Pályamű. /*s.l.*/, 1900. /Manuscris/; *Tíz év a romániai magyar misszióban*. Kolozsvár, Nyomatott Stief Jenő és társa könyvsajtóján, 1913.

/KI KICSODA/ 2010 Erdélyi magyar Ki Kicsoda /Ed. 3/ Főszerkesztő: Stanik István. / Oradea/, RMDSZ – BMC, /2009/.

KOÓS Ferenc, *Életem és emlékeim*. 2 kötet. Brassó, 1890; (reeditare: *Életem és emlékeim*. Gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Beke György. Bukarest, Kriterion, 1971).

KOVÁCS B. András, *Szabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye. 1918, 1944-1948, 1996.* Bukarest-Kolozsvár, Kriterion, 1997.

KÖZÉPAJTAI Barna Endre, vezi BARABÁS Endre

KRISTÓF Gheorghe, *Istoria limbii şi literaturii maghiare*. Traducere de A. Bitay. Cluj, Minerva, 1934.

K**U**LLER Hary, *O istorie a evreilor din România în date*. Vol. I. Bucureşti, Edit. Hasefer, 2000.

LAKATOS István şi MERIŞESCU, Gheorghe, *Legături muzicale romîno-maghiare de-a lungul veacurilor*. Cluj, Filarmonica de Stat, 1957.

LĂNCRĂNJAN Ion, *Cuvânt despre Transilvania*. Ed. a 2-a. Bucureşti, 1995.

LEÍRTAM életemet… Népi önéletírások. Közzéteszi: Pillich László és Vetési László. Bukarest, Kriterion, 1987.

LENDVAI Paul, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrângeri*. Traducere. Bucureşti, Humanitas, 2001.

LŐRINCZI Gyula, *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság megalakulása*... În: /OMAGIU. Molnár Szabolcs/ *Idő(m)értékek, kontextusok. Írások Molnár Szabolcs 65. születésnapjára/* Bukarest-Sepsiszentgyörgy, 2008, p. 91-100.

MAGHIARII din România şi etica minoritară (1920-1940). Volum editat de Lucian Nastasă şi Levente Salat. Cluj-Napoca, Centrul de resurse pentru diversitate etnoculturală, 2003.

(www.edrc.ro/docs/docs/eticaminoritară/00Introducere.pdf)

MAGYAR élet a régi Bukarestben. Levelestár a XIX. század második feléből. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Kovách Géza. Szerkesztette Vistai András János. Lektorálta Demény Lajos. Budapest, 1996. (Encyclopaedia Transylvanica).

MAJURU Adrian, *Ardeleanul în imaginarul bucureştean*. (Postfaţă). În: Hencz Hilda, *Maghiarii în universul românesc.* (Ediţie bilingvă). Bucureşti, 2009, p. 76-83; *Bucureştii mahalalelor sau periferia ca mod de existenţă.* Bucureşti, Compania, 2003; *Despre îndreptarea lucrurilor într-o ţară strâmbă*. În: Destin valah. Piteşti, Editura Paralela 45, 2009, p. 34-37.

MATEKOVICS János, *Én nem számoltam túlélésre*. În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 252-270.

MEZEI József, *Balogh Péter*. Bukarest, Kriterion, 1976.

MIKECS László, *România útijegyzetek*. Budapest, Bolyai Akadémia, 1940.

MIKES Kelemen, *Scrisori din Turcia*. În româneşte: Gelu Păteanu. Bucureşti, Kriterion, 1980.

MIKÓ Ervin, *Változatok egy témára*. *Tanulmányok.* Gáll Ernő tanulmányával. Bukarest, Kriterion, 1981.

MINORITĂȚI etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945-1955). Coordonator: Lucian Nastasă. Cluj, Fundaţia CRDE, 2002. (www.edrc.ro/docs/docs/maghiarii/introd.pdf)

MINORITĂȚI etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956-1968). Coordonator: Lucian Nastasă. Cluj, Fundaţia CRDE, 2003. (www.edrc.ro/docs/docs/maghiarii2/introd001-094.pdf)

MOLNÁR Szabolcs, *A pipám sokszor megmentett*. În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 271-284.

NAGY András, *Lót visszanéz*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2001.

NAGY Sándor, *A regáti magyarság. Tanulmány a havasalföldi és moldvai szórvány-magyarságról.* Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Sz. Nagy Csaba. Demény Lajos utószavával. Kolozsvár-Sopron, Kalota Könyvkiadó-Zé Könyvkiadó, 2000. (Diaszpóra Könyvek - Bethlen Könyvek).

NASTASĂ Lucian, *Maghiarii din România şi etica minoritară. Repere istorice*. /Prefaţă/ În: *Maghiarii din România şi etica minoritară (1920-1940)*. Cluj-Napoca, CRDE, 2003, p. 27-42; *Studiu introductiv*. În: *Minorităţi etnoculturale... (1956-1968)*. Cluj, 2003, p. 11-67.

NÉMETH László, *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001.

OLTEANU Radu, *Bucureşti în date şi întâmplări*. Bucureşti, Paideia, 2002.

/OMAGIU. Molnár Szabolcs/ *Idő(m)értékek, kontextusok. Írások Molnár Szabolcs 65. születésnapjára.* Bányai Éva, Szonda Szabolcs (ed.). Bukarest-Sepsiszentgyörgy, RHT Kiadó, 2008.

OPRESCU George, *Pictorii din familia Szathmary*. /Tg. Neamţ/, Tip. Institutului grafic din Sf. Mănăstire Neamţu, /1941/.

OROSZHEGYI Józsa, *Román élet*. Sajtó alá rendezte Bíró Sándor. Kolozsvár, Minerva, 1942.

PARUSI Gheorghe, *Cronologia Bucureştilor*. Bucureşti, Compania, 2007.

PELIN Mihai, *Deceniul prăbuşirilor (1940-1950). Vieţile pictorilor, sculptorilor şi arhitecţilor români între legionari şi staliniști*. Bucureşti, Compania, 2005.

POPA-LISSEANU G., *Secuii şi secuizarea românilor*. Bucureşti, Tip. ziarului Universul, 1932.

POPESCU Mihail, *Documente inedite din timpul ocupaţiei Principatelor Române de către austrieci între 1854-1856.* Bucureşti, 1935.

PÓTI Géza, *N-aveam altceva decât şcoala*. În: Rostás Zoltán, *Chipurile oraşului. Istorii de viaţă în Bucureşti. Secolul XX*. Iaşi, Polirom, 2002, p. 373-389.

POTRA George, *Bucureştii văzuţi de călători străini* (secolele XVI-XIX). Bucureşti, Editura Academiei Române, 1992.

PREDESCU Lucian, *Enciclopedia Cugetarea*. Bucureşti, Cugetarea – Delafras, /1940/.

RECENSĂMÂNTUL general al populației României din 29 decembrie 1930. Vol. 2, 5, 7, 9. București, 1938-1941.

RECENSĂMÂNTUL general al populațiunei României /decembrie 1899/. Rezultate definitive… Introducţiune… de L. Colescu. Bucureşti, Institutul de arte grafice *Eminescu*, 1905.

RECENSĂMÂNTUL general al României din 1941. 6 aprilie. Date sumare provizorii. Bucureşti, 1944. (Institutul Central de Statistică).

RECENSĂMÂNTUL populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. Vol. 1. București, 1994.

REGULAMENT pentru școalele private. Bucureşti, Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, 1896.

ROMÁNIAI magyar nemzetiség. Szerkesztette: Koppándi Sándor. Bukarest, Kriterion, 1981.

ROSEN Avram, *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureștiului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în anul 1938.* Bucureşti, Editura Hasefer, 1995.

ROSTÁS ZOLTÁN, *Atelierul gustian. O abordare organizațională.* Bucureşti, Tritonic, 2005; *Chipurile oraşului*. *Istorii de viață în București. Secolul XX*. Prefaţă de Andrei Pippidi. Iaşi, Polirom, 2002; *O istorie orală a Școlii Sociologice de la București*. Bucureşti, Editura Printech, 2001; *Parcurs întrerupt. Discipolii din anii '30 ai Școlii gustiene*. Bucureşti, Paideia, 2006; *A szocializmust meg kell emészteni*. În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 285-300; *Visszajátszás. Interjúk*. Bukarest, Albatrosz Könyvkiadó, 1984.

ROTH-JINGA Hermine şi MEGYERI Katalin, *Tradiții ale învățământului în limba naționalităților conlocuitoare în București…* În: *Învățământul în limba naționalităților…* Bucureşti, Editura didactică şi pedagogic, 1982, p. 155-163. (Lucrare editată în limbile maghiară, germană, engleză, franceză şi rusă).

SALAT Levente, *Etica minoritată maghiară interbelică din perspectiva provocărilor contemporane ale diversității.* /Prefaţă/. În: Maghiarii din România şi etica minoritară (1920-1940). Cluj-Napoca, CRDE, 2003, p. 7-26.

SCĂRLĂTESCU I., *Statistica demografică a României. Populația Regatului Român după recensământul făcut la 19 dec. 1912.* Bucureşti, 1921. (Extras).

SEBESTYÉN Ede, *A romániai magyarok élete*. Budapest, Budapesti Hírlap nyomdája, 1904.

SLAVICI Ioan, *Închisorile mele. Amintiri. Lumea prin care am trecut.* Bucureşti, Editura Albatros, 1998.

SOCIETATEA „Carpații Români"... Craiova, Tipo-lit. Naţionale Ralian Samitca, 1885.

STUDII de istorie a naționalității maghiare și a înfrățirii ei cu națiunea română. Vol. 1. /L. Demény, responsabil de volum şi studiu introductiv/. Bucureşti, Editura Politică, 1976. /Volumul apare şi în limba maghiară: *Tanulmányok…*/.

SZÁSZ János, *Elképzelhetetlen, milyen lelki tusákba került*. În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 301-317; *Az utolsó oldal*. Marosvásárhely, Mentor, 2004.

SZEMLÉR Ferenc, *Más csillagon*. Kolozsvár, Erdélyi Enciklopédia Kiadás, /1939/.

TODOR Avram P., *Confluenţe literare româno-maghiare*. Îngrijirea ediţiei, note şi prefaţă de Dávid Gyula. Bucureşti, Kriterion, 1983.

TÖTTÖSSY Magdolna, *A Magyar Népi Szövetség története 1944-1953*. /2 kötet/. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2005. (Biblioteca Transsylvanica, 39). /Cu un studiu introductiv nesemnalat pe foaia de titlu, semnat de Lajos Demény: *Destin de maghiar în România după al II-lea război mondial*/.

ŢOCA Mircea, *Iosif Fekete*. Bucureşti, Editura Meridiane, 1977.

ÜRMÖSY Sándor, *Az elbujdosott magyarok Oláhországban*. Kolozsvártt, Tilsch és fia bizománya, 1844.

VÁRI Attila, *A belső cenzúra miatt az ember a gondolatait már gyomlálta*. În: Bányai Éva. *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 318-330.

VASIU Corneliu P., *Eroilor aerului. (Scurt istoric al monumentului)*. Bucureşti, Editura Militară, 1983.

VERESS Endre (Andrei), *Bibliografia română-ungară*. Vol. I-II. Bucureşti, 1931; *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*. Vol. 1. Bucureşti, 1929; *Pictorul Barabás şi românii. (Cu însemnările sale din 1833 despre viaţa bucureşteană)*. Bucureşti, Cultura Naţională, 1930.

VOINESCU Teodora, *Anton Chladek şi începuturile picturii româneşti*. Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1936.

WALLENSTEIN Pius, *Biografia şi activitatea lui Carol Wallenstein de Vella*... Ploieşti, Tip. Lumina, 1908.

ZIKELI Daniel, *Vereinte Kraft wirkt Grosses. 150 Jahre. Evangeliche Kirche A.B. Bukarest/ 150 de ani. Biserica Lutherană Bucureşti*. Bucureşti, Blueprint International, 2003.

Periodice şi articole din periodice

ADORJÁNI Dezső, *A bukaresti magyar evangélikusok rövid története*. În: A Bukaresti *Petőfi* Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997. Bukarest, Kriterion, 1998, p. 118-128.

ANCHETĂ. În: A treia Europă. Timişoara, nr. 5, 2001, p. 7-52. /Participă: Hugó Ágoston, Béla, Bíró, Mircea Cărtărescu, Paul Drumaru, Jenő Farkas**,** Mircea Martin, Mircea Popa, Szabolcs Szonda, Geo Şerban etc. /.

ANUAR Socec, Bucureşti, 1911.

ANUARUL Asociaţiunilor şi fundaţiunilor recunoscute persoane juridice. Ediţiune oficială. Bucureşti, Ministerul Justiţiei, 1925.

APĂRAREA naţională. Director Bogdan Petriceicu Hasdeu. Bucuresci, an. 3, nr. 28, 7 febr. 1902; nr. 29, 8 febr. 1902.

ÁRVAY Árpád, *A bukaresti magyarok lélekszámának alakulása*. În: A Bukaresti *Petőfi* Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997. Bukarest, Kriterion, 1998, p. 139-144; *Bukaresti Petőfi Ház:* A Hét Évkönyve. Bukarest, 1978, p. 125-140; *Zalomit utca 6*. În: *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997*. Bukarest, Kriterion, 1998, p. 145-160.

ÁRVAY Zsolt, *Bukaresti Magyar Közlöny.* În: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1998-2005. Bukarest, 2006, p. 97-100; *A bukaresti Petőfi könyvtár.* În: *Ibidem*, p. 92-96; *A bukaresti római katolikus magyarok vázlatos történetenete.* În: Idem, 1998, p. 87-100.

BADEA Dan, *Caracatiţa financiară. În zona controlată de UDMR au fost înfiinţate 2.280 de fundaţii.* În: *Gardianul*, 11 dec. 2008.

BÁNYAI Éva, *Egy kudarcos sikertörténet*. În: *Korunk*. Cluj-Napoca, nr. 8, august 2003, p. 16-23. (www.korunk.org)

BEKE György, *Magyarok Bukarestben*. În: *Bukaresti Magyar Közlöny*, an. 1, nr. 7, iulie 2004.

BERINDEI Dan, *Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei şi emigraţia maghiară (1860-1861)*. În: *Studii şi materiale de istorie modernă*. Vol. II. Bucureşti, 1960, p. 223-242.

BÍRÓ István, *Az anyanyelvű oktatásért*. În: *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997*. Bukarest, Kriterion, 1998, p. 20-27.

BUKARESTI Hírlap. Főszerkesztő: Bölöni György, 1921.

BUKARESTI Kurír. Főszerkesztő: Bodó Pál, 1921.

BUKARESTI Lapok. Főszerkesztő: Szele Béla. 1932.

BUKARESTI Magyar Hírlap. Főszerkesztő: Feleky József, 1918.

BUKARESTI Magyar Közlöny. Főszerkesztő: Bogdán Tibor, 2004-2006.

BUKARESTI Magyar Újság. Főszerkesztő: Poliány Zoltán, iunie-iulie 1906.

A BUKARESTI Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. Bukarest, 1995; 1998; 2006.

A BUKARESTI református egyházközség Értesítője, 1924; 1925/26; 1926/27.

CIURCU Al., *L'irredenta roumaine*. În: *L'Indépendance*, an. 9, seria 2, nr. 2.366, 24 august/5 sept. 1885; nr. 2.367, 25 august/6 sept. 1885.

COJOCĂRESCU Maria, *Date referitoare la biografia lui Carol Valstein, primul muzeograf al Bucureştilor.* În: *Bucureşti. Materiale de istorie...*, Vol. 5, 1967.

DECRETUL nr. 1.864 din 14 dec. 2009 /prin care se conferă Ordinul Naţional Steaua României în grad de cavaler pastorului László Tőkés /. În: *Monitorul Oficial*, nr. 884, 17 dec. 2009. /Varianta electronică/.

DEMÉNY Lajos, *A bukaresti református egyházközség és a magyar iskola a 19. század első felében*. În: *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1998-2005*. Bukarest, 2006, p. 116-171; *Emigrantul paşoptist Veress Sándor despre viaţa social-politică şi culturală bucureşteană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.* În: *Anuar al arhivelor municipiului Bucureşti*. II. Bucureşti, 1998, p. 95-105; *De l'activité historiographique d'André Veress*. În: *Revue roumaine d'histoire*, t. 6, nr. 1, 1967, nr. 1, p. 23-38; *Kiadatlan források a bukaresti református egyházközség és a magyar iskola kezdeteiről*. În: *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997*. Bukarest, Kriterion, 1998, p. 7-23.

DOBOŞ Dănuţ, *Aspecte ale represiunii comuniste împotriva bisericii romano-catolice (1945-1964)*. În: *Pro Memoria*, nr. 4, 2005, p. 199-226; *Şcolile catolice din Valahia (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*. În: *Pro Memoria*. Bucureşti, nr. 4, 2005, p. 131-158.

DUMITRESCU Ada, *Picasso, redefinit de o româncă*. În: *România liberă*, 8 febr. 2010.

Az ÉLET. Főszerkesztő: Ernő Tőkés, 1922.

ELIADE Mircea, *Elogiul Transilvaniei*. În: *Vremea*. Bucureşti, an. 9, nr. 465, 29 nov. 1936, p. 2; *Ungaria şi Yolanda Foldes* (*sic!*). În: *Vremea*. Bucureşti, an. 9, nr. 462, 8 nov. 1936, p. 8; *Ungurii la Bucureşti*. În: *Vremea*. Bucureşti, an. 10, nr. 470, 10 ian. 1937, p. 3.

FEKETE József, *Szépek voltak a fővárosi diákévek…* /Interviu realizat de János Szekernyés/. În: *A Hét*. Bucureşti, an. 9, nr. 28, 14 iulie 1978, p. 5.

FÖLDES György, *A roman nemzetiségpolitikai hátraarc és az állandósuló konfliktus*. În: *Korunk*. Cluj, an. 3, dec. 2007, p. 82-92. (www.korunk.org)

GABOR Iosif, *Şcolile romano-catolice din Bucureşti*. În: *Pro Memoria*. Bucureşti, nr. 7, 2008, p.185-265.

GAZETA municipală. Bucureşti, an. 5, nr. 182, 21 iulie 1935.

GEORGESCU Florian, *Aspecte privind împărţirea administrativă şi evoluţia demografică din Bucureştii anilor 1831-1848*. În: *Materiale de istorie şi muzeografie*. Vol. III. Bucureşti, Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, 1965, p. 53-88.

GOGA Octavian, *Goga miniszter a romániai magyar kisebbség helyzetéről, a magyar iskolák ügyéről és az erdélyi színészeiről.* /Interviu/. În: *Bukaresti Hírlap*, nr. 1, 1921.

KOVÁTS László, *A Petőfi színház*. În: *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője*. Bukarest, Kriterion, 1995, p. 31-34; 1998, p. 176-180; 2006, p. 63-91.

LĂCĂTUŞU Dumitru şi BURCEA Mihai, *O biografie neromanţată a unui fost şef al Securităţii* /Ion Stănescu/. În: *Evenimentul zilei*, 14 iunie 2010.

LŐRINCZI Gyula, *A BPMT két éve*. În: *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője*. Bukarest, Kriterion, 1995, p. 11-19; *Betekintés négyévi tevékenységünkbe*. În: Idem, 1998, p. 161-168; *Visszatekintés*. În: Idem, 2006, p.7-20; *Küzdelmes évek*. În: Közoktatás. Bukarest, an. 18, nr. 1, 2006, p. 10-11.

MARKÓ Béla, verificat la poezii de DNA. În: *Ziarul de Iaşi*, 29 nov. 2006.

MÁTHÉ Attila, *Hegyi Mózes, Fehéregyháza tragikus sorsú költő-misszionáriusa*. În: *României Magyar Szó*, nr. 3.546-3.547, 23-24 sept. 2000.

MOLNÁR Szabolcs, *A magyar nyelv és irodalom oktatása a Bukaresti Tudományegyetemen...* În: *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője*. 1998-2005. Bukarest, 2006, p. 183-204.

MUNGIU Alina, *Coaliția pro*. În: *România liberă*, 24 dec. 2009.

MUNTEANU Mihai, *Secretul lui Verestóy*. În: *Evenimentul zilei*, 21 iulie 2008.

ÖLLERER Ágnes, *A Lyceum Consort régizene-együttes*. În: *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője*. Bukarest, Kriterion, 1995, p. 28-30; 1998, p. 171-175; 2005, p. 172-182.

ORIENT Expressz. Bukarest. Főszerkesztő: Román Győző, 1992-1996.

PURIŞ C., *Vicepremierul Ungariei, Semjén Zsolt: Legea privind cetățenia maghiară este inspirată din legea similară din România.* În: *Făclia*. Cluj-Napoca, 21 iunie 2010.

ROMÁNIAI Magyar Szó Naptára 1948. Szerkesztő: Imre Robotos.

ROMÂNUL. Fondat de C.A. Rosetti. An. 26, 20 mai şi 29 mai 1882; an. 29, 5, 6 şi 7 sept. 1885.

SZABÓ T. Attila, *Nemcsak a magyar nyelvtörténet művelőinek...* /Interviu realizat de György Beke/. În: *A Hét Évkönyve*, 1978, p. 167-169.

SZABÓ H. Gyula, *Egy elfelejtett magyar orvos Bukarestben*. În: *Bukaresti Magyar Közlöny*, nr. 8, august 2005.

SZÁSZ Ferenc, *Az első öt év... Alapadatok a bukaresti unitárizmus történetéhez*. În: *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997*. Bukarest, Kriterion, 1998, p. 129-138.

SZONDA Szabolcs, *României Magyar Szó – egy művi tudathasadás krónikája*. În: *Új Magyar Szó*, an. 3, nr. 169 (483), 31 august 2007 (Supliment); nr. 174 (488), 7 sept. 2007 (Supliment); nr. 179 (493), 14 sept. 2007; nr. 184 (498), 21 sept. 2007 (Supliment).

TAKÁCS Pál, *Magyar dal- és zeneművelés Bukarestben 1856-1944 között*. În: *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője*. Bukarest, Kriterion, 1995, p. 77-122; *Magyar olvasókönyv Bukarestben, 1900-ban*. În: *A Hét*. Bukarest, an. 9, nr. 28, 14 iulie 1978, p. 2.

ÚJ Magyar Szó, an. 3, nr. 169 (483), 31 august 2007. *Jubileumi melléklet*. 1-2 sept. 2007. /Convorbiri cu Gábor Cseke, János Gyarmath etc./.

ÚJ Magyarok. Főszerkesztő: Fényes Samu, 1933-1937.

VASUTASOK Lapja, 1930.

ZÁGONI ALBU Zoltán, *A bukaresti református egyház 180 éves történetéből*. În: *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997*. Bukarest, Kriterion, 1998, p. 24-48.

ALTE SURSE

Arhivele Statului. Fondul Ungaria, rola 69-70; Fondul Ministerul de Interne. Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 47/1926, 188/1937, 123/1939, 120/1941.

Arhivele Municipiului Bucureşti. Fondul Arhiepiscopiei r.-catolice din Bucureşti, dosar 217/1865.

http://www.aviatori.ro/v2/dict_ pers.php (Articol despre Lydia Kotzebue semnat de Elena Şenchea-Popescu)

http://www.ercis.ro/dieceza/index.asp

http://www.crristan.blogspot.com

http://www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/index.htm

http://www.mihai-eminescu.net/adevarul-despre-eminescu

http://mtv.hu.arckepcsarnok/index... (László Cselényi)

http://www.reportervirtual.ro/2010/03/peter-imre-... (Articol semnat de Tiberiu Lovin)

http://www.ro.wikipedia.org/wiki/Emeric_Jenei

http://www.ro.wikipedia.org/wiki/Iosif_Fekete

http://www.ro.wikipedia.org/wiki/Lucian_Nastasă-Kovacs

http://www.ro.wikipedia.org/wiki/Leontin_Sălăjan

http://www.ro.wikipedia.org/wiki/Ghizela_Vass

http://www.senat.ro/declaratiiAvere.aspx

http://www.recensamant.referinte.transindex.ro

http://www.unibuc.ro/ro/extra_page_istoric_ro

SUMAR

Introducere
Despre spinoasa problemă a izvoarelor 7

De la începuturi până la primul război mondial
Maghiarii ca cetățeni străini 17

Perioada interbelică
Supraviețuirea ca minoritar
într-un stat național unitar 116

Perioada comunistă
Mărire şi decădere în umbra puterii 179

Perioada postdecembristă
Va mai exista un mâine? 228

BIBLIOGRAFIE 265